

Kalju Kask

Puuviljandusteadlane ja sordiaretaja

2011–2012

Tartumaal Kambja vallas Sulu külas

Autor: Kalju Kask

Välja andnud Eesti Maaülikooli Polli aiandusuuringute keskus, 2019

Kaane kujundus ja küljendus Katrin Põdra

Trükk Vali Press OÜ

ISBN 978-9949-698-02-8 (köites)

ISBN 978-9949-698-03-5 (pdf)

© Maaeluministeerium

© Eesti Maaülikool

MAAELUMINISTEERIUM

Eesti Maaülikool
Estonian University of Life Sciences

www.emu.ee

Virve ja Kalju Kask. Truud partnerid kogu eluks

Virve ja Kalju Kask. Truud partnerid kogu eluks: abiellusid 1952, Virve suri 2009. See on esimene foto noorpaarist, mis tehti alles 1955.

14.02.2011

Saateks

On aastavahetus 2010/2011. Elan noorema tütre Meeli (Kask) peres Sulu külas Kambja vallas. Tütretütred Kadri (14), Aule (12) ja Triinu (10) Mäemetsad on Unipiha algkooli lõpetanud, või noorim lõpetab sel kevadel. Unipiha kool on väga pisike: seal on olnud 14 või 16 last. Ta asub otse Pangodi järve kaldal.

Meeli lapsed on koolis rääkinud, et nende vanaisa aretab õunasorte. Sellepeale hakkas koolijuhataja Eha Jakobson mind õuna-vanaisaks kutsuma. Kui ma oma lugu kirjutama hakkasin, arvasin, et lühem ja salapärasem on "õunavana".

Eluloo kirjutamist tahtis kõigepealt minu vanem tütar Krista (Viikant), kes juba mitu aastat tagasi ütles, et paneksin oma elukäigu kirja. Mõned lehed ma siis kirjutasingi. Ka tööl, kus olin sageli rääkinud, kellega ja kus kokku puutusin ja mida ma mäletan, öeldi mulle, et võiksin selle kirja panna. Siis veel: Eesti Vabariigi Presidendi Toomas Hendrik Ilvese vastuvõtul 24. veebruaril 2009 Jõhvi kontserdisaalis juhtusin vestlema Eesti ajaloomuuseumi direktori Sirje Karisega. Temalegi oli meele järgi teada saada, mis ma oma ajast mäletan ja ütles samuti, et ajaloo jaoks oleks see tarvilik üles kirjutada.

Ma ei ole kirjanik ja tean, et mu elulookirjutisest ei tule laia üldsust huvitav lugu. See on lastele, lastelastele, sõpradele ja tuttavatele meeldetuletuseks ja küllap pakub neile mõndagi avastuslikku. Ma püüan kirjutada ainult sellest, mida tean, et see tõesti toimus ja hoiduda igasugusest väljamõeldisest. Kui ei tea, jätan kirjutamata. Ka väga intiimsed lood ei ole selle kirjutise teema.

Lapsepõlv

Kuskohast ja kellest olen pärit

Sündisin 1929. aasta detsembrikuu 13. päeval Tallinna haiglas. Ema ja isa elasid Tallinna kõrvale tekkinud (õigused aastast 1926) väikeses Nõmme linnas.

Isa oli pärit Põhja-Tartumaalt Torma kihelkonnast. Perekonnatõendi järgi on mu vanaisa Joosep Kask sündinud 1. aprillil 1864 Laius-Tähkvere vallas. Ta võttis naiseks Loviisa Sorguse (sünd 9. veebruaril 1868), kes oli ilmale tulnud lähedases Kasepää vallas. Loviisa isa Juhani sünnipaigaks 1824. aastal on märgitud Laius-Tähkvere vald, seega oma väimehega sama vald.

Joosep ja Loviisa laulatati Torma kirikus 25. mail 1890. Neil sündis kaheksa last: esimesed seitse Mustvees ja Võtikveres: viimane (Leopold) sündis 1907 Tallinnas. Tütred oli kaks, kuid nemad surid mõne kuu vanuselt. Leopold suri üheksapäevasena. Teised said täiskasvanuks, kuid 1902. aastal sündinud Paul suri tiisikusse enne kahekümnendat sünnipäeva 1922. aastal.

Vanaisa Joosep pidi pere vanema pojana saama talupärijaks. Tema oli aga tahtnud saada kooliõpetajaks. Seda ja ka muid kirjatarkust nõudvaid ameteid ta olevatki pidanud. Loviisa oli paljude laste kandmise kõrval pidanud Mustvees ka poodi ja ettevõtliku naisena aidanud lapsi koolitada.

1905 (või 1906). aastal läks pere Tallinna. Joosep sai tööd telliskivivabrikus raamatupidajana või arvepidajana, kuidas seda ametit sel ajal nimeitati. Isa näitas mulle ka maja Vabriku tänavas, kus nad siis elasid.

Mina oma vanaisa näinud ei ole. Ta suri 1919. aastal peensoole sõlme keerdumise tõttu. Isa rääkis, et olevat välja opereeritud 5 meetrit peensoolt, kuid see ei aidanud.

Vanaisast tean ma üldse väga vähe. Ka isa (sünd 09.01.1896 Võtikveres) poisipõlvest tean vähe. Noorukina oli ta õppinud pillitegemist. Meil olid kodus tema tehtud kitarr ja mandoliin, mida me vennaga ka pisut mängisime. Lastena me imestasime, kuidas olid pilli sisse saanud trükikojas trükitud sildid “Edgar Kask. Pillimeister”, mida võis pillikaanes olevast

august selgesti lugeda. Pillid olid niisama täpsed ja ilusad, kui need, mida poes müüdi.

Isa oli laulnud ka koorides. Mäletan, et ta rääkis laulmisest Tuudur Vettiku kooris, kuid see pidi olema juba kahe maailmasõja vahel.

Esimese maailmasõja ajal mobiliseeriti isa tsaariarmeesse ja saadeti mereväkke Kroonlinna. Parasjagu oli valmis saanud Vene suurim ristleja. Väljaõppeks pandi isa mereväe elektrikute kooli. Ühelt säilinud (lahtiselt) postkaardilt (jaanuaris 1916) lugesin aadressi: Кронштадт – Береговая команда. Учебный Арт. Отряд. 13 рота. Sealt saadud teadmistega (moodne laev oli ju imekeeruline) töötas ta hiljem kuni silmade haigestumise (kollase tähni hävimise) tõttu invaliidsuspensionile jäämiseni 1948.

Vene kodusõjas sattus isa jõelaevastiku madrusena sõdima Kama jõel Koltšaki vägede vastu. Sai seal raskesti haavata ja oli paljude jalaoperatsioonide tõttu kuude viisi haiglates. Kui me vennaga lapsed olime, võttis ta meie käekesed ja pani jalaarmide peale: vaadake siin on purustatud luud niimoodi kokku kasvanud, siit löigati luukilde välja ja sealt mädanesid kilud ise jala seest välja. Üks väike mürsukild jäi südame lähedale pidama, kapseldus seal sidekoe sisse ja isa elas kuni lõpuni sellega, ilma et tal erilist häda oleks olnud.

Samal ajal õppis isa vend Alfred (sünd 11.01.1900) Tallinna reaalkoolis. Koos teiste poistega läks ta Vabadussõtta. Ühel sõjatandril üks, teisel sõjatandril teine vend. Õnneks mitte vastakuti.

Isa ei teadnud midagi, mis kodus juhtus. Ka mitte oma isa surmast oktoobris 1919.

Kui Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel rahu sõlmiti, sai isa opteeruda kodumaale. Oma töökohas Tallinna telefonikeskjaamas jäi talle silma täisküps neiu, kellega arenesid suhted kuni abiellumiseni 1927. a.

Emma pärines Lõuna-Harjumaalt. Ardu küla Andrekse talu peremees Mart Soilts (1867–1922) võttis naiseks omakandi neiu Maria Reinapi (1876–1948). Neil kasvas suureks 4 tütart ja 2 poega. Poeg Udo jäi lasteta. Vanuselt teisel lapsel Salmel oli üks vallaslaps Vello, kes uppus 17-aastaselt jõkke. Tütar Mariel oli 3 last, Leidal 2 last. Elmaril oli 4 last, kuid talle Soiltsi nimi ei meeldinud ning ta eestistas selle: Sirendi. Ka Udole ei

olnud Soiltsi nimi meeltnööda ja tema võttis naise nime Viidik. Tütred said meeste nimed, nii et järgmisse põlvkonda Soiltsi nimi edasi ei läinud.

Minu vanaisa Mart müüs Esimese maailmasõja paiku Andrekse talu oma naise sugulasele (Kivilo) ja ostis uue kodu – Sulu talu – Habaja mõisa ja Kuimetsa vahel olevasse Siuge külla. (Praegu on Siuge küla liidetud kõrvaloleva Tamsi külaga.) Kui Andrekse oli 102 ha suur kehvapoolsete liivaste põldude ja liigniiskete metsadega talukoht, siis palju väiksemal Sulu talul olid küla viljakaimad põllud ja ilus mets.

Kalju Kask Pollis
26. septembril 2017

Mart Soilts ei olnud küll joodik, kuid ta oli viina pähe pakutud pude-
list rüübanud seebikivilahust, mis sisemuse ära söövitask ja talle 1922. aastal
surma tõi.

Ma ei tea, missugustesse raskustesse jäi vanaema Maria. Olen kuulnud,
et ta andis talu rendile. Pärja Udo (1907–1976) oli veel poisike, aga ta ei
kiirustanud ka suuremaks saades talu enda kätte võtma. Uusna suurta-
lus Viljandi lähedal pidas ta bussijuhiametit linna ja maa vahelisel liinil.
Ta ostis omale Habaja kandis vist esimesena sõiduauto. Kui me 2008. a
vennaga Harmi kooli kokkutulekul käisime, siis mäletasid paljud vanad
inimesed Udot veel eriti tema auto pärast.

Minu mälestused algavad Sulu talust aga hiljem: siis kui Udo pidas seal
talu; arvatavasti oli see 1930ndate lõpu poole.

Võidu tänav 13

Nüüd kui mu isa ja ema päritolu on lühidalt ära räägitud, asun oma elu-
päevade alguse juurde.

Vanematel oli kokkulepe Võidu t 13 maja ehitava Konrad Orninguga,
et ühe korteri üürivad minu vanemad. Päris minu sündimise ajaks maja
valmis ei saanud. Meil tuli mõnda aega elada Männiku teel ühes suure
männitukaga krundil asuva maja teisel korrusel. Ainult ühel korral on isa
seda maja vihjamisi näidanud. Sealne elamine oli lühiaegne ja ajutine. Ikka
räägiti nõnda, nagu Võidu tänav olekski mu sünnipaik.

Puumaja allkorrusel oli kaks ühesugust korterit. Meie oma oli õhtu-
poolne ja vaatega tänavale. Välisuksest sai trepikotta, mida me nimetasime
lühidalt kojaks. Seal oli kaks kõrvuti lihtsat laudadest löödud laeni kappi
toidu jaoks, mille kohta ütlesime: sahver. Sahvritest mööda pääses kem-
mergu ukseni. See oli pikk ja kitsas ruum, mille lõpus oli prill-laud. Kem-
mergut tühjendati kord või kaks aastas. Telliti kas sibi, kes sõitis hobusega
õuele ja koukis puulati otsas löödud sibiämbriga kempasukasti tühjaks.
Vankril olevas sibikastis rändas see kraam siis väravast välja. Pärastpoole
tühjendasid peremees ja isa kempasukasti ise ning tassisid selle õunapuude
ümber tehtud aukudesse. Siis oli kogu ilm koledat haisu täis. See töö võeti
ette õhtul, kui hakkas pimenema. Hommikuks oli õhk enam-vähem puhas.

Kojast läks uks kööki, mis oli üsna pisike. Otse ukse all oli keldriluuk.
Kui see üles tõsteti, siis pääses puutreppi pidi alla. Köögis oli aken põhja

suunda, akna vastas oli pliit, selle kõrval ristiseinas uks viis väiksemasse tupp. Vastasseinas oli riidenagi üleriie jaoks, puhtaveeämber, pesukauss tabureti peal ja selle kõrval mustaveeämber. Hästi pisikene paik akna ja toaukse vahel oli lauanõude kapi jaoks, kus olid ka lusikate-kahvlite sahtlid. Hädapärast sai ka kaks inimest kapi plate peal süüa. Isteks olid neljalgsed taburetid.

Ühel aastal ehitas isa kööginurka riiulitega laeni ulatuva kapi. Pottidepannide ja kuiva toiduaine (kruubid, herved jm.) panekuks polnud ruumi.

Kui kaugemal Euroopas algas sõda, ostis isa kaks 50-kilost kotti suhkrut ja pani need kapi põrandale. Sellest jätkus mitmeks järgnevak sõja-aastaks. Kui meil vennaga magusa isu peale tuli, võtsime lusikad ja lasime hea maitsta. Ometi oli meile selge, et suhkrut pidi jätkuma ka ülehommeks ja järgmiseks aastaks. Kaugemale me ei osanud mõelda.

Väiksemas toas oli õhtupoolne aken ja ahi, mis küttis ka suuremat tuba. Ahju kõrvalt läks uks tagumisse tupp. Väiksemas toas oli akna all laud ja põhjaseinas diivan ning öökapi moodi mööbliese. Hiljem sai diivani asemel pandud mulle reformpõhjaga voodi. Ukse kõrval oli seinakell. Muud sellesse tupp ei mahtunudki.

Suuremas toas oli kaks lõunapoolset akent, kaks kõrvuti isa-ema voodit (reformpõhjaga), mõlemal öökapp peatsi kõrval. Oli ka väike voodi minu jaoks. Millalgi ilmus voodite otsa kahepoolne kapp suure peeglga ukse siseküljel. Ühel pool oli voodi- ja ihupesu, teisel pool kleidid, särgid, pluusid ja isa ülikond. Ühte nurka jäi veel ruumi kušeti jaoks. 1932. aasta 3. augustil sündinud vend Lembit sai oma väikese voodi sinna.

Suuremast toast pääses veranda kaudu ka otse õue: välistrepp tuli väiksema toa akna alt veranda välisukse. Trepi pealt sai vaadata otse väikese toa voodisse.

Verandal olid kolmes küljes väikeste ruutudega, kuid laeni aknad. Seal sai ka ümmarguse laua ümber istudes aega viita. Tegelikult kasutasime verandat panipaigana. Vastu toaseina oli riidekapp, kuhu talveriided suveks eest ära pandi. Aegamisi kogunes verandale mitmesuguseid asju. Seal olid ka mõned toolid varuks, kui külaliste tulles istmeid vaja läks. Sügisel öökülmade eel toodi verandale tomatid järevalmima. Sinna pandi ka kõrvitsad oma aega ootama.

Pererahval oli laps surnud väiksena ja nad olid jäänud kahekesi. Hõbepulmadeks oli neil kava oma korter suuremaks ehitada. Köök ja magamistuba jäid samaks. Väike tuba tehti kolm korda suuremaks. Veranda asemele tehti paraadsissekäik suure esikuga. Ehitati vannituba ja WC. Kuna Nõmmel ei olnud ei veevärki (vesi võeti vändaga ämbriga sügavast šahtkaevust) ega solgiveetorustikku, siis jäid mõlemad kasutamata ja neist said kolikambrid.

Hõbepulmadest mäletan ainult suurt hulka rahvast, kes õuest tuppa ja tagasi välja käisid.

Peremees töötas riigi trükikojas (või rahapajas ?) meistrina ja teenis vist üsna korralikku palka. Meil oli nendega väga hea läbisaamine. Isa ja pere-mees arutasid maailma asju. Kui vaja, vaatas perenaine meie järele. Tema oli kodune. Pererahva juures käisime raadiot kuulamas.

Isa

Meil vennaga oli väga hoolitsev isa. Tema jaoks olid lapsed väga tähtsad. Ta mängis meiega mitmesuguseid mänge. Ükskord tõi ta meile kriketi: puuhaamid ja -pallid ning mulda torgatavad traatväravad. Palju aastaid mängisime seda vahetevahel, kuid erilist vaimustust see ei tekitanud. Kui Tallinna tehti loomaaed, siis käisime seal sageli. Kõndisime Hirvepargis.

Üks suuremaid elamusi oli 1939. a kevadsuvel isa ja vennaga tehtud jalgsimatk Tallinnast mereäärt pidi Paldiskisse. Isa laskis meile jäigast vettpidavast puldanriidest seljakotid õmmelda, mis meie vanusele parajad. Vajalikud matkatarbed seljakotis, hakkasime astuma. Esimene ööbimine oli Suurupi tuletornis (vist ülemises). Isa õpetused olid väga tähtsad. Nägime liivaranda, kiviklibu ja pankrannikut. Isa arvestuse järgi pidanuks kõik mereäärsed sammukesed kokku tegema sada kilomeetrit.

Kui me Paldiskisse jõudsime, siis oli see linnake minu meelest väga imelik. Selle ajani ma olin näinud ainsa linnana Tallinna ja neid võrrelda oli väga raske. Kõigepealt viis isa meid kalasuitsutustöökoja juurde. Kuum värskest ahjust tulnud kala oli imehea ja tundus lausa magusana.

Tagasi Tallinna sõitsime rongiga. Järgmine kord Paldiskisse sattuda tuli 2000, see oli 61 aastat hiljem, Eesti Teadlaste Kongressi ekskursiooniga, mida korraldas akadeemik Anto Raukas.

Varajane lapsepõlv

Varajasi aastaid Nõmmel mäletan ma vähe. Tema männitukad otse linna-tänavate vahel olid lapse meelest nagu päris metsad. Mõned hiljuti mändidega taimestunud liivadel olid puud alles minu pikkused, kuid kasvasid iga aastaga aina kõrgemaks. Kuna seal olid puude oksad maast alates tiheidalt läbi põimunud, siis olid niisugused paigad head peituse mängimiseks. Nõmme oli imeline asula lapse kasvamiseks.

Teispool Pärnu poole suunduvat kitsasrööpmelist raudteed oli suur männimets, mille piire ei suutnud me adudagi. Nõmmel oli palju linde, oravaid, sageli jäneseid, linnatagustes metsades metskitsi ja rebaseid, sajad taimeliigid.

Võidu tänava teisel küljel oli lage plats sportimiseks. (Aastaid hiljem tehti sinna vabatahtliku tuletõrje võistlusstaadion.)

Ka meie oma krundi männitukas oli juba tugevaks kasvanud puid, mille okstel sai ronida. Enamik krunte olid suured, millel kasvasid mändid, harva ka mõni (istutatud) lehtpuu. Mõni krundiomanik püüdis liivapinnases aiavilja kasvatada. Oli üksikuid õuna- ja kirsipuid, ploomipuu oli haruldane.

Suure osa suvest veetsime me vennaga vanaema juures Kadriorus. Sinna oli ostetud vist lell Alfredi poolt Mäekalda 13 tsariajal ehitatud maja. Küllap see oli ehitatud suvemajaks, nagu Kadriorus neid palju oli. Lähedusse oli uuel ajal ehitatud ka kahe- ja rohkema korrusega kivimaju. Sealsamas Mäekalda tänavas, mitte just päris meie vastas, elas loodusravi- ja lastearst Rosendorf, kes oli kuulus omapäraste raviviiside poolest.¹

Meie naabermajas (nr 11), samasuguses vanas puidust suvemajas, elas kopsuarst Henn Roogi vanemate pere. Dr Roog seadis endale Nõmmel Liiva tänaval sisse röntgeniaparatuuriga arstikabineti. Kui ma õigesti mäletan, siis pani nõukogude võim ta vangi. Hiljem tegutses ta jällegi tuberkuloosiarstina.

1 Dr Alexander Rosendorf sai meditsiinihariduse Tartu Ülikoolis, täiendas ennast 1920–1921 homöopaatia alal Saksamaal. Oli Eestis loodususulistest seltsi Õnneerakond esimees. Ka kirjanik Eduard Vilde on (1927) tema patsient olnud. Samuti Marie Under (1927–1929).

Mäekalda tänava krunt oli üsna suur. Tänavaaäres oli kõrge paekivist laotud väravakaar, kust veoautod said vabalt hoovile sõita. Sellist paest ehitatud kaart ei ole ma kuskil mujal näinud. Värava juurest viis paeplaatidega kaetud rada maja juurde. See oli muust aiast madalapoolse lippidest taraga eraldatud, küllap vist selleks, et õuevalvur hundikoer ei saaks igale poole kollama. Muus aias oli suuri õunapuid (kindlasti istutatud enne majaostu), mille vahele oli istutatud ka mõned nooremad. Paar ploomipuud tegid meile oma magusate viljadega rõõmu. Rohkesti oli marjapõõsaid. Nende seast meeldisid meile eriti karusmarjad. Lell Alfred (koos vendadega) tegi rohkesti veini. Ka moose ja mahlu oli keldris palju.

Vesi saadi madalast paekividega vooderdatud kaevust, kus mõnigi kord oli põhjas näha konna, kes välja kougiti. Kord sai üks konn nalja pärast ära keedetud. Vesine värk oli.

Pool krunti oli järsul paeastangul. Alumine osa oli ehitatud peaaegu püstloodis kahemeetrise paeseinana, kuhu viis mõlemast aiaotsast trepp. Edasi läks diagonaalis jalgrada üles krundipiirini. Vahepeal oli pink jalapuhkamiseks. Piir oli paepanga servas. Sinna oli tehtud 2 ja 1/2 m kõrge tihe plankaed, mille laudade vahelt ei olnud võimalik midagi läbi piiluda. Et keegi üle aia ei roniks, oli sinna tõmmatud okastraat.

Mõnikord viis isa meid tänavat pidi ringiga tara taha Lasnamäele. Seal oli lage paepealne, kus oli pae murdmise auke: tõenäoliselt oli neist kohtadest majade vundamentide jaoks kivi võetud. Vanaema krundist natuke lõuna poole, lagedal paigal, peeti aeg ajalt suuri laatu, kus mitmesugust tráni pakuti. Praegu on seal laia ja sügavasse süvendisse rajatud Lasnamäe magistraaltee – Laagna tee.

Maja alumisel korrusel oli väikene madal tuba. Üks aken läände (tänavapoole), teine lõunasse. Selle taga asus väga kitsas köök, mis oli naaberkrunti eraldava tule müüri ääres, otsas aken tänavapoole. Pliit asus pimedas tagaosas, kus sai ainult elektrivalgel toimetada. Vanaema magamisase oli köögis akna all. Köögi ja toa vahel ust ei olnud, vajadusel tõmmati ukseavasse riie ette. Minu ase oli toas akna all diivanil. Tuppa mahtus veel laud, paar tooli, riidekapp ja puhvet. Sooja sai pliidi soemüürist.

Välistrepilt läks sisikesse tuulekotta. Seal oli toauks, sahvriuks ja kemmerguuks. Välisuksest mööda sai paekaldasse tehtud kaheosalisse võlvitud keldrisse. Tagumises pooles, mis oli eraldatud tiheda uksega, oli veinikel-

der, kus riiulitele olid külitati laotud veinipudelid. Põrandale tehtud laudadest salvedes hoiti kartuleid ja juurvilju. Kuna sealne põrand oli kõige külmem koht, siis pandi suve ajal sinna ka lihakraami. Eesmises keldris olid moosid, mahlad ja muu, mis ei vajanud eriti jahedat kohta.

Omaette hooneosa oli riideait, mis asus allkorruse uksetrepi vastas (sealt läks mööda lahtine käik keldrisse).

Ülemisel korrusel oli kaks tuba. Lääne- ehk tänavapoolset kutsuti Arnoldi või ka pruuniks toaks. Selle tapeet oli pruun. Pruun tuba seisis alumise korruse toal ja köögil; üks nurk toetus riideaidale. Keldrikäigu lagi, mis ühtlasi oli pruuni toa põrandaks, oli soojustamata. Toa kaks seinat olid veranda-akendega. See tähendas, et pruun tuba oli üsna külm. Kaugema otsaseina juures oli küll ahi, kuid see suutis ainult kevadel ja sügisel toa rahuldavalt soojaks kütta. Ka jõulupuu pandi sellesse tuppa. See oli mööblita tuba ja jõulupuu jaoks ruumi rohkesti. Külma ilma jõuludega oli raske tuppa soojust saada.

Vastaspoolne ehk hall tuba oli Alfredi tuba. Arvan, et ka see oli ehitatud suviseks elamiseks. Kui Alfred hakkas naist võtma, siis ehitas ta oma toa korralikuks eluasemeks. Aknad olid hommikusse ja lõunasse. Ahi andis sooja ka talvel. Kahe toa vahele tehti vannituba klosetiga. Tuba eraldas koda. Teine korrus ei olnud alumisega ühendatud. See lasus paeastangul, kuhu tuli minna väljast ringiga ümber riideaida, seejärel tõusta mööda lahtist – käsipuuga – laudtreppi paeastangule ja pöörata vasakule. Siis pääses lõuna poole ehitatud verandale, mille kolm seinat olid laeni ulatuvate akendega. Veranda keskel asus üsna suur laud, toolid ümberringi. (Verandalt sai kotta, sealt edasi Arnoldi ja Alfredi tuppa. Ka vannituppa ja klosetti.) Veranda laua ümber armastati veini mekkida ja mängida bridži. Alfredile see meeldis, teisi mängijaid ma ei mäleta ega tundnud ka. Kui innustunud mängija minu isa oli, seda ma ei oska öelda. Arvan, et ta ei olnud teab mis bridžisõber. Samamoodi võis olla lugu Arnoldiga.

Mäletan veel, et veinitegu toimus teisel korrusel. 20-liitri suurune klaasnõu kääris ja mulksus pimedas kijas. Pudelitesse villimiseks toodi see veranda lauale. Kummivoolik sisse, siis imeti voolik õhust tühjaks, nii et vein hakkas seal voolama. Toruots pandi pudelisse. Nii järjest need pudelid täis said. Veini tehti sõstardest, karusmarjadest ja küllap ka õuntest. Iga tahes oli veinikelder rikkalik. Alfred ja isa olid peamised tegijad. Pididki

olema tugevad mehed, kes jõudsid suurt klaasnõu tõsta. Tehti ka eksootilisi veine. Mäletan, et poest osteti viigimarju. Sellest sai imeline vein.

Kui Alfred oma perega 1944. aastal Vene võimu eest välismaale põgenes, siis tõi isa Mäekalda tänavalt palju pudeleid meie koju. Ta võttis käru ja vedas niimoodi veinid Kadriorust Nõmmele. (Sõja puhul kaevast Nõmme liivasesse krunti sügava augu, kuhu ta pudelid – maapinna külmumispiirist allapoole – mattis. Mäletan, et seal oli ka puhta piirituse pudeleid. Pudelid jäid liiva sisse mitmeks aastaks. Hiljem oli puhas piiritus vajalik mitmeks puhuks. Veine mekkisime me kaua – kui mul esimene laps, poeg Alar, sündis, siis pani (1955) isa lauale viigimarjaveini, mis oli tehtud 16 aastat tagasi. Nii head veini ei ole ma elu sees rohkem saanud.)

Vanaema juures Kadriorus oli väga hea olla. Kohe 200 meetrit eemal või lähemalgi oli ehitatud kõlakoda, kus suveõhtuti olid orkestrite kontserdid või naljaetendused (esines vist ka Vladimir Sapožnin, võib-olla ka Mari Möldre). See oli tühiasi sinna joosta ja kuulata. Mõnikord läksime koos isaga. Kontserdiväljaku kõrval oli Apollo kuju. (Vene ajal, kui see koht rääma jäi, viidi Apollo kuju Kadrioru lossile lähemale.) Enamasti oli kuulajaid keskmisel arvul. Kuid oli ka selliseid esinemisi, kus väljak oli puupüsti rahvast täis ja kõiki ei saadud sisse lasta.

Kõlakoja ja luigetiigi vahele ehitati (vist 1938) lastepark kahe tiigiga. Seal sai olla igapäevane osaline, kellele korraldati tegevust päev läbi – mitmesuguseid mängu jm. Kuid sai tulla ka ainult ujuma või seal tagumikkupidi liumäest vette libiseda. Lauamängude ja vihma puhuks oli ehitatud laudadest suur U-kujuline paviljon, kus oli ka kinosaal lastefilmide näitamiseks. Lastepargis oli väga toredaid kasvatajaid. Üks oli Eesti meister mootorrattaspordis. Tema autoriteet oli väga kõrge ja me olime uhked, et meiega on nii tähtis mees. 2010. aastal taastati Eestiaege lastepargi hoone ja selles on nüüd Miia-Milla-Manda nimeline lastepark; ühtlasi mänguasjade muuseum.

Kui suuremaks saime, hakkasime käima mere ääres. Lossi juurest viis sirge tee Russalka kujuni. sealt natuke Pirita poole olid merre ehitatud supelpaviljonid: linnapoolne naistele, kaugem meestele. Kuna rannalähedane vesi oli madal, siis viis kahepoolsete käsipuudega, vaiadele ehitatud, laudtee paraja sügavusega veeni. Paviljonides oli iga supleja jaoks väike laujupist istmega kabiin, kuhu oma riided ja muud asjad jätta. Valvuri käest

said nööri otsa seotud võtme, mille panid kas kaela või sidusid randme ümber. Meres oli vahva supelda, vesi ei olnud liiga sügav, valvur vaatas, et mehed ei läheks maisi kimbutama – nii oli turvaline. Ilmast ja kellaajast olenedes, oli suplejaid kas vähe või rohkesti. Minu mäletamise järgi oli sõja eel mitu väga päikeseliste ja soojade ilmadega suve.

Neli lelle

Lell tähendab Tartu murdes isa venda. Meie peres oli lell igapäevane sõna.

Minu vanaema ja vanaisa peres kasvas suureks viis meest. Lell Pauli (1902–1922) kohta ei tea ma muud kui, et ta suri tiisikusse.

Lell Emil (29.01.1905–22.06.1933) mäletan erakordselt eredalt. Nii noore lapse kohta isegi ootamatult hästi. Emil oli ohvitser. Kui ta Kadriorus vanaema (Emili enda ema) tuppa astus ja käe mütsi juurde tervituseks tõstis, siis mina ahvisin teda järele ja tõstsin samuti oma käe kõrva juurde. Siis tõstis ta mind lae alla ja mul oli uhke tunne. Emil oli pikk sihvakas, ei mahtunud uksest sisse muidu, kui pidi kummardama.

Emili elu jäi lühikeseks. Tema korraldada anti Eesti-Soome ohvitseride vaheline laskevõistlus. Eesti kaotas ja Emilile tehti etteheiteid. Tema reaktsioon oli ootamatu ja vist ka kiire. Ta kirjutas kirja ja lasi end püstolist maha. Matuseid mäletan võibolla nähtud fotode järgi (?): pikk rongkäik mööda Rahumäe teed kalmistule. Eesotsas ohvitserid aumärkide ja pärgadega. Emilil oli imeilusa ja südamliku mehena mitu neiukest, kes jäid teda leinama. Läks aastakümneid, aga Emili hauaplaadile oli järjekindlalt lilli pandud. Kõige visamalt daamilt oli haual lilli viiskümmend aastat järjest pärast Emili surma.

Lell Arnold (sünd 12.05.1891) jäi vanapoisiks. Temaga puutusin ma vähe kokku. Võibolla olid temalgi omad kallimad. Ma ei mäleta, et me isaga tema linnakorteris oleks käinud. Ka Nõmmel ei mäleta ma teda meil külas käimas. Kohtusime Kadriorus Mäekalda tänaval. Et tema “pruun” tuba oli külm, siis jäi ta sinna harva, mõnikord suveõhtul. Meelde on jäänud tema väga keerulise klahvistikuga pikk mustast puust flööt. Elukutselt oli ta peenlukksepp vist vaguni-veduriremondi tehases. Ta ehitas omale korteri Paldiski maantee ja Lille tänava nurgale 4-kordse maja viimasele korrusele. See oli korteriühistu; niisuguseid ühistuid moodustati sõjaeelsetes Eestis kümneid: hulk moodsaid hooneid ehitati raadio- ja hilisema

telemaja ümbrusesse. Arnoldi ühistu maja valmis 1940 ja oli üks lihtsaimaid ja küllap ka odavamaid. 13. veebruaril 1941 Arnold arreteeriti oma kodus. ENSV Ülemkohus mõistis talle 8 aastat vangistust pluss 3 aastat asumist (seaduseparagrahv 58-10 lg1). Milles ta süüdi oli, seda me ei saanudki teada. Nõukogudevastane tegevus? Sajad asjad olid nõukogudevastased, alates sellest, et sa ütlesid teisele inimesele midagi, mida nõukogude võim ei lubanud – keelatud oli rääkida Eesti ajaloost või mis oli halvasti Nõukogude riigis. Ainuke jutt, mis tundus konkreetseks, oli isa räägitu: Arnold oli hea palgaga ja poissmehena elav mees, kellel oli kodus hõbe- ja kuldasju. Neid olevat tahetud kätte saada. Lühidalt öeldes toimus seadusega looritatud röövimine. Kas see oli niimoodi, ei oska ma öelda. Aga ma kogesin, et Eestis arreteeriti kümneid tuhandeid inimesi, kes olid “nõukogudevastased”.

Korter pitseeriti pärast läbiotsimist kinni. Vist alles Saksa okupatsioonist alates murti pitser lahti ja sinna kolis vanaema.

Arnold olevat viidud Kirovi vanglasse. Mis temaga seal tehti, selle kohta nõukogude võim keeldus teateid andmast. Kas ta mõisteti vanglas surma ja lasti maha? Või juhtus midagi muud?

Kuna ka Nõukogude Liidus oli vaja ametlikke dokumente, siis pärast seda, kui julgeolek ei olnud viie aasta jooksul mingit dokumenti andnud – oli kohtul õigus tunnistada Arnold teadmata kadunuks ja tunnistada ta surnuks. Niisuguse tunnistuse isa ka sai, mille alusel Arnoldi korteri päris isa endale.

Mingite allikate järgi – kas kaasvangide käest saadud teadete alusel – kirjutas lell Alfred, et Arnold on surnud 1942 Kirovi vanglas.

Lell Alfred (11.01.1900–24.04.1984) sündis Mustvees; ka Arnoldi sünnikoht oli Mustvees. Kooliteed alustas ta aga Tallinnas. Ta oli reaalkooli poiss ja läks sealt Vabadussõtta. Tartu Ülikoolis õppis ta majandusteadust; 1929. aastal sai ta magistrikraadi. Alfred oli mitmes koolis õpetaja. Mul on meeles, et ta andis tütarlaste kommertsgümnaasiumis raamatupidamist ja võib-olla ka masinkirjaõpetust. Alfredile meeldis rohkem advokaadiamet. Selleks läks ta Tartu Ülikooli õppima õigusteadust, kaugõppijana. Siis oli ta ka Tallinna Merekooli õpetajaks. Meeles on, et ta õpetas seal rahvusvahelist mereõigust. Üksikasjalikult ei oska ma midagi kirjutada, aga millalgi olevat ta saanud advokaadiabiks ja 1938 ka vandeadvokaadiks.

Alfredile jäi silma Amblast pärit neiu Ebba Viitmaa (09.10.1911–02.12.2007), kellega ta abiellus 21.08.1940. Mäletan, et nad olid Mäekalda tänava “hallis” Alfredi toas. Kardinad jäid hommikul kaua akende ette. (Kui aiatreppi pidi paeastangule tulla, siis läks silm paratamatult akendele, need olid sealsamas verandaukseni sammumise raja kõrval.) Esimesena tõmmati kõrvale kardinad otsaakende eest, mis olid Lasnamäe paepanga poole.

Alfredi edasist elu tuleb käsitleda omaette peatükis.

Ema õed ja vennad

Ema rääkimistest ja minu enda tagantjärgi tehtud järeldustest arvan, et noorpõlves tal erilist usklikku kalduvust ei olnud. Ehkki ema hiljem korduvalt ütles, et tema ema (minu vanaema) olevat tõsiselt jumalat uskunud.

Kuus last kasvas suureks: neli tüdrukut ja kaks poissi. Ma ei tea, et peale nende veel lapsi oleks olnud, kes väikselt surid. Vanuselt teine (sünd 1902 detsembris) oli Salme, kes ema jutu järgi olnud iludus. Ta sai vallaspoja Vello, kes uppus jökke 17-aastaselt. Maanaisena ta kodukandis elas ja suri vähki.

Marie hüüdnimi oli Mann. Tema sai pärandiks 5-hektarilise Lauri talu. Põldu oli seal vähe (2 ha?), kuid oli kena metsatükk ja natuke aruheinamaad. Maja oli väike ja vana. Kui Mann abiellus, siis väimees Raimond ehitas maja natuke suuremaks. Maja otsas oli lippidest taraga väike õuna- ja marjaaed mõne õuna- ja ploomipuuga. Oli ka laut ja uuem kuur ning natuke eemal heinamaal väike küün. Ma arvan, et see Lauri (tal) oli juba ammu olnud elupaigana sulase eluase ja 5 ha lisati talumaadest juurde Marie pärandiosaks. Manni mees oli Palveres meier (Palvere asub Ravila kõrval, Kose alevist Ardu poole). Nendel oli tütar Pilvi, kes õppis koolmeistriks ja oli lõpuks väikese Kiviloo kooli direktor. Poeg Matist sai elektrik, kellena ta töötas Kosel pensionile jäämiseni. Lõpuks sündis tütar Siiri, kel on omakorda kaks tütart. Siiri on jäänud elama Kuimetsa.

Pärast sõda, vene võimu ajal, oli tädi Manni juurde tulnud öhtul üks mees ja tahtnud (nõudnud?) öömaja. Mees oli kahtlane, vist isegi teatud kui kunagine miilits. Raimond oli pannud mehe eestuppa magama. Ise, kohe kõrvaltoas, oli võtnud ahjuroobi enda juurde ega saanud magama jääda. Mõne aja pärast oli uks lahti lükatud. Mees astus sisse... Ma ei tea,

mis seal toimus, kuid võõras tulistas Raimondile südamesse. Mati (12 või 14 vana) põgenes akna kaudu. Mees küll tulistas järele, kuid pimedas ei tabanud. Siis aga tal hakkas hirm, et poiss toob abi. Rööv jäi pooleli ja mees pages. Kuid Raimond oli tapetud. (Mati peres on üks laps.)

Ema õdedest noorim oli Leida, kel oli kaks tütart. Mees läks pere juurest ära teise juurde. Leida tütreid on Heli ja Leili. Leili poeg Garry/Garri Viira (26.05.1967–14.02.1994) oli väga lootustandev kunstiüliõpilane, kes tegi enesetapu. Päevaleht ja kultuurileht avaldasid temast artikleid, ka korraldati tema töödest surmajärgne näitus.

Vanem poeg Udo (1907–1976) oli Sulu talu pärija. 1930ndate aastate lõpu poole mäletan ma Sulul käimisi. Ükskord tapeti kukke. Pea löödi paku peal maha. Kukk aga rabeles teenija käest lahti ja lendas ilma peata üle maja katuse. Imestasin sealjuures, et vaata missugune lugu. Suuremaks saades tuli mulgi kukkesid ja kanu tappa. Sulu talu lugu tuli alati meelde ja ma hoidsin linnu tiibu kõvasti kere vastas kinni.

Ühel teisel korral oli seatapupäev. Mina vaatasin toa-aknast. Külalt kutsutud seatapia istus seale selga ja traavis niimoodi mööda õue ringi, kuni siga oli ära väsitatud. Siis oli vähem rabelemist. Verevõtmise ja muu asise juures ma ei olnud.

Onu Udo sai talupidamisega hästi hakkama. Ta oli vist lugupeetud peremees. Saksa okupatsiooni ajal oli ta külavanem. Mõnikord saatis ta mind vallast tulnud käske taludesse laiali kandma.

Sõja elas Sulu talu ilma suuremate kahjustusteta üle. Kuid 12. aprillil 1946 Udo arreteeriti. Tribunal (mitte kohus!) mõistis ta metsavendade varjamises ja toitmises süüdi; lisaks veel Kaitseliidus ja Omakaitstes olemine. Paragrahvid 58-1a ja 58-11. Kümme aastat vangilaagrit ja kogu varanduse konfiskeerimine. Hiljem anti talu ja maa kolhoosile.

Kui Udo kümne aasta pärast vangilaagrist tagasi sai, siis teatas ta, et ta vene võimu ei tunnista. Ta jättis dokumendid korda ajamata ja vaata, et saadetakse vangi tagasi. Lõpuks nõukogude võim ta ikkagi murdis. Ta töötas Tallinnas, kuid käis suviti oma kodupaigas. Võttis naise, kuid laste saamiseks oli juba hilja.

Elmar (1910–1987) võttis saarlasest naise. Naisevanemad vajasid abi, mistõttu ta elas sõja järel mõnda aega Saaremaal. Elmar läks baptistiusku.

Ta pidas ka palvetunde lähedal elavatele sama usku inimestele. Siis tuli 1952 kodupaika tagasi ja sai kolhoosilt loa elada Sulu talus.

Kolhoosi algusaastad olid väga viletsad, normipäeva eest polnud õieti midagi saada. Hinges hoidis lehm, lambad, siga ja kodulinnud, nii palju kui neid oli lubatud kolhoosnikul pidada. Tol ajal mul onu Elmari perega suurt läbikäimist ei olnud, mistõttu ma ei teagi, kuidas Elmar oma nelja last toitis ja koolitas. Vanim lastest Maimu õppis Tallinna Kergetööstuse Tehnikumis ja ta saadeti pärast lõpetamist tööle Riiga. Seal abiellus ta leedulasega (sai perekonnanimeks Sturis), ehitas linna piirile maja ja temast saigi Läti elanik. Maimu peres kasvas üles kolm tütart.

Onupoeg Arvo Sirendi (04.04.1939) sündis Kuimetsa vallas Metskülas. Tema erialaõpingud algasid Ravila nime kandvas raamatupidajate tehnikumis, mille ta lõpetas 17-aastaselt. Kohe pandi ta Eesti selle aja suurima kolhoosi pearaamatupidajaks Läänemaal. Hiljem õppis ta EPAs agronoomiks ja täiendas end Moskva ülikoolis. Ta töötas Rapla rajooni põllumajandusvalitsuses ja Kuusiku katsebaasi juhatajana. Siis valiti ta Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse TU Instituudi direktoriks ja töötas põllumajanduslike ajakirjade ühise peatoimetajana. 1980ndate aastate lõpus läks ta poliitikasse. Oli viimase Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige ja seejärel kuni pensionile jäämiseni Riigikogu mitme koosseisu liige. Põllumajandusteaduste kandidaat agrokeemia erialal ja hiljem doktor (Läti Põllumajandusülikoolist). Arvo on erakordselt andekas põllumajandusest, -poliitikast ja -filosoofiast kirjutama. Ma ei teagi, kui palju ta trükis raamatuid on avaldanud. Arvo peres kasvas üles 3 last, lapselapsi on kümne ligi. Arvo poeg Aare on olnud Brüsselis keskkonnaspetsialistina 7 või 8 aastat – üks laps käib tal seal koolis.

Elmari tütar Silvi (sünd 1940) abiellus naaberkülla (Vaopere) ja tema perekonnanimeks sai Saluste. Silvil on kaksikud pojad Paul ja Peeter ning tütar Liivi.

Elmari kõige noorem laps Udo (1947) õppis Tallinna Kalatööstuslikus Merekoolis külmutusseadmete tehnoloogiks ja on seda ametit pidanud pensioniajani. Temal on tütar ja tütretütar.

Sulu talu saatusest

Kui veel minu mälestustest rääkida, siis olin poisina sõnnikuveo talgutel hobuseajaja. Põld oli laudast kilomeetri kaugusel. Eesti ajal oli kombeks mitmeid töid teha talgute korras: küla teistest taludest tulid mehed hobustega. Seal oli ka poisiklutte hobuseid ajamas. Mehed viskasid laudas sõnniku vankrile ja poisid ajasid koorma põllule. Seal ootas mees, kes parajate portsudena sõnniku ühtlaselt põllule jaotas. Hiljem laotati need hunnikukesed laiali. Hobuseajaja kõndis minnes koorma kõrval. Tagasi tulles keerati sitane külg allapoole ja kas istuti vankril või lasti püsti seistes traavi.

Käisin ka põldu äestamas. Vist olin 11-aastane. Ma ei suutnud ohje tugevasti hoida ja hobune pani põllult tulema, raudäkke pulgad viskas veel hobusele kandu. Õuele jõudnud, tundis hobune end turvaliselt.

Kolhoosi valduses (Udo oli vangis) jäid hooned hooleta. Kolhoos tahtis nendest lahti saada ja müüs 500 rubla eest Elmarile, kes tegi üht-teist korda.

Kui Elmaril pensiooniiga kätte jõudis, pidasid nad Arvoga aru (Arvo töötas Raplas), et müüvad Sulu hooned ära ja ehitavad Rapla külje alla väikese maja. Nii ka tehti.

Viis või kümme aastat tagasi ostis Sulu talu hooned ära laulja Siiri Sisask. Hooned vajasid korralikku remonti. Siiri Sisask tegi majas ka ümberehitusi. Siiani on ütle mata, et Sulu talul oli väga hea raudkividest viljakuivati. (Ka küla keskel oli teine samasugune.) Olen seal metallrestidel sooja vilja küll ja küll seganud ja sorteerijasse kühveldanud.

Niisiis, on Sulu talust tulnud kaks Eesti Vabariigi Riigikogu liiget – põllumajandusteadlane Arvo Sirendi ja laulja Siiri Sisask.

Kui Eesti Vabariik taastati, oleksid põllud ja mets saanud Udo pärijana tema naisele. Elmari tütre Silvi pojad oleksid talu uuesti rajama hakanud. Plaani pidamisel oli aga niimoodi, et hooneid talul ei olnud, põllutööriistu, traktorit, hobust, lehma ega muud vara ei olnud. Kuidas siis talu rajada? Ei tulnud midagi välja. Riigi poolt antud nn. kollased kaardid jagas Arvo Sirendi, Udo naise soovil, lähedaste sugulaste vahel ära. Nii oli Sulu talukoha lõpp. Nimi küll jäi alles Siiri Sisaski elupaiga nimetusena.

Emma

Emma lapsepõlvest ei tea ma midagi. Hilisemast rääkimisest järeldan, et ta oli jäänud reumasse ja saanud varakult aru, et ta talutööks ei kõlba. See pärast oli ta läinud linnasugulaste juurde. Tal olid kuldseid käed igasugusteks tegemisteks. Ta läks kingsepaõpilaseks ja oli olnud osav naistekingade ja -saabaste tegija. Igatahes oli tal abielludes “kaasavaraks” suur komplekt puust kingaliiste, mille peal minagi sõja ajal endale jalavarje õmblesin (mul polnud küll õiget kingsepanahka). Neist oli abi peres terve põlvkonna jooksul. Ehkki said poekingad meil peamisteks jalanõudeks.

Kui mu vanemad tutvusid, siis töötas ema Tallinna telefonikeskjaamas “telefonineiuana”. Isale ta silma hakkas ja meeldis. Kahjuks ei uurinud ma, kaua (aastaid) nad kurameerisid, aga abiellusid 1927.

Emma reumahaiguse juurde tagasi tulles, tean, et minu kandmise ajal oli ta põlveliigeste ravil olnud Kuressaare mudaravilas. Ravikindlustuse kulul. Reuma muidugi rikkus ära südame, mistõttu ta rasket tööd ei saanud teha. (Eriti kehvaks jäi ta süda vangilaagris, kus ta pandi invaliidide laagrisse.)

Emma oli osav õmbleja. Koik enda ja laste rõivad aluspesust kuni palitute ja mütsideni, ka voodipesu ja padjapüürid, olid tema tehtud. Emma õmbles ka isa sooja aluspesu, mis tollal tehti tugevast (paksust) valgest puuvillasest riidest.

Emma tehtud kleidid, pluusid, seelikud, palitud ja kübarad (talle meeldisid küll rohkem mütsid) olid nii kenad, et nendega sai igale poole minna ja isal polnud midagi häbeneda. Siiski ülikonna ja palitu lasi isa endale rätsepal õmmelda.

Ka soojad kampsunid, sallid, kindad, sokid olid oma käest võtta. Emma eriline huvi oli heegeldamine. 1930ndail aastail olid väga levinud käsitöönäitused. Emma oli alati sinna midagi välja panna – küll laudlinu, linikuid, lastejakke, isegi kleit. Peaaegu alati sai ta ka auhinna.

Emma enesehinnang noorena oli üsna hea. Alleshoitud Päevalehtedest juhtusin ma poisipõlves nägema iludusvõistluse pilte. Lugu oli nii, et aja-leht kuulutas välja iludusvõistluse, kutsudes naisi saatma oma fotosid. Terved leheküljed olid siis ilusaid näopilte täis ja lugejad valisid oma lemmikud. Mul oli heameel näha ema pilti kaunite naiste seas. Aeg-ajalt ma otsisin jälle üles selle lehe ja vaatasin ning võrdlesin pilte.

Toidutegemisel oli ema väga leidlik. Kartuleid kooriti imeõhukeselt. Ajakirjadest jälgiti tervisliku toitumise ja kokkuhoidliku eluviisi nõuandeid.

Isale sobis väga ema oskuslik ja kokkuhoidlik majandamine. Ka isa oli loomu poolest väga kokkuhoidlik. Temal oli silmanägemine varakult (u 30-aastaselt) hakanud kehvaks jääma. Isa käis paljude arstide juures, ta nimetas ka Konstantin Pätsi "ihuarsti" dr Raukast. Niisiis, arste oli palju, aga põhjust ei osatud leida. Isa arvestas sellega, et tulevikus ta head nägemist nõudvat tööd teha ei saa. Ta pidas plaani osta väike talukoht, hakata tegelema aianduse ja mesindusega. Sel eesmärgil käis ta aiandusseltside poolt korraldatud kursustel. Iga sent sai kõrvale pandud, et taluraha kokku saaks. Ükskord juhtusime isaga Kehra jõe äärde, kus ta näitas kohta, kus oli paras koht müügil olnud. Aga siis ei olnud veel raha koos.

Oluline panus pidi olema ema pärandiosal, mille tema vend Udo igale õele ja ühele vennale pidi maksma. (Õige küll, Mann sai Lauri talu.)

Eesti riigis oli seadus, et ühest perest ei tohtinud kaks inimest olla riigi- ja omavalitsuse tööl. Nii pidi ema töölt ära tulema ja tema palgapanus langes ära. Seetõttu tuli veelgi kokkuhoidlikum olla. Isale maksti ema tööst loobumise eest mõningast kompensatsiooni. Ka laste eest maksti perele toetust. Kui ma õieti mäletan, siis ütles isa 1939. aastal, et tema palk Tallinna elektrijaamas pluss eelnimetatud lisad oli 140 krooni. Mõni aasta varem oli see vist 100 krooni. Nagu ütlesin, hoiti kõik raha taluostu plaanide jaoks.

Isa on öelnud, et esimesed seitse aastat sobisid nad emaga imehästi.

Mäletan veel poisipõlvest, et me kodus raamatuid ei olnud. Välja arvatud mõned põhjalikud raamatud naise tervise kohta ja samuti lapse tervise käsiraamat. Ükskord leidsin kapi pesuriilult saksakeelse seksiraamatu, mis oli õige paks. Oletan, et seal oli abielust ja tervisest üsna põhjalikult. Schemaatiliste jooniste järgi aimasin, millest seal oli põhiline jutt. Lugeda ma ei osanud.

Usku pööramine ja kooli algus

Ühel päeval tuli meie ukse taha keskealine korralikult rietatud naine, kes kutsus ema jumala sõna koosolekule. Ta jättis meile ka kirjaliku selgituse: millest räägitakse, seinale näidatavatest valgusepiltidest ja koosoleku ajast.

Ema oli sellest huvitatud ja kui päev kätte jõudis, võttis lapsed käekõrvale ja sammus ühte suuremasse majja Vabaduse puisteel, Valdeku bussipeatuse lähedal. Millest seal räägiti, see jooksis mu kõrvadest mööda, aga seinale projitseeritud värvilised pildid olid ennenägemata ja kujutatud loomad, sealhulgas tiibadega lõukoerad, hiiglama põnevad. Mitmel teiselgi korral käis ema neil koosolekutel. Käidi ka mõnes kodus, kus rohkem ruumi oli. Seal toimusid piibli õppetunnid. Kõige rohkem mäletan Hiiul Kase tänaval (praegu on sel tänaval teine nimi) ühes suure verandaga majas. Lapsi oli rohkesti ja me mängisime üsna suures aias. Ühises lauas söödi odavalt valmistatud, kuid maitsvat taimetoitu. Vanemate inimeste piibliõppetunnid ja laulmised meile korda ei läinud.

Kodune elu muutus põhjalikult. Ema loobus peaaegu täielikult liha-söömisest, ka kala jäi toidulaualt ära. Sealiha oli roojane. Isa armastas väga sealiha. Ema valmistas isale sealihatoitu. Kuid selles nõus ei kõlvanud adventistil omale enam toitu valmistada. Nii olid eraldi isa potid-pannid ja ema potid-pannid.

Kõige pingelisemaks läks aga ellusuhtumine. Isa ja tema vennad olid täielikult jumala eitajad. Kõik omavahelised ema ja isa jutud jooksid ummikusse, kui nad jõudsid jumala olemasoluni.

Kooselu muutus lootusetuks. 1937. aasta kevadel otsustas ema kolida maale. Ta oli vaadanud poolkeldrikorterit Kose-Uuemõisa endises moonakamajas. Sinna me vennaga kolmekesi kolisime. Kose-Uuemõisas oli elanud ka tädi Leida, kes hiljem elas mitmel pool mujalgi – Nõmme linnas, Ravila lähedases talus, pärast jälle Kose-Uuemõisas. Sinna on asunud elama ka tädi Leida tütreid Heli ja Leili oma lastega.

Kose-Uuemõisaga ei saanudki ma õieti ära harjuda. Kõige võõrastavamad olid keldrito aknad suure neljakandilise munakividega sillutatud õuepealse poole. Aknast olid näha ainult möödasammujate kotad, sääred ja põlved ning kleidi või palitu alumine serv. Huvitavam oli lähedane Piritajõgi ja mõisa park.

Isa tahtis väga lastega koos elada. Minul seisis ees koolimine. Augustis tuli isa meile külla. Emaga nõupidamise tulemusena otsustati uuesti koos elada ja me kolisime Nõmmele tagasi.

Rahumäe algkooli läksin ema käekõrval 1937. a sügisel. Esialgu õnnestus vanematel kokku leppida.

Kuid see oli ajutine. Ema jätkas adventistide piiblitundides käimist. Vist 1939. a suvel lasi ta end ristida: Adventismiõpetuse järgi ristitakse täiskasvanuid, kes võivad oma sammude üle täiel määral otsustada.

Ristimine toimus Pääsküla jões, arvatavasti selles kohas, kus praegu on Laagri asula ja kuhu Saue sovhoos ehitas hiljem lasteaiat. Mõni üksik talumaja jäi kaugemale, kõik teised majad on hiljem ehitatud. Päike paistis, jõekallas oli laugjas ja liivane. Kaldal oli ristimiseks valmis mitu valgesse maani särki riidetud naist. Üks astus kaldaäärsele madalasse vette, kus ristija (mees) ta käte peale võttis ja vööni ulatuvasse vette kandis. Seal kastis ta naise kolm korda vee alla. Niimoodi ristiti kõik naised järgemööda. Ma ei mäleta, et ka mehi oleks olnud.

Sellest peale ema enam isa juures ei elanud. Isa tahtis meid ema mõju alt ära saada ja pani meid Eesti Punase Risti Konstantin Pätsi nimelisse Kose-Lükati Sanatoorsesse Vabaõhukooli: mina läksin kolmandasse ja vend esimesse klassi. Kool oli kopsuhaigete laste jaoks rajatud – eelmisel (1938) aastal tegevust alustanud. Meie diagnoos oli kopsunäärmete tuberkuloos. Kolm ruudukujulise põhiplaani klassimaja olid internaadihoonest eraldi ehitatud ja omavahel ühendatud lõuna poolt lahtise koridoriga. Ühes hoones olid koos esimene ja teine klass, järgmises kolmas ja neljas klass, viimases viies ja kuues klass. Iga kaunilt stiilse rookatusena taluarhitektuuriga klassimaja kõrval oli laudpõrand, kuhu ilusa ilmaga koliti õue õhu kätte tundi. Kool oli juba parasjagu sisse töötanud ja hästi planeeritud. Selles oli väga mõnus. Kohe klassimajakete juurest algas männimets mänguväljakute ja kiikedega. Kaugemal oli Pirita jõgi, mille taga asus Konstantin Pätsi Kloostrimetsa talu. Meie kelgutasime ja suusatasime jõekaldail. Kevadel korraldati meile ka paadisõite.

Internaadihoone teisel korrusel olid magamistoad kuue voodiga. Päevaseks tegevuseks olid allkorrusel omaette ruumid ja suur saal, kuhu pääses avarast vestibüülist.

Sealsamas oli korrapidaja õpetaja ruum, kus oli ka öövalve. Teisel pool oli köök. Sealt kanti söök saali pandud laudadele.

Õuevärava ja internaadihoone vahel oli (ristipidi) ühekorruseline viilkatusega hoone direktori korteriga ja vastasotsas arstikabinett ja vist ka medõe eluasemega.

Kas igal sobiva ilmastikuga (või ainult esmaspäeva?) hommikul tuldi internaadi ette lipuheiskamisele. Talvel koguneti saali, kus lauldi Eesti hümni. Kui ma õieti mäletan, sai koju ühel pühapäeval kuus (laupäevad olid siis ju tööpäevad!).

Emal leidis ikkagi võimaluse lastega kokkusaamiseks. Ta sai tööle president Pätsi talus (vist kööki) ja tuli pärast lõuna ajal, kui me männimetsa all mängisime, meiega rääkima. Kuigi see aeg oli lühike ja kokkusaamised ametlikult keelatud, hoidsid need kohtumised sideme emaga alles ja tugevana.

Kuigi suur sõda lõunapoolses Euroopas oli alanud juba esimesel koolipäeval, ei mäleta, et meid sellest oleks eriti teadvustatud. Meie elu kulges tavalise kooliõpilase viisil. Mäletan, et kord käis meil külas ka president Päts – ta oli ju ise selle kooli algataja ja koolil oli tema nimigi.

Kevadel saime koolitunnistused ja igaüks läks oma koju. (Vene võimu aastatel laiendati kooli mitmekordselt: Kloostrimetsa talu poole ehitati juurde uusi õppekorpusi, mis omavahel olid ühendatud ristipidi. Ka muudeti haiguste ja hälvete nimestikku, millega õpilasi kooli võeti. 1956. aastal põlesid maha kõik arhitektuurimälestistena stiilset kolm vabaõhuklasside hoonet.)

Okupatsioonid

Mina neljandas ja vend teises klassis, algas õppimine juba Nõukogude Liidu poolt okupeeritud Eestis. Õppisime jällegi Rahumäe algkoolis.

Ma ei mäleta, et meie klassis oleks olnud kommunistimeelseid. Ka ei olnud meie peres läbikäimist kommunistidega. Aga Vene võim arreteeris lell Arnoldi 13. veebruaril 1941 ja ta kadus (Kirovi vanglas?) seejärel igaveseks. Kuid lelledest oli mul temaga olnud kõige vähem kokkupuudet, mistõttu ma ei tundnud teravat kaotust. Kodus lastele sellest midagi ei räägitud. Vanemate mured olid omaette mured. Meie mängisime oma sõpradega.

Mäletan, et mul olid tekkinud uued huvid. Esimene oli teadatahtmine, mis on kauged maad. Eredalt on meelde jäänud Sven Hedini avastusretked Gobi kõrbes ja ümbritsevates maades. Kui mu kätte sattus Fridtjof Nanseni “Suuskadel läbi Gröönimaa”, siis üllatas mind mitmekümne leheküljeline kirjeldus ettevalmistustest: mida tuli kaasa võtta asi-asjalt. Kõik

toidupalad olid täpisealt arvesse võetud, šokolaaditahvlid olid imetähtsad, kui nälg kätte tuleb. Missugused olid kelgud, kuidas neid tugevalt kõita. Suusad, tuulekindel ja soe riietus. Siis polnud ju veel lennukeid, mille peale loota. Õigupoolest polnudki kellegi peale loota, peale iseenda. Seejärel tulid Artika ja Antarktika uurimisretked. Mäletan USA lenduri Birdi esimest üle Lõunanaba sõitu, Amundseni ja Scotti üleiniimlikke pingutusi ja traagilist lõppu. Maailmarändureid Ameerikas, Aafrikas ja Okeaanias oli arvukalt. Kätte juhtusid Karl May põnevad Winnetou seiklusjutud, siis Tarzani lood.

Teiseks hakkasin jälgima sõda. Eriliselt jäid meelde saksa vägede rünnakud Põhja-Aafrikas ja nende tankide kiire edu Egiptusesse välja. Meie Võidu tänava maja teisel korrusel elas perenaise õepoeg Erich, kes oli lastehalvatuse tõttu jalutu. Ta oli mõni aasta minust vanem ja tema teadmised suuremad. Nii oli mul, kellega mida arutada. Erichil oli ka võike raadio, mis avardas maailmapilti. Elasime juba rohkem sõjale kaasa, ehkki ta ei olnud jõudnud veel meieni.

Sõda

Lõpuks jõudis sõda ka meie maile.

1941. a juuli algul olin õues, kui kuulsin kohutavalt kiiresti paisuvat mürinat. Kohe ilmus puude latvade kõrguselt kahetiivaline lennuk, mis suundus meie tänavat pidi ja puistas mingeid lehekesi, mis langesid tänavale ja liuglesid ka aedadesse. Korjasin mõned üles ja viisin majapere-mehe Konrad Orningu ja isa kätte. Lendlehed olid venekeelsed. Esiküljel seisis mütsita noor sõjamees, üks jalg toetumas veidi kõrgemale astmele või kivile. Teisel küljel oli veel paar pilti samast mehest. Isa lugesi, et Stalini poeg on end sakslaste kätte vangi andnud ja ta kutsus ka teisi vene sõdureid saksa poolele üle tulema. Ettenägelikult põletati lendlehed ära: kui oleks leitud alleshoituna, oleks võib-olla surmanuhtlusega karistatud.

Elanikele anti korraldus (või soovitati?) ehitada varjendeid, kuhu pommitamise ajal minna. Meie krunt oli suur. Selle tänavapoolsel küljel oli männitukk, kust peremees ja isa saagisid harvendamise korras kehvemaid puid, millest sai punkri ehitamise materjali. Krundi tagaossa – köögiviljapeenarde kohta kaevasis nad üsna suure augu, mis puutüvedega vooderdati ja tehti istmed. Pealt kaeti samuti lattidega, siis (tõrvapapi) ja män-

niokstega, mille peale kühveldati august saadud liiv. Mürsukilde võis see küll kinni pidada, kuid otsetabamust kindlasti mitte.

Mõned nädalad hiljem, kui sõda tõesti meieni jõudis, olime me paar ööd ka varjendis. Kui mõni mürsk lähedusse langes, rabises liiva kaela. Viimasel ööl enne sakslaste sissetulekut, läksime me mõnikümmend meetrit eemal (Näituse ja Võidu tänava nurgal) asuva laevakapteni Tiidemanni maja keldrisse. Selle lossisuguse suure maja oli ehitanud tuntud laevakapten, kuid vene võim oli ta riigistanud. Sinna keldrisse oli kogunenud paarikümmend ümbruskonna majade elanikku. Istmeid ei olnud, täiskasvanud ja lapsed kükitasid seina ääres või istusid kompsudel.

Tiidemanni maja ehitas vene võim lastekodu. Kunagi kuuekümnendail või seitsmekümnendail aastail ehitati see halli terrasiitkrohviga maja veel suuremaks ja sellest tehti väliskülaliste residents. Selles majas elas oma Eesti külastuse ajal Iraani šahh oma prouaga. Muide, šahhi auks Kadriorus korraldatud vastuvõtul 1972 osales ka Polli kaitsebaasi direktor, minu ülemus ja kursusevend Edgar Haak, kel oli au kätelda nii šahhi kui ka šahhinnaga.

Tallinna langemise eel (täpselt nädal enne – 21. augustil) kuulutas Nõukogude Liit välja 1896–1907 sündinud meeste mobilisatsiooni sõjaväkke. Isa oli ka kohuslane. Ta pakkis oma seljakoti, leppis pererahvaga kokku, et nad vaatavad laste järele ja astus väravast välja. See juhtus veel enne, kui ma kirjeldasin varjendis olemist.

Vahepealset aega mäletan ma vähe. Kuid ühel augustipäeval 1941 jäid meie aiavärava taha peatuma paar saksa sõduritega koormatud kahehobusevankrit. Värav lükati pärani, meie õuele tuli ühtäkki hulk sõdureid. Hobused rakendati vankrite eest lahti, neid joodeti ja söödeti. Puhkepaus oli vajalik ka meeste, kes näisid küll niigi erksad. Pluusid tõmmati seljast, kaevult toodi vett ja rindkere uhati üle. Aeti habet. Einestati. Mida nad sõid, läks mul kohe meelest. Meiega (vennaga kahekesi) heideti nalja, patutati õlale ja anti kommi. Olime üsna vagusi, aga ei tihanud ka ära minna.

Sõjameeste puhkepaus kestis mõne tunni. Siis tuli käsk, hobused rakendati vankrite ette ja õu sai jälle tühjaks. Pererahvale jäi õuepealne ära siluda ja sõnnikust puhtaks pühkida.

Õhtul tuli isa koju. Saime vennaga teada, et polnud ta mobilisatsioonipunkti üldsegi läinud. Oli koos mitme töökaaslasega

redutanud Tallinna elektrijaamas, mille pööninguid ja ruume nad hästi tundsid.

Mõningase hilinemisega algas kool. Kõikjal lehvisid haakristilipud.

Ema juurde elama

Ema elas nüüd perest eraldi: kord õe Leida juures, kord mõne tuttava pool. (Vene võimu ajal oli abielu lahutatud. Mina olin kohtus tunnistajaks. Mäletan, et advokaat kõneles midagi ahviarmastusest. Otsus oli, et niisuguse ema juurde ei saa lapsi kasvatamiseks anda. Olla usklik – see oli häbiväärne.)

Isa tööloleku ajal käis ema meid külastamas ja ta suutis meid armastava inimesena sisendada, et on parem ja õigem elada ema, mitte isa juures. Hakkasime isale iga päev rääkima, et tahame minna ema juurde. 1941. a lõpul otsustas isa meie soovi täita. Ta andis meie riided, pesu, rätikud jm kaasa. Vihikusse kirjutas ta neist asjadest nimestiku.

Ema üüris Rahumäe kooli taha – tol ajal oli see Lehe tänav 4 – teisele korrusele ühe toa ja köögiga korteri. Ilus paik oli. Kuid me elasime seal ainult mõned talvekuud. Juba kevadisel koolivaheajal kolisime me maale – ema kunagisse kodupaika Sulu tallu.

Kolimise aeg oli väga külm märtsikuu (vist 26.) päev. Ema pani meid Tallinn-Väikese jaamas õhtupimeduses rongile (ta ise jäi kolimist korraldama). Onu Elmar ootas meid Hagudi jaamas. Kell oli 2 paiku öösel, väljas oli -27°C külma. 1942. aasta oli kogu 20. sajandi kõige külmem aasta – Eesti aasta keskmine õhutemperatuur oli 1,6°C, nagu ma hiljem olen välja uurinud. Harilikult oli aasta keskmine olnud 4 kuni 5°C!

Onu Elmar pakkis meid vennaga ree peal suurte lambanahksete kaskate alla heinte sisse, nii et külma me ei tundnud. Raudteejaamast tuli öö läbi sõita 30 kilomeetrit läbi Juuru ja paljude külade, enne kui me Sulule jõudsim. Igatahes oli siis väljas juba valge. 6 tundi sõitu.

Sulul saime me kolme peale kõige väiksema toa: köögitaguse teenija-toa, mille pliidi soemüür küll soojaks küttis. Meie pere jaoks oli see aga liiga väike.

Uueks kooliks sai Ojasoo mõisa lähedane Harmi 6-klassiline algkool. (Kooliajaloolase Lembit Andreseni andmeil oli kool asutatud 1843.)

Sulu talu osutus meile ajutiseks peatuspaigaks. Ema leidis naaberkülas Vaoperes, Pundi talu ja Männiku talu vahel tühjaks jäänud Puusepa käsitöökoha hooned, kuhu me kevadel jällegi kolisime.

Puusepa peremeest (perekonnanimi: Vanatoa) oli punaseks peetud. Ühel päeval, kui vene võimu enam polnud ja saksa väed polnud veel kohale jõudnud (20. augustil 1941) tulid vihamehed ja lasksid ta koos 40-aastase pojaga maha. Mehed maeti sinnasamasse Puusepa krundi aia taha maha.

(2008. aastal käisime vennaga vaatamas: Puusepa hooned olid ammu hävinud, ainult vaarikatesse kasvanud ja mõne suurema puu juurtega läbi põimunud vundament oli alles. Pundi ja Männiku talu hoonete asemele olid uued omanikud hoopis teistsugused majad (veidi nihutatud kohta) ehitanud. Vanatoade haua olid kolm poega korras hoidnud. Vene ajal pandud meetrikõrguse põllukivist hauasamba ülaservas oli olnud viisnurk, mis nüüd üsna oskamatul viisil oli välja raiutud. Hauaplatsi ümber oli kasvanud ligi 70-aastane metsatukk, peamiselt kuused, kuid sekka ka lehtpuid. Mingit rada sinna ei viinud, sest kohta külastati harva. Ainult väga teadlik inimene suutis matusekoha üles leida.)

Nooremal mõrvatul oli pere. Ta oli vist koduväiks läinud lähedasse (5 ha suurusesse?) tallu ja sinna saviseintega maja ehitanud, kus lesknaine kolme pojaga elasid. Vanematest poistest Alvinist ja Endlist said meie koolikaaslased. Mati oli veel liiga noor.

Kooli oli meilt teed mööda 6 kilomeetrit. Varasügisel ja kevadel sai jõe äärt pidi otse 4 kilomeetriga üle talude heinamaade. Teerada seal küll õieti ei olnud. Talvises lumes sumpamisest ei tulnud midagi välja. Tee viis läbi Habaja riigimõisa ja Äksi küla. Vahel võttis mõni talumees meid ree peale.

Talved olid külmad ja lumerohked. Edasi-tagasi iga päev 12 kilomeetrit, osa aega ka pimedal hommikul või õhtul, oli üsna kurnav. Ühel päeval korraldasime koju jõudes "etenduse": viskasime end põrandale pikali ja oigasime, et oleme surmani väsinud. Ühel teisel hullusti tuisusel õhtul otsustasime, et me koju ei lähe. Korrapidaja õpetaja leidis meile internaadis koikud ja pani sinna magama. Polnud sel ajal telefoni ega midagi: lihtsalt poisid koju ei jõudnud ja oligi kõik. Muretsemine käis siis teisiti: küll aeg annab arutust.

Koolis oli kolm liitklassi – 1. ja 2. klass õppisid ühes ruumis, 3. ja 4. klass teises ja 5. ja 6. klass kolmandas. Koolis oli teisigi lapsi, kelle isad olid tapetud kommunistidena. Minu klassis õppis Tõnis Loit ja temast vist

aasta noorem õde Malle Loit, kelle vanemad olid olnud kooliõpetajad ja isa oli maha lastud. (Tõnis õppis hiljem geoloogiat, kuid spetsialiseerus ümber filosoofiks ning oli õppejõud ja vist ka kateedrijuhataja Tartu Ülikoolis ja Eesti Põllumajanduse Akadeemias. Malle Loit sai arhiivinduse õppejõuks, ta oli ka täiendõppel Moskvas, abiellus seal venelasest Ksenofontoviga arsiteadlasega, kes tuli õppejõuks (professoriks) Tartu Ülikooli. Nende tütar Tiina Elvisto on botaanika eriala doktor ja õppejõud Tallinna Ülikoolis.)

Selleks, et koolitee huvitavam oleks, käisime me vahepeal Vanatoa poistega ühes jõeäärses küünis aampalgi pealt heinte sisse saltot hüppamas. Kevadel, kui küün tühjaks oli veetud, leidsime heinte alt rästikute talvitumispesa, kus võis olla kogunenud sadakond (kes neid lugeda sai) roomajat. Mõnikord, päikesepaistelisel maipäeval, suplesime linaleoaukudes. Savistes paikades oli selliseid auke üsna mitu. Ühel päeval otsustasime teed otsemaks teha ja läksime läbi Habaja riigimõisa sugupullide aia. See oleks võinud haprasti lõppeda, sest pullid tulid meie poole. Õnneks olid tara sees mõned suuremad puud, kuhu kärmesti otsa ronisime. Kõlkusime puude otsas mitu tundi, enne kui minema pääsesime.

1943. a kevadel sain Harmi 6-klassilise algkooli lõputunnistuse. Lembit lõpetas neljanda klassi. Järgmisel aastal ma enam kooli ei läinud. Ema seisukoht oli, et maailma lõpp on lähedal ja õppida pole mõtet.

Ema ostis lehma ja lambad, kuid karjatada polnud neid kuskil. Puusepal oli ainult peenramaa ja sellestki suuremat osa kasutas krundiomanik. Heinateoks saime loa lähedase riigimetsa lagedatest kohtadest vikatiga niita, mis sealt võimalik oli. Kui me loomaomanikeks saime, siis olin ma 12-aastane ja vend sai varsti 10. Kõndisime vikati ja rehaga metsa, toksisime, kus midagi rohkem kasvas. Suvi oli kuiv ja rohi kuivas enam-vähem ära. Kogu loomaheina tassisime kartulikotti topitult seljas metsast koju, emaga kahekesi. Ei mäleta, kui palju vend jõudis kanda.

Maja all keldrit ei olnud. Toa taga oli maaapealne kelder, mida kattis muld. Kuid talvel tuli külm sinna sisse. Kartulid, juurviljad ja kapsad tuli toas hoida. Maja keskosas oli ehitatud avar ruum puusepa töötoaks. Selles oli leivaahi pliidiga, mis pidid kütma soojaks terve maja. Maja lõunaotsas oli kamber, kus olid voodid, laud ja riidekapp.

Töötoast läks uks lauta. Väga külmal ajal, mida oli neil aegadel rohkesti, tikkus karm pakane lauta. Kanade harjad külmusid valgeks ja langesid pärast ära. Kanad ja lambatalled tuli tuppa tuua. Elasime nendega koos.

Kemmerg oli väljas puukuuri otsas. Kuid talvel tuisuga ja pimedaga sinna ei mindud, käidi laudas asjal. Elektrit ei olnud, elasime “tattnina” valgusest.

Ühel talveõhtul pesi ema end suures toas ja tuli siis täiesti alasti kambrisse puhast pesu võtma. Mina olin voodis, näoga akna poole. Järsku näen akna taga mehe nägu. Peagi see kadus. Akende ette ei pandud kardinaid seepärast, et elektrita elamiseks oleks lume- või kuuvalgusest võimalik toas orienteeruda ja liikuda ka siis, kui “tattnina” ei põlenud. Taskulamp oli tundmata või õigemini – meil seda ei olnud.

Järgmisel päeval kuulsime, et vene lennuk oli parašütiste alla pildunud. Küllap neile oli antud andmeid, et Puusepal elas kommunist, kes võiks luurajaid abistada. Oli ka kuulda parašütistide kinnivõtmisest

Jälle uude elupaika

Ilma karjamaata ja heinamaata Puusepale jäämine oli perspektiivitu. Piim, kohupiim ja või ning munad olid meie põhitoit. Ka kartul ja köögivilid. Ema sai õmblemise eest leivajahu ja tangu.

1943. aastal otsis ema uue tühja talumaja oma sünnipaiga Ardu lähedale Seapilli järve äärde. Õieti oli see metsavahi ametitalu, aga metsavaht elas seal läheduses oma talus ega vajanud ametiga kaasnevat elupaika, mille nimeks oli Järveotsa.

Meie senisest elukohast oli sinna umbes 15 kilomeetrit. Ema kauples külast kaks hobustega vankrit. Ladusime kraami nendele peale. Mina kõndisin ühe, vend teise vankri kõrval, ema ajas loomi. Niisugune maa on ikka pikk küll. Olin 13 ja vend 10 (varsti 11 saamas) aastat vana. Ei oskagi ütelda, kuidas me hakkama saime, et koormad lõpuni vastu pidasid ega laiali ei vajunud.

Järveotsal oli vana rehielamu. Keskel oli partega suur rehetuba, mille kambripoolses otsas oli suur reheahi, ahjuava ees oleva pliidiplaadiga. Pliidi kõrvalt läks uks lõunaotsas olevasse kambrisse. Pliidist tulev soemuür jagas kambri kahte ossa, kuid nende vahel ust ei olnud. Rehetoast põhja pool oli rehealune, kuhu vili vankril sisse veeti. Sealt, nendevahelise

ukse kaudu, tassiti kuivatamisele viidav vili rehetuppa ja tõsteti partele. Rehealusest edasi, maja põhjaotsas oli kitsas ruum – aganik. Sinna tõsteti viljapeksujäätmetena järele jäänud peen praht – sõklad, ohted jm. Meil omal rehetuba viljapeksuks vaja ei läinud. Kuid mõnel talul, kus sellist rehepeksuvõimalust polnud, oli vaja katuseõlgi. Siis leppisime kokku ja nad tõid rukkivihud meile, kuivatasid partel ja peksid kootidega terad peadest välja. Sain minagi seda vanaaegset põllutööd proovida.

Õuel, maja ees, oli viljaait. Omaette, rehielamuga risti ja hoonete lõpuosana seisid laut ja tall.

Eelmine elanik oli rehetoa tagaseina saaginud ukseava ja selle taha ehitanud kemmergu, mille prill-laua all oli puujalaste peal kast. Seda sai hobuse järel välja tõmmata ja vajalikku kohta vedada. Meil hobust ei olnud, aga me olime juba nii tugevaks kasvanud, et jõudsime käte ram-muga sitakasti välja tõmmata ja põllu peale vedada.

Kambri otsas oli õunaaed mõne puu ja tikripõõsaga. Seal kasvas ka üks põõsasroos. Viljapuuai ümber oli ilusasti tehtud lippidest tara.

Järveotsal saime endale suure peenramaa ja natuke põldu. Hobuse laenasime külast. Ema muretses tatra- ja läätsesemne. Mina harisin põldu, külvasin ja lõikasin. Kuidagiviisi sain tatraterad ja läätsed pudru ja supi-tegemiseks kätte ka. Mõlemad kultuurid olid suhteliselt uued toidud, mis ilmusid meie lauale seoses ema adventistiks pööramisega. Põhiliselt olime me taime- ja piimatootlased. Ära ei saa unustada ka muna. Sealiha oli roo-jane ja seda ei tohtinud puutuda. Veise- ja lamba-, ka kanaliha võis süüa, kuid parem oli sellest loobuda. Kui kanad vanaks said, siis pandi mõni ka patta. Keerulisem oli vasikaga. Meile aitas ühest lehmast, seepärast tuli vasikas ära tappa. Olin vist juba 13 või 14, kõige vanem mees majas ja minul tuli vasikatapp ette võtta. Maapoisina olin igasuguste töödega kokku puutunud ja teadsin, et kõik vajalikud tegemised on loomulikud asjad. Ema andis mingeid juhiseid ka ja tulin toime. Hiljem oli lamba- ja kitsetapp juba lihtsam teha. Suur töö oli nahanülgimine, et noaga kuskilt katki ei lõikaks ja nahka ära ei rikuks. Siis tuli selgeks õppida nahaparki-mine. Teistest taludest sain eestiaegseid ajakirju, kus õpetused sees. Eriti meeldis mulle “Uus Talu”. Sai siis kõik vajalik muretsetud. Tünn, pajukoor parkimiseks jm. Vasikanahast tegin omale pastlaid. Ka parkimata nahast oli neid võimalik teha; siis kuivasid nad aga kõvaks nagu kont ja käisid jala

peale. Parkimata nahast pastlad pidid alati olema niisked – siis nad olid pehmed. Kuival ajal tuli neid vahetevahel leotada.

Mainisin, et meil olid ka kitsed. Adventistide seas oli kits sagedane koduloom. Ema leppis Tallinnas Järvel elava adventistiperega kokku, et saame neilt kitsed. Tõin kitsed siis veoauto lahtises kastis – umbes 60 km sõitu – Järveotsa tallu.

Ema oli reumahaige. Mõnikord läksid ta liigesed nii valusaks, et ta jäi kaheks nädalaks voodisse. Siis õpetas ta mulle leivategemise selgeks. Eriti meeldis mulle kuuma veega tehtud leib, mis muutus natuke magusaks. Igal asjal olid oma väikesed kunstid, mille ära õppisin. Leivaastjas oli kolme kõrge jalaga ja puukaanega, nii nagu mujalgi taludes. Kui ema voodist välja ei saanud, tuli mul ka muu toitu teha.

Peenralt saime kapsad, porgandid, peedid, kaalikad, aedhersed, tilli, kurki jm. Ka kartul oli oma käest. Kuna meil mingit sissetulekut ei olnud, siis hakkasin 13-aastaselt ümbruskonna taludes päevilisena tööl käima. Selle eest sain kas jahu, kruupe või lihtsalt teri. Nii et süüa meil oli. Lehmapiimast tehtu kõrval oli ka kitsepiim. Soe kitsepiim pärast lüpsmist oli maitsev. Külmast peast ja eriti hapupiim oli aga kitse maitsega. See ei tähenda, et ta oleks halb, aga ta oli lehmapiima kõrval veidi teistsugune. Seistes talle koort peale ei tulnud (oli õhuke kirme) ja võid me sellest ei saanud. Aga polnud ka tähtsust. Kuna meil hobust ja vankrit ei olnud, siis ei viinud ka midagi meierisse. Juhul, kui piima oli ülearu, jootsime lehmale tagasi või söötsime kanadele. Ja ega me loomad suure piimaanniga ei olnudki.

Järveotsa talu kõrval oli metsniku maja. Räägiti, et Eesti ajal oli selle koha ostanud endale Rootsi saadik. Maja oli kõrgema künkakese otsas ilusa Suure Seapilli järve ääres. Järve teise kalda moodustas järsk, väga kitsas ja kõrge vallseljak, mis tuli Paunküla lähedase Rõõsa järve juurest, möödus Kiruvere järvest, oli just meie kohal imeliselt kaunis, küll kehvapoolse metsaga kaetud, ja suundus siis mitmeks haruks jagunenuna Kõrvenurga metsa ja teise haru Hiieveski talu juures üle Tallinn-Tartu maantee.

Seapilli järve jooksva väikese oja peale oli see omanik rajanud nutriakasvanduse. Kuna nutriad on hirmsad närilised ja käikude kaevajad, siis oli kogu kasvandus vooderdatud alt ja külgedelt tsinkplekiga ja tsinktraa-

divõrguga. Meie ajal oli see mahajäetud; kel tarvis oli, see käis sealt endale plekki ja võrku toomas.

Ainuke maja kasutamise üür oli, et me pidime koos oma loomadega karjatama riigimetsas ka metsniku kahte lehma. Lembit oli karjapoiss. Kuna päeva palavusega ründasid lehmi ja karjapoissi parmud, siis tuli karja minna kell 4 hommikul (saksa kellaja järgi). Emal oli imeraske ajada nii vara üles 10–11-aastast venda. Ma arvan, et see rikkus ka lapse psüühikat. Kella 8 paiku aeti loomad lauta. Siis sai karjapoiss süüa ja jätkata pooleli jäänud und.

Soodsate ilmadega käisin ma taludes tööl. Vihmaga andsin ma vennale karjast vabu päevi. Mul oli tihedast puldanriidest vihmapidav pikk kuub ja veekindel seljakott, millesse võileiva kõrvale panin lugemismaterjali. Raamatuid oli meil väga vähe. Aga emal oli alles hoitud palju ajakirju: Eesti Naine, Taluperenaine, mõni Mareti number. Päevalehest oli välja lõigatud Mihkel Aitsami järjeutt “Eestimaa kuningas” ja veel hulk muid lugusid.

Vihmaga oli kerge karja koos hoida. Otsisin tiheda kuuse, mille oksad juhtisid vee kõrvale. Kui veetilgad lehtedele kippusid kukkuma, siis panin mantlihõlma varjuks. Paar tundi sõid loomad rahulikult, siis hakkasid kodu poole kiikama.

Halb oli jalanõudega. Jalg kasvas kiiresti, maapoest polnud midagi saada. Ja raha ka polnud. Vasikanahast pastlad aitasid suurest hädast välja. Enamasti käisin paljajalu. Paljaste jalgadega oli metsaaluses rägas raske. Niiske sambla sees läks jalanahk pehmeks ja õrnaks. Oksaraod jäid märkamata ja vigastasid jalga. Sageli tegid orgid katki varbavahe. Kõige hullem oli aga kannasse astunud terav oks. Siis läks nädal või rohkemgi, kui jalg paranes ning toetuda sai ainult päkale ja varvastele. Mõnikord läksid katkiastunud kohad mädanema.

Õppisin endale puukooreribadest viiske tegema. Viisk ei pidanud küll kuigi kaua vastu, aga noh, mõneks ajaks olid jalad kuidagi kaitstud. Pastelde kohta olen juba öelnud, et vihmaga muutusid nad lõrtsuks ja olid jalas nagu riidest märjad sussid. Oleks meil olnud paksu vana lehma nahka, siis oleksid jalanõud ka kobedamad olnud. Vasikanahk oli aga liiga õhuke.

Ajakirjast Uus Talu sai lugeda igasuguseid õpetusi. Sealt ma õppisin ära nahaparkimise. Püüdsin teha korraliku tooli, laua ja väikese kapi. Õppisin ära suuskade tegemise, sealjuures suusaninade panutamise.

Näitlejad Seapilli järve ääres

1943. aasta suve üheks meeldejäävaks sündmuseks olid näitlejad. Saksa okupatsiooni ajal korraldati linnarahvale küttepuude varumise võimalus: nad võisid ise kütet metsast teha. Ühel päeval tõi lahtine veoauto meie õuele vist kaheksa näitlejat, kel kaasas kompsud, saed ja kirved. Metsnik oli meie õuepealse aida neile elupaigaks andnud. Naised alla aita, mehed aida lakka, kuhu sai mõnepulgalise redeliga. Mina olin veel noor ega tundnud näitlejaid (mõnda nime võisin kuulnud olla). Siiski jäi mõni nimi siiani meelde: Mari Möldre, Ruut Tarmo, Ado Hõimre, Johannes Kaljola, Arno Suurorg. Nädala ajaga tegid nad omale vajalikud puud valmis. Ilmad juhtusid ilusad olema. Meil nendega erilist juttu ei arenenud. Tööpäevad olid pikad ja õhtuti olid nad väsinud.

Arno Suurorule olid meie metsad väga meeltemööda. Järgmisel (1944) suvel tuli ta tagasi. Siis olid nad kahekesi; teine mees oli väga pikk (Suurorust märgatavalt pikem) ja peenike, mäletamisi poolakas, teatri elektrik Šilits. Ka sel korral tegid nemad oma tööd ja meie toimetasime oma tegemisi. Üks omapärane lugu tuli küll kohe ilmsiks: Arno Suurorg armastas oma võimsat häält metsas kuulda lasta. Laas kajas kõigil päevil vägevast mõirgest. Vaevalt seal metsas kedagi hulkumas oligi. Või kui oligi, siis andis tal mõistatada, miks selline hää. Hiljem sain ma teada, et Arno Suuroru (enne eestistamist Grosstahl) vanaisa talu oli Seapilli järve äärest otsejoones vast ainult 15 km. Talus, mida kirjanik Tammsaare Hundipaluks nimetas. Arno Suurorg oli kirjaniku õepoeg (sünd Piirsalus Läänemaal). Aasta pärast kolisime meiegi Vetepere külla. Selles külas oli sündinud 30. jaanuaril 1878 kirjanik Anton Hansen, kes lisas oma nimele sünnitalu Tammsaare nime. Seega saime ühekülameesteks. Tõsi, kirjanik oli juba surnud 1. märtsil 1940. Kuuldavasti ei olnud ta oma sünnipaigas juba ammu käinud.

Kui ma keskkoolipoisina “Põrgupõhja uut Vanapaganat” Draamateatris vaatamas käisin, siis mängis seal Jürkat Arno Suurorg. Otsekohe tekkisid mälupildid Seapilli äärsetest metsadest ja seal kaikunud Suuroru häälest.

1944

Saksa okupatsioonivõimud “abistasid” elanikke jalanõude hädast välja järgmiselt. Ema sai mulle vallavalitsusest puutallaga saapad. Ühel paaril oli puutald tehtud painduvamaks sel viisil, et päka kohalt oli saetud kummaltki poolt väike sisselõige (ninaotsast erineval kaugusel); keskosa oli jäetud aga läbi saagimata, et tald kaheks tükiks ei laguneks.

Pealsed olid tehtud seanahast, mille serv oli väikeste naeltega puutalla serva külge kinnitatud. Teine paar erines selle poolest, et puutald oli risti kaheks tükiks saetud, mis omavahel olid naharibaga – nagu liigendiga – kokku naelutatud, et tald saaks painduda. Kuiva ilmaga sai nendega käia, vihmaga ligunes seanahk lõrtsuks nagu kalts. Ega nad kellegi jalanõud polnudki: küll tulid naelakesed välja ja puutald kulus kiiresti ja vaat, et tallast murdus tükikesigi välja. Viimati toodi hollandi puukingi. Need olid ühest puuklotsist tehtud, millele jala jaoks auk oli sisse uuristatud. Need olid mulle tuntud lasteraamatust “Hõbeuisud” illustratsioonidelt. “Hõbeuisud” oli üks noorte sõjaeelne lemmikraamat. Hollandi puukotad nõuavad hoopis teistsugust käimisviisi, kui painduva tallaga jalanõud. Mina seda selgeks ei saanud – puukinga serv vajutas labajala pealt nii valusaks, et pisarad tulid silma. Lumisel ajal läks servast lumi sisse. Talvel nendega käia ma ei saanud.

1944. aasta Tallinna 9. märtsi pommitamise ajal lendasid vene lennukid üle meie maja. Tallinna kohal olid pommitamise aegsed “laternad” hästi näha. Seejärel algas linna põleng, mida me samuti nägime (otsejoones oli linn vähem kui 50 km). Lennukid lendasid meist üle mitme lainena. Kord oli ilmatu kärakas. Arvasin, et mõni lennuk kukkus meie lähedale alla. Järgmisel päeval selgus, et üks lennuk oli oma pommikoorma visanud meie ojaäärsele heinamaale. Pool Tallinnast oli maha põlenud. Järgmisel päeval läksid reed põgenikega meilt mööda maale elavate sugulaste juurde.

Isal oli siis uus naine Lulli (ametlikult Julie), keda mina veel ei olnud näinud. Ta elas Lastekodu tänaval, kuid oli sõitnud sel öhtul rongiga Nõmmele Võidu tänavale, et tuua isale teatripiletid Estonia teatrisse. Linna tagasi ta ei pääsenud, sest algas pommitamine. Teisel päeval koju minnes selgus, et pomm oli tulnud ta akna alla ja majast oli järele jäänud ainult kuuma tuha hunnik. Tuha sees sobrades kärssasid ka ära ta jalas olnud

botikud. Jäid ainult seljas olnud riided. Nii ta isa juurde Nõmmele elama asus.

Vanaema Loviisa elas sel ajal Arnoldi korteris Paldiski maantee ja Lille tänava nurgal. See maja jäi alles, kuid vanaemale mõjus see õhurünnak nii hullusti, et ta suri paar päeva hiljem – 13. märtsil. Surnuid oli nii palju, et hauakaevajaid ei jätkunud: isa ja lell Alfred kaevasid ise haua. Matustest sain ma teada alles palju hiljem.

Minu tulevane naine Virve oli sel ajal 12-aastane. Pommirünnaku eel-sel päeval oli ta isal Tallinna Keskaiglas opereeritud magu. Ka nende maja Lasnamäel põles maani maha. Virve ema sai naabermajast kelgu, võttis kolm last (noorim kolmeaastane) käekõrvale, haiglast pani opereeritud mehe kelgule ja hakkas Tallinnast teda vedama maale. Ümberringi lõomasid põlevad majad. Virve emal elas sõbranna talus Haruteel – see on Tallinnast üle 20 kilomeetri seal, kus Virtsu ja Haapsalu maantee kahte harru jagunevad. Saksa sõjaväe auto võttis nad kuskil linna servas peale ja viis kohale. (Haigla oli täis haavatuid ja Virve isa pidi loovutama haigla-voodi uutele opereerituile.) Polnud neil kompse ega midagi. Ühesõnaga – puupaljad.

Kevadel mobiliseeris saksa võim eesti mehi massiliselt sõjaväkke. Mitmesse tallu jäid ainult vanad naised.

Mind kutsuti Ardu külla ühte sellisesse tallu tööpoisiks. Olin 14 aastat vana. Perenaine tegeles loomadega. Minu esimeseks tööks oli künda põl-lud. Talu oli 5-hektarine, seetõttu oli seal ühehobuse ader. Esimese päeva lõpuks olin vaootstel adra mullast väljatõstmise ja ümberpööramisega enda sisemuse nii ära venitanud, et oksendasin mõrut nõret põlluserval, enne kui hobuse talli viisin. Kodu oli kaks kilomeetrit eemal ja ma otsustasin tallu ööbima jääda. Ase tehti mulle sooja ahju kõrvale põrandale. Palavus ei lasknud magada. Siis tulid lutikad kallale – neid oli musttuhat. Enam ma sinna ööbima ei jäänud. Tuli harida, külvata ja heina teha. Viljapõl-lud niitsin käsivikatiga, sest nii väiksel talul viljalõikamismasinat polnud. Mina teenisin oma perele elatise ja talu sai järje peal hoitud.

Lell Alfred põgenes välismaale

Eespool märkisin, et Alfred oli majandusteaduse haridusega koolmeister. Kuid ta otsustas õppida ka õigusteadust. Arvatavasti toimus õpe töö kõrvalt: mina algkoolipoisina sellest õieti midagi ei teadnud. Pärast olen kuulnud, et ta õpetas merekoolis nende teadmistega ka (rahvusvahelist) mereõigust. Enne sõda töötas ta ka advokaadiabina. Saksa okupatsiooni ajal oli vist vandeadvokaat. Gonsiori tänava nn. kindralite majas oli tal osa ühest suuremast korterist. Ainus asi, mis ma mäletan, oli uus pianiino-klavier. Mäekalda tänava maja Kadriorus sai kahurimürsust veidi purustada – mürsk tungis läbi pruuni toa ja jäi lõhkemata keldri lae peale. Mäletan, et keegi elas selle maja alumises korteris veel palju aastaid. Vene ajal käisime isaga seal vaatamas ja isa ajas selle mehega sõbralikult juttu.

Alfredi perre sündis 20.09.1942 tütar Anu. Et mina elasin emaga maal, siis ei tea ma sellest ajast midagi.

Isa on rääkinud, et Alfredi pere põgenes laevaga Saksamaale. Isa oli 20.09.1944 (Anu sünnipäeval!) koos Lulliga sadamas neid saatmas. Ka isa ja Lulli olevat põgenemist kaalunud. Kuid nad jäid Eestisse.

Ebba Eesti külaskäigu ajal ta rääkis, kuidas nad Saksamaal elasid sõjaväebarakkides kahekordsetel naridel, mitukümmend inimest toas. Anu oli maganud põrandal, kus öösiiti rotid söögikõlblikku otsisid. Oldi mures: ega rotid lapse kõrvu või nina ära ei näksi.

Pärast sõja lõppu, võib-olla paar kolm aastat hiljem, värvati tööjõudu Põhja-Inglismaa söekaevandustesse. Sinna taheti ainult mehi ja Alfred sai raamatupidajaks. Ebba lapsega sai Londoni lähikonda majateenijaks. Nii elasid nad mitu aastat. Seejärel oli sisserrändajaist huvitatud Kanada riik. Alfredi pere asus Torontosse, kus kujunes suur eestlaste kogukond. Kanada prantsusekeelsesse Quebeci asus elama Paul Sander – Montreali linna. Tema sai jalad alla mitmesuguse äriga. Ta rääkis mulle 1991. aastal (siis elas ta juba Vancouveris) et asutas Montrealis leivategemiseks pagaritöökoja. Musta leiba armastasid peale eestlaste ja lätlaste ka sakslased. Omatehtud leiba saatis ta linnast kaugemalgi elavatele klientidele.

Alfred töötas Torontos kuni pensionile jäämiseni. Huvide erinevus viis Ebba ja Alfredi lahku. Nad lahutati 31.03.1971. Surma järel täitis Anu koos oma mehe Patrickuga Alfredi soovi, et tema tuhk visatakse Atlandi ookeani. Anu kirjeldas, kuidas nad olid läinud ühe kaugele ulatuva neeme

Minu Kanadas Torontos elanud lelle pere: paremalt Alfred Kask, tema naine Ebba Kask, nende tütar Anu Church ja väimees Patrick Church (rahvuselt iirlane). Alfredi 70. sünnipäeval 11.01.1970.

Paul Sander ja paremal minu Lell Alfred Kask – nende emad olid õed. Keskel Pauli naine Armi. Alfredi 80. sünnipäeval 11.01.1980 Torontos, Kanadas elavate sõjapõgenikena. Sanderid elasid sel ajal Vancouveris.

tippu, seal tuha merre puistanud (et merehoovused selle sünnimaale lähemale kannaksid?), siis pudelist viina joonud (see oli nagu peiede pidamine) ja koju tagasi tulnud.

Anu

Kaheaastasena koos vanematega välismaale põgenenud lulletütar Anu õpis Torontos õigusteadust, seega läks isa jälgedesse. Juristi ametis töötas ta kuni pensionile jäämiseni, sellest suurema osa ajast Ontario provintsi haridusministeeriumis.

Kanadas kohtas Anu Iirimaa ümber asunud, väga suurest perest (vist 11 last!) pärit Patrick Churchi (sünd 21.06.1939). Minu arusaamise järgi sobisid nad omavahel imehästi. Abielu sõlmiti 19. augustil 1967. Mina tean, et Patrick oli ettevõtja. Kui ma 1991. aasta juunis-juulis neil külas käisin (Toronto lennukipileti ostis mulle Anu), siis oli tal mööblitööstus, mida ta ka mulle tutvustas: oli parasjagu pühapäev ja kedagi tööl ei olnud; nii sain kõiki masinaid näha, ilma et ma töötegemist oleksin seganud. Pat oli pühendunud golfimängija. Ka mind viidi golfiklubisse, kus pärast mängu lõppu sõime Anu ja Pati ning tema vendadega tubli lõunasöögi. Esimest korda elus sõin seal kümnejalaliste vähkide sugukonda kuuluvat langusti (hiljem pole ma seda enam saanud).

Anu ja Patricku eriline hobi on reisimine. Nad on Maale mitu tiiru peale teinud ja paljudes paikades korduvalt käinud. Ka Eestis on olnud nad mitmeid kordi. Anu räägib eesti keelt päris hästi ja kirjutab ka. Patrick saab eesti jutust natuke aru, kuid ei räägi. Alfred kirjutas kunagi, et lasteta on nad jäänud reesuskonflikti tõttu.

Suur reisija oli ka Anu ema Ebba, kes paljudes maades käis. Ebba rääkis, et Alfred ei tahtnud reisida, ta käis vast paar korda Vancouveris külas ema õepoja Paul Sanderi juubelitel. Kuid ta oli väga seltskonna armastaja.

Ebba kohta pean ütlema, et ta oli väga kokkuhoidlik, ka suurepärase näputöötegija. Riided valmistas ta ise. Kui oli vaja midagi parandada, siis tegi ta selle ära nii hästi, et ei saanud arugi, et midagi viga oleks olnud. Ebba elas 96-aastaseks.

14-aastasena kõlblik sõjameheks

1944. aasta augustis kuulutas Suur-Saksamaa 1929. aastal sündinud poisslaste mobiliseerimise lennuväe abiteenistusse. Ka mina kuulusin selle alla. Ema muidugi ei tunnistanud mingit sõjaväeteenistust. Kuna me elasime Tallinnast eemal metsade rüpes, siis ei võtnud mina aga seda kutses tõsiselt. Pealegi ei ulatunud enam saksa võim Tallinnast kuigi kaugele. Tegin endistviisi oma töid. Tallinnas läksid lennuväe abiteenistusse sajad poisid. Kui ma järgmisel aastal Tallinnas seitsmendasse klassi läksin, siis oli seal mitu poissi, kes olid veel sakslaste viimse hingetõmbe ajal selles sõjaväe abiteenistuses olid. Kuuldud jälgid jutud ajavad praegugi sellele mõeldes kanaanaha ihule ja ma ei taha sellest kirjutada.

Ema otsustas, enne Vene vägede tulekut, et meie vennaga lähme loomi ajades metsade ja soode taha Kukepala külla (vist 10 km kaugusele) pakku. Ema jäi kodu valvama. Jõudsime Arduus Hiieveski talu maadele, et Tallinna-Tartu maanteed ületada. Kuid enne teele jõudmist nägime esimesi vene tanke Tallinna poole sõitmas.

Keerasime tagasi kodu poole ja hoidsime loomi oma õuetaguses metsas. Kuulduste järgi röövivat vene soldatid taludest loomi. Meie maile Vene vägesid ei ilmunud. Küll aga ukerdasid mööda metsi Saksa sõjaväe vormis eesti mehed, kes püssid põõsasse olid peitnud ja sõdurimütsi ära olid visanud. Põikasid mõnda kõrvalisse tallu ja küsisid erariideid. Minu riided olid liiga väikesed.

Sõjaärevuses olid paljudes taludes tööd jäänud unarusse. September ja oktoobergi olid päikeselised. Meil oli heinamaal veel loog koristamata. Heinamaale oli kaks kilomeetrit maad. Kõigepealt tuli ronida üle Seapilli järve äärse järsu vallseljaka. Siis tuli minna üle vesise soostunud ala, kus kasvas palju ubalehte ja paiguti ulatus vesi poole sääreni. Kuna mul vajalikke jalanõusid polnud (kummisäärrikud olid sel ajal tundmata asjad), siis kõndisin kogu selle maa paljajalu. Hiljem hakkasid sääremarjad krambitama. Sääre-, põia- ja isegi reiekrambid hakkasid mind vaevama ka edaspidi. Ei tea, kas see oli noorelt paljajalu sügisel vees sumpamisest või oli põhjus milleski muus.

Käisin ka taludes abiks kartuleid võtmas. Mõnes talus oli see töö jäänud oktoobri lõppu. Selgetel öödel külmus pealmine mullakord kõvaks. Kui hobuadruga vagu lahti aeti, oli põld konarlik suurtest külmunud mul-

lapankadest ja oli tegemist, et kartuleid niisuguselt põllult välja kookida. Sellised sõrmikuist töökindad nagu on tänapäeval, siis ei tuntud. Võib-olla kasutas keegi villasest lõngast kootud sõrmkindaid. Seda ma ei mäleta. Minul tuli tööd teha paljakäsi.

Hiljem tehti Ardu ja Paunküla vahele suur veehoidla. See toimus kahes järgus. Esialgu ujutati üle Ardu küla ja Seapilli järve äärsse vallseljaku vaheline soine ala, kuskaudu ma otse oma heinamaale olin käinud. Teisel korral ehitati Ardust Hiieveski poole kõrge vall, mille taha kogunenud vesi ujutas üle ka Seapilli järve taguse ala. Järveotsa talu, kus meie elasime, on sellest ajast nüüd järve põhjas. Ainult vallseljaku kõrgem osa ulatub veest välja. Veehoidla ulatub nüüd Kiruvere järveni ja üsna lähedal asuva Paunkülani (sellest ka veehoidla nimi). Veehoidla lõuna- ning kagukaldal on palju puhkebaase ja kalastajate paatide sildumiskohti. Vesi tuleb paljudest ojadest; Ardu tagant algab ka Pirita jõgi, mis hoidlale vett annab. Pirita jõgi kannab vee Tallinna alla, kust kanali kaudu juhitakse ta Ülemiste järve.

Vahepeatus Ardu külas

Ema sünnitalu Andrekse – Ardu külas – jäi venelaste tulekuga peremeheta: Ludvig Kivilo oli Eesti Vabariigi aegu Kaitseliidu Kõue maleva ülem ja ta pages koos mitme teise mehega metsa. Tallu jäi naine kahe alla 10-aasta vanuse tütreaga. Andrekse pere oli minu ema lähedane sugulane (Ludvig oli vist minu vanaema õepoeg?/vennapoeg). Perenaine Alma jäi hätta ja kutsus minu ema Andreksle abiks talu pidama. Ema oli nõus oma sünnitalu elama minema. See osutus aga väga rumalaks otsuseks, nagu mõne kuu pärast selgeks sai.

Viisime oma koli Andreksle ja seadsime end seal ühes pisikeses toas sisse.

Andrekse oli suur talu, pisut üle 100 ha. Ma ei mäleta, kui palju oli põllumaad, aga lehma oli 12, peale selle mullikad, hobused, lambad ja kanad. Perenaine oli ametis loomadega, minu ema aitas ka midagi teha.

Mina (14, peagi sain aasta vanemaks) ja vend (12) käisime hobustega veskil loomadele jahu jahvatamas ja koju vedamas. Käes oli talve algus ja põllutööd tehtud. Õigupoolest ei teagi ma, kui hästi või halvasti põldudega lood olid, sest maa hakkas juba külmuma ja lumi tuli maha.

Meie tegemised ja elamine Andreksel jäid lühikeseks. Talu võeti ära ja sinna tehti mingi asutuse abimajand. Selle tööliste oli iga tuba vajalik ja meie pidime lahkuma.

Emal leidis tühjalt seisva talumaja kümne kilomeetri kaugusel Kõrvenurga küla kaugemais otsas. Enne sõda (ja praegu jällegi) kuulus see Järva-maa Albu valla Vetepere küla koosseisu.

Seega sellesamasse külla, kus oli sündinud Põhja-Tammsaare talus kirjanik Anton Hansen, kes oma kirjanikunimeks võttis sünnitalu nime. Sõja ajal purustati Jägala jõel olev Napu sild ja Ardu pool jõge olevad talud ei pääsenud enam oma koduvalda. Seepärast liideti Vetepere küla osa talusid harjumaa Kõue vallaga. Meie elupaigaks sai siis Kõrgemäe talu, mis paikneb pikal, Vooselt tuleval ja Mustla-Nõmmel Tallinna-Tartu maanteele jõudval vallseljakul. Kuna ümberringi olid sood ja rabad mõnede raba-saartega, siis paistis meie talu tööpoolest ümbruskonnast veidi kõrgemana. Ehkki mitte kõige kõrgema kohana: meilt kaks või kolm kilomeetrit Voose poole oli metsas hoopis kõrgem paik.

Nüüd langesid kokku kaks sündmust. Isa oli mind kutsunud linna õppimist jätkama. Mul oli selleks suur tahtmine. Nii oligi, et ema koos vennaga kolisid kaugemale metsade taha, mina aga võtsin oma asjad ja sõitsin linna. Maale sain alles kevade-eelsel koolivaheajal. Lumi oli juba enamasti sulanud. Päris tuttavaks sain uue elupaigaga alles kevadel. Ema ja vend olid selleks ajaks Kõrgemäel end sisse seadnud.

Erakorraline informatsioon

Ardu vahepeatus teema lõpetuseks toon siin ära EK(b)P (äraseletatult: Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei) Harjumaa komitee erakorralise informatsiooni EK(b)P Keskkomiteele 9. novembrist 1945: “4. novembril 1945 oli Harjumaal Kõue vallas RJRK (lahti seletatult: Riikliku Julgeoleku Rajoonikomitee) volinike, hävituspataljoni võitlejate ja bandiitide vahel tulevahtus. Tulevahtusel sai surma 3 bandiiti: Kõue valla bandiitide juht ja endine Omakaitse roodu komandör Kiviloo, Ludvig Hansu poeg. Teised kaks on tundmatud. Bandiidid elutsesid Voose küla juures metsas selleks ehitatud punkris. Hävituspataljoni ja RJRK võitlejate hulgas kaotusi ei olnud (...)” (Dokument parteiarhiivist.)

1993. aastast pärit kohalikust ajalehest lugesin, et “Rahvas kutsub dokumendis kirjeldatud Triigi metskonna tragöödiaks. Mäletatakse, et Kiviloo sai surma punkrisse visatud käsigranaadist. Plahvatus mattis punkri suu kinni. Haud missugune. Kiviloo magab ilmselt siiamani seal nari peal, kus surm ta kätte sai. Arvatavasti tabati metsavennad ootamatult. Kolmest ülejäänust said kaks tulevahtusel surma – Valentin Metsis, Vesiveski talu omanik ja Ants Nikker Sõmerust, samuti taluomanik. Neljas, Kiiver (eesnime ei tea), pääses põgenema.”

Seega, pidas Ludvig Kivilo(o) metsavennana vastu ligi 14 kuud. Minul ei ole tema perekonnaga enam kokkupuuteid olnud. Küll teab minu vend Lembit, et nad elasid Paides. Ühest tütrest sai vist õpetaja, mälusopis oleks nagu teadmine, et teisest sai arst.

Kõrgemäe talus

Ema ja vend asusid 1945. aasta alul elama Kõrvenurga külaga liidetud endise Albu valla Vetepere külasse kuulunud ossa. Sellesse külaotsa jäid veel Rajassaare, Kollassaare ja Kutniku talu, tühjana seisis Männiku ja Aaseme (kunagine meierei). Ka Sae metsavahikoht, kus tol ajal metsavaht enam ei elanud, oli meie naaber Voose poole viiva tee ääres. Oli veel üks talu – Ussinõmme – selle peremees oli hull. Ta oli võtnud sinna elama ühe mahajäänud talu noore pere, kus oli kolm väikest last.

Ühel päeval oli “hää!” talle öelnud, et tapa see mees ära. Noor pereisa sai aga hullust jagu ja nad elasid selles majas edasi. Vaimuhaige noor tüdruk elas ka Kollassaares: tema läks mõnikord kodunt hulkuma. Tuli ka meilt mööda, kuid ta ei tahtnud kellegagi suhelda – oli vaikne hull.

Me elasime seal n.ö. pärapõrgus. Hobust meil ei olnud. Kool, kauplus, meierei ja postkast asusid kümne kilomeetri kaugusel. Poodi meil asja polnud: teenistust ei mingisugust, seega ka raha mitte. Lehm ja kitsed andsid piima, liha me ei söönud (ka kala mitte). Võid, kohupiima, hapupiima ja petipiima jätkus küllaga. Kartuli ja juurviljad saime oma käest, suveajal oli salatit, kapsast, peedilehti. Sageli oli laual nõgesesupp või paks nõgesepuder tanguga. Ka naadilehed oli igapäevane toit. Ema armastas teha ubadest kotletti (jahu ja muna lisamise tõttu ei lagunenu kotleid ära). Seega kasvasime põlduba terve aasta jaoks. Aeduba meil ei olnud. Küll aga hernepeenrad.

Taluomanik meile peale aiamaa muud maad ei andnud. Tal oli teine talu, kus ta ise elas, üsna palju kilomeetreid eemal. Meie elamise ümbert tegi ta oma loomadele heina, mille ta siis ära vedas. Meie teenisime oma terad, tangud, kruubid ja jahu lähedasemates taludes (Kautla ja Sae) tööd tehes. Ema oma viletsa tervisega kodunt suurt välja ei saanud. Mina olin kõige tugevam tööinimene (ikkagi juba 15, järgmiste aastatega läksin veelgi kangemaks) ja suviti saingi talutöö eest “natuurapalka”.

Lembit oli jällegi karjapoiss. Loomad sõid oma kõhu täis metsa lagedamates kohtades. Kui taluomanik oli heina ära koristanud, siis sügise poole sai loomi lasta ka majajümbruse põldudele.

Meie põhiline häda oli see, et polnud heinamaad. See tuli otsida lähemalt või kaugemalt. Ühel aastal leppis ema oma hea sõbrannaga kokku Kukepala külas, mis asus 15 kilomeetrit eemal, et saame seal heina teha. Kuskilt me saime vana jalgratta. Lembit oli erakordselt nutikas poiss ja tegi selle hästi korda. Vanad jalgrattad olid väga tugeva raamiga. Istusime kahekesi jalgrattale, panime siis ka veel käsivikatid ja rehad ning sõitsime kohale. Praegu ei kujuta ma seda ettegi, kuidas selline sõit oli võimalik. Kogu see teekond kulges metsateed pidi. Mõnes kohas põikasime otse üle põllu või sõiti jäänud maa. Talve algul laenasime maatalust kaks hobust regedega ja vedasime heina koju.

Kõrgemäe talu hooned olid ehitatud arvatavasti 19. sajandi lõpul. Elumaja oli rehielamu, mille lävepalk oli kõrge ja ukseava ise madal, nii et tupp minnes tuli kummardada. Lõunaotsas oli kaks kambrit, siis tuli rehetuba suure reheahjuga haokubude kütmiseks. Pliit oli ehitatud reheahju suu ette. Pliidist kambrite vahele suunduv soemüür andis elamise jaoks sooja. Rehetoa kõrval oli rehealune, sellest veel hoone otsa jäi aganik. Kuna meil põllumaad polnud, ka hobust-vankrit mitte, siis oli maja teine pool tühi. laut oli elumajaga paralleelne, kuid jäi natuke tee poole. Napu sillale ja Rajassarde-Kollassarde viiva tee ääres olid aidad, mida me ei vajanud. Ma arvan, et ait oli samuti 19. sajandil ehitatud, laut aga ilmselt jäi 20. sajandisse. Hulk maad eemal heinamaal oli vägagi suur küün, mis seisis samuti tühjana. Lauda taga, kus vallseljaku sees oli looduslik süvend, asetses maasisene võlviga kelder, mille uks oli süvendi poole, nii et selle ette sai sõita vankriga.

Kui ema Kõrvenurgast ära kolis, siis võeti hulk aastaid hiljem talu metsamajandile ja Kõrgemäele ehitati metsavahile uus maja. Eesti uue vabariigi ajal kaotati metsavahid aga ära. Vist oli nii, et uus hoone jäi jälle tühjaks.

(2008. aastal käsime vend Lembituga Kõrgemäel vaatamas – talu oli ära ostanud Järva maakonnaavalitsuse (keskkonna? osakonna endine juhataja ja seal sisse seadnud, või õigemini seadmas – turismitalu. Metsavahimajas olid juba turistid sees, kõrvale oli kerkimas uus kerghoone, mille sõrestik oli püsti ja katus peal. Ainsana meieaegseist oli alles kelder. Endistele põldudele kuni majani oli kasvanud viiekümneaastane tihe mets. Mitte midagi polnud aimata endistest maastikest: vallseljakust, selle ääres asuvast heinamaast, ojakesega võserikust, taamal olnud Sae talust ega teistest kunagistest naabertaludest. Need “teised” olid juba meie ajal tühjad.)

Linna kooli

Isal oli kindel tahtmine, et ma tuleksin kooliteed jätkama. Ka minul oli sama soov. Mõnel korral olid endised sõbrad-klassivennad mulle kirjutanud, kuidas neil koolis läheb. Ja koolielu tundus mulle siis kauge ahvatlusena, kus maailmaasjadest saab palju huvitavat teada.

1945. aasta jaanuaris hakkasin elama isa juures. Läksin Rahumäe kooli, mis siis kandis 7-klassilise mittetäieliku keskkooli nimetust. Direktor Uibokand takseeris mind ja ütles, et teised on juba hulk aega õppinud. Kuid võttis mu siiski seitsmendasse klassi vastu. Olin niigi juba ühe aasta kaotanud, kui ema ütles, et maailma lõpp on lähedal ja pole mõtet koolis käia. Samal ajal läksid mu endised koolivennad õppima gümnaasiumi esimesse klassi (Saksa okupatsiooni ajal). Neist ma jäin alatiseks tahapoole.

Õppisin hoolega ja kevadeks olid kõik viied. Rahumäe 7-klassilise mittetäieliku keskkooli lõpetasin kiituskirjaga.

Kunagine pinginaaber Hubert Matve õppis Reaalkoolis. (Temast sai tuntud ehitusinsener, kes tegi näiteks Tallinna Toomkiriku vajuva vundamenti (üks nurk oli ehitatud kunagisse paevõtuauku tekkinud prügimäele) toetusprojekti. Temast sai ka kirjanik, kelle töid trükiti ajakirjas Looming. Ta kirjutas kümmekond raamatut: “Ehitus (teine “sillad”, kolmas “tornid” jne) läbi aegade”. Mozarti 200. sünnipäeva puhul 1956 kutsuti inimesi kirjutama teemal “Miks ma kuulan Mozartit”. Huberti kirjutis märgiti ära

paremate seas ja avaldati Loomingus. Kahjuks sattus Hubert alkoholismiküüsi ja suri enneaegselt.)

Teine naabripoiss Valdur Reinart õppis ehitustehnikumis. Koos mõne teise Nõmme poisiga olid nad relvad muretsenud ja käisid Männiku metsas laskmist harjutamas. See ei kestnud kaua, sest paugud olid kuulda ja poistele saadi jälile. "Nõukogude võimu vastane jõuk" arreteeriti ja poisid saadeti alaealistena 5 aastaks Siberi vangilaagritesse. Minul vedas, et ma nende kampa ei kuulunud.

Valdur saadeti pärast vangilaagrit Siberisse asumisele. Tema vanem vend oli olnud Saksa sõjaväes, langes vangi ja oli siis Arhangelski oblastis metsatöölaagris, kus ta suri. Vanemad küüditati Siberisse, kus nad said vangilaagrist vabanenud noorema pojaga kokku. 1956. aastal said nad Eestisse tagasi. Maja oli aga riigistatud ja seda nad tagasi ei saanud. Elada polnud kuskil. Nad said Veskimetsa ehituskrundi ja elasid pisikeses laudkuuris mitu aastat, kuni maja hakkas elamiskõlblikuks saama. Valdur abiellus Huberti õega ja neil on kolm last. Ka Valdurist sai alkohoolik, kes suri enneaegselt.

Mina oleksin omal viisil Siberisse sattunud. Oli loomulik, et ma Vene okupatsiooni ei sallinud. Protestiks mõtlesin, et teen ilusa suure Eesti Vabariigi vapi ja riputan selle üles kooli saali lava ülaservale. Otsin suured klantspaberi poognad, millest tegin eri värvi vapialuse, leopardid ja tam-mepärja. Ma ei tahtnud kedagi teist kaasosaliseks võtta ja püüdsin teha seda üksi. Redeli muretsemise ja sellel turnimisega ei tulnud ma aga toime. Peitsin vapi sahtlipõhja, aeg-ajalt vaatasin ja silitasin teda, kuid rohkem ma ülespanekut enam ei üritanud.

Seitsmenda klassi kevadel tekkis mul vastastikune sümpaatia aasta nooremas klassis õppiva lühemat kasvu mustajuukselise imeilusa naerusilmse tüdrukuga. Mõnelgi korral kutsus ta mind oma koju Õie tänaval, kus kohtusin ka tema isa ja emaga. Kevad viis meie kooliteed lahku ja meie suhted ei jõudnud kuigi kaugele areneda.

Hiljem sain teada, et Liia läks mehele kaugesõidukapten Uno Laurile (tema õega olime Rahumäel ühes klassis), kes hiljem sai tuntuks reisilaeva Estonia hukkumise asjaolude uurimiskomisjoni esimehena. Nende abielu jäi lasteta. Liia suri vähki.

Seitsmenda klassi kohta võib veel öelda, et lapsed olid kasvueas, vane-
mad paljudel sõja või nõukogude võimu läbi kannatanud ja lastele riideid
muretseda oli raske. Mis kellelgi seljas oli, sellele ei pööratud tähelepanu.
Poiste sagedane seljariie oli saksa sõduritekest õmmeldud tuulepluus. Seda
sai kergesti ka kodus valmis õmmelda (lõige oli lihtne). Sellega oli soe jahe-
datel kevad- ja sügispäevadel, talvel kanti selle peal palitut.

Minu esimeseks ülikonnaks oli kuskilt saadud hall ülikond. Kahjuks
olid püksikannikad auklikuks kulunud.

Ema võttis vesti, lõikas sellest lapid ja õmbles tagumiku kohale. Lapid
olid nii suured, et kummagi kannika peale jäid kaks vestitaskut. Minu
mäletamise järgi ei narrinud mind keegi niisuguse omapärase püksitagu-
miku pärast. Järgmised ülikonnad, mil olin oma kasvu täis kasvanud, said
õmmeldud Alfredi ülikondadest rätsepa juures. Mina olin natuke väikse-
mat kasvu. Ülikond sai lahti harutatud, puhtaks pestud ja riide alumine
pool pealmiseks pööratud. Rätsep oli eestiaegne meister ja väga heade
oskustega. Üks viga selle ümberpööramisega välja kukkus: väline rinna-
tasku sattus siis vasakult poolt paremale poole. Alfredil oli peenest riidest
ülikonnad, nii et ma tundusin endale päris ponks poisina.

Üks keskkooliaegne ülikond sai tehtud ka kodutelgedel kootud hallist
uuest riidest. Palituid kandsin lell Alfredi omi. Natuke suured olid, aga
talvepakasega polnud seda mahti tähele panna. Üks palitu sai tehtud
kuskilt hangitud tumesinisest (vist raudteelase ameti-) riidest.

Kütte varumine

Talvekütte muretsemine oli üks tegemistest, mille lahendamise isa juba
kevadel plaani võttis.

Talvel sõitsid sõjaväeautod mööda kõrvalisi linnatänavaid ja pakkusid
tooreid männijuppe müüa. Isale ei olnud see teadmata, kust puud pärine-
sid: Lulli õde elas Ülemiste järve ääres Viljandi maanteel. Järveäärne ilus
mets oli Tallinna veehoidla kaitsemets. Sõdurid ja küllap ka ohvitserid läk-
sid saagidega metsa ja langetasid ning tükeldasid puud. Kohe autokasti
ja müüki. Paljud sõdurid ei viitsinud küürutadaagi: puu seati püsti seistes
vöö- või koguni rinnakõrguselt. Järele jäid meetrikõrgused kännud. Oli
ka lühemaid. Ei kuulnud, et metsaröövlitest nõukogude sõjamehi oleks
karistatud.

Isa kauples metskonnast loa saagida kännud omale kütteks. Esimesel kevadel saagisime pikemad tüükad, mis mõnikord olid rohkem kui meeter pikad. Saagisime nii mullapinnalt kui vähegi saime. Kaevasime juurigi lahti ja raiusime neile sálke ette. Olime koguni kõhuli maas, et kánnujupp saaks pikem. Kánnutüükaid jätkus veel järgmisekski aastaks, kuid siis tuli leppida lühematega. Kolmandal aastal polnud enam muud kui juured.

Isa töökohal Tallinna elektriijaamas oli ka lõhkete osakond. Isale lubati lõhkeainet (koos väljaõppinud lõhkajaga). Lõhkaja pani laengud kändudele alla, meie jooksisime parajasse kaugusesse. Siis káratasid paugud ja 10–15 kändu lendasid üksteise järel taeva poole. Mõned vist tervelt kümne meetri kõrgusele, teised lõi tükkideks, mõnel jäi suur juur liiva sisse kõvasti kinni. Neid tuli välja kaevata, kirvega raiuda ja käsi-(vuks-) saega lahti lõigata.

Kõige suurem tegu oli juurte tükkideks saagimisega. Kui kánnutüükaid saagisime kahemehe saega, siis juuri nii saagida ei saanud. Neid tuli saagida vukssaega. Küllap tahtis isa jätta mulle rohkem vaba aega ja saagis juured üksi tükkideks ning ladus pärast kuuri kuni laeni üles.

Keskkooliaeg

Nõmme keskkooli

Rahumäe kooli järel läksin edasi õppima Hiiul asuvasse Tallinna 10. keskkooli. Eesti ajal kandis see Nõmme gümnaasiumi nime ja nii on ta praegu. Selle kooli olid enne sõda lõpetanud näitleja ja lavastaja Voldemar Panso ja hilisem taimefüsioloogia professor Heigo Miidla. Minu ajal õppinutest said akadeemikuteks Valdek Kulbach, Juhan Kahk, Endel Lippmaa, Lennart Meri (Eesti Vabariigi president), Erast Parmasto, Hans Trass ja minu lennust Loit Reintam. Hiljem lisandus veel akadeemikuid: Olav Aarna, Ain-Elmar Kaasik ja Peeter Tulviste. Tuntud kultuuriinimesi oli palju, neid kõiki loetleda siin läheks liiga üksikasjalikuks. Olgu öeldud, et üks klass minust eespool õppis helilooja Eino Tamberg (ühes klassis Endel Lippmaa ja Lennart Meriga), hilisemast ajast on laulja Anu Kaal.

Tallinna 10. Keskkooli kümnes klass 1948. aastal. Kalju Kask seisab: paremalt neljas.

Mina sattusin 16. lennu c-klassi, kus võõrkeelena õpetati saksa keelt. Sel ajal õppisime veel ka ladina keelt. Kuigi ladina keel oli vabatahtlik, õppisid seda algul kõik meie klassi õpilased. Õpetajaks oli Clarissa Parts, kes teistes klassides õpetas inglise keelt; tema eesti-inglise keele sõnaraamat püsis kaua käibel õpilaste sõnaraamatuna. Keskkooli lõpuklassides loobusid paljud õpilased ladina keelest, nii et see tuli õppetundidest välja jätta.

Meil olid õppeainetena ka astronoomia, psühholoogia ja loogika. Õpetaja Alfred Teaste juhendamisel käisime öhtust tähistavast uurimas.

Klassijuhatajaks saime ajaloo alal ülikooli lõpetanud Leida Annuse. Ta oli noor (kogemusteta?) õpetaja, kuid väga asjalik, kus selgesti oli tunda, vähemalt esialgu, ülikoolilikku õpetamismaneeri. Tema heatahtlik rangus pani värisema enamiku õpilastest. (Leida Annus jäi vanatüdrukuku; ta elas kõrge eani. Meie pidasime temast väga lugu ja tema huvi meie elusaa-tusest. See oli vist tema 80. sünnipäev, kui me käisime tal kodus külas.)

Koolivaheaegadel ema juures maal

Keskkooliaeg kujunes niimoodi, et vaheaegadel olin alati ema juures abiks. Kuna nädal oli kuue tööpäevaga, siis nädalavahetuseks ma maale minna ei jõudnud. Suvi oli aeg loomadele heina tegemiseks. Talvel tuli hein koju vedada, kuna sügispoolse talve jaoks oli vähe sööta lauda peale pandud.

Kõrvenurga külas oli Kautla talu samanimelise rabajärve ääres. 1941. aasta sõjasuvel oli sinna hulk rahvast pakku tulnud. Kautla sai tuntuks selles poolest, et põhjarannikul maandunud dessantlased liikusid vaenlase tagalas läbi metsade Kautlasse. See oli kuulus “Erna” salk, mille retke mälestuseks peetakse igal aastal rahvusvahelisi võistlusi: teekond merest Kautlani on üks huvitavamaid ja raskemaid. Sellest osavõttu peetakse võistkondade poolt põnevaks ja austusväärseks, mistõttu tullakse siia paljudest riikidest. Sageli on osavõtjaid isegi Hiinast.

1941. aasta suvel sai nõukogude võim teada, et Kautlasse on tulnud dessantlaste salk ja sinna saadeti hävituspataljon, kes talu ümber piiras ja puhkenud lahingus hulk inimesi tappis. Lõpuks põletasid nad maha viimase kui ühe hoone, milles sai hukka veel inimesi. Talul oli hulk hooneid, maakividest seintega lautade ja muude hoonete seinad olid veel hiljuti püsti, kuid kasvasid suurte puude sisse.

Sõjajärgseil aastail oli talu küll ilma ühegi hooneta, kuid peremees haris maid. Tema poeg Edgar oli koduväiks naabri Kautla-Saare talus. Seal siis Kautla talus tööd vajatigi.

Mina käisin Kautlas vahetevahel abiks tööpoisiks: niitsin kahehobuse-niidumasinaga heinapõldu ja tegin muud vajalikku, mille eest teenisin emale leivavilja.

Ühel päeval sõitis põllu veerde mootorratas, millel istusid miilitsavolinik ja Kõue vallast üks naisametnik. Olime põllul kolmekesi koos peremehe ja ühe naisabilisega. Meid kutsuti metsa veerde saksa okupatsiooni ajal pandud Kautla (1941. a) lahingu mälestuskivi juurde, kuhu oli raiutud lause "Erna" salga mälestuseks. Naisametnik rääkis meile bandiitidele pühendatud mälestusmärgist, mida nad tulid hävitama. Miilits pani madala kivimärgi alla lõhkelaengu, kamandas meid kaugemale ja peagi lendasid tükid taeva alla.

Kautla peremehe vanem poeg Helmut varjas end koos naisega võimude eest. Erilist süüd talle küll ei pandud, aga millegipärast elas ta illegaalina. Oli kord kuskil küünis, siis vahetevahel elas meie lauda lakas.

Ükskord tulin Kautlast töölt koju. Tulla oli ligi kolm kilomeetrit. Järsku piirasid mind metsavahel ümber vene soldatid. Kaks veoautotäit mehi olid haarangul. Mind kuulati üle ja hoiti kinni, kuni haarangu lõpuni. Sel korral nad kedagi kätte ei saanud, kuigi ümberkaudu metsades oli mitu metsavendade punkrit.

Koju jõudes selgus, et Helmut oma naisega olid justkui ette aimanud, et midagi võib juhtuda ning läinud raba ja rabasaarte kaudu pakku. Suuri ja pehme pinnasega rabasid keegi ilma selge ülesandmiseta läbi kammima ei hakanud. Selleks korraks olime pääsenud.

Jägala jõe keskjooksu metsad olid soodsad paigad metsavendade redutamiseks. Meie vennaga karjatasime loomi riigimetsas ja liikusime mõnikord ka kaugematesse paikadesse – see oli huvitav võimalus avardada oma teadmisi ümberkaudsete alade kohta. Ükskord sattus vend viimati kogemata ühe punkri lähedusse. Tal oli tarkust sealt kohe vaikselt minema kaduda. Metsavendade jaoks oli punkri avastamine elu ja surma küsimus. Oli metsavendi, kes punkri avastaja ära tapsid. Meil läks õnneks, arvata-vasti jäi neil teadmata, et vend punkrini jõudis. Sinna kanti me oma jalga enam ei viinud.

Kuuldusi liikus, et sealkandi metsavennad on viinamehed, peavad pidusid ja on ohtlikud.

Meie naabertalus Sael käisime samuti tööl abiks rukkilõikusel vihke sidumas ja hakki panemas. Peremees lubas meil selle eest Sae oja äärselt heinamaalt heina teha. Sael oli vanatüdrukukuks jäänud peretütar. Sae talust said mainitud metsavennad omale toidupoolist ja võibolla muudki abi. Eks peretütar armus metsavenda ja asus samuti punkrisse elama. Tallu jäi ainult pererahvas. Meie tulime Kõrgemäelt mõne aja pärast ära. Kuulda oli, et peretütar muutus imelikuks (läks hulluks). Rohkemat me ei tea, mis neist sai.

Kautla talus käisin tööl palju kordi. Kord metsast läbi tulles oli kuulda meeste jõminat. Läksin uudishimust lähemale. Metsapuude varjus oli üles seatud puskariajamise kaadervärk. Viinauimas meeste askeldamine oleks nii või teisiti olnud märgata. Tõsi, kuna Kõrvenurga-Napu tee oli ummik-tee, siis sattus siia harva keegi.

Ükskord, kui ma venna asemel karjas olin, läksin Kutniku poolset vankriteed pidi metsaäärse kraavi poole. (Ka seda teed pidi Kutniku talust kaugemale suurt ei käidud. Kuigi tee läks madalat vallseljaket pidi Mustla-Nõmmel Tartu-Tallinna maanteele, polnud seal paljude kilomeetrite ulatuses ühtegi talu.)

Vaatan: kraavi ääres on üks mees ülakeha paljaks võtnud ja peseb end. Kraavi perval oli püss. Mees oli minu vastu sõbralik. Erilist juttu meil ei tekkinud.

Hiljem kuulsin ema käest, et see metsavend oli meie (kaugelt) sugulane, vist Talpaku-nimeline. Tema rändas üksikuna, ööbis mahajäetud taludes: oli olnud ka meie naabertalus Männikul; siis mõnes küünis. Hästi vara hommikuti oli ta käinud ka meil (mina ja vend alles magasime), kus ta sai ema käest süüa kaasa. Nii peitis ta end hulk aastaid. Kui nõukogude võim amnestia välja kuulutas, ei olnud ta enam normaalne inimene – võiks öelda, et ta oli hull.

Igapäevaelu

Kuus nädalapäeva olid tööpäevad. Laupäev oli niinimetatud hingamispäev. Adventistid pidasid väga rangelt kinni piibli nõudest, et nädala viimane päev (selleks peeti laupäeva) peab olema pühendatud jumalasõna uurimi-

sele. Tohtis teha ainult väga vajalikke toimetusi: süüa ja juua loomi, tuba soojaks kütta. Oma toit tehti valmis juba reedel. Sööki oli lihtne: tangupuder, nisuteradest hautatud puder, jahupuder (võisilm sees), kõrvale piim, hapupiim või petipiim. Kui vasikas sündis, siis nn ternespiimast saadi kuumutamisel omalaadne kalgestunud toit. Ka kohupiim oli sagedane toit. Samuti oa- ja hernekotletid, kartul, porgand, peet, kaalikas. Kevadel ja suve algul oli laual nõgese- ja naadilehe-, ka peedilehesupp. Meie toidud olid ka munad. Läätseloom oli maiuspala. magustoitu tehti metsa- ja aedmarjadest, ka rabarberist. Magusa jaoks keetsime suhkrupeedisiirupit. See oli veidi mõru, aga muu toidu hulgas polnud viga. Mesilasi ümbruskonnas ei peetud. Kui kuskilt purgi mett saime, siis oli ravimiks.

Hingamispäeva alguseks peeti reede õhtu päikeseloojangu aega. Nii siis, hingamispäev lõppes laupäeva õhtul samuti päikeseloojanguga. Märgitud aeg kuulus jumalasõna uurimisele. Linnades peeti selleks koguduse ühist koosolekut. Maal üksi elades ei olnud ema enam aastaid koosolekutele saanud. Aga tal olid varasemast ajast vihikud, kus süstemaatiliselt olid õpetussõnad kirjas. Neid me siis lugesime ja arutasime.

Mida vanemaks ma sain, seda rohkem ma emaga vaidlema hakkasin: minu meelest oli tegelik ilmaelu teistsugune kui usuõpetus seda seletas. vaidlused muutusid aina pikemaks, kuid need ei viinud kuhugi. Ema ei taganenud oma põhimõtetest ja mina läksin ikka tõrksamaks. Tegelikult sai minust ateist.

Ma olin juba varasemas koolipõlves hakanud piiblit lugema. Nüüd sain ma sealsest loost rohkem aru. Ja et hingamispäevast ka mingit kasu oleks, seadsin endale ülesandeks piibli algusest lõpuni läbi lugeda. Aastate jooksul sain ma sellega hakkama. Kuigi, tõtt öelda, ega mul sellest kuigi palju meeles ei ole.

Adventistid ei tunnistanud mitte mingisugust püha või tähtpäeva. Meil ei olnud ei jõule ega ülestõusmispühi. Jumal ei olnud ette näinud mitte mingisuguse sündmuse tähistamist. Ka mitte sünnipäevi ega juubeleid.

Elektrit ei olnud. Ka petrooleumit ema ei muretsenud. Viimast oleks valla jaotuse järgi vist saanud, aga niivõrd kauget asjaajamist ema ette ei võtnud. Talveõhtud veetsime tattnina vähese valguse juures või olime voodis ja ajasime juttu. Lambarasvast ja tahist tegime küünlaid. Kuid nen-

degi valgusjõud oli nõrk. Ma tegin ka pirrutuld – talus oleva kolu hulgas oli rauast pirrujalg (pirruhoidjaga) olemas. Pirrutuli oli väga ohtlik, sest põledes pildus pird sädemeid või isegi hõõguvaid pirrutükikesi. Pirrud põlesid kiiresti lõpuni ja keegi pidi pirruhoidja juures valves olema. Seepärast tegime pirrutuld ainult (suuremas) rehetoas, kus süttivad esemed olid kaugemal.

Kõrgemäe talus oli vana rehielamu. Maja omapära oli, et reheahju tagant läks uks kitsasse, kuid pikka ruumi, mis külgnes kambriga. See oli kas panipaik või sahver, mida majja tulles tähelegi ei pannud. 1949. aasta märtsiküüditamise ajal tulid sinna varjule Siuge küla Uuetoa talu peremees ja perenaine. Niisugusest kohast neid keegi otsima ei tulnud.

Maja oli ilma korraliku vundamendita. Aluspalk oli pandud üsna mulla peale. Mõni suurem kivi oli nurga all ja ka vahepeal; muus osas oli topitud väiksemaid kive, ilma erilise korrata. Ühel ajal leidis seal kivide vahel endale peidupaiga rästik. Sellega harjusime me ära. Kuid hommikukasteses rohus majaotsast möödudes olime ettevaatlikud, et maduussiga mitte silmitsi sattuda. Tihedas rohus võis rästikule peale astuda.

Halvem oli siis, kui üks rästik valis oma elupaigaks tuulekoja. See pikk ruum oli aknata, põrandale olid laotud lõhestatud ja veidi siledamaks tahutud latid, ümar pool allapoole. Lattidel olid väiksemad või suuremad vahed, mõnikord puutusid servad tihedamalt kokku. Rästikul oli seal palju võimalusi lattide alla lipsata. Maja aluspalk ulatus pikalt kambrinurgast kuni rehealuse väravateni ja tekitas kõrge lävepaku, mille ette oli seatud suur lame lävekivi, et kergendada üle läve astumist. Uks avanes sissepoole. Seda avades oli näha, kuidas rästik volksas põranda alla. Tunne oli ülimalt vastik seda põrandat pidi pimedas ruumis rehetoa ukseni astuda.

Niimoodi elasime mõned nädalad. Siis nähtavasti ei meeldinud see olukord ka rästikule ja ta kadus. Hiljem Harkus elades tuli mul veel kokku puutuda tuulekojas elutseva rästikuga: Eksperimentaalbioloogia Instituudi põllutöölisel ja ühtlasi traktoristil oli väike elumaja, mille eeskojas elutses samuti mõnda aega üks rästik. Meie lapsed käisid sealt perest piima toomas. Nad ei julgenud uksest sisse minna. Õnneks ei elutsenud rästik seal kaua.

Inimene on osa loodusest

Kõrgemäe ümbruse rabades ja metsades oli palju rästikuid. Nastikuid kohatasime harva, peamiselt oli neid Sae ojas. Vaskusse oli rohkem meie varasema elukohas Seapilli järve äärsetes metsades.

Eialgu tapsime me rästikuid. Peagi saime selgeks, et ka neil on kindel koht looduse elurikkuses. Küllap ka koolis õpetatu aitas kaasa me käitumise muutumisele.

Rästikutega kohtusime küll vankriteel, põllul, heinamaal ja kümnes muus kohas. Heinateo ajal oli rästikute lemmikpaiku heinasaadude all. Kui me kuiva heina saod kuhjaaseme juurde lohistasime, siis jäid mõnedki rästikud heinte sisse. Heina kuhja hangumise ajal pudenes vahel mõni hangujale kaela ja libises mööda selga maha. Või sattus heinakuhja. Juhtus, et läksime heinaküüni magama. Pärast selgus, et rästik oli sealsamas värs-kete heinte sees.

Ükskord paljajalu pehmes rabasamblas astusin ma rästiku saba peale. Rästik mind ei salvanud. Olen ikka ja jälle mõttes selle juhtumi juurde tulnud: miks ta mind siis ei hammustanud?

Oma lõbustuseks hakkasime trikke tegema. Kõval maapinnal rästikuga silmitsi sattudes, surusin ma rehaseljaga või oksaorgiga ta pea vastu maad. Siis võtsin sõrmedega pea tagant kinni, tõstsin rästiku üles ja vaatasin temaga tõtt. Või võtsin maad vastu surutud maol kinni sabast ja tõstsin ta siis järsu liigutusega üles. Niimoodi rippudes ei suuda madu pead salvamiseks üles tõsta. Mul oli aga põnev maduussi sabast hoides kõlgutada.

Vaskusside kohta teadsime, et nad on hoopis jalgadeta sisalikud, kes ei ole ohtlikud inimesele ja et tema saba murdub kergesti. Tema kaheharaline suust välja torgatav keel ei teinud teda hirmuäratavaks. Vaskussid koguni meeldisid meile, me võtsime neid sülle, panime põue ja magasime koos nendega heinte sees. Niisiis – lemmikloomad, keda oli rohkem Ardu poolsetes metsades.

Hoopis teisiti suhtusime me huntidesse. Neid sigines sõjajärgsetel aastatel rohkesti. Hundid tegutsesid peamiselt öösel, väga harva juhtus neid nägema. Iga aastaga mürdsid nad aina rohkem lambaid, vasikaid (ka mullikaid), varssasid (isegi sälgi). Juhtusin lugema, et ühe aasta jooksul murti ainuüksi Albu vallas sajad loomad. Meie külas mürdsid hundid kõik koe-rad. Tulid ka toa juures ketikoertele kallale. Tekkisid koerteta külad.

Ega hunt ennast inimesele näita. Juhuslikult võisid siiski sattuda tema käimiste teele. Ühel varahommikul oli ema heinamaal küüni juures, kus võsavillem sammus vallseljaku külge pidi meie elamise suunas. Võibolla läks kontrollima, kas lambaid ja teisi loomi vabalt pole liikumas.

Vahetevahel pajatati jutte, kus hundid olid inimesi murdnud. Kedagi nimeliselt siiski öelda ei osatud. Kui me veel Siuge külas elasime, siis Sulu talu seinal oli (trükitud) koopia ühest maalist, kus hundid ründavad reega sõitvat peret. Eriti ohus olid sõiduki tagaservas olevad lapsed. Võibolla varasematel sajanditel tõesti hundid tungisid inimestele kallale. Arvata-vasti oli tegemist mõne Vene kunstniku maaliga (nii nagu taludes oli sageli seinale riputatud Šiškini maali koopiaid lööbakil puutüvel mängivatest karupoegadest).

Ka mina olin kord tõsisel hirmus huntidega koos pimedat metsateed pidi tulles. Keskkoolipoisina tulin talvisel koolivaheajal ema juurde. Liinibuss jõudis Ardusse õhtul kella 8 paiku. Sealt oli ema juurde läbi metsa 10 kilomeetrit minna. Enne sõda oli umbes iga kilomeetri taga üks talu olnud. Nüüd oli paljudes paikades ainult tühjad või lagunevad hooned. Metsa jõudes hakkasin üsna varsti nägema tee kõrval minuga koos liikuvat hõõguvat silmapaari. Oli kuulda hundiulgu. Kõndisime koos palju kilomeetreid. Mul ei olnud ka taskulampi. Neil aastail oli taskulamp luksuse. Isal oli taskulamp küll olemas, kuid seda läks tal oma töö juures vaja.

Lõpuks ütles mu närv üles ja hirm sai võitu. Palgissaare talu juures keerasin tallu sisse. Rääkisin, et ma ei julge enam edasi minna (koduni oli veel neli kilomeetrit). Peremees pani hobuse ree ette ja viis mu koju.

Hundijälgi ja murtud loomade konte olin metsas küll ja küll näinud. Kuid see juhtus valgel ajal. Pimedal metsateel üks sammudes on teine lugu.

Talu lakast leidis vend hundirauad. Ta sättis need metsas üles. Asjata lootus, et hunt sisse läheb. Ta on väga umbusklik ja ettevaatlik loom.

Ema elas aastaid omaette ega kartnud midagi. Ta teadis, et ilma jumala tahtmata ei juhtu juuksekarvgi kõverduma.

Olen varem öelnud, et ema 10 km kaugusel Ardu poes ei käinud. Üks-vahe ei olnud meil tikkegi: hõõguvad sõed peideti ahjus tuha alla. Järgmisel korral lükati tuhk ära ja sõed "elasid" edasi. Panime kuiva puu tükikesi peale ja puhusime põlema.

Nädalas korra või kaks viis suvel piima Ardu meiereisse Rajassaare Prits. Rajassaare oli meilt veel kolm kilomeetrit kaugemal – tee sinna keeras enne Napu silda lõuna poole ühele suurele rabasaarele. Sealt edasi oli veel Kollassaare talu, võib-olla võttis ta peale ka selle talu piima. Üks mehe reiskäik oli seega 26 kilomeetrit pikk.

Rajassaare Prits pidas mõnikord meie juures kinni ja andis meile üle Ardusse tulnud kirjad. Tema oli ka peaaegu ainus, kellelt uudiseid kuulsime. Sõja eel oli Kõrvenurgas oma meierei meie naabertalus Aasemel. Kuid sellest talust olid järgi ainult varemed. Väga harva käis Ardu ka meilt lõuna pool asunud Kutniku talu pererahvas, kes olid vanad inimesed.

Vend Lembit, kuigi minust kaks ja pool aastat noorem, oli väga nutikas. Ta märkas, et kunagised taluelanikud olid raba servas tõrva ajanud. Vend kuumutas männikände ja saigi tõrva. Veel sai ta kasetohu utmise teel tökatit, mis oli talus tarvilik – sellega määriti (immutati) tanksaapaid ja muudki.

Talvel koolis

1. septembrist olin jälle linnas koolipoiss. Õppimine oli mu suur eesmärk ja teadasaamise mõnu innustas mind raamatute taga tundide viisi istuma. Väga harva juhtus, et mul mõni koolitükk tegemata jäi. Samuti olid harvad need juhtumid, kui hinne alla 5 oli. Raskusi ei teinud ükski õppeaine. Vast ainult saksa keel ei läinud latusalt. Matemaatika oli enamasti kerge, aga juhtus ka mõnikord, kui tuli vaeva näha. Isal oli mu tunnistust vaadates hea meel. Koolis tekkisid ka mitmed imelikud huvid. Minu pinginaaber oli Ivar Soidro. Leppisime kokku, et hakkame arvustusi kirjutama: tema kirjutab teatriarvustusi, mina aga sellest, mis ma arvan kunstinäitustel (või kunstimuuseumis) nähtust. Kuus me vist kirjutasime ühe arvustuse, mõnikord kuni 10 lehekülge, teinekord sai lühem. Panime ümbrikku ja siis koolis vahetasime. See õhutas teatris ja kunstinäitusel käima, aga ka mõtteid niimoodi paberile seadma, et sealt ka mingi asjalik seisukoht välja kooruks. Neid arvustusi me teistele ei näidanud, see oli me omavaheline asi.

Kunst hakkas mind varakult ja sügavalt huvitama. See huvi jäi püsima kuni kõrge vanaduseni. Vene ajal, kui näitusi oli harva (ja kunstigaleriid puudusid), siis ei jäänud mul vahele ühtegi näitust. Kunstimuuseumis olin

sage külastaja. (Seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel aastatel teadsin ma peaaegu kõiki Eesti kunstnikke ja nende olulisemaid töid. Kunstiajaloost jäid meelde tähtsamate kunstnike eluaastad, isegi kuulsamate maalide valmimisajad. Üht-teist teadsin ka nende eluloost. Veel 1990ndail aastail käisin sageli näitustel (ka galeriides), siis aga jäid külastused harvaks. Elasin ju Tallinnast 200 km kaugusel.

Koolis hakkasin osa võtma kunstiringi tööst. Meid käis õpetamas sisearhitektuuri õppiv kunstitudeng, noor lapsega ema: Umberg, kel lisateenistust vaja. Nähtavasti oli mul loominguks eeldusi. Ühel kevadel, kui Tallinna kunstihoones korraldati üle-eestiline isetegevuslike kunstnike suurnäitus, pandi seal välja kaks minu tööd: akvarell-vaade Mustamäelt ja pastelljoonistus naerukajakast. Esimese tegin Umbergi juhendamisel looduses, teise puhul oli mul ees naerukajaka topis. Minu joonistused olid akendega saalis parima valgustusega seinas. Need läksid pärast kooli arhiivi. Mitukümmend aastat hiljem kooli külastades sattusin juhuslikult kolikambri suurusesse ruumi, kus kapi otsas vaatas mulle vastu tuttav naerukajaka portree.

Siis korraldasime oma klassi filosoofiringi, kus kordamööda tegime ettekandeid. Kohale tuli 10–20 õpilast. Esialgu oli vist huvitav. Minu mäletamise järgi rääkis seal põnevamaid lugusid Hubert Kahn (temast sai hiljem arstiteadlane – tööhügieenik). Siiski suutis meie ühe klassi filosoofiring vastu pidada umbes pool aastat.

Tüdrukutel olid teised huvid. Eda Ambrose eestvedamisel organiseeriti rahvatantsuring. Selles oli päris palju tantsupaare. Tegime proove saali laval. Kui seal vaba aega ei olnud, siis lükkasime klassis pingid kokku ja saime niiviisi tantsuruumi.

Ka kool organiseeris tantsuõpetust. See oli ülekooliline ettevõtmine. Meie pidime vist ka maksma. Tuli üsna tuntud peotantsuõpetaja Poolgas oma noore kaunitarist naisega. Tol ajal õpetati peale valsi ka foksi, tangot ja vist ka aeglast valssi. Tsaariaegsed seltskonnatantsud siis veel sunduslikud ei olnud. Igatahes saime peotantsus algõpetust päris kenasti.

Oma klassi tegemiste juurde tagasi tulles peab märkima, et tüdrukud organiseerisid ka lauluansambleid. Poisid pandi laulma kvartetti: Hubert oli esimene tenor, mina teine tenor, madalamaid hääli laulsid Tiit (Soovik) ja Ilmar (Kroonmann).

A-klassis oli teisi talente: seal oli mitu klaverimängijat, kes keskkooli kõrvalt käisid (muusikakoolis?) päris ehtsat klaveriõppust saamas. Oli soololaulja ja balletitantsija. Oli jutuks, et korraldame paralleelklasside vahelise isetegevuse alase mõõduvõtmise, aga sellest ei tulnud midagi välja – täielik ebavõrdsus.

“Odysseus”

Meie olime keskkooli kõige alamate klasside õpilased. Aga vanematel klassidel oli samal ajal õige lai ettevõtmine. Nemad tegid operetti. Päris tõsiselt antiikset lavalugu, mille nad algusest lõpuni ise löid. Meist üks klass eespool käis Eino Tamberg (tulevane kuulus helilooja), veel vanemad olid Vidrik Kivilo (õppis Moskvas muusikateadlaseks, oli ka tõlkija), Kulno Süvalepp (temast sai näitleja, lavastaja ja laulude looja). Kolme peale kirjutasid nad liberto, abiks tuli ka Nõmmel elav kirjanik Marta Sillaots. Viimasel oli Nõmme kooli vastu eriline sümpaatia. Kuulda oli, et ta tahab kirjutada kooliromaani.

Eino kirjutas muusika, Draamateatri näitleja Ellen Liiger lavastas. Tegelas oli üsna palju. Mina piilusin mõnikord proove pealt vaadata. Meie olime noored ja rohelised. Seega jäigi meie osaks olla publikuks. Etendus osutus suursündmuseks. Sellega käidi – kui ma õigesti mäletan – ka ülelinnalisel isetegevuse ülevaatusel.

Vidrik oli mulle ema poolt üsna lähedalt sugulane ja ma käisin tema kodus sageli külas. Pärast Moskva Konservatooriumi lõpetamist sai tast muusikakriitik ja õppejõud Tallinna Konservatooriumis. ta töötas ka Eesti Raadios ja kirjastuses. Juba keskkoolis tõlkis ta (koos Marta Sillaotsaga) Dickensi ja Braine romaane, hiljem ka Kaverinit ja Bulgakovit. Kahjuks suri ta suhteliselt noorelt – 51-aastaselt.

Marta Sillaotsa lasteraamatud Trips, Traps ja Trullist (kokku neli raamatut) olid algkoolis minu lemmikraamatud. Meie klassi tüdruk keskkoolis Eda Ambros oli olnud naabertädist kirjaniku üks tegelaste prototüüpe.

Nüüd, kaugel aja tagant, aastal 2011, kui tähistati Eino Tambergi 80.sünnipäeva, tuletati üsna põhjalikult Postimehes meelde “Odysseuse” sünnilugu.

Klassi ajakiri

Marta Sillaotsaga puutusin kokku hiljemgi. Ma organiseerisin, võib ka öelda – asutasin – c-klassi ajakirja imeliku pealkirjaga “Kui see ka tõsi pole...”. Jaotasin teemad, ikka kokkuleppe järgi. Toomas Huik (viimased aastakümned töötanud jutu- ja romaanide tõlkijana) kirjutas humoorikaid lugusid, Hubert Kahn mitmel teemal, Tiit Soovik peamiselt lindudest, kuna ta oli järjekindel linnuvaatleja. Kirjutajatest on veel meeles Tenno Teets ja Ivar Soidro, tüdrukuid õnnestus ainult paaril korral kirjutama meelitada. Minu lemmikvaldkond oli sel ajal Eesti arheoloogia, aga kirjutasin ka taimedest Kõrvenurga külas, samuti sealsete metsade lindudest. Tegin isegi ühe luuletuse Juhan Sütiste “Rübliku” eeskujul. Tüdrukud korraldasid kirjutusmasinal ümbertrükkimise neljas eksemplaris. Mina köitsin kokku ja tegin kaanepildi ning joonistasin igasse eksemplari tušiga pildid. Ühel korral oli Toomas Huik nõus tegema ise joonistused.

Meie “ajakirja” kohta jõudsid teated Marta Sillaotsani. Ta oli sellest huvitatud ja ma andsin oma 4 või 5 numbrit temale. Kuid 1950. aastatel Marta Sillaots vangistati. Tagasi Eestisse sai ta 1955. aastal. Tõenäoliselt sattus meie klassi ajakiri julgeoleku toimikutesse, ehkki seal mitte midagi riigivastast polnud.

Marta Sillaotsa kohta tahaks veel öelda, et ta kaks venda (enne eestistamist Reichenbachid) olid tuntud teadlased: Heinrich Riikoja oli zooloog ja Eesti siseveekogude uurija, kelle tööd jätkas hiljem meie B-paralleelklassi poiss Aare Mäemets. Noorem vend Helmuth Riikoja oli elektritehnika-teadlane ja õppejõud Eesti Põllumajanduse Akadeemias.

Looduslooring

Kooli kõige innukam loodusõpetaja oli Ludmilla Õispuu, kes andis tunde noorematele klassidele. Õispuu oli huvitatav selle poolest, et tema isapoolne vanaisa ja kindral Johan Laidoneri isa olid vennad. Ta oli õppinud Kehtna Kõrgemas Kodumajanduskoolis ja selle juurde loodud aiandusinstituudis. Sealt saadud diplomit Vene võim kõrgharidust andvaks tunnistuseks aga ei pidanud.

Kindral Laidoneri soovitusel oli Ludmilla (siis samuti Laidoner) olnud sõja eel praktikal president Konstantin Pätsi Kloostrimetsa talus ja

lühikest aega ka Oru lossis. Pärast Kehtna kooli lõpetamist oli ta Hiiuemaal kooliõpetajaks, kus kooli(juhatajaga?) abiellumise järel sai Õispuu nime. Tema mees kas mobiliseeriti (või arreteeriti) ja jäi sõjas kadunuks. Sellest kõigest sain ma teada alles hiljem, sest kooliajal neist asjust vaikiti. Siis oli kindral Vladimiri vanglas (suri seal 1953. aasta märtsis, varsti peale Stalini surma) ja parem oli oma sugulusest mitte rääkida.

Õispuu ema (Laidoner) oli meie vene keele õpetaja, eriliselt südamlrik ja heatahtlik inimene. Õispuu isa oli tsaariajal õppinud Venemaal metsandust ja küllap ta seal venelanna naiseks kosis.

Kohtusin ka Õispuu isaga. Tal oli siis gangreeni tõttu üks jalg amputeeritud. Töökoht oli tal metsatööstuse ministeeriumis, mis tookord asus Tõnismäel ühel väga lühikesel tänaval. Laidoneri peres oli veel poeg Viktor, kes õppis TPIs ehitusmaterjali eriala ja töötas algul Narva ehitusmaterjali tehases ja pärast teadurina Tallinnas. Ludmilla ja Viktor ehitasid hiljem ühiselt maja Nõmmele Kandle tänaval.

Õispuu organiseeris koolis loodusloomingi, mis muutus üksvahe väga populaarseks. Vist 1948. a kevadel, kui kord saalis lava ees tehti loodusloomingi liikmete ühispilt, siis tuli sinna ligi sada õpilast. Kaugeltki kõik ei olnud liikmed, kuid paljud tahtsid näidata end tähtsana ja sokutasid end pildile. Õispuu oli suurepärase ürituste korraldaja. Esitan siin mõned näited.

Ühtede maipühade aegu korraldas ta üsna suurele hulga õpilastele matka Matsalu lahe äärde, kus sõitsime paatidega Tuudi jõe pilliroostikus ja pärast olime Puhtu bioloogiajaamas, kus tal oli sätitud ka ööbimine. Juhtus olema väga ilus päikesepaisteline ilm, nastikud olid talvituspaikadest (puujuurte alt pesadest) tulnud end soojendama. Neid oli seal mitukümmend ussi puntrates. Kuna mul oli ema juures elades olnud palju kokkupuutumisi maduussidega, siis ma teadsin neid hästi. Sikutasin usse sabast, mispeale paljud nastikud läksid oma koobastesse tagasi. Puhtus nägime ka maailma esimest kirjanik Friedrich Schillerile püstitatud kivist ausammast. Ka huvipakkuvat laialehiste puude salusid ja väiksemate mõõtmetega haruldasemaid taimi. Puhtus oli oluline tundma õppida ka linde ja rannajoone muutusi.

Sõitsime Virtsu kitsarööpmelise rongiga ja nii me tulime ka tagasi. Liiva jaam oli õige koht rongile minna ja tagasi tulles maha astuda.

Järgmisel aastal korraldas Õispuu ekskursiooni põlevkivikaevandusse. Tol ajal oli kuulus kaevandus Käva 2, kus meid kaevanduse käikudesse lasti. Kõik said pähe kiivrid. Kui rongid meist (ettevaatlikult) mööda sõitsid, surusime oma selja hirmunult vastu kaevanduskäigu seina. Igal juhul väga mõjuv külastus. Ööbisime Kunda keskkoolis, mis oli suur moodne – vist Eesti ajal ehitatud hoone. Ööbimiskohaks oli kooli saal, kus lesisime põrandale pandud madratsitel. Enne magama jäämist tegime tantsu. Sooja ilma tõttu olime aluspükstes ja paljajalu. Õpetaja Õispuu tuli juurde ja tegi selgeks, et aluspükstes küll peotantse – foksi ja valssi – ei sobi tantsida.

1949. aastal viis Õispuu väikese rühma õpilasi Lõuna-Eestis asuvasse Polli puuviljanduslikku uurimisasutusse. Seal töötasid (Morna osakonnas) tema Kehtna koolikaaslased Aino Toomel ja Jakob Palk. Võibolla sai see ekskursioon otsustavaks minu tulevasele ülikoolivalikule.

Nagu eespool öeldud – ei arvestatud Kehtna kooli kõrghariduse vääriliseks. Kehtna diplomiga teadurid A. Toomel, Alide Pajoma (köögiviljandusteadur) ja akadeemik Julius Aamisepa tütar Valve (köögiviljandus, pärast abiellumist: V. Jaagus) alustasid Eesti Põllumajanduse Akadeemia kaugõppes õpinguid esimesest kursusest ja jõudsid lõpule aastal 1956. Hiljem kaitsesid ka teaduste kandidaadi kraadi. Ludmilla Õispuu õppis Tartu Ülikooli päevases õppes bioloogiat aastatel 1950-1955, edaspidi töötas ta õpetajate täiendusinstituudis (vist metoodikuna).

Raske olla direktor

Mõnda aega oli meie kooli direktoriks eesti keele eriala õpetaja Nikolai Remmel. Nõmme kool oli halvas kuulsuses selle poolest, et seal oli ainult paar kommunistlikku noort. Küllap sai direktor vastavates “organites” tubli peapesu. Ükskord kutsus ta mind enda juurde. Seisime mõlemad püsti, võrdlemisi lähestikku. Direktori käed värisesid tugevasti, ta silmaalused olid mustad. Suitsetas järjest sigarette (sel ajal oli õpetajatel lubatud suitsetada õpetajate toas). Ta püüdis mind veenda astuma komnooreks. Tema jutt jooksis liiva. Nikolai Remmeli asemele pandi mõne aja pärast direktoriks Venemaalt pärit naisõpetaja Ploom.

Koolis oli mitmeid pahandusi. Minust klass või kaks noorem oli Boris Merilain. kelle vedurijuhist isa oli NSV Liidu Ülemnõukogu saadik. Saa-

dikust oli lehes pikki lugusid koos väga suure fotoga. Ühel päeval arreteeriti Boris mingi poliitilise süüdistuse pärast. Isa püüdis teda oma positsiooni kasutades päästa, kuid tulutult. Poeg pandi (alaealisena) vangi, kus oli mõne aasta. Vabanenult hakkas ta harjutama iluuisutamist. Temast sai Kiievi (vist ka vahepeal Leningradi) jääballeti paaristantsu täht. Palju aastaid esines ta Nõukogude Liidus erakordse eduga. Lõpuks sai esinemisaeg läbi. Ta tuli tagasi Eestisse ja töötas pensioni easki veel postiljonina. Aegajalt kirjutas ajalehes lühemaid või mõnikord pikemaid lugusid. Abiellus sünoptik Merike (Merilainiga), kes veel 2018. aastal ilmaennustajana töötas. Neli oli neli või viis last.

Esimene armastus

Kaheksanda klassi kevade poole hakkas mulle tunnivaheaegadel jalutades silma A-paralleelklassi tüdruk. Kohe oli selge, et meie pilgud kohtudes ühtviisi sädelesid. Tunni ajal kirjutasime me paberitükikestele lühikesi kirju, mida me vahetunnil vargsi vahetasime. Mõnikord kirjutasin ma kodus valmis pikema kirja. Pärast kooli hakkasin ma teda koju saatma.

Heljo oli väga ilus, ta oli väga hea iseloomuga, ta oli tark (lõpetas keskkooli medaliga). Tal ei olnud ühtegi viga. Ma olin pööraselt armunud. Ärkasin öösiti ja mõtlesin temast. Me käisime käsikäes aastaid. Kevadeti uitasime Mustamäel, kus siis veel mingit linna polnud.

Keskkooli lõpu poole toimus midagi arusaamatut. Heljo läks järsku koju ühe teise poisiga oma klassist, siis käis mõnda aega ühe teise minu klassi poisiga, siis vahetas selle välja kolmanda või neljanda poisi vastu. Ma tegin näo, nagu see oleks mulle ükskõik. Kuid ma kannatasin hirmsasti. Muidugi olin ma rumal. Tema sõbranna on mulle hiljem rääkinud, et olime mõlemad järeleandmatud. Ei saanud üks aru teise märguandest ja teine polnud targem esimesest.

Aastakümneid olen ma juurelnud, mis juhtus. Seadnud endale küsimuse: kas me oleksime edasises elus omavahel sobinud. Ja ma pole suutnud sellele vastata. Lõpuks olen jõudnud seisukohale, et see, mis minu elus hiljem juhtus, oli parim, mis üldse olla sai.

Loodusmuuseumis. Teadushuvi

Õpetaja Õispuu organiseeritud looduse tundmaõppimise tegevus suunas mind kindlamini bioloogia poole. Kui varem olid mu huvid tugevasti kaldu arheoloogia, kaugete maade ja eesti keele ajaloo poole, siis nüüd hakkas ring koomale tõmbuma.

Botaanika huvi tõusis väga tähtsaks. Ma uurisin Kõrvemaa taimestikku, hakkasin sagedasti käima Loodusmuuseumis Pikk tänav 29a. Sain seal heaks tuttavaks botaaniku Gustav Vilbastega. me jäime sealse rikkaliku herbaarkogu juurde õhtuti kauaks peale tööpäeva lõppu. Vilbaste oli Eesti ajast kuulus mitte ainult botaanikuna, vaid ka looduskaitse organisatsioonijana. Tema erihobi oli veel rahvapäraste taimenimede kogumine, millest sai tema üks elutöö. Nõukogude võim suhtus temasse mõnevõrra tõrjuvalt: botaanikaosakonna juhatajaks pandi, tósi küll, igati sümpaatne daam – Peikel.

Gustav Vilbastega suhtlesime me tema surmani. Tema tütar Helega sattusime EPAs ühel kursusel õppima aiandust. Tartu Ülikoolis oli sel ajal Gustavi poeg Juhan. Noorematest lastest saime sõpradeks poeg Hennuga, kellega suhtlesime samuti kuni tema surmani.

Loodusmuuseumis puutusin ma kokku Tallinna koolide loodussõprade ringi liikmetega teistest koolidest. Seal olid vennad Kaljod 1. keskkoolist (Gustav Adolfi Gümnaasiumist), kellest Dimitri Kaljoga, kui väga silmapaistva geoloogiga, saime mõlemad 2009. aastal Eesti Vabariigi teadus- ja arendustegevuse elutööpreemia. Kohtasin ka teist geoloogi Arvo Rõõmusoksa. Mitmeid kordi olin koos 2. keskkooli (Tallinna Reaalkooli) poistega Kaljo Põldverega ja tema vennaga, hilisemate väga silmapaistvate bioloogidega.

Keskkooli lõpul tekkis mul huvi Eesti NSV Teaduste Akadeemia tegevuse vastu. Hakkasin käima sealsetel aastakoosolekutel ja teistelgi koosolekutel, kuhu oli vaba sissepääs. Kuulasin tolleaegse presidendi Hans Kruusi aasta-aruannet ja asepresidentide ettekandeid. Mäletan korrespondentliikme Friedebert Tuglase ettekannet Eesti kirjanduskriitika periodiseerimise teemal.

Friedebert Tuglas elas minu kodust ainult paarsada meetrit maad Vabaduse puistee ja praeguse nimega Väikese Illimari tänava nurgal, majas, mille kirjanik Artur Adson oli 1933. aastal ehitanud koduks Marie Unde-

rile ja endale. Tol ajal oli maja ümber ehitamata ja jalgvärv läks Vabaduse puisteelt. Mäletan Tuglaseid koos mõne külalisega aia kaugemas nurgas välikamina juures õhtuti toimetamas. Pärast Adsoni ja Underi välismaale põgenemist 1944. aastal anti see maja Tuglastele, kelle kodu Tartus hävis sõjas. (Tuglased jäid põgenemisega hiljaks ja pöördusid Eesti läänerrannikult tagasi.) Kuna Tuglas oli Siurus olnud koos Johannes Semperi ja Johannes Vares-Barbarusega, siis sattus ta kohe 1944. a sügisel soosingusse. Talle pakuti professorikohta ülikoolis, sellest pärast tervislikel põhjustel äraütlemist anti talle 1946 Eesti NSV rahvakirjaniku nimetus ja 1946 sai ta teaduste akadeemia kirjavahetajaliikmeks.

Tulles tagasi loodusloohuvi juurde, ütlen, et minu viimasesse keskkooliklassi jõudes, olid Tallinna teiste koolide väljapaistvad õpilased läinud ülikooli edasi õppima. Siis pandi mind juhatama Loodusmuuseumi juures tegutsevat Tallinna koolide loodusloomingi. Paljudes koolides looduslooming puudus. Alustasin sellest, et käisin nendes koolides, vestlesin direktoriga ja panin koolide teadetetahvlile üles teated ülelinnalise ringi tegemisest. Tunnistan, et palju see ei aidanud. Aga Loodusmuuseumi tulid kokku need õpilased, kes asjast tõsiselt huvitatud olid. Kujunes kolm sektsiooni: muuseumi direktori August Mangi juhendamisel tegid õpilased linnuvaatlusi – see oli ornitoloogiasektsioon. Teised kaks olid geoloogia- ja botaanikasektsioon.

Lulli

Saksa okupatsiooni ajal oli isa tuttavaks saanud väga sümpaatse naisega, keda kutsuti Lulliks (ametlikult: Julie). Nende suhe arenes kooseluks. Lulli oli pärit Munalaskme kandist; nende pere läks sealt Ojasoo mõisa, kus noor tüdruk pandi mõisaproua juurde õmblustööd tegema. Täisealisena asus ta Tallinna, kus kujunes väga heaks õmblejaks. Tal oli ka väikene õmbluskool. Olen näinud fotot, kus tal oli neli õpilast.

Lulli elas Lauulupeo tänaval. 9. märtsi 1944. aasta vene lennuväe pommirünnaku ajal põles see maja maani maha (Lulli ei olnud kodus) ja Lulli jäi puupaljaks. Siis tuli ta elama isa juurde. Pärast minu vanaema surma 13. märtsil 1944, asus ta tema korterisse Lille tänava ja Paldiski maantee nurgal.

Isa ja Lulli abielu kujunes väga õnnelikuks, hoolimata kõigist hädadest, mis neid hiljem tabasid.

Lulli jäi lapseootele. Kuid libastus trepil. Pärast aborti neil lapsi polnud.

Lulli tegi õmblustööd kodus. Ta õmbles ainult naistele ja peamiselt kleite. Kuna vene võimu ajal oli ettevõtlus väga kõrgelt maksustatud, siis tegi ta kleidiõmblust salaja.

Vene ajal käis miilits ja igasugu inspektorid sageli kodudes kontrollimas. Koputas ükskõik mis ajal uksele ja nõudis passi näitamist. Uuriti, kas pole kedagi sissekirjutamata inimest ja kas tehakse registreerimata tööd.

Lulli oli siis mõnda aega Raudteetehnikumis riidehoidja. Õhtul (ja öösel) õmbles ainult väga headele tuttavatele. Pika aja jooksul oli tal tuttavaid palju tekkinud ja oli tegemist, et jõuaks soove täita. Hiljem läks ta tööle õmbluskombinaati. Seal sai valmis lõigatud riidetükke kodus kokku õmmelda. Lulli tegi kõige lihtsamat tööd: tööriideid ja puldankindaid. Kui norm täis tehtud, võis oma tööga jätkata. Ka oli lihtsam kleite ära peita, kui kontrollijad ukse taga olid. Tööülikonnad olid raskest materjalist. Nende töökohta toimetamiseks tegi isa kaherattalise kergesti jooksva käru, millega see krempel paari kilomeetri kaugusele sai veeretatud ja sealt jälle riidetükid koju toodud.

Lulli oli kohutavalt töökas: õhtul lõpetas ja hommikul kell 4 või 5 alustas jälle. Kundesid oli linnast ja linna lähedalt maalt. Need töid piima, muna, võid ja liha. Sõja järel olid paljud pered poolnäljas. Toitu sai talongide alusel, kuid kasvavatele lastele oli seda vähe. Vanematele inimestele jätkus nende leivanormist. Lastega pered ostsid vanemate inimeste käest leiba juurde. Meie peres tühja kõhtu ei olnud. Isa ja Lulli palgad olid küll hästi väikesed, kuid juurde teenimise tõttu saime endale ka muud vajalikku osta.

Mäletan, et Lullil oli üks kunde Prangli saarelt, kes pikka aega käis. Mitmele perele tegi Lulli kleite niisama. Rita oli andnud Lullile oma õmblusmasina ja tema tütre riided tegi ta lõpuni selle eest.

Olgu veel öeldud, et sõjajärgsetel aastatel oli keskkoolis õppemaks, mis (1947 või 1948) ära kaotati.

Lulli võttis mind ja hiljem ka vend Lembitut nagu oma lapsi ja tegi kõik võimaliku, mis vaja läks meie koolitamiseks. Temast sai ka kuue lap-

selapse vanaema, kes kõik teda väga hoidsid. Ja suurepärane ämm kahele pojanaisele.

Argipäev

Palju oli neid õpilasi, kelle isad olid 1941. aastal (või hiljem) arreteeritud ja vangilaagrites kas maha lastud või muul viisil hukkunud. Mõned lapsena 1941. a küüditatud said 1946. a tagasi ja tulid meie lennu õpilaste hulka hiljem: meie klassi näiteks Eesti ohvitseri tütar Helve Aro. Klass eespool oli Lennart Meri, kellest sai taasiseseisvunud Eesti esimene president. Hukkunud (nõukogude võimu poolt tapetud) isadest ei räägitud: ei olnud hea olla nõukogude võimu vaenlase laps. Kui keegi teadis, siis ka tema oli vait. Need pered olid üldiselt raskemas olukorras ja müüsid oma koduseid asju, kui laste jaoks oli vaja teha kulutusi. Komisjonipoed olid levinud kaubandusviis. Sealt sai osta igasuguseid asju, ka neid, mida tavalistes poodides ei olnud. Paljud pered said oma riideesemed komisjonipoest. Sealsed hinnad olid soodsamad.

Meie klassis oli vaeslaps Tenno Teets. Tema politseikomissarist isa oli 1944. aastal põgenenud. Tenno ei teadnud aastaid oma vanematest midagi ja elas Paldiskis tädi juures. Vist alles pärast Stalini surma sai ta teada, et isa oli Inglismaal.

Riietuti nii, kuidas võimalik. Kanti igasuguseid peakatteid, oma kooli mütsi ei olnud (see oli keelatud). Minul oli sonimüts, aga ma panin sageli pähe ka isa kaabu. Isal oli teinegi kaabu, seetõttu ta leppis sellega. Kaabukandjaid oli koolis teisigi. Üsna hea peakate oli barett, mida sai koolikotti panna. Mina kasutasin portfelli. Moes olid pikad palitud, mis ulatusid poolde sääرده. Talvel oli see väga hea, sest kaitses põlvi terava pakaselise tuule eest. Talvel kanti pikka aluspesu – sageli oli see paks (nn. uhutud) trikoopesu. Saada oli ka poolvillasest ja täisvillast pesu. Talved olid järjest külmad: -20°C või -30°C oli üsna sage, mõnikord langes veel allapoole. Paljudel pikki palituid ei olnud, ka lühikesi jopetaolisi pealisi riideid. Päriskülmaks ajaks oli lambanahkne krae, mis tuule kaitseks üles tõmmati. Aga oli ka karakulkkraesid – need olid pärit sõjaelsest ajast, mõnikord üsna kulunud. Tüdrukutel, nii nagu nende emadelgi, oli käte soojendamiseks muhv, kel täisnahast, kel mõne naharibast ilustusega riidest muhv.

Karusnahast või palituriidest allakäivate kõrvadega talimüts oli pea-aegu igaühel. Välja arvatud “kanged mehed”, kes käisid paljaste kõrvadega. Minagi ei keeranud mõnikord mütsiserva alla, vaid soojendasin või hõõrusin kõrvu kindaga või palja käega. Külmunud kõrvalestad olid sagedased, misjärel paistetasi nad üles, olid punased ja naha alla kogunes vett. Ka ninaotsad ja põsenukid läksid valgeks. Seda ei pannud õigel ajal tähelegi: küsisid kaaslaste käest. Pärast ülessulamist hakkasid valutama ja hiljem hakkas nahk ketendama. Ka varbad ja sõrmeotsad hakkasid valutama, eriti siis, kui jalanõud olid kitsad.

Tüdrukud kandsid vilte, mis olid nahktallaga ja kontsaga – nahariid bad kaunistuseks säärete peale õmmeldud. Muidugi olenes kõik jõukusest. Minul olid lihtsad vildid, millele vildikaloss sai pöia otsa tõmmatud. Üldse armastasin ma ka kevadel ja sügisel kanda kinga või saapa peal vihmaste ilmadega kalosse. Sõjajärgse aja kingad ja saapad olid päris vastupidavad. Tõsi, neid lasti kingsepal parandada niipalju, kui see võimalik oli.

Suurt osa tarbeasju vabalt osta ei saanud. Ka tuletikud olid poes talongidega. Elektrikulutamine oli limiidi alusel: pidid jälgima voolumõõtjat, et üle lubatud normi ei läheks.

Mitmelapselised pered olid hädas toiduga. Poest ei saanud niipalju piima ja muud toitu, kui vaja oli. Kõrvalepõikena ütlen, et minu tulevane naine käis 11-aastaselt linnast väljas 13 km kaugusel talus jalgsi piima toomas. Kodus ootas piima neli last. Praegu ei suuda ma ette kujutada, et niimoodi võimalik oli.

Koolis ja kultuuriüritustel

Õppisin väga hoolega. Esiteks, olin ma linna tulnud selle eesmärgiga, et targaks saada. Ja kuna pea võttis, siis ühegi ainega raskusi ei olnud. Kodused ülesanded tegin kõik enamasti väga hästi ära. Ma ei söanda kasutada sõna tuupimine, ehkki tuntud koolimees, Prantsuse Lütseumi direktor Lauri Leesi, peab seda mõistet normaalseks õppimise viisiks. Teiseks, oli mul sõja ajal üks aasta õppimises vahele jäänud ja motivatsioon seetõttu suurem kui teistel. Kõik keskkooliklassid lõpetasin kevadel kiituskirjaga. (Mõnel veerandil juhtus tunnistusele ka üks neli.)

Sel ajal oli üsna laialdane kohustuslik kirjandus. Ma lugesin palju ka muud, sageli ööst lisa võttes. Minu lemmikuteks said Friedebert Tuglas,

Anton Hansen Tammsaare, Lev Tolstoi, John Galsworthy, Romain Rolland ja kümned teised Euroopa kirjanikud. Ma lugesin palju Eesti-aegseid Loominguid, klassivenna Tiit Sooviku kodus sattusin teisele ajakirjale Varamu, mis oli minu jaoks suur avastus – n-ö vastaskandidaat.

Üllatavalt põnevalt kirjutasid Ilja Ehrenburg ja Aleksei Tolstoi. Huvitav, kuid haiglane oli Dostojevski, keda ma kõigest hoolimata imetlesin.

Ma ei armastanud Šolohhovi. Tema kirjutamisviis oli võigas, aga samas kaasakiskuv. Aleksander Serafimovitši “Raudne vool” oli samuti jälg, aga ma lugesin teda põnevusega. Samuti Fadejevi “Noort kaardiväge”, mis kohustusliku filmivaatamise tuttu on sööbinud sügavale mällu.

Lugesin huviga Balzaci. Koolitundidest mäletan, kuidas kirjandusõpetaja proua (sel ajal pidi ütleva – seltsimees) Teaste seletas, et naine on oma võimete tipul kolmekümneaastaselt. Sellest ma ei saanud aru (aga nii oli ühe Balzaci raamatu pealkiri), ma arvasin, et tippvorm tuleb ikkagi nooremalt.

Ma lugesin palju “Looduse” kuldraamatuid, aga ka Eesti ajal välja antud auhinnatud romaane.

Saksa keele omandamise mõttes hakkasin lugema saksakeelseid raamatuid, peamiselt reisikirjeldusi ja rahvaste vana ajalugu. Lugesin läbi mõned tuhanded leheküljed, aga keeleoskus paranes väga visalt.

Kontsertidel käimine sai ka alguse keskkoolis. Esialgu oli palju võõrastavat. Näiteks Vladimir Alumäe esitas Šostakovitšit, mis mulle kuidagi ei meeldinud. Väga elasin kaasa aga Gustav Ernesaksa meeskoorile ja Bruno Luki klaverimängule. Hilisematel aastatel sain erakordseid elamusi B. Luki ja Anna Klasi klaveriduod kuulates.

Teatrit armastasid Lulli ja isa. Lulli tuttav Rita Pello oli Estonias kohanäitaja. Kui temaga oli kokku lepitud, laskis kontroll ilma piletitähta sisse ja ta kas leidis vaba koha või pani lisatoolid. Nii käisin minagi. Lulli ja isa vaatasid peamiselt operetti ja balletti. Eriline lemmiktükk oli “Luikede järv”: siis tantsis legendaarne Helmi Puur. Väga suuresti elati kaasa tema tagasitulekule peale haigust. Siinkohal pean parandama: Helmi Puuri aeg saabus pärast keskkooli lõpetamist.

Mina hakkasin käima ka Draamateatris, kus istusin kõige ülemisel (kõige odavamal) rõdul. Eriti elasin kaasa Tammsaare teoste lavastustele.

Poisid keskkooli lõpuklassis on roninud kütteruumi katusele. Kalju Kask on paremalt teine.

Lugesin üsna korrapäraselt päevalehte Rahva Hääl. Lõpuklassides hakkasin lugema Sirpi ja Vasarat, mis oli minu meelest väga huvitav lugemismaterjal. Selles avaldati palju arhitektuuri alaseid artikleid, millede vastu kujunes mul sügav huvi. Linnaplaneerimine oli minu meelest erakordselt põnev ala. Pärast ülikooli lõpetamist 1955 hakkasin ma Sirpi tellima ja olen seda tellinud ja lugenud kuni siiani (2018) ilma ühegi vaheajata.

Minu elukoha lähedal, Kaitse tänava ja Männiku tee nurgal, elas Järvide pere. Isa ja ema olid juuksurid. Käisin minagi nende juures juukseid lõikamas. Sõja järel võttis meie majaperemees oma suureks ehitatud tuppa üüriliseks Metsaviirud. Nende poeg käis Neeme Järviga ühes klassis. Mäletan, et Neeme käis vahetevahel klassivennal külas, kaasas väike ksülofon. Minagi kuulasin Neeme meisterlikku musitseerimist.

Vend tuli kooli

Kui Lembit vanemaks sai, tuli temalgi tahtmine õppida. Minuga võrreldes oli temal rohkemgi aastaid vahele jäänud. Nüüd olime Võidu tänaval venna ja isaga kolmekesi. Lulli käis siia pühapäeviti ja läks esmaspäeva

hommikul kella viiese rongi peale. Mõnikord oli tal nii palju tööd, et pühapäeval ei saanudki Nõmmele. Mõnikord läks isa ööseks Tallinna Lille tänava korterisse.

Lembit õppis Rahumäe 7-klassilises mittetäielikus keskkoolis. Temaga ühes klassis õppis ka minu klassikaaslase Tiit Sooviku vend Enn (temast sai hiljem maaparandusteadlane/tehnikateaduste kandidaat) ja Els Roode – kuulus kanneldaja.

Lembit oli samuti hea õppija, aga ta tegi klassikaaslastega kaasa ka mitmesugustes mängudes. Ta võis olla 14 aastat vana, kui ta võttis pähe, et õpib viiuldajaks. Hakkas käima eratundides. Viiliõpetaja oli öelnud, et iga päev peab harjutama viis tundi. Nii ta tegigi. Mina õppisin oma koolitükke, tema minu selja taga kääksutas viiulit. Kui isa tuli koju ja käskis mõnda kodust tööd teha, tegi ta nagu ei kuulekski. Väga raske oli temaga. Selgus veel, et ta oskab vajalikke kohti välja otsida ja suhteid luua: Tallinnas oli Kristali pilliäri, kus olevat varuks olemas igasugused pillikeeled kümne aasta jaoks. Mis vaja oli, seda ta sealt sai.

Viiuldajat Lembitust ei saanud. Umbes kahe aasta pärast läks õpihul lus üle. Musikaalne oli ta küll, mängis ka kitarri ja mandoliini, aga mingit pillimängijat temast ei tulnud.

Pärast seitsmeklassilise kooli lõpetamist läks ta Türi aiandustehnikumi 1948. aastal. Miks ta selle ala valis, sellest ma aru ei saanud. Elu sees ei ole tal erilisi aianduse kalduvusi olnud. Ainult vanade puude võra armastas ta harvendada.

Tehnikumis sattus ta kokku adventistide perest pärit Horst Nõmmi kuga. Kõik selles peres olid usklikud, ka vanem vend Villi ja noorem õde Margot. Kui Rahumäel koolis olles oli emapoolne usumõju nagu täiesti kadunud, siis Türi tehnikumis muutus Lembit Horsti toel adventistiks. Nad olid küll kursuse parimad õpilased, kuid teisel aastal nad laupäeviti enam koolis ei käinud – see oli “hingamispäev”. Nõukogude koolis niisugust asja olla ei saanud ja poisid visati tehnikumist välja.

Lembit sai siis magamiskoha Türil jällegi adventistide Tõnissonide juures. Seal peres oli viis last. (Tüdrukud olid väga musikaalsed ja ühest sai Estonia teatri orkestrant. Üks poeg õppis Odessa merendusökonoomika instituudis. Tema karjääri tipuks sai vist Eesti Vabariigi ajal ministriabi koht. Teine poeg Teofilus (Theophilus) Tõnisson õppis astronoomiat ja

temast sai Tõravere observatooriumi teadur – füüsika- ja matemaatikakandidaat.

Lembit läks õppima Paide kaugõppekeskkooli ja lõpetas selle 1951. Tal oli tekkinud sügav huvi meditsiini vastu ja kavatses õppida velskriks.

Sellest ajast, kui Lembit kooli läks, jäi ema Kõrgemäele ükski. Ainult koolivaheaegadel käisime tal abiks. Ka ei olnud tal läheduses usklikke. Nii ta seal elada ei tahtnud. Kas 1949. a suvel (või 1950) ostis ta elamise Võhma lähedasse (või Saarepere) Villevere külla, kus naabertalus elasid adventistid – Salu pere. Loomad oli ta maha müünud, mis tegi elu lihtsamaks.

Isa jäi invaliidiks

Isa töötas elektriarvete kasseerijana. Igal õhtul võttis ta arvelaual kokku päeval saadud raha. Ühel päeval andis ta kirjapandu minu kätte ja palus mul see kokku võtta. Sellevõrra aega jäi mu oma tegemistest vähemaks, aga polnud parata. Nii kestis see mõnda aega. Siis läks isa kodunt nagu alati, aga õhtul polnud tal mulle tööd enam anda. Ma ei pannud seda nagu tähelegi. Mõne aja pärast sai selgeks, et isa teeskles tööl käimist. Tal oli mõlema silma kollane tähn hävinud. Kui ta ükskõik kuhu vaatas, siis vaatevälja keskel oli suur must laik ja ta nägi uduselt ainult vaatevälja serva-ala. See tähendas, et ettevaatlikult käies sai ta liikuda. Tänaval otse vaadates ta autot ei näinud, aga kui vaatas kõrvale, siis uduselt midagi nägi. Arstlik komisjon tunnistas ta esimese grupi invaliidiks. Tuli leppida invaliidi pensioniga.

Hiljem ta sai tööd kohviku Moskva ja restorani Gloria küttepuude tassijana. Sel ajal oli nendes ahjuküte (ahje oli palju) ja puud pidid kütjatele olema teisele korrusele valmis kantud. Mõne aja pärast sai ta tükitööle pimedate kombinaadis. Selleks ehitati vene ajal üsna suur tööstushoone Tondi (siis Matrossovi) tänava ja Pärnu maantee hargnemise kohale. Esi- algu tegi ta harju. Hiljem sai metallitööle. Nägija seadistaja sättis masina töökorda, töölisel stantsisid, mida tellimus ette nägi. Põhimõtteliselt pidi töö olema ohutu, kuid isal juhtus siiski üks sõrmeots masina löiketera alla jääma.

Isa töötas pimedate kombinaadis kaua aastaid. Ta töötas väga pingeliselt, minutitki kaotamata, sest tükitööga teenis isa korraliku palga. Brigadir, kes palka arvestas, hakkas nõökima. Tema tahtis, et töölisel oma tee-

nitud palgast talle õhtuti viina ostaks. Isa aga ei joonud. Brigadir kirjutas osa isa palgast meestele, kes teda jootsid. Isale tegi see suurt meelehärmi.

Keskkool jõuab lõpule

Viimase keskkooliklassi ajaks oli vend läinud edasi õppima Türi aiandus-tehnikumi, asukohaga Säreveere mõisas. Käisin teda ka vaatamas.

Minu klassi poiss Tenno Teets käis kooli Paldiskist, nagu ma eespool kirjutasin. Tal tuli tõusta kell viis ja siis aururongiga Tallinna poole sõita. Õppeedukus oli kehv. Rääkisin isaga, et võtaks ta meile korterisse. Isa oli nõus ja elasime Nõmme kodus kolmekesi (isa läks õhtul sageli Lulli juurde Lille tänavale). Laupäeval pärast tunde sõitis Tenno tädi juurde Paldiskisse. Sügisel tõi ta sealt paksuks söönud rasvast lestakala. Paldiski oli suletud linn, kuhu pääses kõige rangemate erilubadega. Seal oli meresõjaväe baas, hiljem rajati sinna tuumaallveelaevade treening-õppebaas. Räägiti, et Paldiskis elas ainult 4 eestlast. Eestlasi sinna elama ei lubatud.

Meie elasime ja õppisime Tennoga kenasti. Tõenäoliselt seetõttu sai Tenno keskkooli korralikult lõpetatud.

Tenno Teets läks õppima aiandust. Ülikoolis tekkis tal ka tugev huvi geograafia vastu. Nagu teada, väljaspoole Nõukogude Liitu ei pääsenud. Ta reisis siis nendes piirides palju, pidas plaani eriala vahetada. Lõpetas siiski agronoomina. Töötas Valtu kolhoosi esimehena. Rajas seal tulutoovad kõrvaltootmisharud, eriti veinitööstuse. Seal valminud odav kange “peedivein” oli hea minekuga. Gorbatšovi perestroika ajal läks ta ettevõtjana sageli konflikti parteikomiteega, ei hoolinud selle käskudest (lõi ukse pauguga kinni), sõimas neid jämedalt. Tal kujunes omamoodi kuulsus, kel kõike on lubatud öelda ja teha. Imekombel püsis ta oma tööpostil kuni Eesti taasiseseisvumiseni. Siiski suri ta suhteliselt varakult – 72-aastaselt. Hiljem sain teada, et Tenno ema suri vanglas.

Koolides oli ette nähtud õpilaskomitee ja selle esimees. Ma ei tea, kas sellel kooli elus tegelikku tähtsust ka oli või oli see ainult eeskirjade täitmiseks. Väga võimalik, et selle kaudu taheti teada õpilaste meelsust ja seda ka suunata.

Kooli juhtkonnal oli vajalikku kandidaadi leidmine raske ülesanne. Eks nad olid seal üht või kedagi teist vaaginud ja pidanud mind sobivaks. Ühel sügispäeval tuli klassijuhataja Leida Annus minu juurde koju ja tegi

mulle seisukoha teatavaks. Mulle oli otsekohe selge, et ma ei taha ega ole ka selleks sobiv. Ma teadsin, et mu närvid on väga õrnad, mistõttu see “amet” ei ole minu jaoks. Klassijuhataja sai sellest targa inimesena aru. Tema väga hea tähelepanelikkuse tõttu oli ta kindlasti seda varemgi märganud. Asi oli lahendatud. Kool leidis vajaliku õpilase väheste (3?) komnoorte seast. See oli aasta nooremast klassist, tegelikult üldse mitte liidri omadustega.

Õppimine läks mul hästi. Kõik klassid olin lõpetanud kiituskirjadega. Loodeti, et saan kuldmedali. Saksa keelega läks asi kriitiliseks, kui paar veerandihinnet pandi neli. Õpetaja Robert oli nõudlik. Ma ei oskagi öelda, kas õppisin lõpuks paremini või tuli õpetaja mulle toeks, kuid lõpphindeks sain viie. Alla viie hindeid ei jäänud ja kuldmedali sain kätte. Tegelikult pean ütleva, et ka vene keel ei olnud mul tugev. Suuline väljendusoskus jäi kehvakeseks.

Nõmme kooli kiituseks tahaksin öelda, et minu kooliajal – aasta või kaks vanematest klassidest ja mõnest nooremast klassist tuli peale eespool mainitud inimeste veel palju silmapaistvaid. Loomulik, et mitte kõiki ei saa ma siin loetleda, aga mõned küll: tõlkija ja kriitik Leili-Maria Kask, keeleteadlane Valmen Hallap, tehnikateadlane Uno Nigol, keemiateadlased Eduard Piiraja (minu lennu lõpetaja) ja Ado Kõstner – ühtlasi jõudsid nad professoriametisse. Ka kunstiteadlane ja -kriitik Kaalu Kirme, arhitekt Uno Rosme, kunstnik Peeter Ulas, klimatoloog Ants Raik. Mitmed neist õppisid ühes klassis (või samas lennus) koos Lennart Meri, Endel Lippmaa ja Eino Tambergiga.

Meie klassist tuli viis arsti, sealhulgas füüsikuid, tehnikateadlasi, arstiteaduse professor Hubert Kahn, matemaatik, veterinaararst, tõlkijad jt. Paralleelklassist tuli akadeemik Loit Reintam, veel arste, biolooge, matemaatik jt.

Minul lõpuklassis olid välja kujunenud üsna selged huvid. Nendeks oli bioloogia ja arhitektuur. Käisin sageli mööda linna ringi ja vaatasin, kuidas seda peaks planeerima.

Sel ajal korraldati suuri arhitektuurinäitusi: ka kunstihoones, kus oli välja pandud palju projekte ja makette. Mu tulevikumõtted olid suunatud just sellele, kuhu rajada sirged ja vajalikke piirkondi ühendavad magistraalteed. Hoonete projekteerimine ei tundunud nii ahvatlev. Mind huvitasid ka Arhitektide Liidu avalikud koosolekud, seal peetud tulised vaidlused.

Üllatas, kui mõni arhitekt ütles teise kohta solvavalt. Mulle tundus see ebaväärika käitumisena.

1949. aasta küüditamine

Märtsilõpu kevadisel vaheajal toimus midagi ennekuulmatut. (1941. aasta juuniküüditamise ajal olin ma veel liiga laps ja sellest ei olnud mul erilist mälestust.)

Nüüd olin ma juba aastatelt täismees. Ma ei olnud eelnevalt kuulnud sosistamisi, et midagi hullu on tulemas. Küüditamine oli salastuse poolest väga hästi ette valmistatud, kuigi mitmed saanud ka hoiatusi ja varjule läinud.

Läksin koolivaheajaks ema juurde. Seal oli metsade taga vaikne. Lähematest taludest kedagi ära ei viidud. Märtsi lõpp oli alla nulli temperatuuriga. Lumi oli kõikjal maas. Ema juures olid külalisteks Siuge küla Uuetoa talu peremees ja perenaine. Mulle ei räägitud midagi. Alles hiljem sain teada, et nad olid tulnud meile kaugele varjule, sest nendeni oli tulnud hoiatus eelseisvast küüditamisest.

Esmaspäeval läksin kooli. Istusime koolipinkides. Ootamatult avanes uks ja õpetaja kutsuti klassist välja. Seejärel öeldi, et õpilane Arvo Puurand tulgu välja. Juba oli välja kutsutud ta õde viiendast klassist. Küüditajad viisid nad koju, lasid kaasa võtta mõned asjad ja seejärel hakkas sõit Siberi poole.

Arvo isa oli olnud Eesti ajal raudtee juhtkonnas. Selle eriti ohtliku ameti pidaja (võis nõukogude võimu kahjustada) arreteeriti varsti peale Eesti okupeerimist ja kadus (lasti maha). Ema oli hiljuti surnud vähki. Nüüd olid lapsed (Arvo 17 ja õde 11) nõukogude võimule ohtlikud, mistõttu nad saadeti Siberi metsadesse.

Koolipingist küüditamine oli niinimetatud järelnoppimine, mispuhul võeti need, kes küüditamise päris päeval olid kodunt ära.

Arvo Puurannal oli eriline huvi käia raamatuantikvariaatides ja osta sealt Eesti ajal ilmunud raamatuid. Minu meelest oli tal palju huvitavaid trükiseid. Oli kahju, et need ära hävitatakse. Otsustasime Tenno Teetsiga, et toome neist osa ära. Arvo elas Palli tänaval, maja teises pooles elas ta onu pere. Panime Arvo raamatud, mis tol momendil oli meie arvates kõige

väärtuslikumad, pakkidesse ja kirjutasime üksikasjaliku nimekirja. Raamatud tõime minu koju.

(Kui 1951. aastal arreteeriti minu vend ja tuldi läbi otsima – kodus oli ainult Lulli, siis tegid läbiotsijad talle etteheiteid, et miks hoiate kodus president K. Pätsi ja Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoneri suurte portreedega raamatud. (Eesti statistikavalitsuse aastaaruanded algasid presidendi fotoga.) Pärast läbiotsimist oli Lulli nii ähmis, et põletas ahjus ära suurema osa Arvo raamatutest, sealhulgas ka Loomingu eestiaegsed numbrid. Kui Arvo Siberist tagasi tuli 1956. aastal, oli mul talle üle anda küll nimestik, aga raamatuid üpris vähe.)

Arvo saatis meile Siberist kirju. Esialgu ehitas ta muldonni. Kuna ta oli metsatööl, siis tõi ta koju peenemaid palke ja latte, millest ehitas omale ja õekesele maja. Kirjas oli kena ja üksikasjalik joonistus maja sisemusest. Vastastikku kirjade vahetamine hoidis meie teadmist tema elust ja Arvo sai informeeritud, mis Eestis juhtus.

(Küüditamisega 1949. a märtsis viidi kodunt, peamiselt öösel, ära ümmarguselt 20000 inimest. Mõnenädalased ja üldse alla aasta lapsed surid esimestel päevadel ja laibad tõsteti raudtee äärde maha. 80-aastased ja haiged vinnati autodele teki sisse mähitult. Ega nemadki kaua vastu ei pidanud. Samadel päevadel viidi Lätist ja Leedust veel 2–3 korda rohkem.)

Ohud tänaval

Minu toa aken oli tänava poole. Sealt jäi planguni ja teeni kümmekond meetrit. Mõnikord öösel ärkasin naise koleda ja kestva kisa peale. Vaatasin kardina vahelt. Öösärgis ja jalgu kängitsemata lume sisse ei jooksnud. Kaua ei saanud magama jääda, sest püüdsin mõistatada, mis juhtus. Hommikul kedagi tapetuna ei leitud.

Küll oli koolivenna Tiidu kooliteel, mis läks läbi männituka, kahel juhul tee veeres tapetud mees. Röövimised ja vägistamised tänaval olid peaaegu igapäevased. Tean tuttavat naisarsti, kes tänaval vägistati.

Ükskord tulin keset ööd Norma kodunt klassipeolt. Rahumäe jaama juures pidas mind kinni miilits. Raudtee ääres oli tapetu. Kas ma midagi kahtlast oskaks meenutada, esitati küsimus. Mina ei olnud tapmisest teadlik. Avalikkusele jäeti tapmised ja röövimised ning muud kuriteod teatamata. Kuulujutud olid peaaegu ainsad, mis viisil teave levis. Nagu

sageli, moondusid suust suhu rääkimisega üksikasjad või koguni põhisisu väga suuresti.

Teine kord tulime öhtul koolipeolt nelja poisiga. Vastu tulid sõdurid. Üks neist haaras mul rinnust. Ülekaal oli meie poolel ja sõdurid jäid kaotajaks.

Ühe koolipeo järel ootasime Hiiu jaama elektrirongi. Jaamahoones oli palju rahvast. Minu juurde tuli purjus ohvitser ja hakkas rääkima saksa keeles. Saksa keele klassi poisina sain ma aru küll, aga mis mõtet on vestelda purjus inimesega. See vihastas teda hirmsasti. Ta võttis vöölt revolvri ja hakkas tirima mind raudtee kõrval olevasse mehekõrguste mändide tukka. Õnneks astus vahele Tiit Sooviku ema, meie kooli õpetaja. Parajasti sõitis ette rong, rebisin ohvitseri käest lahti, hüppasin vagunisse, sealt vastasuksest maha, jooksin rongi esiotsa poole, sealt ronisin ülejärgmisesse vagunisse. Järgmises jaamas hüppasin maha. Ohvitser oli küll minu järel rongile läinud, kuid ei suutnud mind jälitada.

Öhtustel tänavatel olid inimesed kartlikud. Rongilt tulles mindi kiiresti. Kui järeltulijat halvas kahtlustati, siis pisteti jooksu. Mõnigi kord sai pärast naerdud, kui kiire sammuga mees osutus korterinaabriks.

“Presidendi” vastuvõtul

Parimate koolilõpetajate vastuvõtule valiti ka mind. See oli siis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe (kui praegusega võrrelda, siis presidendi) vastuvõtt, mis toimus Kadrioru lossi saalis. Esimees oli Eduard Päll, kuid tal olid Moskvast asjatoimetused. Pälli asendas Nigol Andresen. Istusime peolauas. Mõned abiturientid olid kanged muusikud, kes seal mõne pala esitasid. Ruumi oli vähe, nii et tuli leppida viiuldajatega.

Mäletan head peolauda ja mõningaid vestlusi. Kõnedest aga mitte midagi.

(Hiljem olen sealsamas saalis olnud Eesti Vabariigi Presidendi vastuvõtul, kui sain 2006. a Valgetähe IV klassi ordeni. Ka olen olnud veel ühel presidendi vastuvõtul 2009. a Jõhvi kontserdisaalis.)

Veel mõnda kooliajast

Nõmme kooli kohta tahaks öelda, et kool oli tugev võistkonnamängude poolest. Eriti hästi läks võrkpallis, kus Nõmme kool saavutas Eestis väga silmapaistvaid kohti. Võimlemisõpetajaks oli tulnud Huimerind, kellele just see ala oli väga südamelähedane. Ka oli meil korvpalliäss Heino Krevald (meie klassi poiss), kes varakult jõudis NSV Liidu meistersportlase tiitlini. Ta võistles NSV Liidu koondises ja oli taasiseseisvunud Eesti Vabariigis üks silmapaistvamaid korvpallitreenereid.

Mina võistlusspordiga ei tegelenud. Suusatasin heameelega Nõmme ümbruse männimetsades ja Ülemiste järve äärsel nõlvadel-liivaluidetel. Küllalt sageli läksin ka Mustamäele, kuid hüppetornist allasõitjat minust ei olnud.

Kui ma olin nooremates klassides, siis oli vanema klassi õpilane Harri Ling (temast sai hiljem zooloogiaprofessor) väga innukas riistvõimleja. Tal oli head pedagoogiannet, nii et hulk poisse kogunes mitu korda nädala tema juhendamisel harjutama kooli saali. Igasugused põnevad trikid rööbaspuudel ja rõngastel oli ta kuskil selgeks saanud. Mulle oli see kaasakiskuvaks harrastuseks. Kui Harri Ling läks ülikooli bioloogiat õppima, ei olnud temale võrdväärset juhendajat ja riistvõimlemine hääbus.

Koolipidude ajal oli meie kooli suur tung. Ka linnakoolide poisid püüdsid sisse pääseda. Peosaal oli pungil täis ja välisukse valvurid (õpetajad) püüdsid võõraid tagasi tõrjuda. Paljud poisid olid väljas viinapudelit kummutanud ja kuraasi täis. Ukse taha jäetuna, läksid mõned seltskonnad kaklema. Mina ei olnud suur piduline, pealegi elasin ma koolist päris kaugel.

Lõpuekskursioon

Kooli lõpetamise puhul organiseeris kool renditud bussidega Lõuna-Eesti ekskursiooni. Ma ei ole kindel, kas iga lõpetanu vanemad suutsid sõiduraha maksta. Võib-olla mõni jäi tulemata.

Mina ei olnud Harjumaa piirist lõuna poole saanud. Nii oli see minule ja küllap ka paljudele teistele Eestimaa lõunaosa avastamine ja väga suur elamus. Sain näha Tartut ja mõndagi paika, kuhu edaspidine elu mind tööle ja elama viis. (Selsamal suvel organiseeris loodusõpetaja Õispuu ka ekskursiooni Lõuna-Viljandimaale Polli, millest kirjutasin eespool.)

Külastasime Pärnumaad, Mulgimaad, Võrumaad ja Tartumaad. Suure Munamäe tornist püüdsime pilguga tabada ka Lätimaad.

Ülikooli – otsustatud

Otsuse tegemine ei läinud lihtsalt. Õigupoolest oli üks otsust kergendav asjaolu küll. Nimelt, sel aastal sai kuldmedaliga ilma eksamiteta sisse.

Ma tahtsin väga minna õppima arhitektuuri. Kuid 1949. a viidi arhitektuuri õppimine TPIst Kunstiinstituuti üle. Ja kolimise aastal arhitektuuri vastuvõttu ei olnud. Arutasin siis, et kõige lähedasem eriala on tsiviilehitus. Aastaks ootama ma ei tahtnud jääda.

Läksin avaldusega TPI tollasesse peahoonesse, endisesse Balti laevatehasesse Koplis. Kõndisin vastuvõturuumi ukse taga. Siis läksin välja. Mulle ei meeldinud sealne ümbrus. Keerasin ringi ja tulin koju.

Koplis olin ma varem käinud, kui TPI tutvustas abiturientidele õpetatavaid erialasid. Keemiahoones olin külastanud laboratooriume ja näinud analüüside tegemist. Vist peahoones olime füüsikaauditooriumis ja kuulasime juttu füüsikaliste katsete tegemistest. Põnevad olid vesiehituse laboratooriumis veevoolu reguleerimiskatsed.

Nüüd oli Tallinna Polütehnilise Instituudiga selge sott. Küsimusse kerkis bioloogia. Millegipärast tõusis teadvusse ainult õpetajaamet. Ma tundetasin oma närvide õrnust ega tahtnud saada õpetajaks. Siis otsustasingi rakendusbioloogia ühe haru – aianduse – kasuks. Aianduse eriala oli Tartu Riiklikus Ülikoolis eelmisel aastal esimest korda avatud ja tung sinna oli suur. Põllumajandusteaduskonnas oli siis kolm osakonda: agronoomia, zootehnika (loomakasvatuse) ja aiandus.

Mind võeti takistusteta üliõpilaseks. Huvi bioloogia vastu jäi aga kauaks püsima. Ma hakkasin osa võtma bioloogiateaduskonna botaanikaringi tööst ja tegin “uurimusi” väga hinnatud (tollal abiõppejõu) Karl Eichwaldi juhendamisel, millest paljude aastate pärast sai mu esimene üsna mahukas artikkel “Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetiste” bioloogilises seerias, saksakeelse kokkuvõttega.

Pidasin ka plaani bioloogia erialale üleminekust. Käisin tollase dekaani professori August Vaga jutul (minu kursuse zootehnikud Arvi Järvekül ja Aare Mäemets olid juba üle läinud). Kuid dekaan andis lootusi ainult õpetajaametiks. Loobusin.

Ülikoolis / EPAs

Esimesed päevad ülikoolis

Igasuguste ameti- ja õppimaasumise taotluse põhidokument oli ankeet, kus mitmel leheküljel oli kümneid küsimusi ja vastuseid sinu elukäigu, vanemate ja sugulaste kohta. Tähtis oli teatada, keda nõukogude võim on karistanud, kes (ja kus) sugulastest on välismaal jne.

Nendele küsimustele vastamine tekitas alati kõhedus- või hirmutunde. Ma jätsin märkimata, et üks mu onu on vangilaagris, üks lell lasti (vist?) vangilaagris maha, teine lell põgenes nõukogude võimu eest välismaale. Justkui “unustasin” need faktid. Mõtlesin, et sugulaste osas peaks olema kuskil piir, millest arvestades ei peaks enam teatama. Igatahes vastuvõtukomisjon pidas võimalikuks mind ülikooli võtta.

(Hilisemas eas sai mulle selgeks, et nõukogude võimu loogika on äraarvamatu. Mihhail Kalinini (praeguse hierarhiaga võrreldes – Nõukogude Liidu presidendi) naine oli mitu aastat vangilaagris. Kalinin käis korduvalt Stalinit palumas: “Lase mu armas naine vabaks.” Tõsi, üks aasta enne Kalinini surma, ta naine vabastatigi. Mihhail Kalinin oli kõigil neil aastail “president” edasi. Samuti pandi vangi Nõukogude Liidu tegeliku võimu tähtsuselt teise mehe Vjatšeslav Molotovi naine, kuulsa sõjaväejuhi Budjonnoi naine jne. (Stalin pani vangi ka oma pojanaise.) Molotov ja Budjonnoi olid kõige tähtsamatel ametipostidel ikka edasi.)

Kõige väljapaistvamad vastsed õpilased said üliõpilaspileti kätte pidulikult aulakoosolekul. Ka mind oli selleks valitud. 1949. aastal oli rektor rahvusvaheliselt tuntud filosoof (oli mitme aasta kestel täiendanud end Prantsusmaal). Alfred Koort, kelle käepigistust ma tunda sain. Juba 1951. aastal kõrvaldati professor Koort kodanliku natsionalistina rektoriaametist. 1956. aastal sai ta Tartu R. Ülikooli tagasi loogika- ja psühholoogiakateedri professoriks.

Põllumajandusosakonna jaoks ehitati Jaama tänavale endisest vanglast internaat. Õppetöö alguseks ei olnud see veel valmis saanud. Kuue poisi peale leidsime 1. mai (praeguse Raatuse/Raekoja) tänaval ühes erakorteris

toa. Perenaine küsis igalt poisilt 100 rubla kuus (see oli enne rahareformi). Hind oli soolane, aga ega meil muud üle jäänud.

Kuus otse kodunt välja lennanud poissi on suur kamp. Lesisime vooditel, saapad jalas ja suud mitmetähenduslikest naljadest kõverad. Ei osanud arvata, kuidas eluga hakkama saame. Naljaga tundus olukord muretum.

Süüa oli vaja. Püüdsime seda korraldada üheskoos. Aga peenike tuli ruttu kätte. Ühel päeval tegime väljasõidu Peedule. Rongipilet oli odav, paik kaunis. Enne tagasitulekut koukisime ühelt kartulipõllult mugulaid kotti. Tartusse jõudsime videvikus. Meie toa juurde kuulus ka pliit. Kuid polnud kütet. Läksime siis juba üsna pimedas tänavale, murdsime ühe plangulaua lahti ja tõime “koju”. Tükkideks murdmisega tekkivad prak-satused varjutasime kuue mehe laulu mõirgamisega. Pehmeks keedetud kartulid maitsesid imehästi.

Üsna peagi leidis keegi meist soodsama elupaiga. Kui Jaama tänava ühiselamu valmis sai, läks trobikond poisse sinna, ka mina nende hulgas. Poole kuu pealt äräläinud poisid jätsid raha maksmata. Ma ei teagi, mismoodi kõige viimane poiss perenaisega rahaarve ära klaaris.

Esimese kursuse (1950) üliõpilastena Jõgeva sordiaretusjaamas kuulamas, mida räägib sordiaretaja Rudolf Tamm (seisab) oma kauni suvilaai kohta.

Esimese kursuse üliõpilased botaanikapraktikumis (1950) taimemääraja abil taimeliike kindlaks tegemas. Vasakult Kalju Kask ja Tenno Teets. Otse vaatab Arno Pukk, kellest sai (1. detsembril 1961) Tallinna Botaanikaiaia esimene direktor.

Jaama tänava ühiselamusse saime neljamehe toa. Kõik olime koos Nõmme kooli lõpetanud. Loit Reintamist sai hiljem akadeemik, Arvo Reial abiellus oma kursuse tüdrukuga ja tema tütar on praeguse peaministri Andrus Ansipi naine. Heino Mahlapuu töötas pikka aega põllumajandusministeeriumis.

Loit oli esimene, kes naise võttis. See oli esimesel kursusel, kui ühel päeval tulime koju, aga uks oli seestpoolt lukus. Kolme meest ukse taga, Loit minu kursuse tüdrukuga toas.

Päris lühikese aja järel kolis Loit oma kalli Ilme juurde. Isa oli olnud koolijuhataja ja matemaatikaõpetaja.

Üks aasta üliõpilasena

Esimese kursuse ained mulle meeldisid, välja arvatud muidugi marksismi, partei ajaloo ja teised sellised loengud. Füüsika, mitmet sorti keemia, zoo-

loogia, botaanika – need olid huvitavad. Botaanika õppejõud Arnold Laats jagas meile tasuta igasugust Eesti ajast jäänud teaduskirjandust, mida nõukogude võim pidas ebasoovitavaks või isegi hävitas. Seal oli tuntud (hiljem maailmakuulsa) põldviljadele haigusi tekitavate seente uurija Elmar Lepiku (hiljem Leppik) tööd, akadeemik Theodor Lippmaa uurimused (nende seas üks prantsuskeelne pikk töö Alpide flora kohta). Tema ülevaade Tartu botaanikaaias kasvavatest taimedest, omaette paksu raamatuna, ja hulk muid teadustöid. Tema pojast Endel Lippmaast oli juttu Lennart Meri klassivennana.

(Meie kursuse agronoomiaosakonnas oli Rae valla poiss Harri Karis, kellest sai tunnustatud jahukasteseente uurija; tema poeg oli Maaülikooli rektor ja on praegu Tartu Ülikooli rektor. Ivar Voitesest sai majandijuht ja mitme levilaulu looja. Tema vend võttis naiseks Margarita Voitese (neiuna Lombak).)

Olin loodusteaduskonna botaanikaringi liige. Sellest ajast said paljud botaanikud mulle tuttavaks. Hiljem, teisel kursusel, olin kopsutuberkuuloosi haigestumise tõttu sunnitud ülikooli pooleli jätma ja siis jäi ka botaanikaringis tegutsemine ära.

Kuid esialgu oli kõik hästi. Hinded olid viied ja ma sain kõrgendatud stipendiumi, mis oli harilikust omajagu suurem. Isa invaliidsuspensiooni tõttu oli meil rahadega napp. Lulli jäi ka haigeks, nii et meil oli peenike peos. Püüdsin stipendiumiga läbi ajada. Sõin põhiliselt vett ja leiba. Isa käis invaliidina suhkrusabas. Nii oli mul suhkruvesi üks peamisi toite. Ülikoolisööklas sõin 20 kopika eest (siis oli rahareform juba olnud ja endine 100 rubla oli siis 10 rubla) kõhu “täis”. Selle eest sain taldrikutäie putru ja klaasi piima, leib söökla laual oli sel ajal tasuta. Söök oli muidugi ühekülgne ja küllap see maksis edaspidi tervisele kätte.

Ülikooliajal organiseeris kolmanda kursuse õpilane Endel Pajupuu (vist muusik Aksel Pajupuu vend) põllumajandusteaduskonna koori. Igatahes olime me edukad lauljad ja pääsesime 1950. aasta üldlaulupeole. See oli mul teine kord esineda üldlaulupeol. Esimene kord oli aastal 1947 koolikooris.

Esimese kursuse järel saadeti põllumajandusteaduskonna poisid sõjaväelaagrisse. Teiste teaduskondade poisid pidid selle õppuse läbima pärast teist ja neljandat kursust. Põllumeestel oli nende kursuste järel aga pikk

Pärast esimest kursust (1950) olime sõjalise õppuse laagris Pärnu lähedal Reiu jõe ääres.

Tartu Riikliku Ülikooli agronoomiateaduskonna esimese kursuse üliõpilasi 1950. aastal. Tallinna 10. Keskkooli 16. lennust tulid Kalju Kask (vasakult esimene), Loit Reintam (paremalt viies, kaabuga) ja Arvo Reial (paremalt neljas).

praktikaaeg. Meil pärast neljandat kursust koguni 6 kuud kas kolhoosis, sovhoosis või mõnes katseasutuses, mistõttu põllumeeste sõjaväelaager toimus esimese ja kolmanda kursuse järel.

Just oli alanud Korea sõda ja meeleolu ärev. Paljud mõtlesid arvata-vasti, et nüüd pannakse rongi peale ja algab sõit Kaug-Itta.

Kogunemine oli praeguse Miina Härma Keskkooli avaral õuel. Sealt rongi peale. Balti jaamast marssisime jala Tallinn-Väikse jaama. Kehakultuuriteaduskonnas olid mõned osavad poisid, kes Toompuiesteel jalad taeva poole viskasid ja natuke maad kätelkõndi tegid. Tallinn-Väiksest viis kitsarööpmeline rong meid Pärnu. Sealt algas mitmekilomeetrine kõnd läbi linna ja linnalähedase männimetsa Reiu jõe äärsesse sõjaväelaagrisse. Elasime telkides. Laagri servas oli sitamaja, mis oli postidele ehitatud pikk katusega kaetud sara. Pinnasesse kaevatud kraavi ääres oli latt, millele tagumikku toetades sai asi ära aetud. Istusid nagu kuked õrrel. Aeg-ajalt tuli süvendist kogunenud kraam meil välja vedada.

Poistele anti sõjaväeriided ja jalanõud. Kuid laos jäi puudu suurtest numbritest. Hilisem näitleja Aksel Orav oli siis lõpetanud agronoomia kolmanda kursuse, teine suur mees oli bioloog Juhan Vilbaste. Nende sõjamehepükste tagumikud läksid lõhki ja jalga tuli panna oma dressipüksid. Ka ei olnud nendele parajaid kirsavoi-säärikuid, mistõttu nad käisid tennistega.

Juhtus, et peagi tuli meid üle vaatama Balti sõjaväeringkonna ülem – üks kindral Riiast. Ravis hakkas silma kaks imelikku “varest”, mille peale kindral sai väga vihaseks. Varustuse eest vastutaja muretses paari päeva pärast sobiliku varustuse ja kõik mehed olid siis riides nagu vaja.

Mahv oli suur. Palju oli öiseid, hommikuni kestvaid, manöövreid lahingumoonaga. Oli üks surnu. Teise mehe – ohvitseri – pihta lasi üks karauuli saadetud soldat. Meile jäid asjaolud segaseks. Räägiti, et nende vahel oli mingi konflikt olnud juba varem. Ohvitser olevat öösel läinud valveposti kontrollima, ei olnud ütelnud aga leppesõna (parooli), mispeale sõdur tulistas. Meie kursuse poiss – Porovardja nimeline – kel autojuhipaberid, saadeti haavatut Pärnusse viima. Vist juba enne kohale jõudmist oli leitnant surnud.

Pärast öiseid manöövreid olime väsinud. Magada saime ainult paar tundi. Hommikul üles, nagu alati, ja uued õppused jällegi. Nii kolm nädalat.

Meie b-paralleelklassi õpilane Loit Reintam abiellus juba esimese kursuse üliõpilasena 1950. Tema väljavalitu Ilme oli Tartu tüdruk ja õppis minuga samas õpperühmas aiandusagronoomiks.

Pool laagriaega oli möödas, kui tundsin, et mu silmaga ei ole kõik korras. Silmamuna peale oli vikerkesta servale tekkinud vistrik. Niisugune nagu vistrik ikka on: ümberringi punane ja keskel mädatipp. Silm kartis valgust ja ma sidusin selle kinni. Sõjaväevõltsker saatis mind autoga Pärnu silmaarsti juurde. Minu mäletamise järgi oli doktor Lepik väga hea kuulusega silmaarst.

Ta ütles kohe, et asi on selge. See on skrofuloosisõlmeke, mis on tuberkuloosi üks avaldumisvorme. Ütles, et silma ei tohi kinni siduda. Ultraviolettkiirgus olevat silma paranemisele kasulik. Määras mulle silmasalvi. Nii ma olin kuni sõjaväelaagri lõpuni haige silmaga.

Teise kursuse alguseks oli silm paranenud ja ma õppisin nagu ennegi. Ülikooliarst suunas mind tuberkuloosidispenserisse, kus diagnoositi kopsutiisikus. Arste oli sõja järel vähe. Dispanseris töötasid arstikohtadel tudengid. Minu arstiks sai kleenuke blond, vist kolmanda kursuse üliõpilane, neiuke Puskar. (Hiljem abiellus ta minu teada ühe matemaatikaprofessoriga, vist Kangroga.) Arst korraldas mulle koha Pühajärve tuberkuloosisanatooriumis ja juba oktoobris olin kauni järve kaldal tervist kosutamas. Sanatoorium oli tuberkuloosihaigetest tulvil. Minu palatis oli voodinaabriks majandusajaloolane Otto Karma, teisel pool vene mees, nimega Lebedev. Teises voodireas oli pikk mees – Hiiumaa komsomoli sekretär (nime

olen unustanud). Meelde on jäänud veel üliõpilane Raiot Silla, kellest hiljem sai tuntud meditsiiniprofessor ja filoloogiatudeng Olli Niinemäe.

Sanatooriumis oli palju vaba aega. Kasutasin seda joonistamiseks. Minu joonistuste mapis on veel järgi ümbruskonna maastikud ja mitmed portreed. Otto Karmast sai minu parim portreejoonistus, mis talle väga meeldis ja millest ta tegi fotokoopia.

Kosusin hästi ja minust sai ümarapõskne noor mees. Sanatooriumist välja tulles arvasin, et hea oleks suusatamisega tervist tugevdada. Nõmme kooli poisi, lootustandva kahevõistleja Hanno Selja (nimetavas: Selg) käest sain suusad ja käisin iga päev treenimas.

Nakkushaiguse tõttu “visati” mind ühiselamust välja. Varsti sain ma ajutise elamise Ludmilla Õispuu lellepojanaise pooleliolevas majas Võru (tänaval) maanteel 83. Kindral Johan Laidoneri lellepoeg Felix Laidoner oli seal aastatel 1936–1944 rajanud aiandi, kus kasvas viljapuid, ilupuid ja -põõsaid, ka sibullilli ning kaktusi. Oma kaktustekogu (millest 300 olid kataloogitud liiki) kinkis ta Tartu Ülikooli Botaanikaaiale, kus sõja ajal oli kaktustemaja hävinud. Felix Laidoner arreteeriti 1945 ja suri vanglas Leningradi oblastis samal aastal (maetud Borovitši kalmistule). Mäletan, et tema lesel oli seintel hulk Eduard Viiralti graafilisi töid.

Ludmilla Õispuu soovitusel sain väikese teenijatoa õigusteaduskonna õppejõu Tohverti Ropka aianduskrundil nr. 6. Kuna tuba oli kõõgi kõrval, siis oli mul seal soe ja mureta. Perenaine pakkus mõnikord ka süüa, mis ta oma perele oli teinud. Tohvert oli väga hinnatud grafoloogiaekspert kohtuasjades.

Talviseks eksamiajaks oli mul kõik järgi õpitud ja kõrgendatud stipendium kindlustatud.

Surm asus ootele

Ühel kevadtalve päeval tõusis palavik üle 39 kraadi. Ma ei saanud enam voodist üles. Nii oli hulk päevi. Siis tundsin end veidi paremini ja koperdasin tuberkuloositorje dispanserisse. Seal leiti, et vasakus kopsus on tuvimuna-suurune auk – peenemas keeles kavern. Mind saadeti otsekohe Tartu rajooni tuberkuloosihaiqlasse, mis asus kuulsatelt vendadelt (Jaani Tõnisson oli 1933 riigivanem ja peaminister 1919–1920) ära võetud hoonel.

Haigla peaarst oli doktor Eerik Laisaar. Ka tema pojast sai kopsuarst ja kolmanda põlve tohter Tanel Laisaar oli teinud (oktoobri 2011 seisuga) esimesed kaks kopsusiirdamist Eestis.

Rajooni tuberkuloosihaigla oli “tiisikere” täis. Silmapaistvalt palju oli üliõpilasi. Mitmed neist olid oma tervise suhtes hoolimatud olnud. Kes oli end üleliia purju joonud ja rentsliste magama jäänud ning nõndaviisi külmetanud. Või kellel polnud raha korralikult süüa osta. Surm oli tuberkuloosihaigla sagedane külaline. Väga kehvast seisust haigete jaoks olid nimetatud surijate palatisid. Mina olin suures palatis, kus tublisti üle kümne mehe. See ruum võis vendade Tõnissonide ajal olla saal.

Doktor Laisaar seisis igal hommikul visiidi ajal mu voodi juures, uuris, kuidas mu olukord on. Palavik ei alanenud. Doktor vaikus ja läks edasi.

Mu vanemad tulid ka mind vaatama ja rääkisid arstiga. Ta oli neile öelnud, et ei tea, kas saab mind päästa. Minule endale ütles arst aga, et pole viga. Ta isegi valetas mulle, et pole lahtist tiisikust. Ehkki mulle anti lapik klaasist ja keeratava plekk-kaanega pudel röga kogumise jaoks. Selleks et ei sülitaks taskurätti või kuhugi mujale. Pudeli küljele olid sisse valatud mõõdukriipsud, mille järgi peeti arvestust röga hulga kohta. Haiglas desinfitseeriti pudelid tühjendamise järel ära. Hiljem kandsin ma aastaid niisugust pudelit taskus ja sülgasin selsesse, otsides juhust, kui keegi ei näe.

Meiegi suures palatis juhtus, et mõni mees suri öösel. See juhtus harilikult vaikselt. Hommikul selgus, et tal enam eluvaimu ei ole. Enamasti viidi silmnähtavalt kriitilisse seisusse jõudnud haiged juba päeval eelmainitud surijate palatisse.

Ühel hommikul oli mu kehatemperatuur 37,2°C. Tohter tegi otsuse, et kohe sel päeval lähen operatsioonilauale.

Mulle rajati õhkrind. See tähendab, et rinnakelme ja kopsukelme (mis harilikult puutuvad vastakuti kokku) vahele pumbati õhk, millega minu puhul vasak kopsupool koomale suruti. Tol ajal oli seisukoht, et kui kops töötab poolpuhkeseisundis, siis ta paraneb paremini. Väga haige kopsu puhul lõigati osaliselt välja mitu ribi, nii et kokku vajunud rinnakorvi tõttu näeb inimene välja invaliidina. Niisuguseid operatsioone tehti ka Tartu rajooni haiglas. Hiljem ma töötasin koos niiviisi ravitud meestega. Nad olid kenasti tuberkuloosist paranenud, ainult et välja nägid vigaste inimestena.

Mõnikord on põletike tagajärjel kopsu- ja rinnakelme kokku kasvanud niinimetatud liidetega. Sel juhul ei saanud õhkrinda rajada muidu, kui liited elektriliste kõrvetajate abil lahti lõigati. Väga ulatuslike liitumiste korral viis lahtilõigatud roiete kohalt kirurg oma käe kopsu- ja rinnakelme vahele ja lükkas liited niimoodi puruks. Nüüdisajal vist enam selliseid ravivõtteid ei kasutata.

Minul liiteid ei olnud. Õhkrinnale täienduseks tehti mulle aga vahelihase freeniksnärvi alkoholiseerimine. Sel moel tõsteti vahelihase kõrgemale ja halvati selle liikuvus, mis täiendavalt surus kopsu koomale. Ikka selleks, et talle rohkem puhkust anda.

(Mäletan, et sõjaväe arvele võtmisel mõõdeti mu kopsumahuks 7,2–7,8 liitrit, mis oli väga hea treenitud kopsu maht. Pärast jäi alles pool sellest.)

Kopsutiisikuse ravimite valik oli sel ajal väga väike. Penitsilliin oli juba Nõukogude Liiduski olemas, kuid tuberkuloosi vastu see ei aidanud. Aitas streptomütsiin, mida sel ajal Nõukogude Liidus ei olnud. Mina oleksin saanud seda osta kellegi käest, kes oli saanud streptomütsiini Rootsi sugulastelt, kuid oma lapse jaoks liiga hilja. See oli hiigla kallis. Kui me kodust kõik, mis realiseeritav, ära oleks müünud, siis oleks me rohu osta saanud.

Isa pidas nõu doktor Roogiga, Mäekalda tänava vanaema naaberperest. Õhkrind oli aga juba mõjuma hakanud ja tohter arvas, et pole enam oluline. Muidu oleksime elanud – isa ja (võõras)ema invaliidid, mina koldasti tõbine, vend Türi koolipoiss – tühjas toas.

Tuberkuloos tõi aga kaasa teisedki hädad. Kas tuberkuloosi enda mürikidest või ravimitest tekkis maokatarr – maohappesus oli null. Tuli iga söögikorra ajal võtta soolhappelahust, hiljem aga koera maoeritist. Farmaatsiatööstusel olid vist koerad, kel fistulid kõhus (maos), kust kogutud “maomahla” ma sisse pidin võtma iga söögi juurde. See kestis paar aastat.

Õhkrindravi kestis viis aastat. Minu elutegevuse protsessid olid nähtavasti intensiivsed, mistõttu õhk kelmete vahelt imendus nädala ajaga. Siis tuli jälle tuberkuloosidisperserisse minna. Arst vaatas röntgenis järele, siis torkas seest õõnsa nõela (seda mööda liikus õhk) külje pealt ribide vahelistest lihastest ja rinnakelmest läbi – kelmete vahele. Sageli oli kuulda väikest raksatust; mõnigi kord ei läinud “nõel” õigesse kohta ja siis tuli toimingut korrata. Väikese ballooni abil pumpas arst vajaliku koguse

õhku kelmete vahele tekkinud ruumi. Pärast vaatas röntgenis järele. See oli kohutav hulk kordi, mis nende aastate jooksul mind röntgenis kiiritati. Lisaks süstiti veresoonde kaltsiumsoolade lahust, mis pidi kaverni ümber tekitama lubjakorra ja isoleerima tuberkuloosikolde ümbritsevatest kudedest. See nähtavasti õnnestus: kuni elu lõpuni leitakse fluorograafilistel läbivalgustustel kapseldunud kolle kohe üles ja mind saadetakse täiendavatele uuringutele. Veresoonte seinad kätel muutusid tugevateks nagu traadid – küllap nemadki lupjusid. Hiljem läksid siiski normaalseks tagasi. Täiendavalt toideti mind glükoosilahusega, mida samuti süstiti käeveeni.

Õhkrindravi oli eriti tülikas, kui ma pärast neljandat kursust olin Kuusiku katsebaasis 6-kuulisel nn menetluspraktikal. Pidin sealt 6 km jala minema Rapla raudteejaama. Bussiliiklust sel ajal sealsetel teedel polnud. Rongi pealt Tallinna tuberkuloosidisperserisse. Hiljem sama viisi tagasi. Haigus ise väsis, käimise vintsutus peale selle.

Ravi ikkagi aitas, nii et viie aasta pärast tunnistati mind terveks ja tuberkuloosiga pole enam tegemist olnud.

Ülikoolis tuli vaheaeg teha

Olin harjunud eduka õppimisega ja mõtlesin, et küll teen eksamid järele. Jutuajamisel arstiga sai selgeks, et mitte mingisugust järelõppimist olla ei saa. Tuleb anda puhkust kehale ja vaimule. 1951. aasta sügisel algaski mu paranemispuhkus, mis ajal sain eelkirjeldatud ravi ja veetsin aega kodus.

Teine kursus jäi pooleli ja seda tuli uuesti alustada uute kursusekaaslastega aasta hiljem.

Minu haiguse esimesel aastal oli vend lõpetanud Paide kaugõppekeskkooli ja valinud õige elukutse – 1951. aastal astus ta Tallinna Meditsiini-keskkooli velskrite osakonda. Ema oli, pärast minu ülikooli õppima minekut, kolinud Kõrvenurga külast Viljandimaale Võhma Ollepa lähedasse Villevere külla. Loomi ta enam ei pidanud. Naabertalus Mustassaares elas adventistidepere, kellega koos sai palvetunde pidada.

Võõrasemal Lullil oli kahepoolne munasarjade healoomuline kasvaja, mis Tallinna Keskhaiglas ära opereeriti. See oli väga suur operatsioon, mille järel ta töövõime vähenes suuresti. Vähemalt esialgu oli ta invaliid. Mul on mees teda opereerinud arsti nimi – doktor Vilde. Medõde oli Virve Neeme, keda Lulli väga hindas ja meile külla kutsus.

Ravimise esimesel aastal elasin ma kodus – Tallinnas Paldiski maantee ja Lille tänava nurgal. Sellessamas korteris, mille oli ehitanud lell Arnold ja kus ta 13. veebruaril 1941 arreteeriti. Saksa okupatsiooni ajal elas seal vanaema Loviisa, kes pärast 1944. aasta vene lennuväe Tallinna märtsipommitamist suri. Nõmme korterist oli isa ära tulnud, sest poisid olid kaugetesse koolidesse ära läinud ja seda polnud enam vaja.

Vahetevahel käis meil külas Lulli sõbranna tütar Ilme Ravila külast Harjumaalt. Tema peigmees varjas end vene võimu eest. Ta elas ja töötas Keila-Joal kalakasvanduses – nagu mulle kunagi hiljem räägiti. Meil said nad kohtuda. Ilmel sündis tütar. Koos nad käisid meil külas veel täiskasvanuna. Ilme peig aga leiti võimude poolt üles ja arreteeriti.

Veel juhtus meile külla isa lähedalt sugulane Valter Sorgus. Ka tema elas vale nime all (vist Raamat, nagu hiljem teada sain) ja hoidus kodupaigast kaugemale. Valteril läks paremini. Pärast Stalini surma sai ta elada oma nimega ja jälle kodus, kus ta ka suri. Matustel Põlvas käisime kogu perega – isa, Lulli, mina ja Virve.

Laine

Enne keskkooli lõpetamist ei olnud ma Harjumaalt kaugemale saanud. Seepärast kohtusin ma isapoolsete sugulastega alles ülikooli astumise algul. Tartus Elva tänaval elas mu vanaema õetütar Alma Must, kelle mees oli olnud koolijuhataja. Sinna ma oma sammud seadsin.

Alma juures oli värske üliõpilasena elama asunud ka minu vanaema õe Anne teine tütre tütar Laine Järve, kelle kodu asus Mustvee külje all Raja-külas. Laine ema oli Blondiine ja Alma olid õed. Mõlemad sünni poolest Raudsepad. Blondiinest sai abiellumisel Järve. Neil oli Peipsi-äärses Raja-külas väike talu, kus sibulat ja porgandit kasvatati. Oma ja naabrite jaoks püüti kala. Eesti ajal suutsid nad ehitada uue ilusa maja. Esiklaps Peeter suri varakult, enne Laine sündi. Ka hiljem taheti peret suurendada, kuid katsed lõppesid abortidega.

Laine oli edukalt lõpetanud Mustvee keskkooli. Koos me astusime 1949. aastal Tartu Ülikooli. Rektor Alfred Koort andis meile ülikooli aulas pidulikult kätte matriklid. Mina Lainet tähele ei pannud või õigupoolest teda veel ei tundnudki. Alles Almat külastades sain ma Lainega tuttavaks. Sain teada Laine sünnipäeva ja 11. oktoobril läksin talle lilledega külla.

Küllaminek oli kokku leppimata ja ma sattusin kontvõõrana Laine kursusekaaslaste ühiselt ette võetud sünnipäevapeole. Tundsin end väga ebamugavalt ja võõrkehana. Parandada polnud midagi. Istusin koos teistega ja püüdsin kuidagi kohaneda. Mõned hiljem kuulsaks või tuntuks saanud Laine kursusekaaslased jäid meelde: Ivar Triikkel ja tema hilisem naine Inge, Rudolf Karelson ja Ants Järv. Ka minu klassivend Toomas Huik õppis Laine kursusel, kuid tema vist sünnipäevapeoliste hulgas ei olnud.

Vahetevahel külastasin Lainet Elva tänaval veelgi. Kuid need olid harvad käigud: ei tahtnud Almat tülitada. Väikeses korteris elas ju ka Alma tütar Mari Must. Kuigi oldi väga külalislahked, tundsin end ülearusena. Juba järgmisel aastal jäin ma kopsutuberkuloosi ja siis veetsin ma haiglas ja sanatooriumides kuus kuud. Nii polnudki meil suurt kokkupuutumise võimalust. Siiski, kord tuli Laine mind Eerikal asuvasse Tartu rajooni tuberkuloosihaiglassse vaatama.

Lainel tulid oma suured mured. Ta isa arreteeriti 1951. aasta jaanuaris. Maja ja muu varandus võeti ära. Laine heideti ülikoolist välja. Blondiine tuli elama oma õe Alma juurde.

Laine püüdis advokaadi abiga isa kaitsta. Neil päevil oli ta Tallinnas minu isa ja võõrasema Lulli juures Lille tänava korteris. Sellest ajast ja minu vanemate abist on Lainel väga head toetavad mälestused. Kui nõukogude võim kellegi oma lõugade vahele oli haaranud, siis oli lootusetu sellest välja saada. Pärast vangipõlve otsust käis Laine tapivanglas (Lasnamäel, Tartu maanteel) isaga – enne Venemaale saatmist – kohtumas. See jättis Lainele õudse elamuse, mis püsib surmatunnini.

Pakiline mure oli, kuhu Laine tööle saaks. Tal õnnestus saada koht Ahja kooli vene keele õpetajaks. Vene keel oli Peipsi ääres olnud levinud suhtluskeel ja Lainel oli see kõnekeelena selge. Õhtuti nägi ta vaeva, et ka grammatikat osata korralikult õpetada. Elamiskoha sai ta Ahja mõisahoone teisele korrusel. Käisin tal seal ka külas. Ahja järel pandi ta Vastse-Kuuste kooli õppealajuhatajaks.

Lõpuks pääses Laine uuesti ülikooli. 1956. aastal sai ta isa vangilaagrist vabaks ja nad elasid Elva tänaval Alma korteris. Laine lõpetas 1959. aastal ülikooli. Tema edasine teenistuskäik on seotud ainult ühe kooliga. Juba enne ülikooli lõpetamist sai ta praktikakoha tollase A. H. Tammsaare nimelises Tartu Keskkoolis, praeguse nimega Hugo Treffneri Gümnaasium.

mis. Selles koolis oli ta kokku 16 aastat õppealajuhataja, 12 aastat direktor ja 5 aastat emakeele õpetaja. Pensionipõlves andis ta vene koolides eesti keele õpetust, sealhulgas ka koduõpet oma kodus.

Mina olin 1952. aastal abiellunud ja pärast EPA lõpetamist 1955. a saanud tööle Tallinna lähedale. Seetõttu jäi suhtlemine Lainega harvaks. Ka ei võimaldanud väikesed lapsed sagedasemat kohtumist. Kuid ka neil harvadel kordadel, kui me kokku saime, kujunesid meie perede vahel väga soojad ja tugevad sidemed. Laine pidas väga lugu minu Virvest ja vastastikused külastustunnid osutusid õnnelikeks vestlusteks.

Kui ma Polli tööle läksin, oli Tartus rohkem käimist, mispuhul ööbisin Laine juures. Siis oli hulk kordi, kus istusime öösel kella neljani ja aina jutustasime ja jutustasime. Kõik teised Laine pere liikmed magasid. (Laine ema Blondiine suri 1959 ja isa 1964.)

Laine sai omale väga hea mehe ja perekonnanimeks Raudsepp, seega oma ema neiupõlvenime. Heinoga on nad väga kaugelt sugulasedki. 1965. aastal sündis neil tütar Riin, kes õppis arstiks, kuid töötab meditsiinitehnikat importivas firmas. Imeliselt hea iseloomuga ja kaunis naine, kes enda vormis püsimiseks vaeva ei pelga. Ma vahetevahel ütlen talle, et sa oled minu lemmik. Teda lähemalt tundvad vanemad inimesed on ikka öelnud, et Riinust oleks pidanud saama kirjandusega tegelev inimene. Mina ei oska selle kohta midagi arvata. Riinul on poeg Oliver ja mehe mattis ta juba hulk aastaid tagasi. Pikemalt ei taha ma Riinu elust pajatada, sest ei tea mina, miks ta saatus nii on läinud.

Lainel on ka poeg Mart, kel raviamieti peadirektorist naine ja kaks tarka tütart. Vanem lõpetas Šotimaal Aberdeeni ülikooli politoloogia alal. Teine õpib Tartu Ülikoolis inglise keelt.

Lainega on meil kujunenud erakordselt hea vastastikune sobimine. Meie jutud haakuvad, neid on huvitav rääkida ja põnev kuulata. Mõlemad oleme vanad ja jalad ei kannu. Kokku saame siis, kui tütar Meeli mind autoga Tartusse viib. Kunagi ei tea, kas see sõit jääb viimaseks või kordub ka edaspidi. Selge on, et igal asjal on kunagi lõpp.

Laine mees Heino suri juba 30. juunil 1993 Soome külastusel, kui ta just laevaga hakkas Eestimaale tagasi sõitma. Minu Virve suri kaks aastat tagasi.

Virve

Nüüd tagasi – jätkama enne eelmist peatükki kirjeldatud juhtumisi.

Tuberkuloos nõuab väga pikaajalist ravi. Kaua ei saanud ma mingit tööd teha. 1951. aasta sügisel pandi mind Taagepera kopsutuberkuloosi sanatooriumisse. Sealne kaks kuud tervendas mind märgatavalt.

Sanatooriumis oleku ajal arreteeriti mu ema ja vend, millest kirjutan järgmises peatükis.

Sanatooriumist tuleku järel olin ma vaba mees. Ma ei olnud enam haiguspisikute levitaja, kuigi kandsin taskus varem kirjeldatud rögatopsi ei lekitanud röga ümbruskonda.

Virve käis meil külas. Esialgu vaatasin, et on üks pikk ja peenike tüdruk, pole tal ilusat kleitigi (mõni kleit tundus nagu öösärk). Ei olnud ta meeltemööda, aga mitte ka vastukarva.

Tegime jalutuskäike. Esialgu viisin ta rohkem surnuaedadesse, kus on vähem inimesi. Ju ma siis ei tahtnud eriti end temaga koos näidata.

Siis avastasin, et Virve on päris ilus tüdruk. Lõpuks arvasin, et ta on kaunitar. Lulli tegi talle uued ilusad kleidid ja mõne kostüümi, mis talle suurepäraselt sobisid.

Virve oli läinud tööle Tallinna Keskhaiglasse medõeks. Tegelikult oli tal meditsiinikeskkool veel lõpetamata. Kodus oli rahapuudus väga suur ja ka haiglas ei jätkunud medõdesid, mistõttu võeti asendusõena tööle ka ilma diplomita. Õppimist jätkas ta küll. Meditsiinikeskkoolil oma hoonet ei olnud ja nad olid allüürnikud Tallinna 2. Keskkoolis (reaalkoolis), kus õppisid kolmandas vahetuses kella 19st (või 18st?) kuni kella 23ni. Nii et südaööks sai koju Lasnamäele Majaka tänaval. Õpetamine toimus konspekteerimisena, nii nagu ülikoolis. Virve õppis ämmaemandaks.

Vaba aega tal paljut ei olnud. Peamiselt pärast öövalveid, mis olid suures haiglas väga pingelised. Pärast mõnetunnist puhkamist tegime jalutuskäike. Mõnel harval vabal öhtul läksime teatrisse. Lulli hea tuttava Rita Pello abiga saime Estoniasse alati kuhugi istekoha ja tasuta sisse.

Virve vanemate pereelu oli keeruline ja isaga läbisaamine halb. See pärast oli ta vastu võtnud Lulli pakkumise tulla tööst vabal ajal meile. Nii kujuneski, et me olime sageli koos. Rääkisime paljust. Me ellusuhtumine ja arusaamine ilmaasjadest langesid kokku. Meid liitsid ka hädad ja viletsused, mis meile kaela langesid.

Ükskord läksime Virve koju. Ta tahtis mind isaga tuttavaks teha. Uks avati, kuid isa ei tahtnud minust midagi teada ja lõi ukse kinni. Tulime tuldud teed tagasi. Järgmine kohtumine toimus kümne aasta pärast, kui Virve isa sai pandud puusärki. Pärast matust Liiva surnuaial ei ole me sinna enam kordagi läinud. Mäletan Virve isa ainult nendest kahest korrast ja Virve juttudest.

Ta isa oli Eesti ajal olnud Irboskas piirivalvur. See oli olnud väga närvesööv töö, sest sealtkaudu tulid kommunistidest piiriületajad ja teised läksid tagasi. Provokatsioon oli palju. Mäletan veel, et Virve isa oli lõpetanud Reaalkooli Tallinnas ja et ta oli palju raamatuid lugenud. Hilisemas eas töötas ta manöövervedurijuhina tselluloosivabrikus.

Virve armastas samuti palju lugeda. Noorena jõudis ta palju ja kiiresti. Poole tuhande leheküljelised ja paksemadki raamatud olid vabamal ajal läbi mõne päevaga. Lugesin minagi tema kõrvalt läbi mitmed paksud Lion Feuchtwangeri teosed, mis eesti keelde olid tõlgitud juba enne 1950ndat aastat. Paljud tema romaanid ilmusid veel 1964–1982. Haigla patsientide kaudu sai Virve palju paguluses tõlgitud ja trükitud raamatuid, mida tuligi kiiresti läbi lugeda, sest juba ootasid järgmised soovijad. Lootusetu on anda ülevaadet tema lugemusest. Ta armastas väga head kirjandust, harva kui tal oli käes mõni tühine armastusromaan. Peale väliskirjanduse lugese ta palju ka Eesti kirjandust.

Ka armastas ta kinos käia. Öövalvest tulles olid hommikused seansid odavad. Kinoskäimine jäi tema meelelahutuseks Tallinnas ja Harkus elamise aegadel. Kui me elasime Pollis, siis näidati ka Polli saalis korrapäraselt filme.

Mina ei olnud suur kinosõber. Mõlemad me armastasime kontserte, kuid see huvi jääb kurameerimisest hilisemasse aega.

Üldisemalt öeldes, kattusid me huvid ja harrastused suuresti või täiendasid teineteist.

Peaks ütleva, et Virve oli minu jaoks loodud ja mina olin tema jaoks loodud. Meil ei olnud ühtegi tüli. Mul ei olnud ühtki päeva, millal ma oleks arvanud, et võiks temast puhata.

Vastastikune tõmme aina tugevnes. Kui ma pidin mõne aja temast eemal olema, siis ma igatsesin ta järele hommikust õhtuni.

Kui Virve töölt öövalvest tuli, heitis ta diivanile puhkama. Mina istusin ta kõrvale. Seina taga kõõgis tegi Lulli oma harilikku õmblustööd. Meie rääkisime tasakesi. Vaatasime üksteisele silma, need hakkasid sätendama. Kumardusin ja suudlesin. Suudlused kestsid kaua ja olid kirglikud.

Ema ja vend arreteeriti

1951. aasta septembris asus vend Lembit õppima Tallinna Meditsiinikesk-koolis velskriks. Mina läksin samal kuul Taagepera kopsutuberkuloosi sa-natooriumisse.

28. septembril läks Lembit kodunt (Paldiski mnt ja Lille t nurgal) välja. Ta astus maantee-äärse kõnnitee pärna-allee. Seal tulid ta kõrvale – üks ühelt, teine teiselt poolt – kaks meest ja küsisid, kuhu ta läheb. Lem-bit vastas, et läheb Telliskivi tänava postkontorisse. Mehed vastu: nemad lähevad ka sinnapoole. Kui vend tahtis postkontori poole pöörata, haara-sid mehed tal käe alt kinni. Mööda Paldiski maanteed oli nende kõrval, pisut tagapool, sõitnud aeglaselt auto, mis sel hetkel peatus. Lembit lükati autosse. Inimrööv keset päiset päeva!

Sõideti Pagari tänavale (tänapäeval tuntud nõukogudeaegse KGB asu-tusena), kus algasid ülekuulamised.

Kaks päeva varem olid Villevere külas arreteeritud ema ja naabertalust adventist pereema Salu, kes oli meie emaga sama vana. Algul viidi nad Türi NKVDsse, mis hiljem oli tuntud KGBna.

Paar päeva hiljem viidi ka ema ja Salu Türit Tallinna sinnasamasse Pagari ülekuulamiskohta.

Ema rääkis hiljem, et saabuti öösel, autokongist väljudes olid prožek-torid suunatud otse silma. Maja õuest viidi nad ruumi, kus kamandati võtta täiesti alasti. Kõik kehaõoned uuriti läbi (kas seal ei ole midagi pei-dus?). Esimeseks ööks pandi külmutuskapi suurusesse kongi, kus sai olla ainult kükakil. Öösel toimusid ka ülekuulamised. Teise öö oli kapis, kus sai püsti seista ja oli võimalik toetada tagumikku pingiks seatud lauajupile.

Pärast ülekuulamispäevi Pagari tänaval viidi arreteeritud Patarei vang-lasse.

Teisel päeval pärast Lembitu arreteerimist tulid läbiotsijad. Kodus ei teatudki, et poiss on arreteeritud. Et ta õhtul koju ei tulnud, siis arvati, et jäi ööseks sõprade poole.

Kodus oli ainult Lulli. Isa oli läinud tööle. Ta oli siis ahjupuude tassija Moskva kohvikus ja Gloria restoranis. Julgeolekumehed tegid põhjaliku töö ning pöörasid kõik pahupidi. Ei leidnud toas midagi. Siis lasid end keldrisse juhatada. Ja lõpuks pööningule, kus katuse all oli igal korteril oma panipaik. Selles oli palju puistamist, sest sinna oli viidud küll vanu riideid, tulevikus vajalikuks arvatud kaltsusid, vanu raamatuid, tööriistu ja sada muud asja. Läbiotsijad hakkasid väsima ega harutanud enam kõike kompe lahti.

Nii juhtuski, et ühte riidesse mässitud väiksemat kompsu oli julgeolekumees käe peal küll nagu kaalunud, kuid pannud siis kõrvale. Lõplikult otsimisest tüdinud ja mitte midagi avastanud (süütöendeid leidmata) panid nad tööle punkti.

Noomisid Lullit, et miks me hoiame kodus raamatuid, mis algavad Konstantin Pätsi suure pildiga. Eesti Vabariigi statistika aastaraamatud nüüsgused olidki. Leiti ka kindral Johan Laidoneri fotodega raamatuid. Ma arvan, et ega see jutt teab mis tõsine etteheide olnudki – neil oli vaja oma läbiotsimist kuidagi õigustada.

Igatahes sattus Lulli paanikasse, võttis sajad raamatud, peamiselt küüditatud koolivenna Arvo Puuranna asjade hulgast toodud, isegi ajakirja Looming eestiaegsed numbrid, ja põletas need ahjus ära. Arvo Puuranna küüditamisest kirjutasin ma keskkooli lõpuaastat käsitlevas peatükis.

Lullil oli ka põhjust paanikaks. Ta teadis, et isal oli väikeses kompsus, mille puhul julgeolekumees viivuks kahtlustas, kuid kõrvale pani – Eesti ajast pärit püstol (sellele osutasin lapsepõlve käsitlevas osas). Kui isa õhtul koju tuli, võttis ta kompsu ja pistis katuse ja roovilaua vahele. Ühel pimedal sügisõhtu tunnil võttis ta sealt kompsu, pani põue ja lähedal olevate vanade 4-meetri sügavuste ääreni vett täis olnud savivõtu aukudes Telliskivi tänava lähedal leidis püstol lõpliku (?) paiga.

Isa ja teised meie pere liikmed olid päästetud. Teisel juhul oleks vene vangilaagrites vaevelnud ja väga võimalik, et surnud ka meiegi.

Sel korral arreteeriti 11 adventisti. Vanemaealised naised ja nende lapsed. Mõned neist alaealised. Kohut nende üle ei peetud – (NKVD) tribunäl mõistis nad 25 aastaks vangi, pluss 5 aastat asumist ja 5 aastat õiguste äravõtmist. Selleks oli paragrahv 58–10, lõige 2. Üks 16-aastane tüdruk Margot sai minu teada lühema karistusaja. Ainukene tõestatud süüdistus

oli piiblisalmide paljundamine ja levitamine nende postkastidesse panemise teel. Tahtmatult tuleb meelde, kuidas tänapäeval meie postkastidesse iga päev hulk reklaamipabereid poetatakse või päris ametlikult pannakse.

Piiblisalmide trükkimise matriitsi mõtles välja vist umbes 22–24-aastane Villi (või Willi) Nõmmik. Koos temaga arreteeriti ka vend Horst ja õde Margot. Koju jäid vanemad. Saksa eesnimed tulenesid sellest, et nende isa oli tsaarisoldatina sattunud vangi, vangilaager asus kuskil Prantsuse piiri lähedal ja vabanedes tõi ta Eestisse kaasa tüdruku, kellesse ta seal armus. Kaansoo külas oli neil talu väga kehva pisikese majaga. Pere koduseks keeleks jäigi vist saksa keel, kui ma ema juttu õigesti mäletan.

Esitatud süüdistustesse suhtusid kohtualused kui erakordselt mõttetutesse ja arvasid, et kui jumal on vaenlasel lasknud nii juhtuda, siis peab see nii olema. Küllap igal süüdimõistetul olid omamoodi mõtted, kuid seda ma ei tea. Tribunali istung toimus 16. jaanuaril 1952.

Enne Lasnamäe tapivanglasse viimist sai süüdimõistetutega Patarei vanglas kohtuda. See toimus eraldi vennaga ja siis emaga.

Vanglavärvasse kokkulepitud ajal tulnud lähedased inimesed ootasid, kui aeg saabus. Siis läksin kokkusaamise ruumi, mis oli jagatud kaheks osaks. Teispool traataia taga, seisis vangid ja hoidsid võrgutraatidest kinni. Suu ja nina surutud vastu võrgusilma avasid. Siis oli mõne meetri laiune vaba riba, kus edasi-tagasi kõndis täagistatud püssiga sõdur. Meie pool oli samasugune võrkaed. Kummalgi pool karauulis kõndivat sõdurit umbes kolmkümmend nägu. Mõned ehmatusest tummad, teistel jooksevad lahinal kuumad pisarad, mis kiiresti külmaks muutusid. Kolmandad pistsid kohe kõvasti kisama seda, mida nad rääkida olid tahtnud. Mõned ei suutnudki teistest üle rääkida ja neil jäi suhtlemine kesiseks – sõrmedega näidati mingeid sõnumeid. Või vaadati üksisilmi kahe aia ja nende vahel kõndiva sõduri vahelt vastaspoolel seisva ema, venna või armsama silmaveest läikivatesse silmadesse.

Nii oligi – ühed rääkisid oma jutud ära, teised said ainult peamiselt aimatava (kuid võib-olla viimase) mulje kõige lähedasemast inimesest, kes sul üldse on olnud.

Vangivalvur teatas, et aeg on läbi. Pikendada seda ei saanud. Vangid saadeti oma kongidesse. Nendega kohtuma tulnud armsad inimesed suunati värvatest välja. Paljudele jäi see viimaseks nägemiseks.

Vangidele sai ka pakke saata. Need vaadati läbi ja valvur viis pakid kongi.

Teine kohtumine toimus Lasnamäe tapivanglas Tartu maanteel (taasiseseisvunud Eesti ajal müüdi (?) see hoone ära ja sinna ehitati korterid). Siberisse saatmise eelne kokkusaamine oli normaalsemates tingimustes, kui see oli olnud Patarei vanglas.

Kui ma nägin vene ajal Lev Tolstoi romaani "Ülestõusmine" järgi tehtud filmi, siis oli tsariaegne Siberisse saatmise eelne kokkusaamine täpselt samasugune kui Patareis, ainult et soldatil oli seal teistsugune munder. Vangid ja vabad inimesed karjusid oma jutte ikka kahe traatvõrgu kauguselt ja mitukümmend inimest korraga.

Lembit saadeti kohe Põhja-Jäämere äärde Salehardi. Kunagi oli vangidel lastud seal ehitada raudtee. Hiljem osutus see tarbetuks ja igikeltsa tõttu "ujus" vist ka paigast ära. Raudteetammi taha kogunes hiigla veeväli. Veel polnud väljapääsu. Lembit rääkis, et tammi taheti teha veetunnel, ikka vangide jõuga. Aga tööst polevat asja saanud. Siis tehtud eestlastest vangidest brigaad. Need olid ööd-päevad vahetpidamata töötanud ja betoneerinud, kuni vesi väljapääsu juhiti. Salehardist saadeti vend Põhja-Jäämerd pidi edasi Nadõmi jõe suudmesse. Nadõm on Ida-Siberi, samuti tuhandete kilomeetrite pikkune, jõgi. Selle ülemjooksul olid (on veelgi?) suured niklikaevandused, mis saastasid õhu kaudu sealseid metsi tuhandetel ruutkilomeetritel. Saastatud veed kandis Nadõmi jõgi Põhja-Jäämerre.

Ema asukohaks sai Uuralite eelmäestikus olev vangilaager tolleaegses Molotovi oblastis. Varem ja praegu on see Permi oblast.

Nõukogude võim ei suutnud, vähemalt teatud määral, adventiste murda. Oma "hingamispäeval", mida Jumal oli määranud puhkamiseks, nad tööle ei läinud. Siis pandi nad kartsa. Lembit oli ühel talvel Nadõmis olnud kümme päeva 40-kraadise külmaga kütmata kartsas. Seal olnud ka üks teine poiss. Kägaras üksteist soojendades elasid nad selle üle.

Hiljem Lembit siiski enam hingamispäevast kinni ei pidanud. Ta elas nagu teisedki mitukümmend aastat. Alles pensionieas hakkas ta jälle elama usklikku elu.

Ülikooli jätkamiseni läks aega

Pärast Taagepera sanatooriumit parandasin end kodus. Lugesin raamatuid, käisin Virve, isa ja Lulliga teatris. Hakkasin sagedamini ka kontserte külastama.

Varakevadel läksin end tööle pakkuma. Meie lähedale – Mooni ja Keemia tänava vaheliste küllalt suurte kruntide tagumiste poolte omanikelt äravõtmise teel oli saadud territoorium, millele rajati 1950 Eesti NSV Teaduste Akadeemia Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaas. Osa maid saadi Kirsi tänavalt (seal oli ka paar vanast savivõtuaugust tekkinud tiiki, mis olid headeks kastmisvee reservuaarideks). Ka mitu kasvuhoonet oli territooriumi põhjaotsas – Mehaanika tänava lähedal. Suurem osa maast pärines tsaari-Venemaal aiandushariduse saanud, Eesti ajal Põltsamaa ETK aiandit juhtinud, siis Tallinnas Lusher-Mathieseni firmas (pea)veinimeister ja direktorgi olnud Otto Krameri krundist. Ta oli Keemia tänavale omale suure krundi ostnud, sinna 1930ndatel aastatel puukooli ja viljapuuaiad rajanud. Vene ajal pandi talle kulakumaks, mida aasta-aastalt tõsteti. Minu meelest oli Kramer (Venemaal revolutsiooni üle elanud kogemustega) ise püüdnud leida võimalust põhilise osa oma krundist ära anda. 1950. aastal sai teaduste akadeemia presidendiks Johan Eichfeld, kes oma kahe huvi – iluaiaanduse ja bioloogia – arendamiseks hästi käepärase katsekoha asutas.

1952. aastal oli eksperimentaalbaasil ainult üks omaette väljast sissekäiguga tuba, mille Otto Kramer andis oma elamust. Selles toas oli juhataja ja raamatupidaja lauad ning mappide kapid. Võib-olla ma pisut eksin aasta võrra, aga tööruumina kasutati ka (hiljem kindlasti) Mooni tänava poole jäävat aiamaa, kus oli ainult pliidiküte. Aednikud (mäletan vana Karl Klausit) ja aiatöölised asusid kasvuhoonete kütteruumides, kus oli ka väikene külvimuldade ettevalmistamise laud. Seal seinal olid riulid hädapäraste käsiraamatute jaoks.

Juhataja oli siis Arnold Troska, kes oli 1937 lõpetanud Veclaicene (eesti k Vana-Laitsna) algkooli, õppinud Räpina ja Riia lähedases Bulduri aianduskoolis ning saanud Leningradi rakenduszooloogia ja fütopatoloogia instituudist 1949 kõrgema kategooria taimekaitsespetsialisti diplomi. Hilisemas elus puutusin ma Troskaga palju kokku – siis kui ta oli Põhja-Eesti sordikatsepunkti juhataja Raasikul.

Tartu sisehaiguste haiglas, üliõpilasena südant ravimas. Kalju Kask seisab tagareas (teistest pikem). Meedikuteest on dr Veinpalu ja õde L. Oinus.

Mind võeti aiatööliseks. Tötsin sõnnikut lavade tegemiseks, kärutasin mulda ja tegin igasuguseid töid, mida aiapidamine nõudis. Seda küll ainult mõne kuu jooksul, kuni jälle ülikooli läksin.

Olgu veel öeldud, et peagi ehitati Krameri elamust ainult mõned meetrid eemale, Krameri viinapuu kasvuhoonega otsakuti kahekorruseline madal kuubikujuline hoone põlevkivituhk betoonplokkidest. Akadeemik Ottomar Maddison oli selle uudse ehitusmaterjali tootmise organiseerija. Ta sõitis autoga mõnikord ka ise kohale.

Ehitamise ajal olin ma ülikoolis. Kuid mõni aasta hiljem tõi elukäik mind uuesti sellesse eksperimentaalbaasi tööle. siis nägin akadeemikut selle ehituse juures, kui seintest ja vahelaest saeti proovitükid, mis läksid ehitusmaterjalide laboratooriumisse materjali tugevuse (muutumiste) uurimiseks.

Ei sõrmuseid, ei tunnistajaid, ei peolisi

1952. aastal lõpetas Virve meditsiinikeskkooli ja määrati tööle Vändra rajooni. Esialgu rajoonis vaba töökohta ei olnud ja ta pandi sanitaararsti abiks. Tuba anti ühte tallu paar kilomeetrit alevist eemal.

Ootasin kannatamatult kirja. Kui see saabus, oli kirjas vihje, et vanem perepoeg ilmutab Virve vastu huvi. Ma läksin närvi ja otsustasin Virvet vaatama minna.

Virve oli jaamas vastas. Oli ilus suveõhtu. Tee viis läbi küpse vilja põldude. Talu oli kenas paigas, mitme suure hoonega. Ka tuba oli avar – voodi, laud ja toolid pärinesid talust.

Oli esimene kord, mil saime kahekesi omaette toas öö läbi rääkida ja õrnutseda. 14. augustil – see kuupäev on mul igaveseks mees.

Hommikul oli mu otsus selge, et pean Virve naiseks võtma. Virvele lubati kolm vaba päeva ja me sõitsime Tallinna.

Läksime perekonnaseisuametisse. Alla kahe nädala registreerimist ette ei võetud. Küllap see aeg oli määratud järelemõtlemiseks. Suutsime siiski selgeks teha, et meil ei ole aega oodata ja peame saama ette järgmisel päeval.

Perekonnaseisuaktide büroo, nagu tol ajal seda bürokraatlikult nimetati, asus Pika tänava alguses. Ilm oli nõrga uduvihmaga, mistõttu meil olid üle kerged mantlid. Virvel oli seljas ruuduline puuvillane kostüüm, mis oli ta kõige uuem riietuse. Mul oli lelle vanast ülikonnast ümber tehtud ja paar aastat kantud ülikond.

Järjekorda ei olnud, mistõttu saime kohe ametniku juurde. Kui ta oli mehe ja naise õigused ette lugenud ning allkirjad antud said, küsis, kas meil sõrmused ka on. (Tegelikult olid sel ajal sõrmused, kui religioossuse märk taunitud, kuid meie vastas seisnud naisametnik oleks nad sellest hoolimata meile sõrme pannud.)

Sõrmuseid meil polnud, sest olime puruvaesed. Mina tõbine ja aastaks ülikoolist välja arvatud tudeng. Virve just kooli lõpetanud, kes alles uude töökohta läinud. Virvele sai sõrmus tehtud kolm aastat hiljem minu vanaema sõrmuse parajaks tegemise teel, siis kui ta jäi esimese lapse ootele. Mina olin ka sel ajal veel üliõpilane, ei jõudnud sõrmust muretseda. Nii ta jäigi: olen oma elu ilma sõrmuseta ära elanud. Ei mäleta, et Virve oleks kunagi öelnud: muretseme sulle ka sõrmuse.

Tunnistajaid abielu registreerimise juurde ei nõutud. Peale ametniku oli ainus õnnitleja riidehoidja – vana Rist, kes meile mantlid selga aitas. Riidehoidja nime tean ma sellest, et võõrasema ja isa registreerimise ajal oli ka tema seal ametis.

Pidu ei tulnud kõne allagi. Polnud ju raha, mille eest pidu teha. Istusime köögis laua ääres (tuba oli pisike, nii et sinna ei saanud): peale meie veel Lulli, minu isa ja Virve ema. Lulli oli küpsetanud koogikesed ja tassides oli kohv. Önne jaoks oli sellest küllalt.

Järgmisel päeval sõitis Virve oma töökohta tagasi. Ja mina läksin nädal hiljem Tartusse jätkama oma õpinguid.

Jätkan ülikooliõpinguid

Vahepeal (1951) olid põllumajanduslikud ja metsanduse erialad Tartu Riiklikust Ülikoolist eraldatud omaette õppeasutuseks – Eesti Põllumajanduse Akadeemiaks ehk lühidalt EPAks. Sattusin täiesti uute üliõpilaste sekka, kellega mul varem oli olnud ainult väga põgusaid kokkupuuteid. See oli vist ajaloo suurima agronoomia üliõpilastega (aiandusega kokku) kursus – 100 tüdrukut ja poissi.

Üldiselt sulandusin ma vähemalt aianduse osakonna kollektiiviga küllalt kiiresti kokku. Et ma olin naisemees, seda ma ei reklaaminud, kuid ega see saladuseks ka ei jäänud. Mõned tüdrukudki abiellusid peagi.

Kindlalt hoidsin ma kaasüliõpilasi teadmatuses aga sellest, et mu ema ja vend on vangilaagris. Kui mõnes ankeedis mu pereliikmete kohta pãriti, siis vassisin ema kohta seda, mis kuulus tegelikult mu võõrasema kohta. Venna kohta ma ei teatanud midagi – teda poleks nagu olemas olnudki. Mul õnnestus aastaid suu lukus hoida. Pealegi oli vangis ka mu onu, üks lell (vist) vangis surma mõistetud, teine lell välismaale põgenenud. Kartsin, millal öeldakse: miks niisugust inimest ülikoolis peetakse. Kunagi ei teadnud, kes kaasüliõpilastest on nuhk, mis julgeolekuorganid teada saavad ja missuguseid järeldusi nad teevad. Kindlasti oli ülikoolides sadu või isegi tuhandeid teisi üliõpilasi, kellel samad mured. Ajalugu on näidanud, et kõigest hoolimata said sajad õppijad oma õpingud siiski lõpetada.

Kuna mul olid teise kursuse talvised eksamid juba eelmisel aastal tehtud, siis oli mul algul väga kerge. Käisin jälle TRÜ (bioloogia) botaanikaringis, külastasin ülikoolisiseseid konverentse ja hakkasin osa võtma fütopatoloogiaringi tööst. Seal oli juba ees mu endine “kursusevend” Harri Karis, kellest sai silmapaistev jahukasteseente uurija ja paksu monograafia autor – ta käis hiljem paljudel ekspeditsioonidel Nõukogude Liidu (kogu) Aasia osas vist Sahhalinini välja. Tema pojast Alar Karisest sai Eesti Maa-

ülikooli (siis Põllumajandusülikooli) rektor. Olnud Tartu Ülikooli rektor, riigikontrolör ja praegu ERMi direktor.

Oma haiguse ajal olin hakanud lugema meditsiinikirjandust. Laialdane huvi viis mind mitmele arstiteadmiste alasele ülikoolikonverentsile. Meeles on väga hästi esitatud füsioloogiaprofessori (hiljem sai akadeemikuks) Ilo Sibula ettekanne, arstiteadlase Kulli esinemine jt. Samuti käisin bioloogide konverentsidel.

Sageli külastasin Tartu Kunstimuuseumi Vallikraavi tänaval. Varem oli mulle see osa kunstist, mis seal näha oli, mulle tundmata.

Minu elukohaks Tartus sai nüüd õpetajate Kõiva korter Salme t 2b. Mind soovitas sinna jällegi Nõmme kooli aegne bioloogiaõpetaja Ludmilla Õispuu, kes ise oli nüüd samuti küll TRÜ üliõpilane. See tulenes suuresti aiandusalaste huvidega inimeste ringist. Hans Kõiva oli bioloogiaõpetaja, kuid hingelt aednik. Tal oli Tartu koolide parim õppeaed, tema botaanikaõpik oli aastaid kasutusel. Õpikute käsikirjade võistlusel tunnistati just tema oma parimaks. Kõiva oli tihedas läbikäimises eespool mainitud aednik Felix Laidoneri lesega. F. L. ja Ludmilla Õispuu olid aga kindral Johan Laidoneri kaudu lähedased sugulased. Felix Laidoneri krunt Võru t 83 oli nurka pidi kokkupuutes teise suure aiandushuvilise Pallases ja Pariisis õppinud kunstniku Kristjan Tederi (1901–1960) krundiga. Teder oli Kõiva hea tuttav, sage külaline nende kodus. Kõiva korteri seintel oli K. Tederi lillemaale ja proua Salme Kõiva portree. Kristjan Teder oli õuna-aretaja, kelle tööd jätkas pärast isa surma poeg Erik (kirjandusteadlane). Kristjan Teder oli mõnda aega (1952–1955) ka EPA aianduse kateedri laborant. Kirjeldatud tutvuste kaudu sain ma paljude teiste tõsiaednike ringi.

(Hans Kõiva eluloost olgu veel öeldud, et ta oli olnud mobiliseeritud saksa sõjaväkke (oli kehva nägemise tõttu staabis kirjutaja), sattus nii Tšehhi põrgus vangi, kus oli mitu aastat. Salme Kõiva oli infarkti läbi põdenud ja aastaid kehva tervisega. Ta suri pärast minu ülikoolilõpetamist. Hans elas kauem. Nad olid imeliselt hästi sobiv abielupaar.

Kõivad võtsid mind nagu oma pere liiget. Ma sain omaette nn. raamatutoa. Selle seinad olid raamaturiiulid, mis tihedalt olid täis kiilutatud mitmesugust kirjavara. Meil oli ühine söök. Toidu valmistasime kordamööda ja raha jagasime vastavalt sööjate arvule. Sõime kas (väikeses) köögis või kõõgi kõrval olevas kõige suuremas toas ühe laua ääres. Mina tegin harili-

kult üsna lihtsa toidu, kuid teised leppisid sellega. Salme toidud olid kõige maitsvamad.

Aiandusainete õppejõud oli August Mätlik (1881–1956), kes Tartu Ülikooli oli kutsutud õppejõuks juba 1923. Tal olid imeliselt laialdased ja sügavad teadmised. Tema õpetada olid kõik erialaained ja ka mesindus. 1953. aastal lõpetanud Paul Juurikas võttis siis mesindusõpetamise üle ja oli hiljem samavääriline õppejõud samuti kõigil aianduse aladel (kuni 1989. aastani, mil jäi pensionile). Mätliku kohta olgu veel öeldud, et tema tööd hinnati väga. 1947. aastast oli ta dotsent ja 1956. (seega surma-) aastal sai Eesti NSV teenelise teadlase aunimetuse. Meie õpetamise ajal oli ta kuulmine kehvavõitu, kuid loengute sisu suurepärase. Heatahtliku inimesena oli temaga hea suhelda. Keegi ei läinud talle eksamit tegema ilma korralikult õppimata.

1950. aastate algul (1951) pandi meile puuviljanduse ja viinamarjakasvatuse õppejõuks Vladimir Smõkov, kes oli just lõpetanud Mõtšurinskis aspirantuuri ja kaitsnud seal kandidaadi-väitekirja. Ta oli täiesti umkeelne venelane, kuid suhtus meisse heatahtlikult. Eksameid lubas ta teha eesti keeles. Kuid me polnud kindlad, kas ta üldse aru sai, mida me eksamil vastasime. Pikapeale õppis ta ka midagi eesti keelest aru saama. Kuna ta

Agronoomiaüliõpilased (juulis 1953) Jõgeva sordiaretusjaamas. Rohumaateadlane ja sordiaretaja Aleksander Adojaan räägib oma katsetest.

pandi kohe kateedrijuhatajaks, siis tuli tal osa võtta eestikeelsetest õppejõudude koosolekutest. Minu teadmiste järgi võttis ta ka eesti naise, kellest ta siiski lahku läks.

Kui Jossif Stalin suri, siis oli meil sellest teatamise ajal parasjagu Smõkovi loeng. Ta käskis meil püsti tõusta leinaseisakuks. Mööda Smõkovi põski jooksid pisarad – võiks öelda, et peaaegu ojadena.

Smõkov lahkus Eestist pärast meie EPA lõpetamist. Ta asus tööle Moldova viinamarja- ja puuviljakasvatuse teadusliku uurimise instituudis. Ta oli seal teadusala asedirektor. Kui me Polli katsebaasi ekskursiooniga seda instituuti külastasime, siis võttis ta meid sõbralikult vastu. Temast sai seal silmapaistev õunasortide aretaja.

Hiljem kandideeris ta Krimmis Nikita botaanikaia teadusala asedirektori. See maailmakuulus teadusasutus oli siis juba kaugel üle 150-aastase ajalooga, väga suure kollektiiviga ja mitmeharuliste katseosakondadega Stepi-Krimmis. Smõkov kujunes ka seal edukaks õunaaretajaks, millele lisandusid suurepäraseks viirusevastandid. Meil oli võimalus koos Toivo Univeriga võtta osa üleliidulisest konverentsist Krimmis, seal oli näha ja maitsta neid ja paljusid teisi sorte. Koos Virvega kahekesi rännates oli meil ühel aastal juhus olla külaline Smõkovite kodus Krimmis. Tal oli siis naiseks tugevat kasvu siberlanna. Mõlemad olid väga lahked ja kstitasid meid heade toitudega. Nende pojast sai samuti puuviljandusteadlane. Vladimir Smõkov oli doktorikraadi kaitsnud Moldovas töötamise ajal. Poeg tegi oma doktoritöö Krimmis, sel ajal viirusevastanduse teemal. Kokkuvõttes ütlesin, et V. Smõkovil olid väga head juhiomadused, head teadmised, suhtlemisoskus ja ta oli võimekas sordiaretaja, kes suutis organiseerida oma töörühma teisi võimekaid aretajaid.

Mees Tartus, naine Tootsis

Sanitaararsti abi töökoht oli Virve jaoks ajutine ja lühiajaline. Peagi määrati ta Tootsi (turbatööstuse) asulasse ämmaemandaks. Arstijaoskonda (doktor Mägi) peeti seal väheseks. Juurde tehti ka väike haigla. Ämmaemand pidi teenindama asula ja ümbruskonna külade rasedaid, neid õigel ajal Pärnusse transportima ja kiireloomulisi sünnitusi koha peal vastu võtma. Transpordiks tuli ise leida sõiduvahend. Ükskord oli selleks raha järele tulnud auto. Metsa vahel pidasid auto kinni röövlid, kes raha lootsid saada. Sünnitajaga

Virve Kask haigla- ja
maarajooni ämmaemandana
väga väikeses haiglas:
turbabriketi tööstuses Tootsi
asulas.

oli aga kiire. Teinekord jõuti küll Pärnusse, kuid sünnitus tuli siiski vastu võtta autos, enne haiglat. Juhtumeid oli igasuguseid: küll kinnituisanud teele kinnijäämist ja muud. Ka väikelaste patronaaž oli ämmaemanda ülesanne.

Tootsis kortereid anda ei olnud ja Virve pandi ühiselamusse koos nelja turbatööstuse tüdrukuga ühte tuppa. Tüdrukutel käisid öösiti poisid külas. Kui mina naisele külla läksin, polnud kuskil olla.

Virve läks turbatööstuse direktori jutule ja ütles, et ta on abielunaine ega ole nõus olema viie inimese ühiselamutoas. Seejärel pandi ta ühetoa-lisse korterisse, kus elas juba üks abielupaar.

Tuba oli nii väike, et kaks abieluvoodit tuli panna kõrvuti kokku. Nii-moodi pidi Virve elama kaks aastat. Kui mina oma naisele Tootsi külla läksin, siis läks teine abielupaar armuasjade ajaks välja. Pärast magasime jälle neljakesi kõrvuti.

Õnneks olid toanaabrid väga rahulikud ja sõbralikud inimesed, kellega tülisid ei tekkinud.

Vene ajal oli ju range kord, et pärast erialakooli lõpetamist pidi kolm aastat töötama määratud kohal. Seadus nägi küll ette, et abikaasa võis asuda elama teise poole juurde. Virvele öeldi aga, et tema mees on üliõpilane, kelle kohta see seadus ei kehti. Isegi siis, kui kaks aastat täis sai, ütles tervishoiuosakonna juhataja: “Teie mees on ikka veel üliõpilane. Aga mina olen nii hea inimene, et luban teil Tootsi haiglast ära minna. “ Alles siis – kahe aasta pärast – sai Virve tulla minu juurde Tartusse.

Muutused vangilaagrites

Vangilaagrites oleva ema ja vennaga oli kirjavahetus lubatud. Nii saime me teada nende elust ja kirjutada ka kodustest asjadest. Aeg-ajalt saatsime vangilaagritesse pakke. Toidu kõrvale sai vennale pandud sooje riideesemeid. Täit selgust polnud, mis kriminaalid ära võtsid või talle jätsid. Põhja-Jäämere äärsetes laagrites tõusis Lembitu vererõhk üle 200 ja ta pandi ambulantsi. Kuna meditsiin oli tema ala, siis kasutati teda vangilaagris kui mõnevõrra õppinud meest abijõuna. Saatsin talle Nadõmi laagrisse meditsiinilist kirjandust – velskri käsiraamatu ja muud sellist. See oli talle oluliseks abiks tunda end valitud elualaga seotuna.

Mõni aeg pärast Stalini surma moodustas NSV Liidu Ülemnõukogu hulk komisjone, kes saadeti vangilaagritesse süüdimõistetute toimikuid läbi vaatama. Õigust öeldes ma ei tea, kus see läbivaatamine toimus. Aga raamatust “Poliitilised arreteerimised Eestis aastatel 1940...” leidsin, et nii ema kui ka venna kohta oli 14.09.1955 tehtud otsus vähendada 25-aastast karistusaega 7 aastale vangistust +2 aastat asumist.

Vend toodi Põhja-Jäämere äärest Baškiiriasse, kus hakati rajama lagedale maale uut naftatöötlemislinna nimega Išimbai. Ema oli südamehaiguse ja reuma tõttu töövõimetu ja saadeti invaliidide vangilaagrisse. Lõpuks oli ta Leedus Šilutes.

Uued tervisehädad

Lisaks kopsutuberkuloosile jäin ka kõrgvererõhutõppe. Esimest korda oli see haigus andnud endast märku juba keskkoolis. Kui korvpallimängus läks pinge väga suureks, siis tundsin, et silme ees läheb mustaks, hakka-

sin tuikuma ja arvasin, et kukun. Sõjaväe arvelevõtmisel tehtud uurimiste aegu leiti, et vererõhk on kõrgenenud.

Nüüd ülikoolis selgus, et vererõhk on püsivalt kõrge. Tol ajal noor tohter Jaan Riiv tegi oma kandidaaditöö jaoks uurimusi uneravi alal. Tal oli sisekliinikus palat, kuhu oli kogutud hulk minuvanuseid (noori) mehi, kellele joodeti sisse luminaalilahust ja pandi magama pimendatud ruumi. Kui üles ärkasime, anti meile vahepeal süüa ja kõndisime natuke haigla koridoris. Siis jälle magama. Uneravi oli sel ajal saanud NSV Liidus populaarseks (?) uueks raviviisiks. Ei mäleta, kas ravi kestis nädal või kaks. Minu kaaslastest mäletan noort kunstnikku Efraim Allsalu (sai hiljem kuulsaks, eriti maaliga "Teomehe pere lõunalauas" ja geograafi Kallio Kildemad (sai kuulsaks Eesti maastikurajoonide ja põldude kivisuse uurijana). (Nüüd on tuntud kunstnik ka Efraim A. poeg Vano Allsalu.)

Kui see raviseanss läbi sai, oli Jaan Riivi otsus, et ma ei allu uneravile.

Mulle kirjutati seejärel rahustavaid mikstuure, milles oli broomi, palderjani, luminaali ja veel üht-teist. See tegi mind uimaseks ja linna peal käies oli tunne nagu oleksin purjus. Arvasin, et kaasüliõpilased märkavad, et ma pole päris normaalne.

Niisuguseid rohtusid joodeti mulle sisse aastate viisi. Kuulus Tallinna arst Erich Moisar, kes oli meie perekonnatuttav, lisas juurde veel veisesüdamerohu ja maikellukese.

Kõrgvererõhutõbi vahepeal taandus, siis tõusis rõhk jälle, nii et olen võtnud (hiljem uuemaid) rohtusid aastakümneid, ka praegu ja arst ütleb: kuni surmani.

Ma ei tea, kas seoses kõrgvererõhutõvega tekkisid südamesse valud, mis ka torkisid sagedasti või olid pikaajalised ja kohati väga tugevad. Diagnostiks kirjutati stenokardia või isheemiatõbi. Kõige hullemad olid öösed tugevad valuhood. Tol ajal oli noor arst Ülo Lepp (kuulsa nakkushaigustetõrje ja ravi professori Felix Lepa poeg), kes pani mind sisekliinikusse ravile, kus olin korduvalt. Sellest tõvest jagu pole saanud, aga elanud – vastupidi igasugustele lootustele – üsna vanaks. Olen elanud väga tervislikult kogu elu, söönud kohutaval hulgal ravimeid. Südame pärgarterite kitsad kohad on laiaks aetud ja metallvõrguga toetatud, et nad vajaliku valendikuga oleksid ja südamelihasesse verd laseksid.

Eelööldule lisaks tekkisid veel ajuveresoonte spasmid, just loengute ajal või muudel juhtudel, kui tuli rahulikult istuda ja pingsalt tegevust jälgida. Pähe oli tõmmatud nagu ülitihed kitsas müts ja silme eest läks mustaks. Püüdsin kõigest väest, et suudaksin loengut konspitseerida. Kui tundsin, et kuidagi enam ei saa ja võin minestada, siis hiilisin loenguruumist või kontserdisaalist välja. End liigutades ja käies läks olukord paremaks.

Arst siis kirjutaski diagnoosiks: ajuveresoonte spasmid. Mind saadeti arstlikku konsultatsioonikomisjoni AKK. Tartu polikliinikus oli koos vast 10-15 arsti. Komisjoni juhatas polikliiniku peaarst dr Sigrid Aru. Tundsin sealt veel dr Jaan Riivi, kes oli tol ajal Tartu rajooni tervishoiuosakonna juhataja, aga tal oli õppeülesandeid ka ülikoolis, nagu eespool kirjutasin. Mulle anti paber, mis tunnistas, et olen vabastatud kohustuslikust loengust käimisest.

Virve oli tulnud Tartusse. Küsisin kaasüliõpilastelt loengukonspitse ja Virve kirjutas need minu kaustikusse ümber.

Ajuveresoonte spasmid hakkasid mind kimbutama ka laua ääres istudes. Siis ma õppisin loengukonspitsidest ja raamatutest pikali olles. Pea siiski töötas, nii et mul alla viiest hinnet ei olnud. Kõikidel semestritel teenisin välja kõrgendatud stipendiumi ja EPA lõpudiplomi sain kiitusega.

Olen mõelnud, millest need hädad kõik arenesid. Arvan, et igatsusest oma naise järele, kes elas Eestimaa teises otsas ja kellega ma nii harva kokku sain. Aastapikkune pinge, mis väga harva lahenduse leidis.

Tartust Tootsi oli väga raske pääseda. Üks võimalus oli rongiga Tamsalu jaama, sealt ümber istuda kitsarööpmelisele raudteele ja pärast mitut ümberistumist jõuda Tootsi raudteeharuni. Kasutasin peamiselt maanteel hääletamist. Ükskord võttis mind peale kõrge linavartekoormaga auto. Juht pressis mind koorma taha luugi ja linavarte vahele (kabiinis olid tal juba sõitjad). Kohale me aga ei jõudnud: roolivarda või esirattaga oli midagi lahti ja auto kaotas juhitavuse. Hea, et esiratas sõidu ajal ära ei tulnud! Otsisime siis öömaja lähedal olevast talust.

Kuigi Kõivad olid Tartus mind korterisse võtnud tingimusel, et ma naist sinna ei too, muutsid nad Virvega tutvudes meelt ja me elasime piskises raamatutoas ja kitsal kušetil kuni kooli lõpuni väga üksmeelselt perehuvaga koos. Virve sai tööle Toomel asunud naistekliinikus.

Üliõpilaspõlve lõpuaasta

Ühel suvel organiseeris dotsent V. Smókov meile Leningradi ekskursiooni. Mul lubati ka Virve kaasa võtta. Esimest korda elus saime näha Narvat. Smókov korraldas Narva hüdroelektrijaama külastamise. Leningradist käisime Pavlovskis asuvate aianduse katsejaamadega tutvumas.

Virve ema öde elas Leningradis. Me otsisime tema üles ja ööbisime seal. (Virve vanaisa Märt Karjus (sünd 1852) ja vanaema Ann Sommer (s 1850) olid laulatatud 1878. a Sangastes. Nad olid rännanud välja Pihkva kubermangu Toropetsi kanti (ma ei tea, millal). Keegi Virve tädidest on pannud kirja laste nimed: neid on 12 (Virve meenutas, et oli veel üks ema vend, seega 13), kuid 4 on surnud väikeste lastena. Nende elu Pihkva maal oli läinud jõukalt. Üks tütar abiellus eestlasega (Rebane) ja elu viis ta Moskvasse. Pärast Teist Maailmasõda tuli ta pojaga Eestisse (nõukogude võim oli mehe maha lasknud). Üks tütar asus Leningradi (oli abielus vist venelasega). Seitse last opteerusid pärast Tartu rahu Eestisse. Huvitav on märkida, mis laste nimedeks olid pandud. Tean 12 nime: Joosep, Juhan, Kaarli, Katre, Leena, Liisa, Maali (muutis 1936 – Linda), Marie, Miina, Miili, Mihkel ja Paap. Virve ema Maali oli sündinud Pihkva kubermangus 1904. aastal. Maali Karjus abiellus vedurijuhi poja Paul Neimanniga (eestistas Neeme) ja neil oli 4 last, kellest üks suri 11-aastasena. Virve oli sündinud 1931.)

Aianduse osakonna üliõpilased olid peamiselt naised. Üliõpilaste hulgas oli vähe viinavõtjaid, kuid üksikutel juhtudel võtsid nad end ka purju. Suitsetajaid oli nii poisse (viiest poisist sai kolm kõva suitsumeest, kellest kaks surid suhteliselt vara) kui ka tüdrukuid (üks neist suri 40ndates eluaastates kopsuvähki). Mina ei olnud kunagi suitsetanud (ka minu isa ja tema vennad ei suitsetanud, samuti ei suitsetanud mitte keegi mu ema peres). Ma olin täiskarsklane. Tean, et agronoomia poisid üritasid mulle kord vägisi viina kurku valada. Kui töökaaslased teadsid, et ma viina ei võta, siis ei olnud selle pakkumisega enam mingit probleemi. Vanemas olen tervisenapsuks šampanjaklaasi pikapeale tühjaks joonud. Või klaasikese head veini ära proovinud.

Kursuseõhtuid pidasime aianduse üliõpilaste ringis. Kõik agronoomid koos oleks olnud hiiglasuur seltskond.

Tartu haridusosakonna ametnik Salme Kõiva (1954). Tema mees Hans Kõiva oli bioloogiaõpetaja (koolide botaanikaõpiku ainuautor). Mobiliseerituna saksa sõjaväkke, langes ta nn. Tšehhi põrgus vangi - oli vene vangilaagris. Olin nende peres üliõpilasena korteris (viimase aasta koos naisega). Imeliselt üksteist hoidev abielupaar. Elasime nagu üks pere.

Osati huvitavaid ettevõtmisi teoks teha. Ükskord mõtlesid tüdrukud välja (Läänemaailmas tuntud) pantmängu, kus iga pandi puhul tuli loovutada üks riideese. Lugu läks juba kriitiliseks, kuid enne, kui keegi porgandpaljaks oleks jäänud, mäng siiski sumbus. Kõige enam hoogu õhutas Ivi Stahl. Selleks ajaks oli ta juba abielus arstiteaduskonna üliõpilase Poolaga. (Kaheksakümnendate aastate lõpul läks nende tütar Prantsusmaale elama. Ivi käis seal mitu korda külas ja lõpuks kolis ka ise tütre juurde.)

Kui EPA lõpetamine juba käeulatuses oli, otsustasin, et tunnistan oma ema ja venna vangilaagris olemist. Tahtsin selgust saada, kas mulle kõrgema õppeasutuse lõpudiplomit ikka antakse. EPAs öeldi mulle, et praegu seda enam lõpetamist takistavaks ei peeta.

See oli 1955. aasta veebruarikuus, kui meid (enne lõpetamist) kohtadele määrati. Mulle anti valida Kuusiku katsebaasi nooremteaduri koht. Olin seal elmisel aastal olnud niinimetatud menetluspraktikal 6 kuud järjest köögiviljanduse osakonnas. Kuid mulle ei meeldinud sealne sõja-

väelennuväli ja lennukite ööpäevane müra, kui nad lendu tõustes otse üle elumajade tuhisesid.

Ka oli mind seal paar korda kimbutatud. Sõjaväepatrull arreteeris mind maanteel ja viis Raplasse ülekuulamisele. Öhtul, kui lahti lasti, tuli endal jala mitu kilomeetrit Kuusikule tagasi vantsida. Olin kopsutuberkuuloosist nagnii kurnatud, kuna tulin just Tallinnast õhkrindravilt.

Ütlesin Kuusiku koha üles. Siis määrati mind A. Sommerlingi sovhoosi Kurna osakonna juhatajaks. Läksin oma töökohta vaatama. Isa tahtis ka näha ja tuli kaasa. Selgus, et töökoht on juba täidetud. Nii oli ka teiste sovhoosidesse määratud üliõpilaste-lõpetajatega. Sovhooside ministeerium kedagi ära ei andnud. Meid kutsuti ministri juurde. Mulle anti Kostivere sovhoosi Männisalu osakond, kus juhatajal puudus vastav haridus, pealegi oli ta raskesti südamehaige. Talve lõpus oli enne tööle asumist üks puhkusekuu. Varakevadel hakkas amet peale. Mäletan, et 1.mail oli metsaveeres veel meetrikõrgused lumehanged ja kuulsad Kostivere karstilehtrid olid üleni lume all.

Lõpuaktusest ei ole mul millegipärast midagi meeles.

Kuusiku katsebaasi läks tööle Lembit Raave, kes oli erakordse töövõimega. Tema uurimisvaldkonnaks said kultuurkarjamaade rajamine ja kasutamine. Ta kaitses kandidaadikraadi ja sai enne surma valmis ka doktoritöö. Abiellus Rapla apteekriga, kellega oli üks poeg Henn. Ka poeg jõudis teha doktoritöö – murutaimede erialal.

Tööl Kostivere sovhoosis

Ametlikult olin ma Kostivere sovhoosi Männisalu farmi juhataja. See oli pärast sõda rajatud Leningradi Sovhooside Trusti endine seakasvatussovhoos. Eestisse tehti neid sovhoose päris mitu. Kuid vähem kui kümne aasta pärast nende tegevus lõpetati ja nad liideti Eesti sovhoosidega.

Männisalu sovhoosil olid Eesti-aegsed sigalad Jõelähtme kiriku lähedal. Need olid kaks pikka vanema väljanägemisega kivihoonet, mis väljast olid kunagi valgeks lubjatud, kuid nüüd üsna kriimulised ja lapikaupa ära pudenenud, mille alt tuli välja pruun või hall aluskrohv. Oli ka hobusetall ja sõjaeelne katusekorrusega puumaja, kuhu minagi sain omale kartulikeldri. Puumaja kõrvale oli püstitatud kahekorruseline silikaatkivimaja, kuhu mulle anti kahetoaline ja köögiga korter. Räägiti, et seda maja oli ehitatud kolm aastat. Välis- ja siseseina vaheline täidis oli selle ajaga vett täis saanud ja talvel külmus see jääklombiks. Sooja andis pliit ja selle soemüür, ahju ei olnud. Pliit ei suutnud korterit soojana hoida, nii et tagumise toa sein oli talvel külmaga kaetud (seestpoolt) parajalt paksu jääkorraga. 1955/56. a talv oli eelmise sajandi üks külmemaid. Õhutemperatuur oli väga pikalt alla -20°C , mõnikord jõudis -30° ja -35°C . Küttepuid ei jätkunud; nii oli see ka töölistel. Läksime siis regede ja saagidega Jägala jõe äärde, kus kasvas saarepuid, pihlakaid ja teisi lehtpuid. Süda tilkus verd niisugust rüüstat tehes (meie maal metsa polnud), aga külmahäda oli suur. Kütsime täiesti tooreid puid.

Männisalu nimi oli tulnud sellest, et Leningradi trust oli kaks palkidest sigalat ehitanud meilt palju kilomeetreid Leningradi poole Jägala jõe äärde männimetsa. Need olid minu ajal maha jäetud, aga rüüstatud ja maagi riigimetsale tagasi antud. Nimi toodi aga Jõelähtme kiriku juurde kaasa.

Männisalu farm tegeles sigade nuumamisega. Sead viidi elusalt Tallinna lihakombinaati Lasnamäel, praeguse Tartu maantee viadukti lähedal.

Jägala jõe Linnamäe hüdroelektrijaama (siis seisis sõjaajast purustatuna) Tallinna-poolsel kaldal oli nn. Ellandvahe osakond (vana talu), kus oli noorveiste laut. Seal elas ka brigadiri pere. Brigadir oli kommunist, väga kõva töömees, kuid vene süsteemis pettunud või kibestunud ja võttis viina, mis mõnikord segas töö juhtimist.

Meil oli hulka põllumaad, mis kohati oli väga paekiviklibune, ühes kohas aga kivideta ja liivane. Jõelähtme ja Ellandvahe vahele jäi lohkjas võserik. Seal oli alustatud maaparandusega. Sel ajal oli see Eesti suurim põllumajandusliku maaparanduse objekt, kus töötasid maaparandusjaama ekskavaatorid ja buldoosid. Minu ülesandeks oli muretseda, et kõik vajalik oleks ette valmistatud.

Siis oli veel noorhobuste väljaõpetamise ülesanne. Märad ja varsad kasvavad Aruküla osakonnas, meile toodi sealt õpetamiseas sülud. Ametis oli tallimees, teda abistas ta naine. Minulgi olid vankri ja ree ees noored hobused. Kahel korral oleks ma nendega surma saanud. Maanteel tuli vastu veoauto, minu noor hobune kartis, jäi seisma ja viimasel hetkel tagurdas nii, et vanker keeras autole ette. Surmahirmus nüpeldasin hobust, kuidas jaksasin. Jäime autost pisut kõrval seisma. Töömehed tegid talveks mulle ilusa saani. Seekord oli saani ees tuline, aga väga kõva peaga (oli raske juhtida) ilus hobune. Läks lõhkuma, lõi saani ümber, mina hoidsin ikka ohje ja hobune vedas mind lund mööda järele. Tee ääres oli suuri põllukive – oleks ma peaga nende vastu läinud, oleks ajud teel laiali olnud. Lõpuks lasin ohjad lahti. hobune tormas koju, saan jäi kivitalli nurga taha kinni ja läks pilbasteks.

Minu liikumisvahendiks osakonna põldudel oli ratsahobune. Ega ma enne õieti ratsutanud olnud. Ainult onu talus natuke. Tegin sel korral karjamaal hobuse seljas sõitu, kui ette jäi madal kiviaed. Hobune jäi momentaalselt seisma, mina kerkisin üle tema turja ja lendasin hooga üle aia saltot tehes.

Sovhoosis oli mul ilus sadul jalustega ning tundsin ennast siis kindlalt. Ratsahobusega sai igalt poolt otse. Ma ilmusin ootamatult põõsa tagant põllule ja sain kohe teada, kas seal käib töö korralikult või veetakse seannahka.

Suvel käis töö kella 6st hommikul õhtul kella 18ni. Keskpäeval oli hobuselõuna, mis kestis kaks tundi. Siis pidid tööloomad söönuks saama ja puhkama. Perenaistel oli kodus lõunane lõps, sest sovhoosnikel olid omad loomad ja need vajasisid hooldamist. Suvel käidi heinakaarelgil. Õhtul jälle loomad, peenarde rohimine ja kartulimaa harimine. Aasta teise poole tööpäevad olid kuuetunnised.

1955. aastal tegi Hruštšov maisist poliitilise põllukultuuri. Seemned saadeti Venemaalt. Kostivere sovhoosile oli määratud 23 ha maisi. peaagronoom Ilmar Soobik ladus selle kõik minu kaela, nii et ta ise sai sellest murest lahti. Külvasime liivasele (kivideta) põllule.

Minu osakonnale saadeti ministeeriumi otsusel maisi ruutpesiti külvi masin. Selle juurde kuulusid laiad teraslindid, kus iga pesa kohal oli raudmunakas. Lint tuli ühest põlluservast tõmmata teise ja otsapidi mulda ankurdada. Linti mööda liikus masin, tegi iga metallimuna kohal väikese augukese ja soputas sinna paraja koguse seemet sisse. Seejärel tuli lint tõsta parajal määral edasi ja pingutada niimoodi, et pesad kohakuti jääksid. Külvimasin sõitis jälle. Linti tõsteti uuesti. Niimoodi põllu ühest servast teiseni.

Külvatud küll sai, kuid vaheltharimise riistad puudusid. 1955. aasta kevad oli kuiv, umbrohud tõrkasid ja kasvasid kiiresti. Maisi areng on aga algul aeglane. Kui vihma tuli, siis ei jõudnud mais enam umbrohtude varjust välja tulla. Jõelähtme on Tallinnast veerandsada kilomeetrit eemal. Sovhoosi buss saadeti linna, turu serva, kus oli teatud koht: ühepäeva töötshi ootavad inimesi oli seal sageli palju. Need olid kõige mitmekesised inimesed, kes põhitööst vabal päeval või puhkuse ajal tulid lisateenistust otsima. Aga oli rohkesti ka joodikuid, kes töökohta ei suutnud pidada ning kellel viina- ja söögiraha oli vaja. Põllul olid nad harilikult kõvad töömehed ja -naised. Maksti tükitöö hinnete järgi ja nende ainus eesmärk oli teenida niipalju, kui vähegi võimalik. Üldiselt suhtuti nendesse mõningase põlgusega ja neid kutsuti turuvarblasteks. Kuigi nende hulgas oli rohkesti korralikke ja häid inimesi.

Andsime turuvarblastele kätte kõplad ja panime nad maisipõllul umbrohtu hävitama. 23 hektarit on aga lootusetult suur larakas maad. Umbrohi jõuab kiiremini kasvada, kui rohiad oma tööd teha.

Peagi selgus, et sama lugu oli ka mujal Eestimaal. Maisi kasvatus ebaõnnestus. Sovhooside minister kutsus suurde saali direktorid, peaagronoomid ja osakonnajuhatajad. Kohe algul ütles minister, et te olete nõukogude võimu saboteerinud. Edaspidises jutus kõlas juba lause: "Teid pannakse vangi!" Mina istusin üsna taga otsas. Vaatasin, et saal mehi täis (naisi oli üksikuid). Kõhe hakkas. Võib-olla kõigepealt sellepärast, et mu oma ema,

vend ja onu ongi just praegu vangilaagris. Omaette mõtlesin: kes siis siin töö ära teeb, kui kõik vangi pannakse.

Tegelikult ei pandud vangi kedagi. Meie sovhoosi direktor Vink (eesnime ei mäleta) võeti küll meie sovhoosist ära, kuid pandi Vinni sovhoosi direktoriks. Kuuldavasti olid selle põhjuseks naised – Nõukogude Liidu kommunistlik partei võttis sageli ette meetmeid oma liikmete suhtes, kui tuli kaebusi, et nad abielu rikuvad.

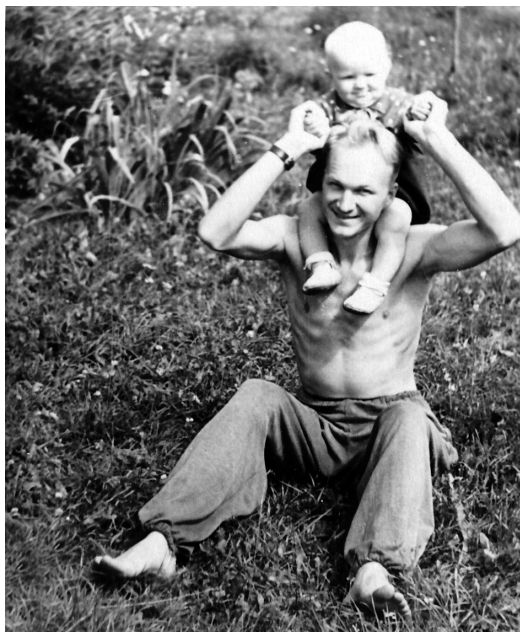
Hiljem paigutati meilt teise kohta ka peaagronoom Ilmar Soobik. Temal tekkisid suhted ühe noorema raamatupidajaga, kes sel ajal oli ametiühingu esimees ja kasutanud rahva raha omale kalli vaiba ostmiseks. Kuidasmoodi need lood täpselt olid, seda ma kinnitada ei tea, aga I. Soobik saadeti Varbola sovhoosi direktoriks – niisiis sai ametikõrgendust.

Kostivere sovhoosi direktoriks pandi siis Eesti laskurkorpuse endine majandusülem (või kuidas ta ametinimetus oli olnud?) perekonnanimega Luks, kõrgete aukraadidega tüse mees. Kuna tal oli palju tutvusi igasuguste varustuste saamise asjus, siis hakkas sovhoosi ehitustegevus kiiresti edenema. Luks oli mitmes asjas huvitav mees. Tema hobiks kujunes teede hõõveldamine. Palju kordi juhtus nii, et tahtsid direktoriga kontoris asja ajada, tema aga sõitis kuskil majandi teedel ja silus neid. Sel ajal oli teehõõvel traktori järel veetav. Haagitud selle taha ja hõõvlimees seisis oma masina taga oleval jalatoel püsti ning reguleeris sahatera rooli keeramise teel. See saamees oligi meie direktor.

Mina asusin sovhoosi elama koos Virve emaga. Mööblit meil õieti ei olnud, peale köögilaua, mõne tooli ja ühe voodi köögi kõrval olevas väiksemas toas. Ämm magas suuremas tühjas toas põrandal. Virve oli jäänud lapseootele. Ta jäi Tartusse tööle, kuni sai nn. dekreetpuhkusele, mis tähendas sünnituseelset 56 palgalist päeva. 11. augustil sündis meie esimene laps, kes sai nimeks Alar. Tema võrevoodi panime meie tuppa pliidi soemuüri äärde.

Virve hakkas Tallinnas töökohta otsima, kuid vaba kohta oli väga raske leida. Lõpuks sai onkoloogiahaiglasse õekoha. Aasta oli 1955. tasuti 56 päeva pärast sünnitust, seejärel kohe tööle.

Onkoloogiahaigla asus Mitsurini (Eesti ajal ja nüüd jälle: Wismari tänaval). Tol ajal toodi vajalik kraam ja ravimid haiglasse hobusega. Haigla krundil oli hobusetall. Haigerohtude järele Tõnismäel mindi hobusevank-

Kalju Kask ja poeg Alar
juulis 1956.

riga. Arstid ja õed olid väga ühtehoidvad ja õhkkond hea. Selle poolest oli töökoht meeldiv, kuid haiged rasked ja paljude lootusetute patsientide tõttu hingeliselt koormav.

Minu töökohas oli suurem osa töötajaist venelased. Koos Leningradi seakasvatuse trustiga olid nad Eestisse tulnud. Mõned pered olid Venemaa soomlased, kellega sai Eesti keeles rääkida. Brigadiri pere oli eesti pere, ka tallimees koos naisevanematega. Püüdsin kasutada eesti keelt, kuid sellest ei tulnud suurt välja. Üks 16-aastane vene poiss ütles mulle otse, et eestlased on väljasurev rahvas ja ta ei kavatsegi eesti keelt õppida. Nii vaenulikult üldiselt ei suhtunud – lihtsalt räägiti vene keeles.

Kord oli küll nii, et üks end purju võtnud venelane kargas mu korterisse sisse, võttis mu rinnust kinni ja käratas, et miks sa minu perele uut korterit ei andnud (ma andsin selle eestlasest tallimehele, kellel oli pere suurenenud). Lubas mu maha lüüa. Ämm oli sealsamas köögis, läks kutsus kiiresti vastaskorterist soomlase, kes mehe maha rahustas. See venelane oli tavaelus vaikne mees, kui aga viina oli võtnud, siis võis mõndagi ootamatut korda saata.

Minu osakond oli Kostivere keskusele üsna lähedal. Vahepeal oli ühe kolhoosi (nimi oli vist Teel Kommunismile) maid. Sel ajal liideti palju vaeseid kolhoose sovhoosidega, et põllumajandust kuidagimoodi põhjaminekust päästa. Ka mainitud kolhoosi osa maid otsustati liita Kostivere sovhoosiga. Päevakorda kerkis osakonna likvideerimise küsimus. Mulle pakuti Kolga osakonna juhataja kohta. Seal ei olnud aga Virvel erialase töö saamise võimalust. Siis taheti panna mind tööle ministeeriumisse plaanniosakonda. Oleksin hakanud korraldama majandite iga-aastaste plaanide, võib-olla ka kaugemate arenguplaanide tegemist.

Mina olin aga aianduse eriharidusega, millega mul Kostivere sovhoosis mingit kokkupuudet ei olnud. Ministeeriumis hoopis – plaanimajandus. Ma ei tahtnud kuidagi sellist tööd.

Kolga osakonnas oli nagu minul Männisaluski peamine seakasvatus, täpsemalt pörsaste tootmine ja üleskasvatamine.

Seakasvatuse kogemused olid mul juba olemas. Loomakasvatuse brigadiri koht oli enne minu tööle tulekut ära koondatud. Minu korraldada olid nii sööda varumine, kohale toimetamine ja töö söödaköögis, kui ka kõik muu. Jõusööda vedajad varastasid kottide viisi (müüsid kolhoosnikele), ka sööda aurutajad toimetasid sööta kõrvale. Tegin öiseid ootamata kontrollkäike söödakööki, kus töö algas kell neli.

Öösel pidin alati valmis olema. Lautades oli valvur, kes seal ringi käis ja loomade tervist jälgis. Kui siga haigestus, siis oli tundide küsimus – kas süstisid rohtu või tegin otsuse hädatapuks. (Mina ju ülikoolis seakasvatust polnud õppinud.) Valvur tuli ja koputas aknale: tule otsusta, mida teha. Läksin ja vaatasin üle. Mul oli eelmärgitud soomlasega kokkulepe, et vajadusel tapab ta looma ja nülib ära (sel ajal nõuti seanahkade viimist riiklikku kokkuostu). Ajasin ta üles, päeval tegin talle tööarvestuse – see oli mehele lisateenistus. Lõpnud loom tuli endal välja maksta. Palk ei olnud suur ja sellest osa ära maksta oli ränk väljaminek.

Zootehnik ja loomaarst olid sovhoosi keskuses, kohapeal ei olnud mul mingit abi loota.

Seatalitajad said palka kuu jooksul sigade juurdekasvu (raskemaks kasvamise) pealt. Kuna mul tuli ära teha loomakasvatuse brigadiri töö, siis pidin iga kuu kaaluma ära kõik sead. Üks päev läks ühe lauda peale, teine kulus teise lauda peale. Kaal sai pandud lauda vahekäiku. Kaalu peal oli

laudadest puur, kuhu siga sisse aeti ja pommidega kaalud paika sai rihitud. Tänapäeval tõenäoliselt ei kujutatagi ette, mis tähendab suur raudvihtidega või pommidega (millel sangad küljes) kaal. Lauda vahekäigus joostes pasandasid sead põranda täis ja nende sitt pritsis mulle üleni peale. Selleks oli mul eraldi kuub ja müts, mida muu töö juures ma ei kasutanud.

Seatalitajad olid vene naised. Ühel kaks, teisel neli väikest last. Elasid ilma meesteta. Kui sigade juurdekasv oli hea, siis said nad neil kuudel rohkem palka, kui mina sain. Kuu lõpul oli raha aga otsas. Seasöödaks toodi meile ka (söögiks kõlbmatut?) kala. Seatalitajate pere toit oligi siis see kalarämps ehk teisiti öeldes sodiks trambitud räimed.

Seatalitajad olid küllaltki noored naised, päris korralikud, nii et meil konflikte ei tekkinud.

Põllubrigadir oli mu ainuke abiline tööde korraldamisel. Kui ta puhkusel oli, tuli mul ka põllutöid korraldada. Tööde tükitöö arvestuse lehed tegin öhtul, mõnikord tuli ööst lisaaega võtta. Enne mind oli osakonnas

Minu isa Edgar Kask, poeg Alar (sünd 1955) ja võõrasema Lulli.
Foto jaanuaris 1957.

ka raamatupidaja olnud. Tema oli aga sovhoosi keskusesse viidud. Ametinimetuse oli ometi tal Männisalu farmi raamatupidaja.

Meil oli päris suur kartulipõld, mis paiknes õige kiviklibusel mullal. Kartulivõtu ajal tõime Tallinnast “turubarblasi”. Põllul oli kuus kahehobuse vao-lahtiajajat. Kivide tõttu purunes neil sageli mõni osakene ja masin tuli keskusesse parandada viia. Nii ei jõudnud hobusemehed küllalt vagusid lahti ajada, et võtjatel tööd jätkuks.

Neil aastail käisid linnainimesed varmalt maal majandites kartuleid võtmas, et raha teenida või naturaaltasuna talveks kartuleid varuda. Turubarblased, kes Kostivere sovhoosi bussi ei mahtunud, läksid bussijaama ja sõitsid omal algatusel liinibussidega kohale (mööda Leningradi maanteed oli hea bussiühendus). Lõpuks oli meie kartulipõllul kakssada tööd tahtvat inimest, igalühel plekkämber (harva korv) näpus. Enamik kartulivõtu-roo-tormasinaid oli purunenud. Mina ei osanud niisuguses olukorras midagi ette võtta, istusin sadulasse ja kappasin kuhugi võssa. Jätsin brigadiri asja lahendama. Niimoodi poleks minusugune ülemus tohtinud toimida.

1956. aasta talvel toimus esimene Stalini tegevuse hukkamõist. Esialgu oli see poolsalajane – koosolekule kutsuti ainult parteilased ja nendele räägiti, mida Nikita Hruštšov oli üleliidulisel parteikongressil ette kandnud. Trükitud kokkuvõtete kaudu, mida jagati ka mõnedele mitteparteilastele, sain minagi otsustega tutvuda.

Kevadel selgus, et mind vägisi ministeeriumisse tööle ei panda. Mul lubati otsida aianduse erialane töökoht.

Vahepala - vangilaagris oleva neiu kujutluspilt

Koopia vangilaagris oleva 18-aastase tüdruku kirjast (17. mihklikuu päeval 1953) meeste vangilaagris olevale 25-aastast “karistust” kandvale peigmehele, kes (minu vend) oli siis 20 aastat vana. Kiri toimetati kätte.

On mihklikuu öö. Taevas näib kaetud olevat pilvedega, millised varjavad tähtede valguse ja teevad niigi juba kurbliku pildi veelgi tõepärasemaks. Üksikud vihmapiisad langevad tolmuisele maapinnale, mis otsekui janune suu lahti ootab jootmist. Aga ei ükski muld siin taha saada kasteatud, vaid nendest veepisaratest märjal mullal kõnnivad elavad, mõistusega olevused, kelledel piiritu igatsus saada joodetud. Ainult ilus lootus petab neid, vihm ei suuda täita sellist ülesannet. Milline tühjus ning kõledus valitseb pimeduses. Tuul kord-korralt puhub õhetavaile palgeile – neile, kes selles öös peavad täitma kohustusi pealesunnituid, sest juba esimesel hetkel mõistame, et koht, kuhu pilgu heidame pole mitte midagi muud, kui vangide tööobjekt. Elekrivalgusega ära peidetud pimedusest kerkivad esile tumedad varjud, mingisugused ebamäärasead, mitte just väga sarnased inimeste omadele, siiski ligemal vaatlusel selgineb see – tegemist on meil inimestega. Aga millest siis muutunud nii koomiliseks nende varjud? – Jah, ka siin leiame kohe lahenduse. Riietus, millist kannab vang, on lohmaks ja lai, ning et öine külm kontidele ligi ei pääseks ega kahju teeks unepuudusest kurnatud organismile, paistavad need mõistusega elavad olevused riietuse rohkusest otsekui ümmargused puntrad selles tontlikus hämaruses. Kõik läeb oma rada, aeglaselt liigutakse mööda poolvalminud maju, milledel aknad mustavad haudadena. Ei juleta neile just väga ligi minna, sest teatav ebausk hoiab kinni mõnegi argliku sammu, kes ehk otsiks vastasel korral neist “tondilossidest” veidi varju lõikavalt külma tuule eest, kuid kõige suuremaks põhjuseks siiski jääb vaevav uni.

Siin, jah siin omatakse igatsust, janu kas või ainult kõva puuvoodi järele, sooja toa, – kuid kõige rohkem kaugete meist mahajäänud omaksete puudumine ängistab igat siin töötavat inimese.

Puhkemomentidel mõtted ehitavad kauneid maale kodust, õnnest. Väikeses toakeses istutakse koos lauakese ümber, ehk siis lihtsalt soojendava ahju ligiduses, kas siis pruut enda peigmehe süles, ehk väike lapsuke hellalt emakese rinda imedes. Kui kodune, kui hubane ning soe. Ja kui õnnelikud võivad olla sellised inimesed – hea on nõnda unistada. Tahaks jäädagi mõtisklema, kuid kahjuks ei anta kauaks aega.

Vali häälel ehmatub üles unistaja, kelle pea vajunud kahe käe najale ja kogu üsna kummargile, jälle tegevusele. Vastu tahtmist tõustakse jalule, komberdatakse töö juurde, mis paistab lõpmatu olevat.

Ma tunnen jahedat tuule hõngust oma näol ja külmavärin läbib ihu. Vaatlen ümbrust ning pean tunnistama, silmitsedes varju, mis just asub mu paremal pool, et kuulun nende hulka, kellel katteks öise külma vastu laiad lohmakad riided ja kes maalivad ebamääraseid varje. Imelik, siiski karm tõde.

Aga ma pole õnnetu. Ega vaeva mind uni, ka ei kavatse hiilida tühja pimedasse majja, et hetkeks uinuda. Mulle aitab kohast kivihunniku ääres, kuhu valgus paremini paistab, see eest aga leides üksindust mõelda omi mõtteid. Ja täna ongi nad mul üsna isäralikud, vast arusaamatud nii mõnelegi.

Esimest korda elus tunnen ennast olevat pruudi tajudes armastust. Kuigi mu ligiduses pole kedagi, katsuvad mind hellalt peigmehe tugevad julged käed ja juba leiangi ennast tema mehise rinna najal. Ta paitab, pigistab, embab kõigest jõust, lõpuks suudleb järgijätmatult, arglikult ning tunnen olen leidnud õige eluõnne. Jah, just nõnda tugevasti peab ta pigistama nii palavasti suudlema. Ma olen rahul temaga, olen õnnelik. Tundes õhupuudust pean korraks lahkuma kallima sülest hingama vabalt karsket õhku. Ja siis alles näen kui ilus on mu peid. Usun ei sellist pole teist...

Langevad jämedad piisad otse palgeile äraeksinud tuuleil sasib räti alt väljarippuvaid (?) juukseid ning kuulen ka oma peigmehe nime. Minule on see ilus, kõlab kui kauneim lauluviis, aga ma olen teadlik – paljudele ei meeldi see.

Kes ta siis on? Mu peigmees täna öösel nimetatakse mihklikuu ööks. Ta embas mind, pigistas ja suudles järgijätmatult otse enne suudlemata suule. Olin tema pruut, ta armastas mind ja lõpuks veel sain ta omaks.

Ma olen nüüd naine, raputanud enesest pruudi unelmad ja mõtlen jälle nii, kui inimesed, kellel silme ees tegelik tõepärane igapäevane elu. Mulle teeb muret mu kodu – tas toimetatavad tööd ja tuhat tuhat küsimust.

Kuid kõige rohkem igatsen tolle abielu vilja järele – omada pisikest last. Ootan teda kõigest hingest, ilma temata ma enam ei või; tahaksin kord üht ainsat kordagi kuulata väikse häält. Ei oodanudki kaua, vähemalt mulle tundus see nii. Saabus hetk, mil pidin omama teda – last. Ta sündis ilmale ja ma leidsin rahu. Mu soov oli täidetud.

Aga enam teist ei tahtnud ma tulevikus saada, liig raske oli üle elada lapse ilmale tulemise hetk. Ainsamaks tahtsin teda jätta, jah üksikuks.

Imelikud varjud hakkasid liikuma mööda sinakalt-hallikalt paistvat maapinda. Kõlama huvitavad hääled kääks-kääks. Ma vaatasin üles ja leidsin, mind ootab mu ununenud töö. Ka nägin alles nüüd, et laps mida ilmale valuga olin toonud, polnud muud, kui pisar, üks silmast veerenud veetilk – Mihklikuu öö sünnitus – - .

Alustan viibimatult oma tööd, kuna range perenaine juba ammu otsinud silmadega kadunud. Alustan hea meelega tegevust, sest mu peigmees ei jäta mind, suudleb ega taha lahkuda hetkekski. Selline ta on. Siiski armas, armas mulle. 1953. a Mihklikuu ööl 17-das kvartalis.

Imelik peid

Niiske mihklikuu öö,

taeval tähtede vöö.

Liiguvad tontlikud üksikud varjud,

ehmuvad aga kui metsikult karjud.

Kõmama vaikuses löi neist siis tellinguis maja,
püssipauk üksik jäi saatma vaid sammude kaja.

Pime sügise öö,

särav linnutee vöö.

Piiritu igatsus rõhutud hinges,

kaebehääli kostumas tuuleski vinges.

Varisend mulda on vangidest tuhanded sajad,
verest ja vaevast on kerkinud tohutud majad.

Jahe vihmane öö,
valus võõramaa lõõ.

Vähesest unest nii väsinud oled,
tüdinend surmani koju, kui tuled.
Kaunid siis meenuvad kodumaa liivased rajad,
lapseea rõõmude, mängude kaunimad ajad.

Sellel ööl on mul leid,
tuli salalik peid.

Suudlema tormiselt punaseid huuli
eemale ajades eksivaid huuli.
Tundsin, pean olen ta tugevail mehistel kätel
jooma saan armastusallika tulisel lättel.

Viimaks võitiski ta.

Tema omaks sain ma.

Armüöö möödus ja olin nüüd naine,
kuulekas, õnnelik alati kaine.

Vaimus siis nägin vaid kiikuvat pisikest hälli,
milles üks lapsuke löömas on lõbusalt lalli...

Ootus – mõtete lind...

Näitas tilluke end.

Õnnelik, õnnelik nooruse ema -
rinnale vajutab väetikest tema.

Imelik, vägev ning võimas sa armastusmeri,
kuidas su poole küll tõmbab mind veri...

Kurblik, huvitav leid
tema ongi mu peid:

Mihklikuu pimedus; vihmasel ajal
unetult seistes siin labida najal.

Lapsuke hällis see oli üks (nutetud) silmavee pisar
veerenud pessa kui väikene kallike hiline sõsar.

Erialasele tööle

Läksin varem tuttavaks saanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaasi Keemia tänaval. Seal oli nüüd (1954. aastast) uus direktor Oskar Priilinn, kes pärast aspirantuuri lõpetamist oli kaitsnud põllumajandusteaduste kandidaadi kraadi. Ta pidas silmas, et niisuguste teadmistega inimest on edaspidi vaja; esialgu aga andis mulle (lihtsa) katsetöölise kohta.

Üks huvitavam tegevus oli seejuures komandeering Polli – abistama aspirant Asta Kulli maisi katsete tegemisel. Nagu eespool kirjeldatust nägite, oli Nikita Hruštšov teinud maisist hullusti poliitilise põllukultuuri, mida nüüd igatpidi uuriti. Ka minu kursusekaaslane Helgi Ausmees, kes Eesti maaviljeluse instituuti (EMMi) tööle saadeti, sai oma teadustöö teemaks maisi katsetamise.

Sõitsin õhtul väljuva kitsarööpmelise Tallinn-Mõisaküla rongiga Halliste jaama. Platskaardi vagunis sain ka magada. Koos päikesetõusuga jõudsin sihtjaama, kust oli jala kaheksa kilomeetrit astuda. Hommik oli ilus, kruusatee läks mööda imekauni Halliste jõe ürgoru serva, kus vaheldusid metsatukad liivakivi punakate paljanditega. Teeäärsetele põldudele oli palju lina külvatud. Tööpäeva alguseks jõudsin kohale.

Polli katsebaas oli küll puuviljanduse (ja mesinduse) uurimisbaas, kuid instituut (EMMi) kasutas seda ka söödakultuuride katseteks (ametis oli Evald Malsub). Samuti olid seal Richard Kalmeti mikroelementidega väetamise katsed. Evald Malsubi töö viidi hiljem üle Olustvere katsejaama, kuhu ta kolis kogu perega. Richard Kalmet käis katseid tegemas instituudi keskusest Sakust; tema kaitses põllumajandusdoktori kraadi mikroväetiste alal ja oli väga silmapaistev agrokeemik oma pika eluea jooksul (1911–2006).

1956. a sügisel sain aedniku kohta. Minu hooldada anti Otto Krameri endine pirniaed, milles oli u 30 Lääne-Euroopa pirnisorti kääbusalusel (mis olid pärast 1939/40 talve taastunud kannuvõsudest, J. Eichfeldi korraldusel tellitud aprikoosipuud ja külvatud seemnest kasvatatud viinapuud. Peale nende pidin hooldama ka kaht tsitruste kasvuhoonet. Need sidruni-

ja apelsinipuud olid toodud Suhhumist. Nimelt oli pärast sõda saadetud Venemaa eestlasi Eestisse tugevdama vene võimu, sealhulgas samuti teadust. 1904. aastal oli Tartumaal Valguta vallas 1896. a sündinud Nikolai Murri vanemad välja rännanud Peterburi kubermangu. Nõukogude võimu ajal oli Nikolai lõpetanud Leningradi põllumajanduse instituudi ja saanud tööle Gruusia Musta mere rannikule, kus aretas subtroopilisi kultuure. 1945. aastal suunati ta Eestisse, esialgu põllutöoministeeriumisse, hiljem (1947) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Põllumajanduse (hilisem nimi: Taimekasvatuse) Instituudi teadussekretäriks. Eks ta siis töigi oma aretusmaterjali Gruusiast Eestimaa kasvuhoonetesse. Minu arusaamise järgi täiesti arulage tegu. Peagi kogesin ma, et tal polegi erilist huvi oma sidrunipuude vastu, sest imeharva kohtasin ma teda kasvuhooones. Kui ma nüüd takkajärgi mõtlen, siis mingi mõte Murril ikka oli: ta kirjutas siin venekeelse kandidaaditöö sidrunipuu introduktsioonist Nõukogude Liitu ja sellesuunalisest sordiaretusest ja talvekindlusest, mille kaitses Leningradis (Üleliidulises Taimekasvatuse Instituudis) 1949. Aastatel 1952–1956 oli Murri eelnimetatud Sakus asunud taimekasvatuse instituudi puuviljanduse osakonna (mis asus Pollis) juhataja. 1956. aastal jäeti ta pensionile (suri 1964). Niisiis nägin mina sidrunikasvuhoonetega vaeva paar aastat, mil Murri oli juba pensionil. Minu töökohas nähti ka, et sidrunikasvatus on mõtetu ja see lõpetati. Sidrunipuude asemele istutati kasvuhoonetesse (aretus)nelgid, mille õite müügist saadi head tulu. Kuid see ei olnud enam minu töö.

Ülesanded laienesid

Nõukogude Liidus oli suund, et iga liiduvabariik asutaks oma teaduste akadeemia juurde botaanikaaia. Moskvast, Kiievis ja Minskis olid need juba olemas. Kesk-Aasia ja Kaukaasia liiduvabariikides käisid ettevalmistused. Lätlased eraldasid suure maa-ala Salaspilsis, kus oli tsaariajast olnud võimas aiaäri, mis võeti botaanikaaia tuumikuks.

Kui Johan Eichfeld sai TA presidendiks pärast akadeemik Hans Kruusi kodanlikuks natsionalistiks tunnistamist, siis alustas ta kohe ettevalmistusi botaanikaaia rajamiseks. (Hans Kruus märkas juba varakult, et tal on nuhid igal pool järel; oma külastusest Eichfeldi juurde nõu küsima (mida

ette võtta) kirjutab ta oma Loomingus ilmunud mälestustes. Kruus käis ka Moskvas NSV Liidu Teaduste Akadeemia presidendi Sergei Vavilovi jutul.

Kuid Hans Kruus arreteeriti ja pandi Moskva eeluurimisvanglas üksikvangistusse 1950–1954. Hans Kruus oli ikkagi heas füüsilises ja psüühilises vormis, pidas vastu peksmistele ega kirjutanudki alla oma süüdistustele. Aasta pärast Stalini surma ta vabastati ja ta sai tööle Moskvas NSV Liidu TA Ajaloo Instituudis vanemteadurina. Olen nüüd lugenud, et Kruusilt pressiti välja tunnistusi Nikolai Karotamme vastu. Ajaloolased (Jüri Kivimäe) on arutanud, et miks Hans Kruusi maha ei lastud ja arvanud, et ta pääses sellepärast, et end süüdi ei tunnistanud – maha lasti need, kes süü omaks võtsid. H. Kruus tuli 1956 Eestisse, sai siin kodu-uurimise juhiks ja töötas vanemteadurina ajaloo instituudis kuni surmani 1976. Minu võõrasema Lulli oli Hans Kruusi naise noorpõlve sõbranna ja koos minu isaga olid nad kutsutud Hans Kruusi kodusele juubelisünnipäevale 1961.

J. Eichfeldile ei olnud botaanikaiaia rajamine mitte üks järjekordne ülesanne, vaid erakordselt südamelähedane ettevõtmine. Ma arvan koguni, et see oli juba lapsepõlvest pärit kalduvuses midagi ilusat looduses kujundada.

Tallinna bioloogia eksperimentaalbaas oli algusest peale loodud sinna lilleilu kogumiseks. J. Eichfeld võttis 1950 ametisse maastikuarhitekti Aleksander Niine, kes oli president Konstantin Pätsi (aga ka võib-olla tema venna Peeter Pätsi loodushoiu- ja turismiinstituudi juhaja) algatusel ja riigi stipendiumiga Inglismaal koolitatud ja Readingi ülikooli diplomiga. Eichfeld armastas korduvalt rääkida (ja nagu ta mainis), ka Moskvas uhkustada, et Eestis on kogu Nõukogude Liidu teaduste akadeemiates ainuke maastikuharidusega teadur. (Hiljem võttis ta eksperimentaalbaasi ametisse ka teise maastikuarhitekti – Tallinna kunstiinstituudist Aleksander Niine õpilase Linda Mitt-Patuse (nimetavas: Patune), kuulsa tarbekunstniku Minni Patuse õe.)

Polli katsebaasist tuli sealse iluaiaanduse grupi juht Alli Süvalepp eksperimentaalbaasi 1952. aastal. 1957. a talvel võeti tööle Helmi Võsamäe, kellest kujunes üks kõige pühendunumaid ja üldse pikaajaseima tööstaažiga botaanikaaias, lillekasvatajaid.

Kalju Kask külastas 1956. a augustis Polli uurimisasutuse Morna osakonna katseaedu. Pildil koos vanemteaduri Jakob Palkiga.

Minu ülesannetele lisandus botaanikaia jaoks puu- ja põõsaliikide seemnete tellimine maailma botaanikaaedadest ja saadud materjalist taimede kasvatamine. Et otsustada, milline taimeliik suudaks Eestis kasvada, selleks küsisin ma sageli A. Niine käest nõu.

J. Eichfeld andis mulle 1956. aastal üle ka maguskirsiaretuse. Ta oli 1955. aastal tellinud seemned Leningradi lähedastest Pavlovski katsejaamast. Nüüd jäi aretus minu ülesandeks. J. Eichfeld lisas veel sarapuuaretuse. A. Niinele tegi ta ülesandeks mitmed aastad tagasi külvatud sirelite ja nüüd õitsemist alustanud taimede hulgast valida paremaid, milledest võiks uusi sorte saada. Niine ei olnud huvitatud ja lasi mul selle töö ära teha, ehk peenemalt öeldes delegeeris sireliaretuse edasi minule. Tema juhendite järgi tuli valida hästi suurte ja hõredate õisikutega taimed. Täidisoisi pidas ta looduse ebarditeks ega pidanud neist lugu. Mul tuli valitud taimed järgmistel aastatel paljundada. Siis, mitu aastat hiljem viidi paljundatud materjal botaanikaia uude asupaika ja minul sellega enam tegemist polnud.

Kodus elasime kui silgud karbis

Kui me Jõelähtmelt ära kolisime, siis tulime linna isa juurde Lille t. ja Paldiski mnt. nurgal. Korter oli kahetoaline väikse köögiga. Minu kooliõpin-gute ajal oli üks tuba välja üüritud. Seal elas operetinäitleja Sophie Sooäär (hiljem tuli ta juurde Pärnust elama ka õde Senta). Korterit saada oli neil Tallinnas võimatu. Niisiis seadsime end ühes toas (22 m²) sisse: isa, Lulli, mina, Virve, Virve ema ja poeg Alar. Voodeid oli kaks, pluss lapsevoodi. Ämm magas põrandal. Suvel 1956 said vangilaagrist vabaks vend Lembit ja ema. Kuid nendelt oli ära võetud Tallinnas elamise õigus. Nad said siis sisse kirjutatud väljaspoole linna, kuid Lembitul ei olnud seal elamiskohta. Pealegi läks ta meditsiinikooli poolelijäänud õpinguid jätkama.

22. oktoobri öösel ärkasin ma Virve kõrval magamisasemel üles, kui see lainetas. Looteveed olid juba tulnud. Virve jõuti viia sünnitushaiglasse. See oli Virve 25. sünnipäev, kui meile sündis teine laps Krista.

Siis me elasime ühes toas: kuus täiskasvanut ja kaks last. Lembit väli-voodil, ämm laua all ja beebi laua peal. Ämmal oli laua all väga kehv olla. ta läks kööki ja pani magamisasjad köögilaua ja toidukapi vahele, nii et jalad ulatusid pliidi ette. Näitleja tuli töölt enne keskööd. Siis pidi ämm üles tõusma ja aseme kokku lükkama, et teatrist tulnud näitleja pääseks toidukapi juurde ja saaks endale süüa teha.

Kui tütar hakkas siputama ja ühel ööl leidsin ta poolenisti üle lauaserva rippumas, siis panime ta pesukorvi, kus ikka mujale, kui laua peale.

Eks tuli ka tülisid. Kõige sagedasem põhjus oli poja õine nutt. Siis olid kõik üleval. Eriti käis peale minu isa, kes nõudis, et poissi tuleb nii rahus-tada, nagu tema õigeks pidas. Kui kõik on üleval (kuus täiskasvanut!), siis on ikka jama küll.

Kõigest hoolimata suutsime me talve üle elada. Ka armuasjad said aetud.

Kevadel sai Virve ema kokkuleppele oma kunagise sõbra perega Haru-teel (kus Pärnu ja Haapsalu maantee lahknevad), et saame seal elada. Neil oli suur talumaja. Katusealusel korrusel suvitas kirurg Saksa pere, kelle linnakorter asus Tatari tänaval. All oli veel niipalju ruumi, et saime Virvega päris omaette toa.

Sügisel ütles peremees, et tal on kolm tütart ja kaks neist tulevad tal-veks koju.

Jaauuaris 1957. Esireas tütar Krista (sünd 1956), Virve ema Linda Neeme, võõrasema Lulli (keskel), minu isa Edgar Kask ja poeg Alar Kask (sünd 1955). Taga Kalju Kask, Virve Kask ja vend Lembit Kask.

Otsisin ja leidsin Ämari külas (Laagri raudteejaamast 2,5 km kaugusel) väikse maja, kus oli põrand mädanenud. Kolhoosi agronoomi soovitusel võttis peremees mind jutule. Panin uue põranda ja elektrijuhtmetiku. Poes oli odavalt saada plastmassist ümbrise vasktraadist juhtmete juppe, mis olid mõni meeter pikad. Isa oli mul ju elektrik. Ja kuigi ta ise ei näinud, juhendas ta mind niivõrd, et sain elektrijuhtmetikuga hakkama. (Ka hiljem kahekümne aasta pärast Pollis uude majja asumisel, sain ma elektrivärgiga ise hakkama, välja arvatud posti otsast majja tulev kilp ja mõned väiksemad asjad.)

Ämari küla maja oli ühe toa ja kööbiga. Viimasest oli eraldatud õhukestest laudadest seinaga kitsas toakene. Sinna sai ämma voodi. Meie lastega asusime tuppa. Elasime selles majakeses seitse aastat. See oli laste arenguks väga tore aeg. Meil oli oma aiakrunt, ümberringi mets, mõni majakene läheduses, küla talud metsa taga, Pääsküla jõgi läheduses.

Isa, Lulli ja vend jäid linna elama.

Kaasüürniku Sophie armastus näitleja ja lavastaja Paul Mägi vastu läks luhta. Sophie leidis uue austaja doktor Erich Moisari, kes vastastikku teineteisest väga lugu pidasid ja abiellusid. Moisar ehitas Lille tänavale maja, kuhu nad sisse kolisid. Meie linnakorter oli seejärel vanemate päralt.

Uue instituudi loomise eel

Pöördudes tagasi minu töö juurde, tahan märkida, et botaanikaaria rajamise ellugu ulatub tagasi õige kaugemale. Bioloogilise haridusega baltisakslased tahtsid luua Tallinnas loodusteadusliku seltsi. Rajamisloa saamiseks pöördusid nad 1.märtsil 1868 kirjaga keiser Aleksander II poole. Muude eesmärkide kõrval oli ette nähtud möödapääsmatu vajadusena ka botaanika (ja zooloogia-) aia rajamine. Üksikasjalikult on seda ettevõtmist ja veelgi põhjalikumalt aastail 1918–1940 toimunut käsitlenud Erna Annuka ja Heldur Sander 2000. aastal ilmunud raamatus “Dendroloogilised uurimused Eestis II”.

1952. aasta 8. oktoobri ENSV TA presiidiumi otsuses oli öeldud muu hulgas, et TA botaanikaad kinnitada instituudi õigustes ja kinnitada ajutiselt botaanikaaria koosseis 13 inimest 1. aprilliks 1953. 1955. aasta lõpuks oli Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaasi kogutud umbes 2900 dekoratiivtaime taksonit. Eespool märgitud raamatus on täpsete kuupäevadega kirjas otsused ja määrused, millest on näha, kuidas botaanikaaria rajamine edenes, sealhulgas dekoratiivaianduse sektori (1956) ja dendroloogia ja introduktsiooni sektori (1959) loomine.

Millegipärast võttis J. Eichfeld – enne Tallinna botaanikaaria lõplikku rajamist – ette uue Eksperimentaalbioloogia Instituudi loomise Tallinna külje all Harkus (rajamisaeg 01.04.1957).

Seni olid eksperimentaalbaasi töötajad asunud Tallinnas (aadressil Keemia 41). Lisaks varem mainitud Otto Kramerile eramus olevale ühele toale, oli selle maja lähedusse ehitatud veel põlevkivituhkbetoonist plokkidest hoone, mille alumisel korrusel oli lilleseemnete puhastamise, kuivatamise ja pakkimise ruum, kus töötas erakordselt täpne, Saaremaalt Salme külast pärit laborant Alma Sadam. Asutus korraldas ülemaailmset seemnete vahetust, nii nagu see on botaanikaadades välja kujunenud üle ilma, kusjuures meie kataloogis (Index Seminum) oli kuraator Aleks Paiveli nime kõrval

trükitud kaua aastaid ka A. Sadama nimi. Tahaks ära märkida samal ajal seal töötanud teistki suurepärase kohusetundega laboranti Laine Salustet, kes oli pärit Muhumaalt.

Nimetatud maja teisel korrusel oli hästi väikene tuba direktori kabinetiks, väike raamatupidaja tuba ja suurem ruum, kus olid teadurite töölaudad. Minu töölaud oli vastakuti Aleksander Niine lauaga. (Olin saanud nooremteaduriks.)

J. Eichfeld arvestas väga Niine seisukohtadega. Kuna A. Niine oli töötanud Tallinna linna aiandusosakonna juhatajana 1940–1950, siis tundis ta väga hästi linna haljasalasid, sealhulgas ka Kloostrimetsa ala, kuhu oli planeeritud rajada botaanikaaed. Eichfeld andis Niinele ülesandeks koostada taimekollektsioonide ja geograafiliste osakondade plaan, mis oli talle meelepärane töö. Eichfeld arvestas Niine seisukohtadega ja ma arvan, et võttis need kõik selles mõttes omaks.

Botaanikaaja rajamine ei edenenud kiiresti, mistõttu Niinel oli palju aega kõik mitmet viisi läbi mõelda. Minu mäletamise järgi tegi ta seda plaani mitu aastat. Ta õpetas samal ajal maastikuarhitektuuri Eesti Riiklikus/Tallinna kunstiinstituudis ja tegi rohkesti haljastusprojekte. Haapsalus oli Niinel hooldada isa poolt rajatud suur viljapuuaiad, Tallinnas ehitas ta Lillekülas Lehe tänaval oma perele maja. Olgu öeldud, et Niine oli pärit Läänemaa kuulsast Spuhlide aednike suguvõsast. Olen kuulnud, et kui ta riigivanema stipendiaadina Inglismaale õppima saadeti, seadnud Konstantin Päts eeltingimuseks, et ta oma nime eestistaks. Nii saigi 1936. aastal Spuhlist Niine. Uus nimi olevat valitud tänava nimest, kus Niine Haapsalus elas.

Tööde tõttu, mis tal väljaspool teadustööd teha tuli, oli Niine hommiikul sageli väsinud. Kuna istusime näod vastakuti, siis märkasin kohe, mil Niine silmad kinni vajusid.

Hiljem pandi mind Mooni tänava ääres (õigemini läheduses) asuvasse aiamajja. Seal oli kolm töölauda, kus istusid veel viroloog (hiljem viroloogiasektori juhataja) Boris Nurmiste ja eespool juba mainitud maastikuarhitekt Linda Mitt-Patune. (B. Nurmiste oli kartuliviiruste uurijana alustanud Jõgeva sordiaretusjaamas, sõja aastail täiendanud teadmisi Saksamaal, sai Eestis kõige tunnustatumaks taimeviroloogiks. Tema poeg teisest abielust on neurokirurg.)

Eesti NSV Teadusete Akadeemia Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaas moodustati peamiselt Keemia ja Mooni tänava suurte kruntide tagumiste osade liitmise teel pikaks soolikakujuliseks territooriumiks. Fotol poseerime seda ühendaval teel: vasakult Valli Nõlvak, kükitab Marta Zastrov (mõlemad on aiatöölised), Kalju Kask ja Sõrve poolsaarelt Salme külast pärit vanemlaborant Alma Sadam. Augustis 1957.

Arvatavasti oli see 1957. aasta ühel talvekuul, kui J.Eichfeld tuli Keemia tänavale bioloogia eksperimentaalbaasi külastama. Direktori pisikesse kabinetti oli kutsutud mõned teadurid, ka mina nende hulgas. Eichfeld ütles, et uue (eksperimentaalbioloogia) instituudi tegemine läheb edukalt. Kuid meil ei ole ühtki kommunistliku partei liiget. Sain aru, et see võib tähendada asutuse jaoks suuri probleeme. (Muide, ka J. Eichfeld oli parteitu.)

Mõne aja pärast parandati see viga ära. Kui Eksperimentaalbioloogia Instituut juba 1. aprillist tegutses, kutsuti Tartu Riiklikust Ülikoolist noor bioloog Toivo Orav, kes oli seal komnoorte sekretär ja astunud ka parteisse. Talle anti minu nooremteaduri koht – mind pandi jälle aednikuks. Tolleaegsest Eesti maaviljeluse instituudist toodi sektorijuhatajateks üle

kommunistid Paul Rahno ja Valdimir Dušetškin (kumbki oli olnud mõni aeg eelmises instituudis direktorid). Tööle võeti veel kommunist, mikrobioloog Maria Aksel, aspirantuuri tulid kommunistliku partei liikmed Arno(ld) Pukk ja Udo Margna. Parteioorganisatsioon oli seega olemas.

Direktor Oskar Priilinn astus samuti parteisse. Kunagi taasiseseisvunud Eesti ajal rääkis ta mulle, et oli mobiliseeritud Saksa sõjaväkke (selle märkis ta parteiankeeti ära), viidi vägede taganemise ajal Paldiskisse, et laevaga Saksamaale saata. Sealt olid nad mitme mehega täisrelvastuses põgenema pannud ja nii Lõuna-Eestisse oma kodukohta Abja rajoonis kõndinud. Mõni aeg pärast parteisse astumist püüdis NKVD (hiljem tuntud KGB-na) Priilinna hirmutada ja tõenäoliselt nuhiks või pealekaebajaks värvata, kutsudes ta julgeolekusse, kus käratati: “Te olete olnud saksa sõjaväes.” Priilinn oli tugeva maamehe psüühikaga ega kohkunud. Ütles: “Jah, see on mu ankeedis kirjas.” Priilinn oli väga õiglane, ei tea, et ta oleks kellelegi kurja teinud, oli alati valmis abistama. Teda peeti küll liiga

Sama katsebaasi tee ääres tutvustan 1957 lilleaeda: vasakult alates oma võõrasemale Lullile (seisan tema kõrval). Teel seisab Laine Järve (abiellumise järel Raudsepp), kelle vanaema ja minu vanaema olid õed. Paremal vend Lembit Kask ja isa Edgar.

Keemia tänava katsebaasi
töötajad sõidavad (1957)
laevaga Hiiumaale
ekskursioonile. Kaasa
tuleb ka Virve Kask (pildi
keskel, kõige pikem).

pehmeks (paljudel juhtudel oodati temalt selget ja kiiret otsustamist, mida ei tulnud), kuid temaga sai kenasti suhelda. Niipalju olen kuulnud, ei ole ükski teine teadusasutuse juht olnud järjest 37 aastat direktor. Priilinn oli seda aastatel 1954–1991.

Mõni aeg hiljem, kui Eksperimentaalbioloogia Instituut juba tegutses, sattusin ma väga tugeva “töötuse” alla. Parteioorganisatsioonil oli tegutsemisviisiks valida välja “ohver”, kellele määrati isiklik parteilane, kelle ülesandeks oli isik parteiliikmeks värvata. Minu värbajaks oli vastne aspirant Arno Pukk, kellega koos ma olin 1949. a alustanud aianduse õpinguid. Kahe nädala jooksul kulutas ta iga päev kaks tundi me õhtust aega, et mulle selgeks teha, kui tähtis on, et parteis saaks ülekaalu eestlased – siis on lootust, et saame ise otsustada Eestis toimepandava üle. Ütlesin, et minu ema, vend ja onu olid alles vangilaagris ja ma ei sobi ega taha parteisse astuda. Pukk seletas mulle, et see ei ole praegu takistuseks. Kohutav seletamine oli pööraselt väsitav, ei jätkunud argumente, mida lõpmatult varieerida. Lõpuks saime mõlemad aru, et “töötlemine” tuleb lõpetada. Minust parteilast ei saanud.

Johan Eichfeld

Eesti NSV TA president aastatel 1950–1968 (oli ka 1946–1957 bioloogia ja põllumajandusteaduste osakonna akadeemiksekretär) sündis 1893. aastal Paides lasterohkes peres, võeti Esimese maailmasõja alguses tsaariarmeesse, elanud üle sakslaste gaasirünnaku ja võtnud esseeride partei liikmena 1917. a osa tööliste, talupoegade ja soldatite ülevenemaalisest kongressist Peterburis. 1923. aastal lõpetas ta Petrogradi põllumajanduse instituudi. Eesti üks silmapaistvamaid põllumajandusteadlasi Richard Toomre rääkis ja mõndagi kirjutas, et omavahelistes vestlustes oli Eichfeld rääkinud, et ta oli olnud üliõpilaskomitee esimees, organiseerinud selles ametis üliõpilastele õppe-ekskursioone mitmesse Venemaa katsejaama, korraldanud raskele aastatel ka üliõpilastele täiendavat toitlustamist. Hibiinide külastamisel olevat Eichfeld tulnud mõttele, et seal hiljuti avastatud hiiglaslikud apatiidivarud viivad nende laialdase kaevandamise alustamisele, mistõttu muutub vajalikuks sinna asuva elanikkonna kohaliku toiduga varustamine.

J. Eichfeld on minugi kuuldes korduvalt rääkinud, et ta läks akadeemik Nikolai Vavilovi (oli Üleliidulise Taimakasvatuse Instituudi direktor, hiljem 1930. aastast ühtlasi ka NSVL TA Geneetikainstituudi direktor) jutule, ettepanekuga rajada Hibiinidesse põllumajanduse katsejaam. Vavilov olevat nõustunud, kuid ütelnud, et Eichfeld peab ise selleks raha hankima. Eichfeldil olevat õnnestunud raudteede valitsust veenda ettevõtmise vajalikkusest. Nii saigi teoks katsejaamade loomine kauges põhjas. Eichfeldil edenes töö seal hästi, kui hinnata selle järgi, et ta juba 1927. aastal komandeeriti Norrasse ja teistesse Skandinaaviamaadesse kogemusi (vahe-tama? või) saama.

J. Eichfeldi saavutusi pandi tähele 1930. aastatel juba väga kõrgetes parteiringkondades. Tema tööst kanti ette ka Stalinile. Kui Stalinile esitati läbivaatamiseks uued NSVL põllumajandusteaduste akadeemia akadeemikute kandidaadid 1936. a, siis olevat ta sinna lisanud J. Eichfeldi nime. Dokumentide läbivaatamisel selgus, et J. Eichfeldil pole mingit teaduskraadi. Stalini lisatud nimi jäi jõusse. Lahendati see niimoodi, et J. Eichfeldile anti põllumajandusteaduste doktorikraad ilma väitekirja kaitsmata, märkides: väljapaistvate saavutuste eest polaarpõllunduse arendamisel.

J. Eichfeldi biograafias on mitu mõistetamatut seika. Eichfeld oli olnud esseer. On teada, et esseeride partei liige Kaplan pani toime raske

atentaadi Vladimir Leninile. Esseeride partei keelati ja nende liikmeid ei võetud kommunistlikku parteisse. J. Eichfeldi ei võetud (või ei avaldanud ta ise soovi astuda kommunistlikku parteisse, kui arvestada nn. oktoobrerevolutsioonist 1917 alates, siis 44(!) aastat. Parteituna tõusis ta aga erakordselt kõrgetele kohtadele. Jättes kõrvale mitmed ka tähtsad ametid, pandi ta 1940. aastal Üleliidulise Taimakasvatuse Instituudi direktoriks, mis ametis korraldas maailma suurima kultuurtaimede seemnete kogu ja teadurite evakueerimise sõja ajal Leningradist Uuralitesse. Instituut oma katsejaamade võrguga ulatus Leningradist kuni Vladivastokini. Pärast sõda organiseeris ta paljude katsejaamade taastamist. 1946. aastal pandi Eichfeld Eesti NSV TA akadeemiksekretäriks, 1951. a asus ta elama Tallinna. 1958. aastal valiti parteitu Eichfeld Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks (tänapäeva mõistes liiduvabariigi presidendiks). Ühtlasi oli ta NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja (selles ametis võttis riigi delegatsiooni liikmena osa läbirääkimistest Hiinaga, millest osa oli salastatud sisuga). Kuid ta ei katkestanud tööd ka Eesti NSV TA presidendina. Ma arvan, et see oli Nõukogude Liidus ainulaadne juhtum, kus ülemnõukogu presiidiumi esimees ei olnud kommunistliku partei liige.

Siiski, 1961. aastal astus J. Eichfeld Eestimaa Kommunistlikku Parteisse, kus valiti keskkomitee liikmeks. Kuid siis ei olnud ta enam esimees.

J. Eichfeld on osanud suu lukus hoida, kui see on elu säilitamiseks vajalik olnud. Seetõttu on palju jäänud saladuseks. On leitatud vihjeid tema süüst N.Vavilovi saatuses. Kuid maailmakuulsa geneetiku arreteerimist 1940. aastal on väga põhjalikult uuritud ja ühtegi asjaolu selles suhtes pole ilmnenu.

Isiklikus jutuajamises rääkis J. Eichfeld sageli Vavilovist, teda kõrgelt hinnates ja meenutades tema toetust oma tegevusele.

Kui mina 1956. aastal Eichfeldiga lävima hakkasin, siis toetas ta veel akadeemik Trofim Lõssenko (ma ütlesin: jampslikke) "teooriaid". Sel põhjusel suhtusid Eksperimentaalbioloogia Instituuti tööle võetud noored bioloogid (eriti äge oli mikrobioloog Vello Tohver) Eichfeldi esialgu vaenulikult. Pikkamööda Eichfeld taandus Lõssenkost ja hea diplomaatilise suhtlejana saavutas normaalse olukorra. Töö lõpuaastail oli Eichfeld ametis vanemteadur-konsultandina. Siis lasi ta oma katsematerjale töödelda keemiliste ülitugevate mutageenidega, mida lõssenkistid kunagi poleks teinud.

Eichfeldi algatatud Eksperimentaalbioloogia Instituuti oli võetud bioloogide kõrval tööle rohkesti füüsikuid ja keemikuid. Instituut saavutas peagi rahvusvahelise tuntuse.

J. Eichfeldi ettevaatlikkus sai mulle selgeks, kui lugesin kurikuulsalt nn. 1948. a augustisessiooni stenograafilist aruannet “Olukorrast bioloogia-teaduses” (540 lk), mille organiseeris Trofim Lõssenko oma (ideoloogiliste) vastaste pihuks ja põrmuks tegemiseks. See oli aeg, kui Lõssenko oli kõikvõimas ja Stalin teda täielikult toetas. Märgitud paks aruanne tõlgiti imekiiresti eesti keelde ja ilmus meil juba samal aastal trükist. Häbi oli lugeda, kuidas maailmakuulsad bioloogid (näit. akadeemik P. Žukovski, aga ka paljud teised) endale tuhka pähe raputasid ja end suureks süüdlaseks tunnistasid. Kui mõni esimesel päeval püüdis kergemini läbi tulla, siis teisel päeval palus ta uuesti sõna (tegi avalduse) ja ütles, et mõtles öösel oma sõnavõtu uuesti läbi ja sai aru, et ta on tõesti suuri vigu teinud ja nüüd kahetseb. Pattude kahetsemine kestis nädal aega (laupäev oli sel ajal tavaline tööpäev). Vaatasin, kas maailmakuulus geneetik – NSVL TA Geneetika Instituudi direktori ametist lahti lastud Dubinin ka midagi ütleb. Ei leidnud. Lõssenko surmavaenlane akadeemik Dubinin nähtavasti ignoreeris nn. augustisessiooni ega tulnudki. (Dubinin sai pärast Lõssenko loojangut Geneetika Instituudi direktoriks.)

Nüüd J. Eichfeldist, kes oli sel ajal Taimekasvatuse Instituudi direktor ja juba ametis ka Eesti NSV Teaduste Akadeemias. J. Eichfeld võttis pärast Lõssenko ettekannet ja akadeemik M. Olšanskit sõna teisena (stenogrammis 7 lk). Ta ei materdanud nimeliselt mitte kedagi.

Tema enesekriitika väljendus järgmistes lausetes: “Kuna taheti seda instituuti (jutt on tema juhitud instituudist = KK) teha Morgan-Batesoni geneetika kantsiks (need olid Lõssenko poolt vihatud Lääne-Euroopa teadlased = KK). Ent kõrge kvalifikatsiooniga tööd armastav ning aus Instituudi kollektiiv sai agrobioloogia teaduse soodsalt mõjul neist katseist võitu.” ... “Kollektiiv teeb palju jõupingutusi, et vanadelt, talle pealesurutud idealistlikelt teooriailt teha järsk pööre eesrindlikule mitsuurinlikule õpetusele.” Sõnavõtu lõpuosa pühendas ta akadeemik A. Severtsovi kiitmisele: tema nimi esineb 9 korda. Akadeemik Severtsov oli surnud, ta oli kuulutatud nõukogude teaduse korüfeeiks. Teda oli ohutu kiita ja samal ajal polnud vaja kellelegi patusele sõrmega näidata. Diplomaadi sõnavõtt, kus kedagi

kurjasti ei koheldud. (Või veeti peenelt ninapidi sündmuse organiseerijat surnu kiitmise kaudu.)

J. Eichfeldi naine oli venelane ega õppinud ära eesti keelt. Ükskord tema suvilas olin nende juures külas koos oma naisega. Eichfeldi abikaasa kattis laua ja rääkis meiega vene keeles. Johan tegi meie juuresolekul märkuse, et ammu oleks aeg eesti keel ära õppida. Eichfeld ise valdas eesti keelt ka kirjas vigadeta, tal oli hea stiilitunnetus. Ta toimetas-redigeeris hulka teaduskogumikke. Paljude põllumajandusteadlaste artikleid aitas ta (nii vene kui ka eesti keeles) paremaks lihvida. Ükskord – ma olin siis Tallinna bioloogi eksperimentaalbaasis töötanud vaevalt kaks aastat – palus ta mul läbi vaadata oma eestikeelse käsikirja, mille ta avaldas ENSV TA Toimetistes (Bioloogia seerias) 1958. See käsitles Tallinna botaanikaaia rajamist. Siis juba nägin, kui hea kirjamees ta oli. Muidugi olen ma siiaaani mõtelnud, mispärast palus ta minusugusel väheste kogemustega noormehel see artikkel läbi vaadata. Kas ta tõesti oli tähele pannud, et olen juba arenenud asjatundjaks? Olin siis jätkanud mitmeid tema alustatud töid, võib ka öelda: täitnud tema antud ülesandeid. Hilisemas koostöös saime võrdväärseiks maguskirsiaretajaiks – meil on kolm ühist sorti – autorluse määraga 50% ja 50%.

J. Eichfeldi poeg oli füüsik Leningradi füüsika instituudis. Olen teda korra Tallinnas kohanud. Lastehalvatuse tõttu ei saanud ta korralikult käia. Liikus kahe kepi abil ja autoga.

Eichfeldil oli kena välimusega tütar, kes mõnda aega elas vanemate korteris Tatari tänaval. Eichfeldile tegid peavalu tema elukombed. Tütar vist ei pidanud korralikult ka oma töökohti. Eesti keelt rääkis ta vabalt, tema poeg oli hea semu akadeemik Juhan Kahki pojaga. Kahki suvila Ranamõisas oli lähestikku Eichfeldi suvilaga ja poisid ühevanused.

Eichfeldi vend elas Paides. Ta oli eestistanud oma nime – Tammehoid. Küllap ta oli Johani käest kuulnud katsetest aprikoosipuudega. Minu korraldada oli ka puukool, mistõttu ta saatis venna, sooviga saada aprikoosiistik, minu jutule. Andsingi talle istiku, kuid arvan, et Paide on liiga külmade talvedega paik aprikoosipuu jaoks. Ma ei ole puu saatust uurinud.

Minu mäletamise järgi rääkis Eichfeld, et ta oli vist 1920ndate lõpu poole Eestit ja oma sugulasi külastanud. Eichfeldi vend, kellega mina kokku puutusin, oli nime eestistanud – Kalev Tammehoid (sünd 13.10.1885).

Eespool ma mainisin, et Eichfeld oli väga ettevaatlik. Võib-olla ma eksin, aga ma ei tea, et ta oleks poliitilistel põhjustel vaenatud inimeste kaitseks midagi ette võtnud.

Ükskord ma sõitsin tema (teaduste akadeemia presidendi) autos Harkusse. Ta oli siis juba Ülemnõukogu presiidiumi esimees, kuid ei kasutanud ülemnõukogu autot. Maanteel peatas (julgeoleku) siseministeeriumi patrull meie auto. Nad otsisid kindlate tunnustega inimest. Mina istusin tagaistmel, patrullisõdur vaatas sisse ja kutsus mind välja. Ma olin 28-aastane, soome (sõduri?) tüüpi mütsiga. Kamandati käised üles keerata ja uuriti kaenlaalust. (Alles hiljem tegid teadjamad inimesed mulle selgeks, et seal oli SS-meestel veregrupi märk.) Kui patrull oli kõik vaatlused teinud, siis ulatas Eichfeld tõendi, kes ta on. Seepeale lasti mul autosse istuda ja sõit läks edasi.

J. Eichfeldist kui sordiaretajast kirjutan tagapool.

Uus instituut asus tegevusse

1. aprill 1957 oli ENSV Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituudi alguspäev. Sel puhul oli kohe planeeritud jagunemine kahte haru: Tallinna botaanikaiaia sektorid ja eksperimmentaalioloogia osakonnad.

Botaanikaiaia poolele võeti tööle äsja (1955) bioloogiakandidaadi kraadi kaitsnud aianduslaselise hariduse ja suurte kogemustega Vello Veski, kes sai sektorijuhataja koha. Ta tuli ära Tartu R. Ülikooli botaanikaaiast, kuna Tallinnas pakuti paremat kohta. Temaga tuli kaasa taimefüsioloogi haridusega abikaasa Esta Veski, kes 1967. aastal kaitses bioloogiakandidaadi väitekirja Tallinna botaanikaiaia teadurina. (Nende tütar Tiiu Kull on Tartus botaanikaproffessor. ta on sündinud järgmisel, 1958. aastal peale vanemate Tallinna kolimist.) Tartust tuli Tallinna tööle ka Zooloogia ja Botaanika Instituudi metsasektoris aspirantuuri lõpetanud Aleksei Paivel, kes oli lootnud hoopis Tartus töökohta saada. Eichfeld korraldas aga nii, et seal vastavat kohta ei avatud ja nii suruti ta Tallinna. Aeg näitas, et Paivel oli erakordselt andekas ja töökas nii praktilise dendroloogina kui ka uurijana.

Paivel ei olnud 1957. aastaks oma kandidaaditööd veel lõpetanud. Eichfeld lasi tal aasta (või pisut rohkemgi) Tartus tööd teha, kuni dissertatsioon valmis sai (kaitses 1959 bioloogiakandidaadina). Nii et Tallinnas

tuli mul jätkata puu- ja põõsaliikide seemnete tellimist ja istikupeenardel noorte taimede üleskasvatamist. 1957. aastal sain ma abiliseks just kohe bioloogina TRÜ lõpetanud Helve Kruusi (tema vend oli kirjandusteadlane ja kirjanik Oskar Kruus). Helve võeti ametisse aednikuna (1961 sai nooremteaduriks) ja ma rakendasin ta tööle külvipeenarde hooldajana. Pärast abiellumist on ta nimi Helve Sarapuu ja temast kujunes tolle aja parimaid puude ja põõsaste paljundamise eriteadlasi. 1973. aastal kaitses ta bioloogiakandidaadi kraadi sel alal. Olgu öeldud, et Helve Sarapuu avaldas ka elulooraamatu, milles käsitleb üsna üksikasjalikult tööd ja suhteid Tallinna botaanikaia dendroloogia ja introduktiooni sektoris. Üks kesksemaid inimesi on selles Aleksei Paivel.

Teise noore aednikuna sain ma järgmisel aastal abiliseks Karin Kahki (akadeemik Juhan Kahki vennanaine), kes õppis EPA kaugõppes agronoomiat. 1949. aasta märtsiküüditamise ajal – siis oli veel üsna palju lund maas – varjasid tema vanemad koos lastega end kaks nädalat metsas kuuse all.

Ühel päeval oli mulle helistatud ja öeldi edasi, et mu isa on surnud. See oli keskpäeval, läksin koju ja teel mõtlesin sadu mõtteid. Kodus ei teadnud Lulli sellest midagi – isa oli tööl pimedate kombinadis. Järgmisel päeval selgus, et hoopis Karini isa oli surnud. Sarnasepoolsed nimed võisid telefonis kosta vigaselt.

Juba esimestel aastatel oli harjutud mulle andma igasuguseid ülesandeid. Nüüd oli Eksperimentaalbioloogia Instituut saanud asupaigaks Harku mõisa, koos mõningase põllu- ja heinamaaga. Oli umbes 10 hektari suurune park, ühe endise talu tammik ja natuke rabametsa. Kõik see anti (lisaks Tallinnas olevatele ülesannetele) minu hallata. Kuna loomafüsioloogiasektoris peeti katseloomi (lambad, küülikud, kanad), siis pidin nendele sööda tootma. Rajasin kaks eraldiasuvat katseaeda: 1) maguskirsidega, viltjaskirsipuuga ja 2) õuna-, pirni- ja ploomipuudega. Instituut vajab ka sissetulekut (linnaosakonnast müüdi lilletaimi, mugulbegooniaid, lõikenelki, levikoid jm.). Harku osakonnas rajasin puukooli ilupuude ja –põõsaste istikute tootmiseks.

Mul oli Harkus traktorist pisikese traktoriga ja vajalike riistadega tööhobune (palju töid tehti ära hobuse jõul) ja aednik. Nemad kaks olid aastaringsed. Talvel nad hooldasid pargipuid ja meil mootorsaagi ei olnud.

Kui oli vaja mõni tamme-, saare ja lehisepuu, vaher jm. maha saagida ja tükeldada, siis tehti see kahemehe käsisaega. Kuna ma olin ka teadur, siis talve kõige vaiksematel aegadel lasin aednikul teha oma katseandmete dispersioonanalüüsi arvutusi. Aedniku kodutalu oli sealsamas – tegelikult oli ta agronoomia kõrgharidusega (Eesti Vabariigi ajast) ja talle arvutuste kätteõpetamine oli lihtne. Heino Sibul oli akadeemiku (aastast 1957) veneaegse nimetusega: korrespondentliige loomafüsioloogi Ilo Sibula vend. 1967 kutsus J. Eichfeld Ilo Sibula Eksperimentaalbioloogia Instituuti loomafüsioloogia sektori juhatajaks. Ilo Sibul oli töötanud paljudes asutustes: aastast 1932 Tartu Ülikoolis, 1945–1947 Tübingeni Ülikoolis, seejärel kuni aastani 1955 jälle Tartu R. Ülikoolis (professor). Ta oli veel Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi teadusala asedirektor (1957–1964).

Heinol ja Ilol oli veel üks vend, kes õpetas TPIs raamatupidamist. Tema naine oli kuulus duetilaulja Leida Sibul, kes kaunite lauludega esines aastakümneid (peamiselt koos Hilda Koniga) ning keda raadiost sageli kuulda lasti. Tema kahest pojast Lembit Sibul oli koolivaheaegadel meil aiatööl. Suviti me tegime tööd aias ja põllul ära hooajatöölistega. Lembit Sibul arvas, et talle meeldibki aednikuks õppida. Tegelikult sai temast naljamees, kes pärast päevast päeva televisoris vaatajaid naerutas.

Esimene komandeering – Krimmi

Kaugematele lähetustele oli nendel aegadel raske pääseda, sest raha oli akadeemial napilt.

Juhtus aga niimoodi, et J. Eichfeldi aspirandiks oli tulnud väga bravuurikas Arno Pukk, kelle isa oli väga tuntud aednik Kehtnas. Ka Arnost sai noores eas päris asjatundlik roosikasvataja, kes kirjutas Eesti jaoks esimese mahuka roosikasvatuse raamatu. Arno Pukk oli pannud oma aspirantuuriplaani tutvumise roosikasvatusega Krimmis. Aasta 1957 hakkas juba lõpu poole jõudma. Pukk sai teada, et akadeemial on veel kulutamata komandeeringuraha ja tegi mulle ettepaneku tulla temaga kaasa. Ta ajas asjad korda, minu ülemused andsid nõusoleku ja nii ma siis tema seltsiks sõitsingi. Arvan, et ma olin minule laotud ülesannete tõttu selle sõidu ära teeninud küll.

Alustasime Odessast, mis jättis sügava mulje. Külastasime sealset balletiteatrit, mis Arno Puki jutu järgi olevat Viini teatri vähendatud koopia. Pukk oskas välja uurida, et balletitantsijate palgad on imepisikesed, mistõttu nad majutasid sissesõitnuid (odava raha eest) oma korterisse. (Nõukogude Liidus oli öömaja saamine suur probleem.) Meid pandi tuppa välivooditele, baleriin koos emaga paigutas end samuti kuidagiviisi. Nägime, kui vaene elamine neil oli.

Krimmis oli meie peamine külastusobjekt Nikita botaanikaaed Jalta kõrval. See oli erialaliselt väga kasulik paik, kus nägin sadu puid ja põõsaid, millede nimesid olin kohanud maailma paljude botaanikaaedade seemnete nimestikus, kust ma olin valinud liike tellimiseks Tallinna botaanikaaia jaoks. Nüüd ma nägin neid oma silmaga, katsusin käega ja hingasin sisse nende hõngu. Nikita botaanikaaed oli siis juba 150 aastat vana ja puud võimsad. Seal kasvas veel Kreeka linnade ajast pärit oliivipuu, mille mitmeharulise, seest mädanenud südamega eksemplari vanuseks pakuti 800-1000 aastat. Roosipõõsad kasvasid mitme meetri kõrguseks. Aed hõlmas hiiglasuure territooriumi, mistõttu veetsime seal palju päevi hommikust õhtuni.

Muidugi ei jätnud me kasutamata võimalust tutvuda Jalta lähedaste losside ja parkidega.

Jaltas kohtasime Eesti rahvatantsuansambliga, kelle teadustajaks oli Arne Mikk.

Pukile meeldis minu seltskond. Ta ütles, et ma olevat hea kuulaja. Et ma oskavat teisi kuulata, seda on mitmed mulle hiljemgi öelnud, ja mõndagi südame pealt ära rääkinud.

Arno Pukk küsis kord minult, kas ma olen näinud oma käega tapetud inimest. Sain aru, et see polnud päris küsimus, vaid miskit tema hinges end meelde tuletavat lugu. Pärast Eesti taasiseseisvumist, ei mäleta aastat, teatas ta mulle, et ta saab Saksa valitsuselt kompensatsiooni või toetust saksa okupatsiooni ajal tehtu eest. Niisuguse raha saajaid oli siis teisigi. Mõtlesin ja arvutasin: ta on sündinud 20. septembril 1930, seega pidi just neil päevil, kui Saksa väed Eesti maha jätsid, saama 14 aastat vanaks. Edasi ei osanud ma muidugi mõelda (1930nda aastakäigu poisse ei kutsutud ka lennuväe abiteenistusse).

Pukk oli väljapaistvate juhiomadustega. Kui Tallinna botaanikaaed tööle hakkas, pandi ta direktoriks ja oli selles ametis 17 aastat. Iga aastaga hakkas ta üha rohkem pidama end maastikuarhitektiks ja pärast direktoriametit ta oligi (1979–1981) maastikuarhitektuurisektori juhataja. Teadustöö jäi tal kirjutamata ja kraad saamata. Viimati oli ta botaanikaia juhtivinsener.

Instituut Harkus, direktor Tallinnas

Eksperimentaalbioloogia Instituudile määrati Harku mõisahoone, kus aga asus Harku naistevangla administratsioon. Mõis oli vaja seesmiselt ümber planeerida, kuid vangla võimud venitasid väljakolimisea. Aeg venis, ümberehituski oli põhjalik ja võttis palju aega. Instituut sai oma kasutusse kahekordse puumaja tiigi kaldal. Sinna said korterid geneetik Toivo Orav naisega ja biokeemia aspirant Udo Margna naisega. Teisele korrusele tegid nad endale laboriruumid. Muus osas jäi instituut edasi Tallinna Keemia t 41.

Mina olin Harku maade, parkide ja äsja rajatud aedade hooldamise korraldaja. Kohapeal oli ainult traktorist-hobusemees ja aednik ning hooajatoölised. Hommikul vaatasin, et töö laabuks, siis sõitsin liinibussiga Tallinna, kus korraldasin varem kirjeldatud ülesannete täitmist. Kuna ma olin ka teadur, siis mõõtsin ja kirjeldasin oma katsepuid, kogusin ja kaalusin saaki ja tegin muid vajalikke töid.

Ameti poolest olin ma nooremteadur, tegelikult olin ma aga ka linnast 12 km kaugusel asuva Harku “mõisavalitseja”, kasvuhoones sidrunikasvataja, puukooli- ja aiaagronoom ning dendroloog. Palka sain ma aga ainult nooremteadurina. Mitte mingisugust muud lisatasu! Palgalimiidid olevat väga ranged. Niimoodi töötasin ma mitu aastat, kuni 1961. a detsembri alguseni. Nooremteaduri palk oli 98 rubla, pärast tulumaksu mahaarvamist 90 rubla.

Minu töölaud oli siis Tallinna “kontoris” – aiamajas, millest ma eespool kirjutasin. Olime seal: viroloog B. Nurmiste, maastikuarhitekt L. Mitt-Patune ja mina. Kui Pukk 1957. aastal aspirandiks võeti, siis polnud tal Tallinnas elamispaika ja tema asus aiamajja nii, et ööseks tõmbasid välivoodid kirjutuslaudade vahele lahti. Pukk elas seal koos naisega (esimene poeg oli neil väikese lapsena surnud). Päevaks panid oma asjad väikesesse köögi ruumi. Pliit oli ainukene soojategemise võimalus. Talvel olin ma seal

Keemia t 41 aiamaaja oli kattunud vääntaimedega. Pärast korralikku rookimist sai sellest 1957. aastal tööpaik kolmele teadurile. Mõned aastad paiknesid seal taimeviroloogi Boris Nurmiste, maastikuarhitekti Linda Mitt-Patuse ja minu kirjutuslauad. Kuna Tallinnas oli hullusti puudu elamiskohtadest, siis ühe aasta elas seal öösiti lahtikäival voodil aspirant Arno Pukk (koos naisega) ja teisel aastal vanemteadur Aleks Paivel. Fotol olen mina, enne hoone elamiskõlblikuks sätimist. Sooja andis pliit, mida talvel tuli ühtelugu kütta.

ruumis päevade viisi ja tegime kirjatööd, küttes vahetevahel pliiti. Talvel oli Puki abielupaar oma Kehtna kodus. Aasta pärast said nad korteri Teaduste Akadeemia majja Lenini (nüüd Rävala) puisteel. Seal neil sündis tütar ja hiljem veel poeg Mart.

Peaks mainima, et Arno Pukk kannatas aspirantuuri ajal väga tugevasti kopsuastma all. Aiamaajas oli ta hommikuti astmahoogudest nii vaevatud, nagu oleks hing vaevu-vaevu veel ainult paelaga kaelas. Hilisemad rohud on tõhusad olnud. Ta elas üle 80 aasta vanaks, kuid oli lõpuks pime. Arno Pukk suri 05.01 2012.

Botaanikaed Harkusse (Ämari külla)?

Eksperimentaalbioloogia Instituudi rajamine läks kindlalt, olgugi eelmärgitud viivitustega. Botaanikaia tegemine takerdus aga tugevasti. Selle keskuseks planeeritud endine (president) Konstantin Pätsi Kloostrimetsa talu oli siis Kose-Lükati Sanatoorse Metsakooli abimajand. Selle direktor Eduard Plaan omas partei kõrgkihis tugevat toetust ja ei tahtnud abimajandit käest anda. Nii imelik kui asjalood praegu tunduvad, ei suutnud Eichfeld maa-ala kätte saada. Kas tõesti oli parteitu teaduste akadeemia president parteiaparaadi ees niivõrd võimetu?

Igatahes lõi Eichfeldi kindlameelsus teatud ajaks kõikuma. Siis tuli akadeemia korrespondentliige Ilo Sibul välja ettepanekuga rajada botaanikaed Pääsküla jõe äärde Ämari (ja vist Alliku) küla maadele nii, et botaanikaia piirid oleksid vastakuti Eksperimentaalbioloogia Instituudi maadega. Eichfeld korraldas isegi akadeemia presiidiumi väljasõidu koha peale. Sinna oli peale akadeemikute (bioloogidest August Vaga ja Harald Haberman, viimane oli just 1957 saanud Eichfeldi asemel bioloogiaosakonna akadeemiksekretäriks) kutsutud ka kuulus botaanik Karl Eichwald Tartu Ülikoolist, ka mind võeti kaasa. Kohale – Ilo Sibula kunagise isatalu õuele – sõitis vist viis sõiduauto. Kohta tutvustas Ilo Sibul. Osavõtjatel oli vähe küsida, tundus, et see tasane ja madal maa ei vaimustanud kedagi. Tagasi sõideti Pääsküla jaama viivat liivast ja vahepeal raba läbivat teed pidi.

Eichfeld tegutses toimekalt edasi. Ta andis dekoratiivaianduse sektori juhatajale Vello Veskile ülesande rajada Eksperimentaalbioloogia Instituudi põllule puukool. Kõigepealt istutati roosialused, et paljundada botaanikaia jaoks vajalikke roosisorte. Keemia tänavalt käisid sinna aednikud Karin Kahk ja Helve Kruus (või oli ta siis Sarapuu, ei mäleta). Harku põllud olid aga õhukese mullakihiga ja paepealsed. Põud kippus liiga tegema, meie ei olnud valmis korralikku kastmist kindlustama. See oli täiesti lootusetu ettevõtmine, arvan mina. Pealegi – panna veel mõned inimesed (peale minu) töötama kord Tallinnas, kord Harkus.

Lahendus

Õnneks tuli lahendus kiiresti. 1958. aastal sai Eichfeld Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks. Siis oli ta nii tähtis mees, et tõkked langesid. Toetudes varem viidatud Erna Annuka ja Heldur Sanderi mahukale artiklile, märgin, et 1959. aasta 8. jaanuari määrusega anti Kloostrimetsa talu ja veel 15 erakrundi maad (kokku 126,5 ha) Tallinna botaanikaaia rajamiseks. Kuid juba 1958. aasta sügisel loovutas sealsete hoonete tolleaegne valdaja – Kose-Lükatu Sanatoorse Metsakooli abimajand – kunagised Konstantin Pätsi kasvuhooned tulevase botaanikaaia tarbeks, kuhu toodi aretusnõukogu ja talilevkoi. 1959. a kevadel anti üle kaks tööruumi, kuhu kolisid dekoratiivaiaanduse sektori kolm töötajat.

J. Eichfeld oli harjunud töötama üheaegselt mitmel töökohal. Viimati, aastani 1957, tegi ta akadeemia presidendi ameti kõrval ära ka bioloogiaosakonna akadeemiksektretäri töö. Nüüd oli ta nii akadeemia president kui ka ülemnõukogu presiidiumi esimees. Ikka veel parteitu.

J. Eichfeld oli palju aastaid käinud Kloostrimetsa maadel, seal plaani pidanud, palju fotosid teinud, lasknud Aleksander Niinel välja mõelda territooriumi kasutamise kava ja plaani suurele paberile joonistada. Ma ei teagi, mis aastast (1956?) alates. Minu meelest oli ta südamega Kloostrimetsa kui tulevase botaanikaaia külge kasvanud. Mulle oli arusaamatu, et ta üldse mõttesse võttis hakata Harku suhtes ettevalmistusi tegema. Kas midagi parteiladvikus teda hirmsasti solvas? Või väsis ja tüdines ta peaga vastu müüri tungimisest.

1958. aastal avaldas Eichfeld ENSV TA Toimetiste bioloogilises seerias eestikeelse artikli ja 1959. a NSVL TA Peabotaanikaaia Bülletäänis venekeelse artikli Tallinna botaanikaaia kohta, tema enda võetud fotodega.

Ikka veel uued kohustused

Nähtavasti olin ma ülemustele silma jäänud mehena, kes kõik kohustused täidab, mis ta turjale laotakse.

Nii tuli ikka uut lisaks. Iga asutus pidi ette valmistama inimese, kes õpetaks töötajale tsiviilkaitset. Tallinnas oli tsiviilkaitse keskus, kus peeti loenguid. Mind saadeti kaheks nädalaks kursustele, mis kestsid täistööpäevad. Loenguruum oli Toompeal, kus hiljem asus lavakunstikool. Õpetati

tegutsemist pommirünnakute puhul. Eriti palju aega kulutati sellele, mida teha aatomisõja tingimustes. Ka esmaabi kursus oli suur ja põhjalik. Pärast kursuste lõpetamist tuli mul siis see asutuse töötajatele edasi õpetada. Koosolekud olid sunduslikud. Tööpäev lõppes kell 17, kohe algas kursus, mis kestis kella 19ni (mõnikord viiliti pool tundi lühemaks). Direktor oli alati kohal, tulemata ei saanud keegi jätta. Ma ei mäleta kui kaua päevi see kestis, vast nii kaua, kui ma enam rääkida ei osanud. Kõige rohkem meeldis mulle esmaabi, kuna selle kohta uurisin velskriks õppivalt vennalt teadmisi juurde.

Siis valiti mind ametiühingu aseesimeheks. Ametiühingu eesotsas ei tahtnud keegi olla. Juhtus aga nii, et esimees läks meilt ära ja mina pidin tema asemele asuma. Igasuguseid asju tuli ajada. Kui kellelgi suri pereliige või töötaja ise, siis pidin ma haua asutuse poolse kõne pidama. Direktoril tuli ametiühingu esimehega mitmeid asju kooskõlastada.

1959. aastal anti Eksperimentaalbioloogia Instituudile plaan saata kaks inimest marksismi-leninismi õhtuülikooli. Vabatahtlikult ei tahtnud keegi

Virve Kask meie esiklastega (Alar sünd 1955, Krista 1956). Foto jaanuaris 1957.

minna. Siis võeti pinnimise alla nooremad töötajad. Lõpuks suruti sinna Helmi Võsamäe ja mina. Olime ühevanused, samal ajal asutusse tööle tulnud, ka mõlemad lõpetanud EPA aiandusagronoomina.

Õhtuülikool oli kaheaastane, neli päeva nädalas, kella 18 kuni 22ni. Loengutelt varem ära minna ei saanud. Enne südaööd jõudsime koju, hommikul kella 8ks tööle. Dialektilise ja ajaloolise materialismi kõrval oli ka huvitavamaid aineid: filosoofia ajalugu, ateism, esteetika jt.

Õppejõud olid Tallinna parimad: haridusminister Ferdinand Eisen, Černov, Kalju Oja, Leo Soonpää. Ei saa öelda, et igav oleks. Ainult et päevad läksid väga pikaks. Polnud õieti söögiaegagi, rääkimata lõõgastumisest või perega olemisest. Tuletan lugejale meelde, et sel ajal olid ka laupäevad töö- ja õpilastel koolipäevad.

Tartu inimesed on rääkinud, et neil oli marksisimi-leninismi õhtuülikool rohkem naljategu. Olevat olnud ainult kaks päeva nädalas ja kaks tundi. Meil see oli kahjuks väga suur koormus. Kõikidel kursustel lõppedes tuli teha eksameid, mis oli tõsine vastamine.

Aleks Paivel tuli Tallinna

Aspirantuuri ajal ei jõudnud Paivel kõiki plaani võetud mõisaparkide võõrpuuliikide koostist uurida. Nüüd tegi ta seda Eichfeldi lubatud lisaajal. Siis läks aega veel materjali läbitöötamiseks ja väitekirja kaitsmiseks, mis toimus 1959. Samal aastal sai ta 30-aastaseks. Kahte sündmust tähistas ta ühekorraga. Instituudil veel oma saali polnud. Tõnismäel oli Noorte Naturalistide Keskmaja – see oli suur kahekordne puumaja paljude loodusest huvitatud õpilaste huviringide jaoks. Paivel leppis kokku seal peo korraldamiseks. Nii suurt pidu polnud ma enne näinud, kui EPA lõpetamine välja arvata. Eksperimentaalbioloogia Instituudi pere oli juba üsna suureks kasvanud. Tööle olid tulnud füüsikud Olav Keenberg, Ülo Vaher, Ergo Raukas, iluaianduse pool oli hulk noori, kõiki kokku oli üsna palju. Ma ei oska öelda, arvan siiski, et ka instituut oli üks peakorraldaja. Muidu poleks nii palju erinevat rahvast kokku tulnud ja Paivel üksi polekski suutnud kulu kanda.

Paivel oli oma naisest läinud lahku ja tuli Tallinna üksinda. Eluaset tal ei olnud. Nüüd tuli tema sinna aiamajja, kus enne oli olnud Arno Pukk oma naisega. Ja ikka oli see eespool märgitud kolme inimese päevane töö-

Peolauas 1959. a märtsi lõpul Tõnismäel. Noorte Naturalistide Jaamas, kuna Eksperimentaalbioloogia Instituudi Harku mõisa ümberehitus ei olnud veel lõpetatud. Aleks Paivel sai 30-aastaseks ja oli just kaitsnud bioloogiakandidaadi kraadi. Nende sündmustega ühendati ka instituudi rajamispidu, mida polnud varem olnud võimalik teha. Pildi esiplaanil on A. Paivel, vasakul nurgas Tõnis Neeme. Taga on Kalju Kask, (pool pead paistab kasvuhuone aednikust Karl Klaus'ist) ja Laine Teinberg (laborant). Kõige paremal on Toivo Orav ja Vello Tohver, kelledest said tulevikus bioloogiadoktorid.

koht. Nii et enne kella kaheksat pidi Paivel olema pesnud, sünninud ja väli- voodi kokku pannud. Paivel armastas haisvaid juuste – tema lemmik oli dorogobuži juust, mille ta riputas akna taha. Ta elas aiamajas vist ligi aasta, siis sai ta Narva mnt 6 teaduste akadeemia majas ühetoalise korteri. 31. sünnipäeval istusime me seal väikese seltskonnaga tema magamisasemel. (Kunagi edaspidi anti talle korter akadeemia uude elumajja Trummi täna- val. Ta abiellus oma töökaaslase Aino Kartusega ja nad said tütre.)

Nüüd sain Pavelile anda üle dendroloogiliste kollektsioonide loomise. Sellega koos läksid tema alluvusse ka aednikena töötanud Helve Sarapuu ja Karin Kahk. Minu tegevusalasse Keemia tänaval jäid endine Krameri õunaaed, tema istutatud pirniaiake ja Eichfeldi alustatud aprikoosipuu- ja (amuuri) viinapuu katsed. Minu põhiline tegevus nihkus Harku maadele.

Usk. Ema läks Abhaasiasse elama

Minust usklikku ei saanud. Pigem kaugesin ma sellest iga aastaga. Lapsepõlve (ema) mõjuna ei pidanud ma üldsegi midagi jõuludest. Mina poleks jõulukuuskegi koju toonud. Kuid Lulli, isa ja Virve pidasid jõulupuud tähtsaks “traditsiooniks”, mistõttu oli meil jõlukuusk alati olemas. Laste kasvades nägin, millist rõõmu kuuse ehtimine ja küünalde sära neile toob.

Stalini ajal oli jõulude pidamine keelatud. Jõululaupäeva õhtule seati igasuguseid üritusi, kuuskede avalik müük oli lubatud alles alates peale jõulupühi. Enamik inimesi, või kes seda siiski teab, pidasid jõulusid salaja. Paksud kardinad tõmmati akende ette – jutud liikusid, et käiakse akna taga kontrollimas. Kuna kuuskede müük algas peale jõule, mil neid osteti oht-rasti, siis võib arvata, et väga paljudel jõlukuuske ei olnud. Oli nääripuu.

Kuigi minul isiklikult ei olnud jõuludest sooja ega külma, läksin ma jõuluõhtul viimati kirikusse. Ütlen jällegi, et juttude järgi olevat kirikutesse saadetud sajad nuhid, kes vaatavat, kes kirikus käivad. Tõsisemalt kaalutledes ei tundu see mulle tõsisena. Kust võetakse nii palju nuhkijaid? Ja kui parteilasi sundkorras saadetigi, siis neist enamik oma sisetundes poleks küll valmis olnud jõuluõhtul viibijaist nimestikku tegema. Aga hirmutati küll.

Kirikud olid puupüsti rahvast täis. Paljud ei pääsenud sisse. Iga kahe tunni tagant algas uus jumalateenistus. Ka minul tekkis õnnis tunne küünaldesäras ja rahvast pungil kirikus viibides. Laulsin kaasa jõululaule. Kirikus oli palju tuttavaid. Tundus absurdne, et keegi neist kannab minu kirikuskäigust kusagil ette.

Käisin jõuluõhtul kirikus palju aastaid järjest. Siis, kui seda enam suureks “patuks” (nõukogude võimu poolt) ei peetud, jäid mu kirikuskäimised ära. Ei olnud enam vaja niisugusel viisil protestida.

Ema oli vangilaagrites koos olnud adventistidest vangidega Nõukogude Liidu mitmest paigast. Kaukaasia eesti küladest vangistatud naised olid kiitnud oma kodupaiga kliimat – see pidavat hästi mõjuma ema reumahaigetele liigestele. Nad kutsusid ema Kaukaasiasse elama.

Nii ema läkski Phsou jõe ääres – Abhaasia poolel – asuvasse Salme külla. Sealt läks ta naaberkülla, mis asus mägedes, kohati 2 km kõrgusel merepinnast – Sulevi külla, kus ta sai väikese majakese ja maalapi, millel kasvas köögivilja. Viinamarjaväädid olid metsistunult kasvanud puude

okstele ja riputasid sealt oma kobaraid: nopi ja maiusta. Kõikjal kasvas teravaogalisi murakaid, mis samuti puude otsa ronisid.

Loodus oli kaunis, vaated mägedele ja merele imelised. Enne Sulevi külla asumist oli ema kutsunud lapsehoidjaks ja koduabiliseks eestlaste (või segaabielludega) peredesse Musta mere rannikul Lesselidžes ja Gantiadis. Neist vähemalt esimene asulanimi oli pandud ühe revolutsionääri järgi ning on praegu ümber nimetatud (ma ei tea praegust nime).

Eestlaste külad tühjenesid. Noored läksid linnadesse õppima ega tulnud enam tagasi. Müügile pandud majade ostjateks, olid armeenlased või grusiinid. Kui käisin emal Sulevis külas, siis teeäärsetest majadest tuli (eriti Salme külas) trobikondadena välja tumedaverelisi ja pigimustade juustega lapsepõnne. Külatänavatel jooksid ringi armeenlaste mustanahalised sead. Eestlased rääkisid, kui armeenlased tahavad mõnda maja ära osta, siis teevad nad su tarasse auke, kust sead sisse pääsevad. Niisuguste naabrite eest läheb eestlane parem minema, kui nendega päevast päeva jageleb. Sest sead tuhnivad su aia üles.

Küllalt palju tuldi Eestist Musta mere äärde suvitama. See oli üks toetav põhjus, miks eestlased oma kodupaika püüdsid hoida.

Kaukaasia ärivaim oli nakatanud paljusid eestlasi. See oli emale võõras, millega ta ei harjunud. Sel ajal oli kasulik kasvatada loorberipuid. Aiad olid neid puid täis istutatud. Iga loorberileht tõi tulu sisse, elanikud ostsid autosid ja kodudes oli juba sel ajal igasuguseid majapidamist kergendavaid masinaid.

Selgus ka, et talv ja sügis polegi kuigi soodsad. Juba (oktoobrist) novembrist hakkavad merelt puhuma tormised niiskusest küllastunud õhumassid ja temperatuur on siis +10 kuni +12°C, mõnikord vähemgi. Niiske ja vähese päikesega aeg on üsna pikk, mil merelt tuleb sagedasi udusid. Ema ütles, et sügis ja talv pole reuma jaoks sugugi meele järgi. Mägisel Sulevi külas oli lumi maas. Poriga oli sealsetesse mõnda üksikult paiknevatesse Sulevi küla taludesse võimatu sõita. Saadi sel ajal ainult ratsahobusega. Surnud maeti sel põhjusel õue juurde.

Kui ma mitme aasta pärast Sulevi külas emal järel käisin – ta ei kohanenud Kaukaasia eluga ja otsustas Eestisse tulla – siis viis ta mind sealse küla kunagise eesti kooli direktori Hioni peresse. Perenaine jutustas pealelõunast alates öö läbi kuni hommikuse päikesetõusuini välja, mismoodi seal

elati. 1937. aasta ühel ööl tulid NKVD-sõdurid ja arreteerisid küla kõik täisealised mehed ja 14. eluaastast vanemad poisid. Ligi sada inimest ning viisid nad minema. Peaaegu mitte ühegi kohta ei tulnud enam teateid. Külasse jäid ainult naised ja lapsed.

Mul oli õudne kuulata neid lugusid.

Hulk aastaid hiljem, kui ma Harjumaalt Turba asulast sain teate seal kasvavast ohtrasti vilja kandvast kreeka pähklikuust, sattusin ma Stavropoli krai Altmäe eesti külast (venelased nimetasid seda Podgornoje) pärit peresse. Nemad olid seemne, millest kasvasid puu, toonud oma Altmäe koduküllast. Siis istusin ma jälle tundide viisi, kuulates, kuidas Põhja-kaukaasia eesti külast viidi samuti ära sadakond meest. Pääsenud oli neli meest, kes sel ööl ei olnud kodus. Neile hiljem järele ei tulnud.

Krundiomaniku tegemised

Kui ma pisikeses majakeses Ämari külas end sisse olin seadnud, siis tahtsin väga endale ka aiamaad saada. Kevadel palusin peremehelt luba istutada kaks rida õunapuid tema kolhoosniku kartulimaadele. Saingi nõusoleku ja puud läksid kenasti kasvama.

Tegelikult ei meeldinud see kolhoosnikust “peremehele” vist mitte, et minu puud tema kartulimaal kasvavad. Sügisel olin ma komanderingus. Sel ajal oli riigimetsa ja Saue sovhoosi kokkupuutekohas tehtud maakorraldust. “Peremees” oli maakorraldajatele rääkinud, et nad mulle suure magistraalkraavi vastaspoolle kasvavasse lepavõsasse krundi välja mõõdaksid. Kui ma lähetuselt tagasi tulin, olin ma järsku krundiomanik (maa oli muidugi riigi oma, nagu nõukogude ajal see kord oli) – tuli ainult maakasutusõigus ametiasutuses ära vormistada.

Direktor lubas mul traktorit kasutada lepavõsa juurimiseks ja maa üleskündmiseks. Kartulivaod ajasin hobuadraga. Pärast muldasin niimoodi, et Virve vedas käsiatra eest ja mina hoidsin sahka õiges vaos.

Järgmiseks kevadeks olid kolhoosniku kartulimaale istutatud kõikide puude juured vesiroti poolt söödud ja kukkusid pikali. Ainult paljaks näritud juurekaela kont oli näha.

Istutasin oma krundile uued puud, nii et juurte ümber tegin tihedast võrgust korvid. Kõik need puud kasvavad tänaseni, kuid magistraalkraav on vesirottidele väga sobiv elupaik.

Sellest peale oli mul aiamaa, kus kasvasin kogu perele vajalikku: porgandeid, kapsaid, kaalikaid, pastinaagid, sibulad, kurgid, tomatid ja kartulid. Oli palju marju, kandma hakkasid õunapuud, ploomipuud ja kirsipuud.

Mõtlesin, et ehitamiskrundi jaoks maja. Kunagine klassivend, Siberi vangilaagrist tagasi tulnud Valdur Reinart oli õppinud ehitustehnikuks, tema tegi majaprojekti.

Ehitajat minust ei saanud. Palk oli väike ja peres viis inimest. Ainult kuur sai tehtud. Ema kutsus ühe adventistist ehitusmehe, kes tegi üsna mahuka lihtsa kuuri. Isa õpetuse järgi värvisin selle läbitöötatud traktoriliga üle – selle hulka panime tema muretses rohelist värvipigmenti. Nüüd on viiskümmend aastat möödas, aga kuur seisab uue omaniku aias kenasti ja kasutatud värv on endiselt peal.

See Ämari küla elukoht on olnud väga kena ja armas paik. Hiljem rajati sinna kõrvalle Laagri asula, nüüd on Tallinna linngi asustanud Laagri jaama ja minu kunagise krundi vahelise metsa (linna piir on jõudnud õue alla). Kuid Saue valla pool ääres on veel kena männimets.

Minu naabermaal oli helilooja ja koorijuht Alfred Karindi. Tema maja oli jäänud pooleli, kui ta 1950. aastal arreteeriti. Vangilaagrist oli ta saanud tagasi 1954. aasta lõpul. Karindil oli üsna suur õunaaed – puud olid vangisoleku ajal tublisti kasvanud. Suvel oli Karinditel palju külalisi, mäletan eriti heliloojat Mart Saart. Karindi oli Kõrgemate Koolide Lõpetanute Segakoori dirigent (pärastpoole abistas teda tütar Laine Karindi). Jaanipäeviti tuli kogu koor jaanitulele. Meie naabritena olime ka kutsutud. Kus oli igasuguseid mänge ja laule ning üle tule hüppamist.

Ühel suvel läks Karindi majas tuli lahti. Ülemine poolikuna ehitatud korrus sai väga tugevasti kannatada. Karindid nägid palju vaeva, et katus vettpidavaks teha ja maja jälle ajutisekski elamiseks kõlblik oleks.

Alfred Karindi suri 1969. a aprillis. matused toimusid Estonia kontserdisaalis. rahvast oli palju. Meie olime Virvega rõdul. Kontserdisaali ümbrus oli inimesi täis. Alfred Karindi oli mitme üldlaulupeo üldjuht. Rohke osavõtt matuserongkäigust oli suur tunnustus, aga ühtlasi ka protest võimumeeste vastu, kes armastatud heliloojat ja koorijuhti olid vaenanud.

Poeg Jüri Karindi oli palju aastaid teatridirektori ametis ja näitleja. Tal oli raske 4-lapselise pere kõrvalt maja valmis ehitada, mistõttu ta selle lõpuks ära müüs. Kahju on tal sellest kauni männimetsaga paigast siiani.

Lillepeal

Minu elupaika kutsuti peremehe nime järgi – Lillepea. Seadsime end seal kenasti sisse. Lapsed oli väikesed ja ruumi poolest polnud kurta. Meil oli üks reformpõhjaga voodi ülearu, mille viisime lakka. Voodi oli küll kitsas (üheinimese jagu), kuid hästi üksteise kaisus olles oli meil seal hea olla. Virve ema vaatas laste järele. Nii olime lakas kaks suve. Isegi sügisel, kui öösel mitmekraadised külmad hommikuti maa valge korruga katsid, ei kiirustanud me tuppa kolima. Katusealune lasi tuult läbi ja teki tõmbasime üle pea. Redeliga tuli alla ronida.

Lillepealt oli bussipeatusesse üle kahe kilomeetri. Ühel veebruarihommikul poole seitsme paiku oli Virve teel bussi peale. Tänaval oli libe – külma -25°C. Rohula tänav oli linna servmine tänav ja inimesi veel ei liikunud. Virve oli libedaga kukkunud peaga vastu suurt tänava äärde vee-retatud kivi ja kaotanud meelemärguse. Ei tea, kui kaua ta seal lamas, võib-olla pool tundi või vähem. Ärkas üles ja läks bussipeatusesse. Bussis ajas oksele. Läks siiski töökohta. Tagant tulijad olid vaadanud, et see naine on purjus – tuigub ühest tee äärest teise.

Tööle saanud, pandi Virve kohe voodisse. Ei viidud teise haiglasse. Öeldi, et ei ole transporditav haige. Kolju oli mõranenud.

Mulle helistati töö juurde ja öeldi, et teie naine kukkus pea peale. Ma ei saanud millestki aru. Mõtlesin, et kukkus teiselt korrusele alumisele korrusele. Palju päevi ei antud mingit lootust. Mul oli elu esimene komandeerimine Moskvasse ühele konverentsile. Neuroloog ütles, et enne kümnendat päeva ei saa me midagi kindlamat öelda. Kümnes (või üheksas) päev pidi olema murdepunkt.

Virve jäi ellu ja paranes. Ainult tugevad peavalud jäid teda paariks aastakümneks vaevama. Lõpuks taandusid need, nii et mõnikord harva, nii nagu teistelgi inimestel, hakkas pea vahest valutama.

Saime Lillepeal elada vähem kui neli aastat, kui selgus, et Virve emal on maovähk. Avastati liiga hilja. Opereeriti küll, kuid midagi polnud enam teha. 1961. aasta sügisel matsime ta Rahumäe kalmistule Kaskede rahu-paika.

Siis läks olukord keeruliseks. Meie Virvega käisime tööl. Lulli ja isa tulid linnast lapsi hoidma. Mõlemad olid erakordselt abivalmid. Meie toime linnast toidu ja lapsed olid hästi hoitud.

Kalju ja Virve Kask said 1957. a sügisel üürida Ämari külas (Laagri asula lähedal) majakese. Fotol veebruaris 1958 on nad oma toakeses.

Leppisin emaga kokku, et ta tuleb Kaukaasiast ära lapsi hoidma. Järgmisel suvel läksingi emale Sulevi külla järgi. Siis läksid Lulli ja isa tagasi linna. Alar hakkas linnas 46. keskkoolis käima. Nii et temast sai (kaheks aastaks) linnapoiss. Krista jäi Lillepeale, kuid tema viisime Ämari külast igal hommikul Tallinna: algul Tehnika tänava, hiljem Kullerkupu tänava lasteaeda. Hommikul tuli nii vara minna, et Kristat tuli vedada poolmagavana käe otsas mööda metsaalust jalgrada (suure lumega võtsin sülle või kukile). See tuli toimetada nii vara hommikul, et ma Tallinnas jõuaksin veel Harkusse minevale bussile – tööpäev algas seal kell 8.00 Seega kaks ja pool kilomeetrit (sellest pool maad läbi metsa) Laagri raudteejaama ja pärast veel hulk maad linnas Lilleküla jaamast Kullerkupu tänavale ning sealt bussi peale.

Viis aastat üle jõu käivat tööd

Ma olin ikka nooremteadur (koos tulumaksuga 98 rubla kuus), kelle kaelas oli nii Keemia tänava aedade hooldamine kui ka Harku katsebaasi tööde korraldamine. Kui Keemia tänaval mõnevõrra tööd vähendati, siis Harkus tuli aina juurde. Sealsed aiad (kirsid, õunad, ploomid) jõudsid viljakan-

deikka, puukooli toodangut tuli samuti turustada. Igal pool pidin kohal olema – Harkus oli mul vähemalt väga tubli aednik abiks, kes labida ja kangiga ise tööd tegi ja suvist ajutist tööjõudu tööle pani.

Ühel palavaval suvepäeval tõusis äikesepilv taevasse. Püüdsime plaani võetud töid ikkagi ära teha. Pööraselt jäme vihm sundis koju minema, kuna olime läbimärjad. Aednik Heino Sibul läks oma talu poole, otse läbi tammiku, mis oli meie õunaia kõrval. Aednikul oli kang õlal. Järsku kärgatas. Mööda tamme kaugele harunevaid oksi liikuv välk leidis raudkangi ja sealtkaudu aedniku selga. Mees jäi ellu, kuid keset selga oli tumepunane latakas laik, mis püsis palju aega, vast pool aastat, enne kui hakkas taanduma.

Eespool ma kirjutasin, et sügisest kevadeni (kahe aasta jooksul) tuli mul õhtuti kella 18–22ni käia neljal päeval nädalas veel marksismi-lenisismi õhtuülikoolis.

Aga kodus ootasid mind lapsed. Neid sain näha ainult pühapäeviti, sest laupäev oli ka tööpäev ja teistel päevadel nad juba magasid, kui mina koju jõudsin.

Kordan veel kord: peale nooremteaduri palga ma mitte mingisugust lisatasu ei saanud.

Hakkasin mõtlema väljapääsu peale. Kui 1. detsembril 1961 hakkas tööle Tallinna botaanikaaed, siis kuulutati välja vastuvõtt aspirantuuri. Helmi Võsamäe ja mind võetigi Tallinna botaanikaaia kõige esimesteks aspirantideks. Me olime mõlemad tõestanud oma tööga, et oleme erakordselt töökad, organiseerimisvõimelised ja hakkasime silma ka oma teadmistega.

Teadusasutused otsisid alati võimekaid kandidaate, sest neid pole kunagi ülearu olnud. Igal pool olid plaanid, mille täitmine polnud kerge. Nii meid vastu võetigi. Keda botaanikaaia esimesteks aspirantideks pidada, selle üle on erinevaid arvamusi. Tõde on selles, et botaanikaaed oli kogemusteta ja palus meid Helmi Võsamäega vormistada eksperimentaalbioloogia instituudi hooldamisele. Niisiis, ikkagi botaanikaaia omad, kuid “paberid” liikusid eksperimentaalbioloogia instituudi kaudu.

Aspirant

Sellest ajast peale olid meil teistsugused kohustused. Ma ei pidanud enam Harku katsebaasi "valitsema". Sellesse ametisse võeti agronoomi haridusega Ants Roos, kes oli Siberi vangilaagris olnud. Tema vend Enn Roos oli mobiliseerituna olnud nõukogude armee ja skulptorina töötas 1942–1944 F. Sannamehe ja teiste kunstiinimestega Moskvas. (Enn Roos oli andekas kunstnik ja töötas õppejõuna Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis. Tema kuulsaim töö on "Vabastaja monument", mis Tõnismäele (1947) püstitati ja mille ümber ("pronkssõduri" nime all) hirmus palju lärmi löödi. Praegu asub see sõjaväekalmistul. Asjasse pühendunud inimesed teavad rääkida, et tal oli modelliks olümpiavõitja Kristjan Palusalu (tol ajal nõukogude võimu põlualune, kuna põgenes sõjas vene väest Soome poole). Minu meelet on selles kujus tõesti Palusalu jooni. Ma arvan, et Enn Roosi loodu on üldse üks kõige mõjusamaid monumente, mis pärast sõda püstitatud. Et ta eestlaste ja venelaste vastuolu sümboliks sai, siis on hea, et ta teise kohta viidi.)

Mul ei olnud vaja katseloomade sööda eest muretseda, traktori- ega hobusetöid korraldada.

Ma käisin hoopis õppetundides. Meil oli kohustuslik vene keele õpe. Seal olin koos hilisemate kuulsate tegelastega. Näiteks: Eesti Kunstimuuseumi väga kauaaegne direktor (kuni 1991) Inge Teder ja geoloog Kaarel Orviku. Filosoofilisi aineid luges meile Lembit Valt.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia andis võimaluse õppida inglise keelt Ast ja Bst alates. Selleks loodi algajate rühm, kus õpe kestis kaks aastat. Eesmärgiks ei seatud kandidaadieksami tegemist, vaid ühe väga olulise võõrkeele aluskursuse läbimist.

Kuna ma ei olnud inglise keelt koolis õppinud, siis arvasin, et kandidaadieksami teen ikkagi saksa keeles. Leppisin õpetaja Lauriga, et teen saksa keele eksami ära juba jaanuari lõpus, seega jätsin omale aega kaks kuud. Ei tahtnud, et õppimise ajal üks keel (+ veel vene keel) teist segama hakkaks.

Keskoolis olin ma palju saksakeelseid raamatuid lugenud, mistõttu oli mul üsna hea sõnavara. Grammatikas olin ma nõrgem. Ettevalmistus õpetaja Lauriga oli aga intensiivne ja ma sain eksamil päris hea hinde.

Sest peale püüdsin inglise keelt püüdlikult õppida. Õpetajaks oli minust 5–6 aastat vanem Irene Tiivel, erakordsete võimetega ja väga nõudlik pedagoog. Viisin talle mõnel korral koju suure pappkastitäie õunu ja ajasime juttu. Tema arstist mees oli (vist Moskvast aspirantuuris olles) armunud uzbekitarisse ja oma pere maha jätnud. Minu õpetajal oli vaja, kes teda kuulaks ja õiges kohas väga vajaliku lause ütleks. See oli veel üks paljudest kordadest, mil minu kuulamisoskust vaja läks.

Irene ütles, et ma olen ju aednik, kes oma taimi paitab ja nende eest hästi hoolitseb, selleks et neil hea oleks. Niimoodi ei olnud ma oma pereelu kohta kunagi mõelnud. Küllap on teiste ütlemissi ikka vajalik kuulda.

Ma olen aru saanud, et võõrkeeled on minu üks nõrgemaid oskusi. Ei saanud ma ka inglise keele tunnis kuigivõrd hakkama. Siin aitasid aga isikuomadused, mistõttu mind peeti meeldivaks ja kindlaks seltsiliseks, kelle peale võib (alati) loota.

Kuidagi jõudsin inglise keele algkursusega lõpule. Irene Tiivel noore õpetajana arvas, et temale on suureks tunnustuseks, kui oleks ka eksami tegijaid. Arg ma ei ole olnud. Ja kuigi mu keeleoskus oli omateada kehv, siis panin end kandidaadieksamiks kirja.

Eksamikomisjoni esimees oli teaduste akadeemia asepresident Arnold Humal (kes oli aastatel 1932–1933 täiendanud end Göttingenis ja Viinis). Tema oligi peamine küsija. Võibolla kõige raskem oli ajalehest ette näidatud lõik ümber jutustada (ajalehekeel erineb tublisti raamatu keelest). Igatahes sain ma hinde kirja. Mul olid siis tehtud saksa keele, vene keele, inglise keele ning ajaloolise ja dialektilise materialismi eksamid. Erialaeksami taimefüsioloogias tegin Tartu Riiklikus Ülikoolis taimefüsioloogia kateedris.

Teaduste Akadeemias oli nõue, et juhendaja oleks doktorikraadiga ja võimalikult silmapaistev teadlane. Eestis tol ajal taimefüsioloogias sellist tegelast ei olnud. Juhendaja sain Leningradist NSVL Teaduste Akadeemia V. Komarovi nimelisest Botaanika Instituudist. See oli venestunud tatarlane professor Ilja Konovalov. Ta käis ka mul Eestis külas ja sattus mu isaga põhjalikku vestlusse. Võib öelda, et ta suhtus eestlastesse ja minusse isiklikult väga hästi.

Leningradist saia toomas

Aspirandina tuli mul küllaltki palju kordi käia oma töö üle juhendaja juures nõu pidamas.

Kuuekümnendate aastate esimene pool oli aeg, mil paljusid toiduaineid poes nappis. Sai kadus polettidelt peaaegu täielikult. Leningradis saiapuudust ei olnud. Tulin sealt koju väikese kohvritäie saiadega ja mõne muugi hea suupoolisega. Lapsed, kes olid koolimineku eelikud, rõõmustasid saia üle väga.

Mu juhendaja lasi mul teha seda, mida ma ise olin välja mõelnud. See oli minu jaoks väga tähtis, sest katseid viljapuudega polnud võimalik kolme aspirantuuriaasta jooksul alustada n.ö. nullseisust. Mul olid Harkus juba olemas viljakandmist alustanud katseaiad.

Keemilised analüüsid tegin ma minust mõned aastad varem aspirandina alustanud Udo Margna poolt välja töötatud metoodika alusel ja tema juhendamisel. Nii abivalmis kolleegi, kes minu jaoks palju aega pühendas, on raske teist leida. Laboratooriumianalüüsideks anti mulle abiks ka laborant. Teisiti poleks ma nii korralikku väitekirja valmis saanud.

Udo Margna õpetas mulle selgeks ka dispersioonanalüüsi. Tol ajal tuli see teha käsitsi arvutamisenä või vändaga ringiaetava "FELIKS" arvutiga. Udo sai hakkama ka neljafaktorilise analüüsiga, millega mina jäin jänni.

Udo ja tema perega oleme headeks sõpradeks jäänud siiani. Väga andeka, tööka ja organiseerimisvõimelise inimesena kaitses ta peale kandidaadikraadi veel doktorikraadi biokeemias ja oli 21 aastat eksperimentaalbioloogia instituudi direktori asetäitja teadusalal. Ta valiti akadeemikuks ja oli 9 aastat ametis teaduste akadeemia peasekretärina.

Lembit läks arstiks õppima

Peale vangilaagrist vabanemist jätkas vend velskriõpinguid. Ta õppis erakordse innuga ja lõpetas meditsiinikooli väga edukalt. Läks kohe ka Tartu riiklikku Ülikooli sisseastumiskatsetele ning tegi needki hästi ära. Ta oleks pidanud arstiteaduskonda sisse saama, aga siis uuriti tema poliitilist tagapõhja ja öeldi, et me ei võta teid ülikooli (teate isegi mispärast – nii talle selgitati).

Siis töötas Lembit kiirabis velskrina. Mäletan, kui ta ükskord koju tulles rääkis, et Rahumäe jaama juures raudteeülesõidukohal tuli rongi alla jäänud inimese tükke kokku korjata. Kiirabis oli üldse igasuguseid olukordi, mis kõrvalisele inimesele olid väga võõristavad.

Aasta hiljem läks Lembit uuesti ülikoolieksamitele ja tegi need jällegi väga hästi ära. Seekord oli suhtumine NKVD-vangilaagrites olnute suhtes leebunud ja Lembit võeti üliõpilaseks.

Iseloomult oli Lembit väga uurija vaimuga. Juba meditsiinikeskkoolis tellis ta Медицинская Газета, mida ta põhjalikult uuris ja paljusid artikleid tähtsamates kohtades alla kriipsutas. Ta tellis ka mõnda arstiajakirja. Minu mäletamise järgi vist ainult venekeelseid, kuna Eestis siis veel oma ajakirja polnud. Lembit oli niimoodi kursis uuemate seisukohtadega.

Vanad huvid olid visad püsima

Mööda Tallinna kõndides vaatasin ikka, kuidas tänavaid tuleks paremini planeerida või kus peaks lausa läbimurdeid tegema, et liiklusvoogusid paremini suunata. See tähendab, et arhitektuurihuvi ei olnud vaibunud. Vahetevahel käisin arhitektide liidu avalikel koosolekutel Laial tänaval 31 ja kuulasin projektide arutelusid. Mart Pordi kõrval jäid meelde paljude arhitektide sõnavõttud. Ühel korral riivas mu kõrvu tollal veel noorepoolse Toivo Kallase väga terav kriitika. Õige paljud arhitektid jäid mulle nägu-pidi meelde.

Varsti peale ülikooli (EPA) lõpetamist tellisin endale Ida-Saksamaal väljaantava kuukirja Deutsche Architektur. See oli paksul kriitpaberil, suure formaadiga ja tüse ajakiri. Rahakurs oli nii hea (või oli see Nõukogude Liidu tellijale soodsaks tehtud), et mulle see suurt kulu ei tekitanud. Niimoodi uurisin ma Saksa arhitektuuri kümme aastat ja ajakirjapakk kasvas päris kõrgeks. Ajalehest Sirp ja Vasar lugesin läbi kõik arhitektuuri käsitlevad artiklid. Ka kõikidel arhitektuurinäitustel olin ma kohal.

Praegu mõtlen – milline mõttetu tegu. Ammu oleksin pidanud selle huvi kõrvale jätma. Minu kehva tervisega ja õrna närvisüsteemiga poleks ma kuigi kaua projekteerimisega suutnud tegeleda. Läks õigesti, et ma oma elu loodusega sidusin.

Huvi kunsti vastu oli sama tugev. Kunstimuuseumis käisin sageli, hiljem ka kõigis tema filiaalides (Kristjan Raua majamuuseumis, Nigu-

liste muuseumis, Adamson-Ericu muuseumis) ja Tarbekunsti muuseumis. Kõik kunstinäitused said ära vaadatud, eriti aasta-ülevaatenäitused. Teadsin peaaegu kõiki kunstnikke.

Kunstitegemise lõpetasin siiski kindlameelselt ära enne aspirantuuri astumist. Sain aru, et joonistamine ja maalimine võtab palju aega. Minul seda aga ei olnud. Minu viimane viljakam joonistamine jäi 1951. aastasse. Veel mõned aastad peale seda proovisin natuke kätt.

Tänapäeval võib kunstiks nimetada igasugust asja, aga see ei ole enam huvitav. Võibolla mõned sensatsioonid, kui lased end alasti värviga üle valada ja roomad või püherdad siis põrandal – huvilised ümberringi vaatavad. Järgi jääb värviga mõkerdatud põrand. Või teed video, kuidas alasti mees jääväljal ringi sõidab – näitad teda eest ja tagant ja külje pealt. Ühte niisugust kunsteost olen 20 aasta jooksul näinud kunstinäitusel.

Onkoloogiahaigla peod

Virve oli oma haiglas kauaaegne ansamblilaulja. Paljud hiljem kuulsaks saanud koorijuhid olid noores eas nende juhendajad. Peaarst Aleksander Gavrilov armastas korraldada kord aastas suure peo. Ka mina olin kutsutud.

Kui Hiiul sai valmis uus onkoloogiahaigla, siis oli seal suur saal, kus pidu pidada. Rahvast oli palju, nii et kõigile ei jätkunud istekohta. Gavrilov armastas peo kõrgpunkti jõudes üles võtta isamaalisi laule, mida siis innukalt ühiselt lauldi. Need ei olnud keelatud laulude nimekirjas, aga väljendasid selgelt inimeste meelsust.

Enne Hiiu haigla valmimist üüriti Kungla hotelli saal, kus lauad täitsid otsakuti asetatuna terve ruumi. Süüa ja juua oli rohkesti. Peaarst dr Gavrilovil olid head suhted teatritega. Vello Viisimaa ja Sulev Nõmmik rääkisid toredaid lugusid, niikaua kuni nad väga purju ei jäänud. Jüri Järvet oli abiellunud onkoloogiahaigla arsti dr Puurandiga. Ka tema oli alati peoline.

Peod olid toredad. Kuigi enda kohta pean ütleva, et mina eriti piduline ei olnud. Süüa sai hõrkusid suupisteid, kuid alkoholi ma ei võtnud. Nii ei tundnud ma end eriti vabana.

Onkoloogiahaigla arstidega sain mõnega paremini tuttavaks ja suhtlesime kuni mu Polli tööleminekuni. Eelkõige olid need Aleksander Gavrilov ja Väino Rätsep (hilisem kauaaegne tervishoiuminister) ja dr Järvet.

Pärastpoole tantsis Virve rahvatantsuansambliis. Sellega käis ta ka rahvatantsupeol esinemas. Mina olin lastega rongkäiku vaatamas ja siis ka tribüünil peost osa saamas. Kui tore oli lapsepõnnidel kaasa elada ema tantsuröömule!

Jüri Järvet käis palju aastaid hiljem külalisetendusega – “Päikesepoisid” – Ugala laval esinemas. Virve käis tütar Meeliga vaatamas ja viis talle lillekimbu. Jüri Järvet saatis meile postiga tänukirja.

Veel mõne aasta pärast tuli Jüri Järvet koos proua ja tütre Janega meie Polli koju külla. Virve kattis laua ja me istusime pikalt juttu ajades. Doktor Järvetil oli paljugu mineviku ühise töö aastatest meenutada.

Lembitu edasisest elukäigust

Ülikoolis läks Lembitul edukalt. Ta oli algusest peale veendunud, et just pediaatriks (lastearstiks) tahab ta saada.

Ühel sügisel, kui üliõpilased saadeti kolhoose abistama, tutvus Lembit ligi kolm aastat noorema arstitudengiga, kelle perekonnanimi oli samuti Kask – Juta Kask (sünd 22.03.1935) ja kes oli pärit Mustvee-lähedasest Vilusi külast. Nende maja asus Peipsi laugjal liivasel rannal, kus vesi oli pikalt madal, et ujumissügavusse minna. Juta õppis silmaarstiks.

Juta ja Lembit abiellusid. Nende esimene laps Peeter sündis 30. septembril 1963, mil mõlemad olid veel üliõpilased. Lembitu ja minu ema oli neil Tartus last hoidmas.

Mõlemad said pärast ülikooli lõpetamist Viljandisse arstikoha. Seal sündisid hiljem Signe (9. septembril 1967) ja Vahur (17.05.1970).

Lembit on pidanud oma abielu alguspoolt õnnelikuks. Ta on öelnud, et nad sobisid Jutaga hästi. Hiljem tulid perre tülid. Kuna mina elasin kaugemal, siis ei hakka mina neid siin arutama. Ühe põhjuse, millega ma palju kordi kokku puutusin, oli Juta vaen meie ema vastu. Ta keeldus autosse istumast, kui seal oli meie ema.

Jutat tuleb küll kiita kodu väga heas korras hoidmise eest ja ta tegi väga häid toite.

Lembit töötas Viljandi lähiumbruse (maa)arstina. Tal oli oma jaoskonna peredega hea kontakt. Ta tellis meditsiiniajalehti (Медицинская Газета), -ajakirju ja -raamatuid (Медицинская Энциклопедия) ning

uuris neid hoolega. Seetõttu oli ta hästi kursis uute seisukohtadega. Eriti hoidus ta teatud ravimite määramisest. Üks nendest oli aspiriin, mida ta pidas kahjulikuks, kui kergekäeliselt määrata. Tema põhimõte oli, et palavik on viirushaiguste puhul kasulik, sest see on ainuke, mis viirused surmab. 40° pole lapsele üldjuhul ohtlik. Ta hoidis tugevatoimelised ravimid selleks juhuks, kui on möödapääsmatu võidelda hullusti kulgeva haigusega. Ka antibiootikume määras ta väga harva. Eriti ohtlikuks pidas ta hormoonravimeid. Lembitut mäletatakse siiaaani kui “arsti, kes ei kasutanud ravimeid” (nii tuletati mulle meelde venda 2011. aastal).

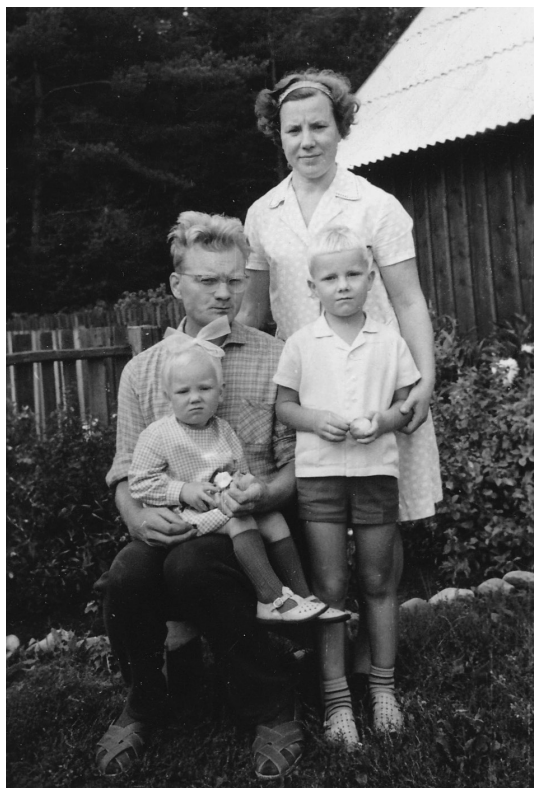
See tekitas konflikte teiste arstidega, eriti oma ülemuse dr Sarapuuga, kes Lembitu 60-aastaselt pensionile saatis.

Pered, keda Lembit arstis, olid temaga rahul. Ta oli kuulus samuti kaugel. Ka Pollist käidi allergiliste lastega tema juures. Lembit pööras suurt tähelepanu looduslikele raviviisidele. Mäletan, et ta kasutas ja soovitas mitmel puhul okaspuu vaiku ravimiks.

Ta pidas kõige võimsamaks organismi enda kaitsevõime mobiliseerimist haiguse vastu võitlemisel. Sellega ta alustas ravimist. On selge, et lastearsti ravistrateegia on väga erinev vanurite ravimisest. Lembitule oli hingelähedane just tegelemine lastega.

NKVD vangilaagristest vabanemise järel ja arstina töötamise ajal Lembit adventismiusku ei olnud, kuigi ta käis läbi oma endiste usklikest sõpradega – Tõnissonidega Türil ja Nõmmikutega. Margot oli abiellunud Hendriksoniga, kes oli tubli pottsepp (tegi hiljem pliidi ka Uue-Liival, kus siis elasid Lulli ja isa ning suviti Lembitu peregi). Margotil oli (vist) neli väga musikaalset tütart. Margot ise suri suhteliselt noorelt vähki.

Pensionärina asus Lembit elama adventistide juurde talusse. Laupäeva pidas ta endistviisi hingamispäevaks. Kuid ta ei pidanud adventiste teistest inimestest paremaks. Ta ütles, et nende hulgas on sama halbu, kui muude hulgas, kes võivad teise inimese maha lüüa. Lembitu tegutsemisvõime ja tervis käisid aastatega aegamisi allamäge. Viiekümnenndates eluaastates oli ta suuteline toore laasitud üsna jämeda tammepuu seljale ja puusadele toetatuna metsast paarsada meetrit koju vedama (nendest ta lasi hiljem tammelaudu saagida). Ta lõi üksinda suure talulauda pilpakatuse. Seitsmekümneaastaselt oli ta ristluudest ära ja enne kaheksakümnenndat polnud tast enam mingit tööregijat. Kuid sai endaga ise hakkama. Lembit ütleb,

Vend Lembit Kask (süles
tütar Signe), naise Jutaga
ja poja Peetriga.

et ta on Kristuse usku. Ta on juba hulk aastaid tõlkinud piiblit otse heebre-
rea ja vana-kreeka (selles keeles kirjutasid apostlid uue testamendi) keelest
eesti keelde. Ta õpib aramea-heebrea ja vana-kreeka keelt, et iga sõna saaks
täpse mõtte. Mina ütleksin, et see on tähenärimine. Ma ei oska hinnata,
kuivõrd hästi Lembit neid keeli tunneb, kuid tean, et ta on neid uurinud
juba aastakümneid. Lembit ütleb, et tõlgib piiblit laste jaoks.

(Olen juba poisipõlvest kirjutades öelnud, et vend oli väga nupukas
igasuguste kätetööde jaoks. Üks eluaegne jändamine oli vanade autode
sõidukõlblikuks tegemine. Veel ligi kaheksakümnesena parandas ta enda
sõiduauto.)

Lembitu järglased – lapsed ja lapselapsed

Järgnev jutt on minu eluloo kronoloogiast etteruttav. Aga küllap ta haakub just siin Lembitu elulooga kõige paremini.

Lembitu laste sünniajad on mõned leheküljed eespool kirjas. Kaks poega ja nende vahepeal tütar.

Peeter haigestus (diagnoosi jätan ütleмата) metsatehnikumis lõpetamise järel väga tugevasti, mistõttu ta on töövõimeline olnud ainult periooditi. Ta abiellus (naine teadis ta haigusest ja sai 29.04.1989 tütre Kätlini isaks. Kooselu ei kestnud kaua, kuid tütar oli varmas abielluma. Peetril on kaks lapselast Kevin ja Markus.

Venna Lembitu tütre Signe Adambergi pere. Signe ja tema mees Kaarel Adamberg on bioloogiadoktorid Tallinna Tehnikaülikoolis toiduainete tehnoloogia alal.

Venna Lembitu lapselapsed 2017. a suvel Peipsi ääres Vilusi külas, kus on vanaema Juta Kase (keskel) kodu. Juta Kask oli Viljandis silmaarst.

Signe on silmapaistvalt andekas. Ta õppis TPIs toiduainete tehnoloogiat ja olnud ettevõtlik end maailmas täiendama. Ta käis esinemas ülemaailmsel piimanduse kongressil Austraalias (vist 1996), täiendas teadmisi Hollandis, Poolas ja Rootsis. Kaitses 2003. a juunis filosoofiadoktori väitekirja *Lactobacillus*'e kohta: oponendid olid Marika Mikelsaar, A. Öpik ja Norra Põllumajanduse Ülikoolist Siv Skeie. Nüüd on Signe Adamberg Tallinna Tehnikaülikoolis õppejõud ja teadur. Ka tema mees Kaarel on filosoofiadoktor (kaitses 2004) lähedasel erialal. Neil on tütred Anne-Mai (15.06.2004) ja Kadi (23.11.2006). Arukülla ehitasid nad omale maja.

Vahur õppis Tallinna Pedagoogilises Instituudis käsitööõpetajaks. Ta on magistrikaadiga. Tema peres on kolm tütart: Karolin (28.01.2006), Helin (02.03.2010).

Teater ja kontserdid

Lulli tutvuste tõttu oli meil Estoniasse prii sissepääs. Istusime harilikult esimesel rōdul. Olime Virvega mõlemad suured teatrisõbrad. Kui vanemad hoidsid lapsi, siis oli meil mureta teatris käia. Estonias vaatasime ära peaaegu kõik lavastused. Kuid käisime ka Draamateatris, trükikoja Rataskaevu tänaval Kommunist klubiteatris, kus oli väga häid muusikatükke, Salme Kultuurikeskuse Harrastusteatris ja (alates 1966) Noorsooteatris.

Pärast sõjajärgsest teatrielust saime väga palju olla osalised.

Olime ka sagedased koorikontsertide külastajad. Riikliku Akadeemilise Meeskoori hiilgeajad (80–100 lauljat) langesid sellesse aega. Mehine meeskoorilaul oli meie lemmik. Mäletan ka, kui Dmitri Šostakovits oli kirjutanud laulu (või ballaadi) Leninist. Ta pühendas selle meie meeskoorile (või Gustav Ernesaksale?). Laulu esiettekanne toimus Tallinnas, Šostakovitš oli tulnud ise kohale. Laul võeti hästi vastu, autorit kutsuti korduvalt lavale. Tänapäeval vaikitakse see teos ja sündmus üldse maha.

Kuid esinesid ka mitmed teised koorid, kus me olime kuulajateks. Mõnelgi puhul sellepärast, et laval olid meie tuttavaid, sõpru ja töökaaslasid.

Toredasti esinesid TPI meeskoor, teaduste akadeemia meeskoor, samuti naiskoor, metsameeste meeskoor Forestalia, Kõrgemate Koolide Lõpetanute Segakoor. Ka Tartu Ülikooli meeskoor ja naiskoor juhtusid mõnikord Tallinnas esinema.

Aga koore tuli ka Lätist ja Leedust või kaugemaltki Nõukogude Liidust.

Saalid olid sagedasti kuulajaist tulvil, mõnigi kord ei saanud pileteid.

Ei jõua kõike meenutada. Üks esinemine, mis kõik saalid lõhki ajas (meie seisime teisel rōdul tagaseina ääres püsti) oli Lõuna-Ameerika indiaanlase Ima Sumaki kontsert. Nii suure ulatusega ja imelisi loodushäält pole vist ükski teine inimene suutnud tekitada. Ta oli ilmakeelne. Räägiti, et tema hiilgeajad olevat möödas ja sellepärast ta Nõukogude Liitu tuligi. Niisuguseid jutte aetakse tihti. Ja ega meil millegagi võrdlemise võimalust ju olnudki.

Kuulasime sümfooniaid. Tolle aja parim dirigent oli Roman Matsov. Ka klaverikontserdid olid meie lemmikud. Siis olid varajases keskeas Bruno Lukk (imeline muusik) ja Anna Klas. Esimest korda sain kogeda ka nende kahe klaveri koosmängu. Varem ei tulnud ma selle pealegi, et

nii saab kontserti anda. Peale kasvasid nooremad pianistid: Laine (algul Kallak, siis) Mets, Heljo Sepp, Vaike Vahi ja mitmed teised. Moskvast tuli Neuhaus, mõni aeg hiljem noor Neuhaus. Siis oli kontserdisaal tulvil juute.

Palju oli maailma rahvaste tantsuansamblite esinemisi. Nägin neist mõndagi: Edela-Aafrika rannikuriikide (need olid Nõukogude Liidu sõbrad) neegreid, India tantsu, Vietnami tantsugruppe, Indoneesia tantse, millest meil polnud varem õrna aimugi. Ka Filipiinide rahvaste tantsudest ei teadnud me mitte midagi. Jaapani ja Hiina tantsude eksootikast olime me midagi kuulnud.

Suure elamuse saime Itaalia marionett-teatri esinemisest. Ei uskunud oma silmi ja kõrvu, et kontserdisaali laval on võimalik niidist (traadist?) tõmmatavate väikeste nukkudega mängida selliseid kontserte – nukkude käed, pea ja keha liikusid kaasa klaverivirtuoosidega. Me ei olnud varem näinud ega näe enam kunagi nii võimsat marionettide esinemist. Tundub, et marionett-nukkude aeg on vähemalt meie lähikonnas läbi saanud.

Mõnelgi korral võtsime uut aastat vastu Estonia kontserdisaalis kontserdiga. Siis tuli jala minna linnakoju hipodroomi juurde.

Ka Nõukogude Liitu kuuluvate rahvaste laulu- ja tantsuansamblid Valgevenest ja Ukrainast kuni Kaukaasia ja Kesk-Aasiani olid väga huvitavad.

Kord käisime Vene teatri laval vaatamas Karjala teatri külalisetendust karjala-soome keeles.

Nikotiinimürgitused

Kandidaaditöö venekeelse autoreferaadi aitas mul kirjutada taimefüsioloogia sektori juhataja Vladimir Dušetškin. Ta oli väga põhjalik ja aeglane. Mul oli eelnevalt tehtud venekeelne mustand. Tema võttis lause-lause järgi ja kirjutas kõik oma meele järgi ümber. Siis küsis: kas mõte on ikka niimoodi. Ta tahtis, et ma istuksin tema kõrval ja jälgiksin iga tema kirjapanemist. Järsku käkerdas ta paberi ja viskas minema. Alustas otsast peale. Iseseisvalt vahetpidamata.

Mina ei olnud kunagi suitsetanud. Nüüd aga pidin ülemuse kabinetis istuma suitsu sees terve päeva. Kui ma koju läksin käis pea hirmsasti ringi ja süda läikis. Mul oli kaua väga halb olla.

Dušetškini peeti heaks vene keele korrektoriks. Ka minu autoreferaat sai päris hea. Dušetškin oli koos Johan Eichfeldiga töötanud Hibiinides.

Küllap ta Eichfeldi soovitusel Eestisse tuligi. Töötas põllumajanduse instituudis, oli seal ka direktor, enne kui eksperimentaabioloogia instituuti tuli.

Ta ütles avalikult välja, et eestlased ei ole suutelised üldistavalt mõtlema (minu arusaamise järgi tähendas see seda, et eestlased on alaväärtuslik rahvas). Pikapeale hakkas ta eestlastest lugu pidama. Ta oli väga abivalmis inimene. Tema suur hobi oli jahilkäik. Minu meelest käis ta jahil Leningradi oblastis või Karjalas, kus tal olid metsad tuttavad ja kindel jahiseltskond.

“Akadeemik” Lössenkot ta pooldas, kuid ta ei olnud mõnegi Lössenko seisukohaga ühel meelel. Mulle tundus, et ta oli isegi uhke selle üle, et tema vaated on teistsugused.

Nikotiinimürgituse sain ma ühel teiselgi korral. Olin oma klassi lõpetanute kokkutulekul Eda juures. Väga paljud “tüdrukud” suitsetasid kõvasti. Ka “poiste” hulgas oli suitsetajaid. Kui ma hommikukoidu ajal koju läksin ja tänavale jõudsin, lõi kõik maailm mu ümber kõikuma. Ma ei saanud sammugi edasi. Olin Tartu maanteel ja hoidsin kõvasti trammiliini postist kinni, et pikali ei kukuks. Kartsin, et kui miilits näeb, viib mind kainestusmajja.

Aastakümneteks jäi mulle nikotiiniallergia külge. Kui teises trepikojas asuvas naaberkorteris pani Kaarel suitsu ette, siis tundsin kohe seda läbi kiviseina.

Pere suurenes

Mäletan selgesti 1964. aasta suvepäeva Lillepeal. Me olime juba kolinud Harkusse, kuid harisime ka oma krunti Ämari külas, kust saime kapsad, kaalikad, kartulid ja marjad. Sealt oli Harkusse ainult neli kilomeetrit.

Lillepea väikeses majakeses oli veel alles kõige viletsam diivan. Me olime Virvega kahekesi ja kallistasime üksteist järelejätmatult.

21. märtsil 1965 sündis meile kolmas laps, kes sai nimeks Meeli. Meeli sündis Sakala tänava sünnitusmajas. Virve oli kõrvuti Helju Jüssiga, kes sai sealsamas poja. Läksin Alari, Krista ja lillekimbuga Virvele järele.

Minul oli väitekirj valmis ja paari kuu pärast seisis ees kaitsmine. Virvel oli 56 päeva sünnituspuhkust. Harkus lastesõime ei olnud. Lasteaeda võeti alates 1,5 aasta vanusest. Kui palgata lapsehoidja, siis oleks talle tulnud maksta sama palju, kui Virve palka sai. Medõe palk oli 42,5 rubla

Tütar Meeli Kask oli
4-aastasena (märtsis 1970)
nagu nuku.

kuus. Harkus ei olnud pealegi ühtki inimest, kes oleks tahtnud lapsehoidjaks hakata, mistõttu tuli hoidja leida Tallinnast.

Virve jäi koduseks. Mina sain (pärast tulumaksu (8 rubla) mahaarvamist) 90 rubla. Kahe koolilapse linnasõit ja tagasi (10 kopikat pilet) tegi 10 rubla. Korteriüür, küte, elekter ja vesi tuli maksta järelejäänud rahast. Koolilastele oli vaja ka vihikuid, midagi selga ja jalga panna. Aga mida süüa? kapsad ja kartulid olid oma käest, ka marju ja puuvilja. Leiba jõudsime osta. Võtsin nõuks, et ka piim peab lastel olema. Kuid muud enam ei saanud.

Töö ja elu koondub Harkusse

1960ndate aastate alguses sai eksperimentaalbioloogia instituudi peahoone Harku mõisas valmis. Ehitati kasvuhooned viroloogiasektorile ja vivarium koos laboratooriumide ja kabinettidega loomafüsioloogia ja -geneetikasektorile. Need olid peahoonest natuke kaugemal.

Hakati ehitama esimest 24-korteriga (3-kordset) elamut. Kogu seda kompleksi küttis katlamaja.

Elamu sai valmis 1964. Tollane teadusdirektor, geneetik Toivo Orav pidi saama ühe korteri. Ta lasi kahetoalisele korterile liita kõrvalolevast korterist juurde veel ühe toa. Nii tekkis kolmetoaline korter, kus esimene ja teine tuba olid läbikäidavad. Samal ajal oli juba hakatud ehitama veel üht sama suurt elamut, millel oli aga parem plaanilahendus: kolmetoalistel korteritel oli iga tuba esikust omaette uksega. Toivo Orav otsustas jääda ootama teise maja valmimist. Minule aga pakuti temale mõeldud korterit esimeses majas.

See oli mulle väga suur ettepanek. Ma kolisin oma ühetoalisest Ämari küla majakesest kolmetoalisse veevärgi, keskkütte ja vanniga korterisse.

Eksperimentaalbioloogia Instituudi teadurid ja laborandid 1960ndatel kolhoosi abistamas. See oli iga-aastane kohustus. Heina hangub (vasakul) Kalju Kask.

Virvel oli sealt võrdlemisi lihtne oma töökohta sõita. lapsed Alar ja Krista hakkasid sõitma linnakooli (45. keskkool) Paldiski maanteel, mis oli ka küllalt lihtne. See kool oli küll kokku pandud vene ja eesti osast, mis tekitas palju pahandusi. Aga nii see oli.

Kui 1964. aasta lõpul minu aspirantuuriaeg otsa sai, tekkis küsimus – kas hakkasid Harkust sõitma tööle Tallinna botaanikaaeda Kloostrimetsale? See tundus väga pikk sõit. Mis oli veelgi olulisem – minu katseaiaid olid Harkus, ma olin end seal kenasti sisse töötanud ja minust peeti väga lugu. Eksperimentaalbioloogia instituut võttis mind tööle ja suhe botaanikaaiaga lõppes.

Oma dissertatsiooni ei suutnud ma aspirantuuri lõpuks valmis kirjutada, kuid puudu jäi vähe. Järgmise aasta suvel kaitsesin ma kandidaaditöö edukalt Eesti NSV Teaduste Akadeemias bioloogiateaduste nõukogus. Tol ajal oli töö eestikeelne, juhendaja jaoks tegin venekeelse kokkuvõtte, millega ta nõustus. Kaitsmisnõukogu esimees oli akadeemik Harald Haberman.

Kriis

Kuni väitekirja kaitsmiseni oli tööpinge suur. Pärast seda pinge langes. (Kraadi kinnitamiseni Moskvast kulus veel aasta.)

Tundsin, et ma ei ole suuteline oma peret ülal pidama. Ma olin kohutavalt väsinud. Kui olin kolm tundi töötanud, siis järgnes paar tundi võitlust unega. Igal nädalal oli üks päev, mil töötasin Tallinnas teaduste akadeemia raamatukogus. Pool seal istunud ajast kulus tukkumisele või õigemini sellele, et teistele raamatukogus olijatele jätta muljet, et ma uurin kirjandust väga süvenenult. (Tukkujaid märkasid raamatukogus teisigi.) Kui ma oma katseaedades kõndisin ja vaatlusi tegin, siis olin sageli nagu uneskõndija – inimene, kes küll liigub, aga tegelikult magab. Seejuures pean ütlema, et õhtul ma ei uinunud – keerasin kaua küljelt küljele. Oli öid, mil uinusin alles pool seitse hommikul. Aga tõusta tuli kell seitse. Oli arusaadav, et nii ei saagi päeval töövõimeline olla.

Mind hakkasid vaevama mitmesugused mõtted. Mõned võtsid päris konkreetse kuju, millest ma ei taha siin üksikasjalikult rääkida: see tekitab praegugi õudustunde.

Õnneks sain ma aru, et mul on abi vaja. Muidu lõppeks kõik väga traagiliselt.

Kui Tallinnas pandi käima trollibuss nr 1: Teaduste Akadeemia ja Seevaldi (ametlikult: hipodroomi) vahel, siis oli irvhammastel valmis ütlus – nüüd on olemas otseliin nende kahe asutuse vahel. Pärast sain ma selgeks, et see liin oli vajalik paljudele teadlastele, aga ka näitlejatele (küll mõneti erineval põhjusel) ja muudele kultuuriinimestelegi.

Minagi läksin Seevaldisse. Sain (vist) kaks kuud haiguslehte. Pidin käima iga päev kohal. Mind pandi kušetile pikali ja öde süstis arsti dr Lippuse juuresolekul veeni mingit lahust. Korra kadus teadvus, arst vist sisendas minusse teatud mõtteid. Pärast ülesärkamist ja mõningast puhkust sain koju minna. See ravi oli jäänud juba talve aega (1965/66), lund oli parasjagu ja ma sõitsin edasi-tagasi suuskadel. Suusatamine oli samuti tervisele kasulik.

Ajad paranesid

Kevade eel olin jälle tööl. Mul oli väitekirja materjalide põhjal kirjutada veel mõni artikkel. Mõtlesin, et eestikeelse artikliga pole mõtet väljaspool Eestit töötavate teadlastega suhelda. Niisiis kirjutasin oma artiklid vene keeles ja 1967 ka inglise keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised avaldasid artikleid vist eesti, vene, inglise, saksa, prantsuse, hispaania – vist kuues keeles. Vähemalt ingliskeelse artikli toimetamisega ei olnud mingit muret. Trükiste (separaate anti autorile 25 tk tasuta) vahetamine välismaa teadlastega oli laialt kasutamisel. Ingliskeelseid artikleid oli mõtet saata ka Nõukogude Liidu teadlastele, kuigi nende inglise keele oskus oli kehv – kes aga vajalikuks pidas, see lasi kas või oma jaoks tõlkida.

1966. aastal sain bioloogiakandidaadi diplomi taimefüsioloogia erialal, millega kaasnes ka palgatõus. Saime majanduslikus mõttes jalad alla. Virve läks tööle. Jaotasime nii, et tema oli öövahetuses. Öösel hoolitsesin mina beebi eest, päeval oli Virve kodus ja kasvas lapsi.

Kui Meeli suuremaks kasvas, saime panna ta eksperimentaalbioloogia instituudi lasteaeda, mis oli kõrvalmajas. Virve töötas siis pooleteise töökohaga, mis oli seadusega lubatud. valskust tehes (mõne kaastöötaja nimel, kes siis raha Virvele andis) töötas ta ka kahe kohaga, isegi juhtus lühiaegselt 2,5 kohta.

Virve käis veel masseerijate kursusel ja sai vastava tunnistuse. Sel viisil lisateenistus oli aga raske – õhtud läksid pikalt töö peale, laste eest hoolitsemiseks ei jäänud aega.

Tööl tehti Virvele ettepanek õppida radioloogiaõeks. See tähendas 4,5-tunnist tööpäeva, mis lastega pere jaoks oli väga tähtis soodustus. Radioloogiaosakonna juhataja oli dr Ernits. Ta küsis Virvelt – ega te enam lapsi ei kavatse sünnitada.

Pärast kursuste läbimist saigi Virve selle töökoha. Lühikesest tööpäevast hoolimata, ei olnud radioloogiasse tööle soovijaid mitte palju. Kiirituse oht pani enamik inimesi tõsiselt mõtlema, pealegi nõudsid aina moodsamad aparaadid paremaid teadmisi.

Vanasti, kui onkoloogiahaigla oli veel Mitšurini/Wismari tänaval, juhtus selline lugu, et raadium-nõelaga patsient läks vesiklosetti, mis oli küll rangelt keelatud. Kiiritusallikas tuli välja ja sattus linna kanalisatsiooni. Haiglas oli suur paanika. Ma ei tea, mismoodi kanalisatsioon suleti. Agan. (raadiumnõel) otsiti kanalisatsioonist üles.

Krooniline kopsupõletik

Meeli oli natuke üle aasta vana, kui tal tekkis kopsupõletik. Erilist palavikku tal ei olnud, kuid kopsud ei paranenud. Ta pandi lastehaiglasse. See oli üksik suur kivimaja praeguse Viru keskuse kohal. Ainukene maja, mis selles kvartalis oli sõjast püsti jäänud.

Viru väljak oli lage ala. Sõja järel tehti sinna liuväli. Virvegi käis seal vist tüdrukuna uisutamas. Meil oli siis Nõmmel Hiiu kooli (mittetäieliku keskkooli) juures suur valgustatud liuväli ja mina käisin seal. (1972. aastal sai Viru väljakul valmis Viru hotell. Laikma tänavale oli ehitatud Teenindusmaja, mille üks projekteerijatest oli minu klassiõde Helve Aro. Hotelli ja Teenindusmaja vahel oli kaua aastaid või aastakümneidki marsruutkassode peatuspaik koos dispetšeriputkaga. Enne seda oli vist parkimisplats.)

Lastehaiglas olid lapsed väikestes tubades võrega voodites. Hooldajad olid kõik venelased. Eesti keelt sai ainult siis kuulda, kui mõni ema oli oma lapsega koos haiglas.

Meeli unustas eesti keele ära. Et vene keel oli talle võõras, siis ei rääkinud ta üldse.

Haigla ümber oli väike, taraga piiratud aed. Lapsi välja ei viidud. Käisime Virvega vaheldumisi õhtuti Meelit vaatamas ja olime siis aias. Seal oli mõni pink ja arvatavasti sõja järel juhuslikult seemneist tärnanud toominga, leedripuu ja sireli põõsaid. Oli kevad ja ilmad ilusad.

Pärast viidi Meeli sanatoorsesse osakonda, mis asus Pirita jõe ääres Kosel (Kose-Lükati kõrval). see oli suur paekivist taraga ümbritsetud krunt, milles olev maja oli kellegi käest kas ära võetud või oli omanik põgenenud välismaale. Peaarst oli lastearst Helvi Jürisson (sünd 1928), luuletaja ja tõlkija. (H. J. oli olnud abielus helilooja Andrei Volkonskiga (temaga poeg – näitleja Peeter Volkonski), vene aadliperekonnast, kes läks hiljem elama Prantsusmaale. Meeli sanatooriumis viibimise ajal oli ta juba abielus graafik Olev Soansiga (kellega kaks tütart).)

Kopsupõletik või bronhiit oli visa taanduma. 1967. a kevadel (veel taanduva lume ajal) viisime Meeli Taevaskoja lastesanatooriumisse. Seal oli jällegi palju vene personali. Meeli ei tahtnud kuidagi sanatooriumisse jääda. Tegime Virvega ühe vea, et sõitsime teda Taevaskotta vaatama. Meie lahkumine ja tema sinna jätmine mõjus talle kohutavalt raskesti.

Meeli kopsud paranesid ja hiljem pole tal nendega enam haigestumist olnud.

Pärnu sanatooriumis

Minu ristluud olid juba mõnda aega “paigast ära”. Ei saanud kummardada. Silmade pesemise ajal pidin ühe käega toetama kausi põhjale ja siis teisega näo peale vett panema. Kui seisin poes toidusabas, siis “suri”, eriti parem jalg ära. Ta oli tundetu ja käima hakates tuli jalga nagu puupakku järele vedada. Mõne aja liikumise järel muutus jalg jällegi tuntavaks. Kuid valu lõi tuhara-, reie- ja säärelihastesse. Iga sammu juures tuli hambad valu pärast risti hoida. Nii nagu Oskar Lutsu Tootsi-lugudes. Olin tõstmistega selga vigastanud.

Röntgen Keskhaiglas näitas, et üks selgroolüli oli teise suhtes 0,8 cm paigast ära nihkunud.

Sanatooriumisse oli kerge pääseda. Saadeti 4 nädalaks Pärnusse. Tehti mudaravi, selgroo venitust (seda oli väga kehv taluda), mitmesuguseid elektri- ja vesiraviprotseduure ja ravivõimlemist. Kõik päevad olid mitmekordselt koormatud igatsugu raviga. Kuid aitas: mitmekümne aasta jook-

sul olin ma üsna kenasti töövõimeline. (Alles pärast 75. eluaastat hakkasid ristluud häda tegema ja nüüd pole minust enam kõndijat. Talvel libedaga ei lähe enam toast õuegi.)

Ka selgroo kaelaosa tegi häda. Kaela ei andnud korralikult keerata ja tasakaalu pärast oli häireid. Tallinna Keskhaiglas, kus kaela uuriti, küsiti – kas ma olen pea peale kukkunud. See oli täiesti ootamatu küsimus. Tuli meelde küll, et kui ma olin poisike (vist 7 a), siis kukkusin pea ees keldrisse. Kaotasin teadvuse, kuidas mind sealt välja toodi, seda ma ei tea.

Nõmmel, kus me elasime, läks keldriluuk otse köögiukse eest alla. Keldril oli algul olnud muldpõrand, kuid siis valati tsementpõrand. Keldriluuk oli arvatavasti kuivamise pärast lahti jäetud ja köögiuks oli lukust lahti. Nii kui ma jooksu pealt köögiukse lahti lükkasin, siis ka sumaki keldrisse maandusin. Millegipärast on mul ettekujutus, et seal all oli betooni-segu kast, kuhu ma peadpidi kukkusin.

Koolipoisina harjutasin õuemurul võimlemistrikke. Eriti tahtsin saltot selgeks saada. Paljudel kordadel ei tulnud saltohüpe hästi välja ja kukkusin kaela peale.

Kui arst kaelauuringutel midagi leidis, siis võis küll olla, et olin kaela vigastanud. Käisin päris kaua kaela pärast keskhaiglas ravivõimlemas. Paremaks läks, aga kael jäi ikka õrnaks kohaks. Pärast 75. eluaastat läksid tasakaaluhäired tugevamaks. Ja “kaelasoonte haigus”, mida paljusid kuulen kurtvat, on minulgi nüüd väga hulluks läinud: ei saa suurt püsti seista (silme ees läheb mustaks). Istuda ja voodis lesides pole häda midagi.

Uurimisteemad kaldusid puuviljanduse poole

Minu katseaiad kandsid kenasti saaki. Instituudi perede lapsed käisid viltjat kirssi korjamas ja teenisid sellega raha. Teiste viljapuude saagid korjasime ära aedniku ja hooajatöolistega. Kõige suurem mure oli ploomidega. Need meeldisid paljudele. Aednik pidas õhtuti valvet. Ükskord tulid meremehed, kes valvurit hakkasid kividega loopima. Käidi ka istikuid varastamas. Saime kindlaid vihjeid, kes varastamas võisid käia. Läksin miilitsaga ühte tallu ja sattusimegi õigesse kohta.

Maguskirsiaed tegi eriti rõõmu. Seal olid paljud seemikpuud maitsvaid kirsse täis. Mul veel aretajakogemusi suurt ei olnud. See töö oli akadeemik Eichfeldi alustatud. Mina olin palju aastaid seda jätkanud, kuid ei osanud

lõppotsust langetada. J. Eichfeld oli siis veel teaduste akadeemia president ja tal oli aega vähe. Kirsside küpsemise aegu nägin teda mitmel korral aias vaatlusi tegemas. Pärast kandis ta mulle ette, et need ja need on head, millest saab sordid. Eichfeldi valikud osutusid õigeaks: neid kolme kasvatatakse praegu nii Eestis, Lätis kui ka Soomes.

Tegin ettepaneku, et oleme võrdselt aretajad. Nii jäigi. Eichfeld pani nime kahele (Nord ja Priima). Hiljem, kui dokumentide vormistamine päevakorda tõusis, selgus, et mõlemad nimed on maailmas juba hõivatud. J. Eichfeld oli siis juba surnud ja minu ettepanekul on nüüd 'Norri' ja 'Johan' (see on aretaja nimi). Kolmandale panin tütre Meeli nime järgi 'Meelika'.

Juba 1956. aastast peale olin oma uurimisobjektiks saanud viljapuud: nagu varem kirjutasin, olid need J. Eichfeldi alustatud katsed aprikoosi-puuga ja amuuri viinapuuga. On kahju, et kui ma hiljem Polli tööle läksin, jätsin viinapuud kaasa võtmata. Nende hulgas oli mitu, mis olid sama head, kui meil Eestiski praegu kasvatatav Läti sort 'Zilga'. Eksperimentaal-bioloogia Instituudi Harkusse kolimise järel läksid need maatükid ehituste alla ja viinapuud hävitati.

Juba algusaastatel, Harkus töötamise ajal, pöörasin ma tähelepanu kõikidele puuvilja- ja marjaliikidele, mis võiksid tulla arvesse, kui uued kultuurid. Mitmega rajasin ma suuremad katsed. Kokkuleppel Aianduse Peavalitsuse juhatajaga Gerhard Hansmaniga kasvasin ma kümned tuhanded musta aroonia taimed, millega sai rajatud tarbeaiad (tootmis-katsed) mitmes sovhoosis. Minu plaaniga liitusid ka mitmed metskonnad ja Tartu konservitehas. Viimane rajas ka jaapani ebaküdoonia tootmis-tandiku. Otsisin võimalusi koostööks teistegi entusiastidega. Üks, kellega aastatepikku koostööd tegime, oli dendroloog Alfred Ilves Luual. Temal oli ebaküdooniaistandik juba varem rajatud. Ka oli tal viljakandev toompih-laka istandik. Metsamajandid kasvasid kibuvitsa vitamiinitööstuse jaoks.

Vaatluse alla sai ligi kakskümmend liiki. Osa olid juba algusest peale selged, et need võivad arvesse tulla ainult pühendunud entusiastide kodu-aias, nagu virsiku- ja kreeka päklikipuu. Astelpajuga ma siis ei suutnud veel katset rajada – mul oli alles vähe puid, mille põhjal ei olnud loota tõsiseid järeldusi.

Kogu see tegemine oli ainult hobi ametliku töö kõrvalt ja see ei olnud kuskil plaanis ega aruandes.

Ametlikult oli mind taimefüsioloogia sektorist üle viidud taimegeneetika sektorisse ja minu ülesandeks oli tugevatoimeliste keemiliste mutageenide – N-nitrosoalküülkarbamiidide toime uurimine maguskirsipuu seemnete töötlemisel. See töö läks otsapidi välja sordiaretusse, täpsemini oli see sordiaretuse ühe meetodi uurimine. Kuna mul oli vabadus ise objekte valida, siis lisasin ma juurde ka õunapuu ja viltja kirsipuu. Eksperimentaalbioloogia Instituudis olin ma ainus viljapuude uurija.

Akadeemik Johan Eichfeld sordiaretajana

Elmises peatükis kirjeldasin ma J. Eichfeldi osa maguskirsipuu sordiaretuses. Tegelikult oli see väga väike osa Eichfeldi sordiaretusalasest tegevusest, mille käsitletu peaks möödapääsamatult kuuluma ka minu eluloo juurde.

Loodus oli J. Eichfeldi olemusse peitnud vajaduse luua taimeriiki omapäraseid vorme. See leidis väljenduse sordiaretuses.

Hibiinides, alates 1924, oli Eichfeld hõivatud katsepunkti rajamisega. On teada, et tema ülesandel või juhendamisel loodi seal kartuli-, kapsa-, naeri-, kaalika-, söögipeedi-, porgandi-, odra- ja kaerasorte. Aretati ka vaarika, musta- ja punasesõstra ning rohumaakultuuride sorte.

Kui Eichfeld sai 1940. aastal Leningradis Üleliidulise Taimekasvatuse Instituudi direktoriks, siis kasutas ta vabu tunde õhtuti mitme lillekultuuri sortide aretamiseks. Kõige rohkem on teada roosiaretusest, et ta tõi Krimmist aretuse lähtematerjali (mitmeid talle meeldinuid sorte). Leningradis tehtud ristamistest sai ta kõige silmapaistvama ja ühe kõige talvekindlama polüantroosi 'Mõrsjaroos'. Sellest roosisordist loetakse ka roosisortide aretuse algust Eestis. Nimelt tõi Eichfeld Eesti NSV Teaduste Akadeemia presidendiametisse asumisel roosiaretuse kaasa Eestisse. Tallinna botaanikaaias korraldatud 2010. aasta roosipäevadel "Eesti roosid 60 aastat" oli 'Mõrsjaroos' teetähiseks, millel ilutses lisatud sildil aastaarv 1950. Leningradi lähtetaimedest pärinevad minu teada veel sordid 'Kevad' ja 'Lumivalgeke' ning talvekindel pargiroos 'Wasablan'. Tema Rannamõisa teaduste akadeemia suvila kooperatiivis jätkatud aretusest sai ta sordid 'Friedebert Tuglas', 'Tallinn', 'Säde' jt.

Leningradis olles aretas J. Eichfeld koos Tatjana Vetšerjabiniga gladioole. Sealt pärinevad sordid 'Kuldtäht' ja 'Tanja'. Aretuse poolelioleva osa tõi ta Tallinna. J. Eichfeldil endal ei jätkunud aega aretuseks ning ta andis materjali Alli Süvalepa ja Helmi Võsamäe hooleks. Nii nagu mäletan, ei olnud kumbki sellest tööst huvitatud. Küllap sai Eichfeld sellest aru ja kogu aretusmaterjal anti botaanikaaias aednik Ellen Asveiti tööks. Eestisse toodud gladioolihübriididest saadi mitu uut sorti, nende hulgas silmapaistvamad on 'Pioneer' ja 'Lilla'.

Varasemas käsitluses ma juba mainisin, et J. Eichfeld koondas Eesti NSV Teaduste Akadeemia Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaasi hulgaliselt lillearetajaid: Alli Süvalepp (aastast 1952), Helmi Võsamäe (1957), Vello Veski (1957) ja Vera Jessinovskaja (vist aastast 1957). Viimane tuli minu teada Leningradist ja oli Tallinna botaanikaaias edukas liiliaaretaja.

1958. aastal sai J. Eichfeld ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks. Sellega koos anti talle kasutada "residents" praegusel Särgava alleel (sel ajal oli see vist Kuuskede allee). Särgava nimi pandi sellele tänavale taasiseseisvunud Eestis, kuna sinna oli oma (enne sõda?) maja ehitanud kirjanik Ernst Peterson-Särgava. Milleks see "residents" vajalik oli, seda ma ei tea – kas presiidiumi esimehe külaliste majutamiseks? Tegelikult oli see selline verandatüüpi akendega kahekorruseline (teine korrus oli pooleldi katusealune) maja, tõenäoliselt kas sõja ajal põgenenu vara või natsionaliseeritud. Minu tähelepanekute järgi maja ennast Eichfeldile vaja ei läinud, tema elas ikka Sakala tänava suure maja korteris kolmandal korrusel, kus mitmel korral olen käinud.

"Residentsil" oli väga suur aed. Selles oli valvemiilits. Eichfeld külvas sinna peenardele priimulaseemneid, millest kasvas tuhandeid taimi. Eichfeld valis esialgselt sealt välja paremad. Raskemaid tõstmisi ja töid tegi valvemiilits, kellele ta maksis arvatavasti oma taskust lisaraha. Tean, et väga kauaaegne Eichfeldi autojuht Soomets teaduste akadeemiast sai lisateenistust, kui ta Rannamõisa suvilas tegi kaevamis- või muid raskeid töid.

Ühel korral võttis Eichfeld minu kaasa lillekaste "residentsist" botaanikaaeda transportima. Ta ise ei jõudnud seal priimulaid paljundada ja aretust lõpule viia. Sellepärast viis ta valitud paremad taimed Tallinna botaanikaaeda Alli Süvalepa hoolde, kes tegi (koos Eichfeldiga) hiljem lõpliku valiku. 1982. aastal registreeriti sortideks 'Hämar', 'Kenar', 'Lein'

ja 'Purpurvaip' ning 1990. aastal (pärast aretaja surma) 'Aroom', 'Helios' ja 'Mall'. Minu meelest oli nimede väljamõtleteks Eichfeldi kaastöötajad, tema kiitis heaks. Eichfeld ise ei upitanud end kunagi tähtsaks aretajaks. Tema tegi, mis ta loomus sundis tegema ja tundis sellest rõõmu. See, et Eichfeld sai autoriks, oli kaastööliste õiglustundest sünenenud otsus. Ka otsustati sortide 'Lumivalgeke' (1982) ja 'Mari' (1990) autoriks registree-rida Alli Süvalepp. Muide, Mari on Süvalepa tütre nimi.

Tean, et tumepunase väikese kollase neeluga 'Hämar' on hinnatud väga kauase õitsemise poolest. Tuntud lilleaia omanik Laine Lepp on Maa-kodus (1996) silmapaistvalt headeks hinnanud aretisi 'Kuldne' ja 'Madli'. Priimulate puhul kulus seega aretamise algusest kuni sordi ametliku tun-nustamiseni 20 kuni 30 aastat või isegi rohkem. Muidugi, J. Eichfeld ise oli siis väga vana (suri 20. aprillil 1989) ja Tallinna botaanikaaed (sel ajal oli teadusdirektor, hiljem direktor kuni 1990, Andres Tarand) oli huvita-tud, et sealsed saavutused saaksid korralikult seadustatud. 'Mari' registree-riti samuti pärast aretaja Süvalepa surma (1988).

Tuleb lisada, et J. Eichfeld aretas ka sarvkannikesesordi 'Lydia'.

Kui Eichfeld 1968. aastal pensionile läks, siis töötas ta eksperimentaal-bioloogia instituudis veel vanemteadur-konsultandina kui juba 80. elu-aasta oli mööda saanud. 1963. aasta kevadel oli ta alustanud poolsuhkru-peedi aretust. Pensionärina istus ta Harku katsepõllul väikesel pingil, tegi vaatlusi ja kirjutas tulemused põlluraamatusse. Tal oli väga tubli laborant, EPA aiandusagronoomi haridusega Aime Raudsepp (sünd 04.01.1930), kes oli pärit Hallistest. Aretamisel kasutas Eichfeld seemnete kiiritamist gammakiirgusega ja teisel osal külvisest nende töötlemist tugevatoimeliste keemiliste mutageenidega. Viie põlvkonna jooksul valis ta mitu ühtlikku liini, millel oli ümmargune kergesti koristatav juurikas ja hea suhkru-saak. Aime Raudsepp võttis katsetulemused 1975. aastal kokku ja kas-vatas seemne riikliku katsetamise jaoks. Kahjuks ei olnud sellel perioodil Eesti NSV-s huvi suhkrupeedi aretamise, katsetamise ja kasvatamise vastu. Seeme kaotas aastate jooksul idanemise.

J. Eichfeld üllatas mind elu viimasel veerandil veel sellega, et ta hakkas tegema sojaoa aklimatiseerimiskatseid Harku katseaias (enne seda oli sellel maatükil minu katse musta arooniaga). Nüüd on Jõgeva Sordiaretuse Ins-tituudiski asunud sojaoa kasvatamise võimalusi uurima.

Minu viimane kokkupuude J. Eichfeldiga oli tema matustel Pärnamäe kalmistul ja sellele järgnenud peiedel Pirita rannahoones.

Lapsed kasvavad

Alar ja Krista olid koolilapsed. Said keskmist sorti hindeid, jooksid ja hul-
lasid. Meie majade juures kasvasid juba üsna tugevad tammepuud. Nad ei
olnud küll eriti vanad, kuid neil olid sitked kaugele sirutatud oksad, mis
olid laste meelisturnimispaigad. Kahe maja peale kokku oli ligi 50 korterit,
milles elasid enamasti noored pered. Kokku oli päris palju lapsi. Seepärast
tehtigi teise majja kahest korterist lasteaed.

Kooli mindi Tallinna. Esimestel aastatel 45. keskkooli, mis oli kõige
lähemal – Paldiski maanteel, meie poolt minnes üks peatus enne hipod-
roomi. Hilisematel aastatel mindi Tallinna 1. Keskkooli (praegune Gustav
Adolfi Gümnaasium). See oli südalinnas ja bussi lõpp-peatuses. Sõit kestis
küll kauem, kuid see oli täielikult eesti kool, kus mõnes klassikomplektis

Mustvee kõrval Rajakülas, kus elasid minu isapoolsed sugulased. Tänaval lähevad (1960) Virve ja meie poeg Alar.

õpetati ka prantsuse keelt. Kui Meeli kooli läks, siis tema tee viiski, koos paljude teiste Harku lastega, sinna kooli.

Harkus oli ainult väike vene kool, kuna naistevangla töötajad olid suu-remas osas venelased, kellega meie lapsed olid vaenujalal.

Krista sattus (45. keskkoolis) laste rahvatantsurühma. Kui tuli tantsupidu (Krista oli vist saanud teise klassi) oli tema mudilasrühma tantsuline.

Olid kõige pikemad suveõhtud. Tantsutreeningud kestsid kella kümneni. Krista oli Harkust üksinda – ta jõudis treeningstaadionilt koju alles poole kaheteistkümneks. Me olime kodus mures. Tüdruk oli väga väsinud, kuid vaimustuses. Suur rõõm oli meil teda tantsupeol vaadata.

Rahvatants jäi Krista harrastuseks väga pikaks ajaks. Hiljem tantsis ta kuulsas Ilma Adamsoni Sõpruse tantsuansamblis. Sellest moodustatud agitbrigaadiga käis ta Siberi raudtee BAM ehitajaid tantsuga lõbustamas, esines ka Vene-Hiina piirivalvureile ühel Amuuri jõe saarel. Lõpuks jõudsid välja Jaapani mereni. Viimaseks enda lõbustamiseks sai suplus selles meres. Tagasi tulid nad Habarovskist (Moskva kaudu) lennukiga.

Alar haigestus reumasse

1966. a kevadepoole jäi Alar reumasse. Tal oli esikohal reuma närvivorm (korea), süda oli vähem kahjustatud. Reumaarsti oli erakordselt sümpaatne doktor Tomberg, kes töötas ka teadurina Kliinilise ja Eksperimentaalse Meditsiini Instituudis. Ta pani Alari ravile reuma lasteosakonda, mis asus Nõmmel Valdeku tänavas ühes suures Eesti ajal elamuks ehitatud majas, mis oli sel ajal riigistatud. Lapsed olid suuresti voodirežiimil. Nädalas korra või kaks käis õpetaja, kes õppeülesandeid andis ja nende tegemist kontrollis.

Suvel tegime kolmekesi matka Kagu-Eestisse, kaasas olid Alar ja Krista. Minu geneetika sektori kaastöötaja Ivi Orava ema elas Valgas. Leppisime kokku, et saame seal ööbida. Virve ja Meeli jäid koju.

Sõitsime rongiga Tallinnast Valka. See oli poolepäevane sõit, mille jooksul oli Alar kogu aeg mu vaateväljas. Nägin, kuidas kaelalihased tõmblesid mitu-mitu korda minutis. Ka käed tegid tahtmatuid liigutusi. Mäletan, et seda oli emotsionaalselt väga raske vaadata.

Valgas saime (Pikal tänaval) kuuritaolise suveelamise. Ivi ema andis meile süüa. Õues saime palli mängida, ka toas raamatuid vaadata. Valgast tegime matku Koiva jõe äärde, ka Harglasse ja lähemasegi ümbrusesse.

Sügiseks olid arstid korraldanud nii, et Alar läks üheks aastaks reuma-haigete internaatkooli (Keila-Joa Sanatoorne Internaatkool), mis tegelikult asus Türisalul. Sügisel, luikede rände alguses, oli seal merele kogunenud umbes kakssada lumivalget lindu. Sellist vaatepilti ei ole ma enne ega pärast näinud.

Mind valiti lastevanemate komitee esimeheks. See tähendas, et ma olin õppenõukogu liige ja pidin sageli koolis olema. Direktor Eduard Plaan oli varem olnud Kose-Lükati sanatoorse internaatkooli direktor. Seesama mees, kes takistas Tallinna botaanikaaial Kloostrimetsa maade ja hoonete kättesaamist. Eduard Plaan oli väga toimekas rakendama lastevanemate komiteed kooli varustamiseks. Meie korraldasime, et lapsed saaksid naab-ruses asuvast majandist piima, samuti, et kala oleks söögilaul, leivatooted tuleks korrapäraselt.

Komitees oli Tallinna Ehitustrusti nr 3 juhataja seltsimees Lillepea. Koolil oli parasjagu käsil uue hoone ehitamine, mis ei edenenu. Direktori pealekäimisel muretses Lillepea kraana ja korraldas mõnda muudki. Koolis oli väga erineva haigusastmega lapsi. Kõige halvematel oli reuma rikkunud ära südame. Mitmel oli südant opereeritud, mõnele oli tehtud kaks ope-ratsiooni. Hulk õpilasi olid suutelised õppima ainult mõni tund päevas. Nende rühmad õppisidki ühe aasta jooksul ainult poole klassikursusest ja sedagi kergemal kujul. Nii et ühe klassi läbisid nad kahe aastaga. Osa õpilasi õppisid klassikursuse küll aastaga, aga kokkutõmmatud ainekavaga.

Minu ülesanneteks sai veel lastele huvitavas vormis rääkida puuvilja-dest ja eksootikast. Nii oli mul mitu esinemist. Häda oli selles, et Harkust Türisalule ei saanud otsejoones, vaid Tallinna kaudu. Mõned korrad, ilusa-tel sügispäevadel, püüdsin kasutada juhutransporti Haberstist.

Alar oli internaatkoolis viiendas klassis. Sel ajal paranes ta tublisti. Koju tulnud, oli instituudis energiline noor mees Rein Kool organiseeri-nud noorukitele mitmesuguseid spordiüritusi. Järgnevate aastate jooksul harjutas Alar tõstmist. Alari reumaatiline (kergekujuline) südamelihase põletik paranes ja nüüd tugevdas treening südant. Ma ei mäleta, mitmen-das klassis, aga Alar käis ka Harju rajooni noorte tõstevõistlusel. Poisid

mängisid jalgpalli, talvel uisutasid ja mängisid jäähokit. Ükskord sai Alar litriga otse vastu esihammast ja see läks pooleks.

Kooli Rein oli vahva mees, kes palju aastaid oma vabast ajast ja minu teada ilma tasuta poistega jändas.

1967. aasta augustitorm

Meie Lillepea krundilt Ämari külas saime marjad, köögiviljad ja kartulid. Olime seal augustipäeval peenraid rohimas. Kogu pere oli kohal, Meeli alles kahe ja poole aastane. Ootamatult hakkas tuul tugevaks paisuma. Juba lendas puude küljest murdunud oksi, kuskil raksas männipuu pooleks.

See hirmutas Virve väga ära. Meie endisesse väikesesse majja oli pere-meies võtnud uue üürilise. Sellel oli vana Žaporožets. Õnneks oli ta nõus meid 4 km koju Harkusse viima. Et tuli sõita läbi metsa ja pargi, siis võttis ta teele langenud puude pärast kaasa sae ja kirve. Kuidas me autosse ära mahtusime – kolm täiskasvanut ja kolm last – seda ei suuda ma meenutada. Koju me saime – olgu autoomanik tänatud.

Selleni oli alles tormi algus. Varsti läks lugu koledaks. Harku pargis langesid saja-aastased lehised ja tammed koos juurtega. Vahtrad ja jalakad murdusid keskelt pooleks. Ilus park oli koledasti räsitud.

Harku elamud olid edela poolt kaugelt tuultele avatud. Järsku surus tuul aknaklaasid puruks. Sadas vihma, mille kohutav tuul viis toa tagaseinani välja. Läksin õue, et vaadata, mida akendele ette lüüa. Ei saanud midagi, sest tuul oli maja meiepoolse katuse ära lõhkunud ja ülalt sadas alla eterniititükke ja purustatud roovituslaudu. Tuli varju minna, et mitte surma saada.

Tugev vihm ladistas koos tormituulega öö läbi. Põrandal oli vesi üle labajala. Kühveldasime vett ämbrisse kuni hommikuni ja valasime vannist alla.

Suur osa Eestimaast oli tormist laastatud. Polnud millega parandada ja ehitusmaterjali polnud ka kuskilt võtta. Eksperimentaallöökia Instituudil oli õnneks eterniitplaate olemas ja direktor andis neid meile parandamiseks. Koos majakaaslase Ilbo Mesipuuga lõime katusele uued roovilaudad ja panime eterniidi tahvlid peale.

Eestimaa laastatud metsi ei jõudnud meie oma maa mehed ära koristada. Taga-Karpaatiast toodi ukrainlasi. Karksi-Nuia Lossimägedele ehitati

neile terve omaette asula, kus olid kahekordsed punaseks värvitud puumajad. Paljudele tulid hiljem pered järele. Hulk ukrainlasi võtsid eesti naised. Nüüd on Karksis palju ukraina nimedega peresid. Mitte kõik ei ole eesti keelt ära õppinud. Kes algul rääkisid ukraina keelt, on nüüd vene keelele üle läinud.

1967. aasta (riigi)metsade murdu töötati üles kaks aastat, osa vist kõdunes ära. Niisuguseid metsatöölise asulaid, nagu on Karksi Lossimägedelt Polli viiva tee otsas, olen näinud mujalgi.

Harku pargi tuulemurdu koristasid põhiliselt aednik ja traktorist. Mootorsaagi ei olnud, töö tehti pärast sügiseste aia- ja põllutööde lõppemist kahemehe saega talve algul ja seda jätkus kauemakski. Sain sealt ka enda tarbeks küttepuid. Meil oli puuküttega pliit (elektri- ja gaasipliiti meil ei olnud) ja puudega köetav vanniahi. Traktoriga veeti laasitud tüved maja juurde. Need olid peenemad ja kõvemad notid, mis tarbepuuks ei sobinud. Kõik olid kõvad lehtpuud (eriti tammed, saared ja jalakad), sekka ka vahtraid, hobukastaneid ja muud. Virvega kahekesi me neid siis parajateks juppideks saagisime. Niikaua, kui puu oli toores, läks saagimine üsna kenasti. Ära kuivanud saare-, tamme- ja ka jalakapuud sae aga nagu konti.

Lastele mänguväljak

Lasteaia lastel oma mängukohta ei olnud. Mindi Harku pargi lagedamale päikesepaistelisemale paigale. Ühel päeval nähti seal rohu sees aga rästikut.

Harku pargi teises, lõunapoolses, osas oli rästikuid rohkesti. Neid jagus ka põllule, eriti aga metsa ja pargi servalt algavasse rabasse. Ühel suvel asus üks rästik elama traktoristi pimedasse tuulekotta. Paar nädalat oli pererahvas mures majauksest sisenedes. Siis läks rästik sealt minema.

Meie käisime taludest piima toomas. Mõnigi kord juhtus, et rästikud olid pargis teerajal, kui lapsed läksid piimamannerguga. Siis jooksid nad koju tagasi ja pidime ise piima järgi minema. Aegade jooksul käisime mitmes talus piima toomas. Kõige kaugema taluni oli kaks kilomeetrit, kõige lähem oli kohe pargi taga, vaevalt poole kilomeetri kaugusel.

Rästikute pärast lõpetati kohe lasteaialaste parki viimine. Pargi kõrval oli töötajate peenramaa. Sealt võeti üks osa laste jaoks ja tehti mängumaja. Mullase maa katmiseks tõime katsemajandi äärealalt mättaid. Olime pärast tööpäeva meestepundiga kohale sõitnud (instituudil oli üks veo-

auto) ja lõikasime paraja suurusega rohumätaid. Üks kahe kuni kolme aastane tüdrukutirts tuli isaga kaasa. Meestel olid viinapudelid kaasas ja parajal määral mehed juba purjus, nii et ohutusnõudeid enam ei jälgitud. Veokasti serv lasti kolksuga alla kukkuda, ega vaadatud, et pisike tüdruk oli otse auto kõrval. Kastiserv läks kümne sentimeetri kauguselt lapse peast mööda. Elu lõpuni jääb meelde ehmatuse, kui nägin kastiserva lapse poole kukkumas.

Minu meelest sel ajal dokumente ei nõutud, et sa oled lastekasvataja kutsega. Ei oska öelda, kas juhatajal oli mingi tunnistus. Üks kasvatajatädi oli pensionärist(?) õpetaja, kes oli tulnud koos poegadeka Võrumaalt. Üks neiuuke oli äsja keskkooli lõpetanud. Kokk oli lihtsalt üks perenaine. Kuid kõik nad olid väga lastesõbralikud ja sümpaatsed inimesed.

Inglise klubi ja suusalaager

Pärast aspirantuuri oli möödunud mitu aastat, mille jooksul Irene Tiivel oli organiseerinud inglise keele klubi. Ka mind ei oldud ära unustatud. 1967. aastal sain kutse selles osaleda. Esimene üritus, millel ma pealtvaatajana osalesin, oli Oscar Wilde'i teatritükk "Tähtis olla tõsine". See toimus Sakala tänaval (poliitharidusmaja) ühes saalis.

Küllap mul ei olnud Kristat kuhugi jätta ja ma võtsin ta kaasa. Laps ei saanud midagi aru ja tal hakkas igav. Niheles ja lõpuks ronis toolide (toolid olid vist tühjad) alla ja keeras end seal nii ja teistpidi. Mul oli kohutavalt häbi ja ma ei saanud etendust jälgida. Õigupoolest oli mul ka väga raske tüki jutust aru saada.

Teised olid juba osa võtnud ka Akadeemilisest Inglise Keele Suusalaagrist (ingl lühend AESC). Nüüd võeti mind ka selles osalejaks. Tingimuseks oli mängida järgmises teatriloo ülemteenri Pamphiliuse osa. Semproniust mängis Heiki Vallaste.

Esimestel aastatel toimusid suusalaagrid Tartu R. Ülikooli Kääriku spordibaasis, kokku 5 päeva (saabuti juba teisipäeva õhtul). Seal oli suur saal, lava etenduse jaoks ja kahekordsete naridega elutoad, enamasti neljale. Söögitoaks oli eelnimetatud saal.

Korraldamiskulud oli oma peale võtnud küberneetika instituut, sealhulgas suur üle 40-kohaline buss (isegi kaks bussi – teine buss tuli Tartust), kuhu pandi ka suusad. President oli akadeemik Hillar Aben, kõva käsi ka

mäesuusatamises. Tema osatähtsust algatajana ja organiseerijana peeti nii oluliseks, et kui ta hiljem enam ei osalenud, jäi ta eluaegseks aupresidendiks. Igal aastal valiti laagri lõpetamisel järgmise aasta (tegev)president. Tal jäi siis ettevalmistamiseks (organiseerimiseks) terve aasta aega.

Kõige suurem üritus oli täisteatrietendus paljude osavõtjatega, mis võttis terve õhtu. Mõnel aastal oli paar väikese tegelaste arvuga teatritükki. Kes neis ei osalenud, pidid esinema millegi muuga – esitama laule, luuletusi või midagi muud. Oli aastaid, kui mõeldi välja suur etendus, milles oli igäühel midagi teha – laulda ooperiosi (meil oli heade häältega osalisi), tantsida balletti või midagi huvitavat välja mõelda.

Hommikusöögi järel algasid õppetunnid, kus meie eelmise päeva keelekasutuse vead läbi arutati. Esimestel aastatel andis Irene Tiivel igäühele paberil kätte tema tehtud vead. Hilisematel aastatel oli grammatikatunde ja harjutamist. Tiivel oli siis osavõtjate sekka võtnud ka inglise keele õpetajaid.

AESC oli kinnine klubi, kuhu pääses ainult kutsega ja soovitajate abiga. Osaleja pidi olema meeldiva käitumisega, konfliktid inimesed pukseeriti peagi välja. Mängureeglite tunnistamine ja neist kinnipidamine oli kogu ürituse alustala. Avalik poliitika oli tabu. Ideoloogilisi kommuniste seltskonda ei võetud. Kas inimene on kommunistliku partei liige või mitte, sel polnud tähtsust – kuid ta ei tohtinud oma ideoloogiat propageerida. Osavõtjate hulgas oli ka dissidente, näiteks Rein Ruutsoo. Kuid ei tohtinud paista, nagu oleks AESC dissidentide üritus.

Meil oli palju Mati Hindi taolisi, kes rohkem või vähem häälekalt oma seisukohti väljendasid. Igal pealelõunal olid meil esinemised, kus peeti palju ettekandeid. Mõnel oli väga teaduslik (näiteks füüsika, keemia, bioloogia või muu alane etteaste), millest paljudel oli väga raske aru saada. Teised oskasid esineda populaarselt, kolmandatel oli puht üldinimlik teema, mõnel filosoofiline. Ettekandeid oli igalt erialalt. Küsimusi ja vastamisi oli palju.

Teadlaste hulgas on olnud nii väga häid sportlasi, kui ka neid, kes pole midagi teinud. Meie mängureegel oli, et laagri avamine toimub kuskil lagedamal paigal ja suuskadel. Igäüks (seisti ringis) tutvustas end, öeldes nime ja asutuse, kust ta pärit, sõitis siis presidendi juurde ringi keskele, sai käepigistuse ja embleemi, mille pidi pärast õmblema oma riiete külge. Asja

juurde kuulus, et igaüht tervitati lumepallide loopimisega. Järgnes ühine rajasõit. Kehvad suusatajad pudenesid kiiresti kõrvale ja pöördusid laagripaika. Kel oli etenduse proov või muu ülesanne, ka see pöördus tagasi.

Teised tundsid rõõmu suusailmast. Väga head suusatajad võtsid ette pikad rajad. Neil olid kohased 50-kilomeetrised matkad. Algul läksin minagi kaasa kangete meestega (Ants Nõva, Jüri Engelbrecht ja paarkümme teist), kuid tundsin, et minule on see pingutus ülearu. Siis leidsin paraja tempo, sõitsin ka üksinda või mõne omasugusega. 30 kilomeetrit oli minule küll.

Minu esimene suusalaager sattus aprilli algusesse. Käärikul oli veel paks lumi. Päevane päike päevitas põski. Seisime vastu päikest ja nautisime talve lõppu. Seal oli häid slaalomiradu. Kangetel meestel oli kaasas mitu paari suuski. Mitmed osalised tulid kohale oma autoga. Kuid oli ka jaanuari suusalaagreid, mil päevad imelühikesed ja suusasõite tegime kuuvalgel. Mõnel aastal oli külma -25 kraadi C ja löikav tuul. Siis olid suusamatkad ainult tõeliste asjaliste päralt. Sai otsitud metsaseid radu ja hoiduti lagedaist pikkadest laskumistest. Või olid väga niisked ja tuisused ilmad, kus sadas paksu märga lund. vale määre puhul juhtus, et klombid suusa all olid nii paksud, et ei saanud teisiti, kui suusad õlale võtta ja tagasi sumada.

Hirmsa tempo puhul võis higi mööda selga alla voolata. Teinekord aga puhus vinge tuul sust nii läbi, et külmetasid koledasti. Riietuse valik vastavalt ilmale oli suusamõnu jaoks otsustav.

Õhtusöögi järel koguneti mõnekesi kuhugi seina äärde (hilisemates Sangaste lossi laagrites kamina juurde) ja seal võis kuulda selgesti vene võimu vastaseid arutelusid. Kui keegi tundmata meelsusega osavõtja ligi tuli, siis lõpetati jutt. Oma meelsusele vastavaid jutte sai aetud ka suusatamise ajal, kui jäädi kuhugi väiksema seltskonnaga peatuma.

Teisel Kääriku talvel sõitsime “Kekkoneni rada” – Nõukogude ajal oli Soome president siin pikemat suusasõitu teinud. Tema jaoks oli väike saun ehitatud. Nüüd tegime seal endale sauna ja ronisime väga sügava jääga jääauku.

Enamikul teadlastest polnud aasta jooksul mahti tantsimas käia. Seepärast oli alati õhtune tants kõigile, kes tahtsid. I. Tiivel oli valinud seltskonna, kus oli palju ka noori, imehäid tantsijaid. Kuid oli ka vanu. Minu mäletamise järgi oli ühes laagris ehitusteadlane akadeemik professor

Leo Jürgenson vist 75–80 eluaastates veel väga tantsuhimuline ega jätnud tantse suurt vahele. (Tõsi, paistis et tasakaalu hoidmisega oli raskusi.)

Tantsuhimulised pidasid vastu poole ööni. Vähesed paarid ka hommikuni. Siis oli tegemist, et hommikuste harjutustundide ajal silmi lahti hoida. Välja magati kas suusatamiseks ette nähtud ajal või pärast lõunasööki. Mitte ühtegi etteheidet ei tehtud kellelegi, peaasi, et sa päevakavaga hakkama saad.

Mängureeglitest kõige tähtsam oli, et tohtisid rääkida ainult inglise keeles, olgu see siis suusatamise ajal või ükskõik mis asja ajades. Irene Tiivel oli väga range ja võisid üsna kindel olla, et järgmist AESC-d sinu jaoks enam ei tule.

Esimestes laagrites nägin, et päris paljud läksid eesti keelele üle, kui Tiiveli vaateväljast eemale jäid. Need olid ajad, mil keegi haruharva Nõukogude Liidust välja sai. Inglise keeles rääkimise võimalust aasta jooksul peaaegu polnud. Paljudel oli väljendumisoskused väga kehvad. Ka mina kuulusin nende hulka. Mu sõnavara oli väike, grammatikat ei osanud. Püüdsin neil päevil mõelda inglise keeles. Kui öösel üles ärkasin, siis sättisin oma mõtteid inglise keelde. Ausalt öeldes olen ma võórkeeltes andetu. Ma püüsin AESCdes ainult seepärast, et oli veel kehvemaid, ja ma olin usaldusväärne, väga kohusetundlik (korraldasin kõikide Sangaste-aja laagrite komandandi kohuseid – majutuse, ruumide korrasoleku, toitlustussuhted köögipersonaliga, kogusin söögiraha ja maksin selle, kellele vaja), minusse suhtuti sümpaatiaga. Ma olin kõik need 25 (või 27?) aastat nähtav kuju, kellega ei olnud ühtegi arusaamatust.

Jäi ütle mata, et ma olin küllaltki hea tantsija. Minu valsikeerutused olid ühed parimad: partnerite pead hakkasid ringi käima, mina olin kindel kui kalju. Muidugi oli mul tantsuringis ka suuri puudusi. Ma ei osanud kõige moodsamaid tantse. Ja ega ma mõnes lihtsamaski tantsus teab mis meister polnud.

Tekkis ka püsitantsupaare, kelledest said abielupaarid.

AESCde kõige pikaajsem asukoht oli Sangaste lossis. Seal oli imetore ümmargune saal, suur söögisaal, mida sai samuti üritusteks sättida. Teisel korrusel oli loengusaal. Duširuume oli palju. Magamiseks sobivad toad. Ümbrus suusatamiseks kaunis, suuremad mäedki kättesaadavad: kanged suusatajad sõitsid Harimäele, Pühajärvele ja Tehvandile.

Kui Küberneetika Instituudist eraldus 1979 KBFI (Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituut), siis võeti Irene Tiivel sinna ametisse ja akadeemiliste inglise keele suusalaagrite korraldamine jäi sellele asutusele. Teaduste akadeemias oli juba mõnda aega kujunemas seisukoht, et nendele laagritele kulutatakse liiga palju tööpäevi. Siis võetigi üks päev vähemaks: välja sõideti kolmapäeva õhtul, seega jäi 2 tööpäeva, pluss nädalavahetuse päevad.

Aastate jooksul hakkasid teadurid rohkem välismaale pääsema. AESCs oli voolavalt inglise keelt valdavaid inimesi, osati nii oxfordi inglise keelt kui ka ameerika keelt. Tunti Lääne-Euroopa riikide olusid. Vestlused läksid aina huvitavamaks, sageli oli ettekandeid reisidest. Minu sõber Heiki Vallaste oli Tallinnas õppinud iseseisvalt selgeks jaapani keele ja siis mehkeldanud end pooleks aastaks Tokyosse maailmanäitusele N-Liidu paviljoni giidiks. (Muide, iseseisvunud Eesti saatis ta Jaapanisse esimeseks asjuriks, kes valmistas ette suursaatkonna (saadikuks sai Mark Sinisoo) avamise.)

Väarikas seltskond

Ma olin kaua AESCides osaleja. Et hiljem selle juurde mitte pöörduda, ütlen, et sain seal tuttavaks sadade teaduritega peaaegu kõikidest teaduste akadeemia instituutidest. Paljud mäletavad mind. Mina õppisin seal väga palju. Ma mõtlen silmaringi; inglise keele suhtes mul erilist annet polnud, aga midagi jäi ikka meelde.

Inglise keele suusalaagrites oli eriliselt andekaid inimesi ja väga hea iseloomuga (muidugi oli ka vastupidiseid). Paljudest noortest on saanud nüüdseks väga silmapaistvad teadlased või teaduse organisatorid.

Loetlen akadeemikuid, kellega seal koos olin. Mõned olid siis alles noored, kuid on nüüd akadeemia liikmed. Peale juba mainitud Hillar Abeni (tema naine on meie kooli “tüdruk”, minust üks aasta ees), oli seal – mitu aastat – väga pikakasvuline kõhn Jaak Aaviksoo, kes valitud seltskonnas rääkis Šveitsis enesetäiendamise kogemustest ja kuidas reservõduritel on igas külas käes relvad, et iga minut olla valmis kodumaa kaitsmiseks. Meie laagritest võtsid osa akadeemik-sekretär Nikolai Alumäe (küberneetika instituudi rajaja), Boris Tamm, kes oli kaua aega küberneetika instituudi direktor ja seejärel kaua ka TPI rektor, teaduste akadeemia asepresident paljude välismaa akadeemiate välisliige ja ülikoolide audoktor. Ta oli muide

ka EKP Keskkomitee liige 1981–1990; tema tütar uppus Estonia laevahukkus (tütrelapsi hakkas kasvatama Boris Tamm); Boris Tamm oli mitmel korral AESC president. Üks sagedasemaid osavõtjaid oli Endel Lippmaa, kelle inglise keel oli algul kohutavalt halb, kuid kes arenes kiiresti ja rääkis hiljem suurepäraselt. E. Lippmaa oli instituudi (KBFI) parteitu direktor, kes hiljem sageli USAs viibis ja kes igasuguseid imelisi asju teadis. Esimestel kordadel tundus ta suuskadel olevat üks kobaja, peagi selgus, et ta on päris sitke suusataja. Lippmaa oli ikka koos oma naise Hellega (tema isa Villem Raam oli arreteerituna Siberis 1941–1956) ja vanema poja Jaaguga (noorem poeg Mikk oli USAs, kandideeris Tokyo Ülikooli ja lõi seal ühe jaapanlannaga perekonna). Endel Lippmaa pärineb maailmakuulsalt botaaniku ja Eesti esimese vabariigi akadeemiku perest, kes hukkus 27.01.1943 Tartus nõukogude lennuki pommist (surma said mõlemad vanemad ja õde, Endel oli kinos).

Väga palju kordi või peaaegu alati oli suusalaagris Jüri Engelbrecht, hilisem Eesti Vabariigi Teaduste Akadeemia president (1994–2004), aastast 2006 on ta Euroopa Teaduste Akadeemiate Föderatsiooni president ja muidugi paljude välismaa akadeemiate välisliige ja ülikoolide audok-

Klassi kokkutulekul 1969 Kloogal – kakskümmend aastat pärast lõpetamist. Ees vasakult kolmas on klassijuhataja Leida Annus.

tor. Leo Mõtus on praegu Eesti Vabariigi Teaduste Akadeemia peasekretär. Mõlemad on olnud AESc presidendid. Mart Saarma võttis noore mehana osa AESCist. Nüüd on ta juba 20 aastat Soomes Helsingi ülikoolis instituudi direktor. Eesti TA liige.

Kaua on AESCs (ka president) olnud Georg Liidja, suurepärase füüsik. Samuti Enn Tõugu (kandideeris 1996 Eesti Vabariigi presidendiks).

Akadeemikutest on mõnel korral inglise keele suusalaagris olnud ajaloolane Juhan Kahk (tema tütar, tõlkija Anne Kahk aga palju kordi), astronoom Jaan Einasto, keemikud Oskar Kirret ja Mihkel Veiderma.

Professoreid on olnud palju, neid loetleda ei jõua. Siiski tahaks märkida väga olulist keeleteadlast ja Eesti Vabariigi taastamisaeget poliitikut Mati Hinti.

Akadeemilise Inglise Keele Suusalaagri üks silmapaistvamaid osavõtjaid (on olnud ka president) – Irene Tiiveli poeg Toomas Tiivel koostas päris paksu raamatu, mis ilmus trükist pealkirjaga AESC.

Suurbritannia kuninganna Elisabeth II autasustas Irene Tiivelit Briti Impeeriumi ohvitseriklassi ordeniga 2003. aastal. Ka mina olin Briti suursaadiku residentsis ordeni kättesaamise peol.

Matk noorte loodusesõpradega Uuralitesse

Eelmine peatükk haaras pika ajaperioodi. Seal märgitud Toomas Tiivel võttis osa ka noorte loodussõprade ekskursioonist, mille üks juhte ma olin.

ENSV Noorte Loodussõprade Keskmaja korraldas (1967. või) 1968. aastal eelmärgitud ekskursiooni, mille juht oli Jüri Metsaorg (keskmaja direktori mees). Abiks oli tal üks geoloog; kuid Jüri arvas, et parem oleks veel üks täiskasvanu, kutsudes kaasa minu.

Lapsed (vist 11) olid enamasti 16–17-aastased. Toomas Tiivel oli üks nooremaid (sünd 1952) – tema oli liblikate uurija. Veel noorem oli Peeter Ernits (1953). Võtsin kaasa ka oma poja Alari, kes oli hoopis poisike (1955). Tahtsin, et temagi tutvaks reisimise rõõmude ja vaevadega.

Lähenemas oli Lenini juubelisünniaasta. Seepärast tegime esimese suurema peatuse Uljanovski linnas, kus parasjagu rajati hiiglamuuseumi: Lenini sünnimajale ehitati ümber suur kivihoone. Avatud oli aga Lenini muuseum. See oli kahekordne suur puumaja, kus oli elanud Lenini vane-

mate – Uljanovite – pere, siis kui ta isa oli kubermangu koolide inspektor. Loodetavasti jäi see meile kõigile rohkem või vähem detailselt meelde.

Sverdlovski linn (varem ja nüüd uuesti Jekaterinburg) oli juba Uuralites. Otsisime öömaja ja meid võeti lahkesti ja odavalt ööbima ühes linnaäärses puumajas, kus kemmerg oli aias ja me saime oma magamiskotid laduda, nagu kilud karbis, toa, esiku ja köögi põrandale, nii et jalale astumisruumi ei jäänud. Küllap oli see hea kogemus.

Sverdlovskis jäi Peeter Ernits kõhuvalusse. Haiglas tehti talle pimesoolelõikus. Jüri helistas isale koju, kes läks väga pabinasse ja sõitis esimesel võimalusel lennukiga Sverdlovskisse. (Peetri isa oli onkoloogiahaiglas kirurg, hiljem radioloogiaosakonna juhataja.) Metsaorg jäi haige lapse juurde, mina võtsin ekskursiooni juhtimise üle ja meie sõitsime lõuna suunas Tšeljabinskisse.

Uuralites oli Nõukogude Liidu üks esimesi ja sel ajal suurimaid – Ilmeni looduskaitseala, kus võis leida peaaegu kõiki selle suure riigi mineraale ja kivimeid. Sealsetel madalate mägede radadel oli meil ilmatu põnev. Et me ka midagi õpiksime, selleks oli kaasas geoloog.

Loobun üksikasjalikumast kirjeldusest. Ütlen, et Peeter Ernitsast sai bioloog, kuid nüüd on ta juba palju aastaid väga tuntud ajakirjanik Maalehes (oli mõnda aega peatoimetaja). Eesti Vabariigi Riigikogu liige.

Toomas Tiivel (vanaisa oli tuntud pedagoog Eerik Jaanvärk, tema tädi Epp Jaanvärk oli “minu kooli” tüdruk, aasta eespool, ajaloolane) õppis bioloogiks (lõpetas 1975) ja sai rahvusvaheliselt tuntuks teoreetilise bioloogia valdkonnas. 40-aastaselt läks diplomaatilisele tööle ja oli mitmes riigis suursaadik.

Tervis tegi ikka muret

Vererõhk oli kõrge – 180/100, rohtudega sain 160/90 peale, kuid oli ka paremaid aegu – 140/80, isegi veel vähem. Valud südames püsisid ülikooliajast peale. Dr Erich Moisar kirjutas rohtusid, kus tähtsamad osalised olid veise südamerohi ja maikelluke (kõiki ei mäleta). Luminaal kestis vist ka. Ma arvan, et broomi jättis ta hiljem kõrvale. Tugevate valuhoogude puhuks oli taskus nitroglütseriin. Mõnel korral tuli üsna hulk tablette sisse võtta (=keele alla panna), enne kui valud taandusid.

Pidasin kinni tervetest eluviisidest. Iga päev jooksin maha hulk kilomeetreid, kui just hullusti ei sadanud. Talvel suusatasin, olenedes lumikattest kuni 500–700 kilomeetrit. Süda talus päris suuri koormusi, kuid vahetevahel löid valud sisse, mis kiirgusid ka vasakusse kätte. Siis tuli nitroglütseriin abiks võtta.

Pärastpoole läksin oma klassiõe – Tallinna Keskhaigla südamearsti Ilse Tederi (koolipõlvenimi: Uus) ravile. Siis olid mul käepärast igasugused uuringud. Ja ma võtsin tema kirjutatud ravimeid kolmkümmend aastat. Ilse oli mehest lahus. Tema ilmatu pikk poeg Hannes oli olnud noorena iluuisutaja. Siis kui mina temaga tutvusin oli Hannes juba füüsik nn. (Endel) Lippmaa instituudis (KBFI) ja iga-aastane inglise keele suusalaagrist osavõtja. Sageli olin ma õhtul nende pool külas. Algul elas ka veel Ilse ema. Tütar Maris õppis Tartus ja lõi seal perekonna, teda nägin ma harva.

Hommikuti käisin külma duši all. Juba keskkoolipäevilt Nõmmel olin harjutanud talveajal kohe voodist lumme jooksmas. Värske lumega oli tore alasti lumes püherdada või end lumega üle hõõruda. Seda jätkasin ma ka pärast ülikooli. Harkus elamise ajal jooksin ma samuti lumme: ümber ringi kolmekordsed majad ja mina olin ainuke “lumesupleja”. Kokku võis olla paarkümmend aastat. Siis ütles üks arst (ma ei mäleta kes), et kurnan niiviisi oma nõrga psüühika ära: jätku see tegu järgi. Üle keskea ma enam lumes ei “supelnud” ja külmaveedušid jätsin järele.

Töö edenes

Eesti aianduseringkonnas sain ma üsna tuntuks. Eelkõige katsetega uute puuvilja- ja marjakultuuride osas. Teiseks, käisin ma palju samasuguste huvidega inimeste (aednike, dendroloogide, metsandustegelaste, looduskaitsete) tegevusega tutvumas, mitmetega kujunes aastakümnete pikkune koostööhuvi. Minu ja Eichfeldi aretatud maguskirsid osutusid headeks. Neid hakati katsetama ka Lätis. Huvi aprikoosipuude istutamiseks koduaedadesse kasvas ootamatult kiiresti.

Arendasin koostööd ka Aianduse Valitsusega (üksvahe töötas see koguni peavalitsuse nime all), kus ma olin sage külaline. Soome Puuviljanduse Instituudi – Turu linna lähistel Piikkiös – juhataja professor Jaakko Säkö oli minu saavutustest huvitatud. Saatsin talle posti teel materjali,

kuna mind ennast enne 1990. aastat Soome ei lastud. Suhtlesin professor Säkõga paarkümmend aastat, kuni tema pensionile jäämiseni.

Tšehhoslovakkiasst Liberecist võttis minuga ühendust insener Jan Rous, kes minult saadud musta arooniaga korraldas Slovakkias laialdase katsetamise. Ta ei jätnud oma artiklites kunagi märkimata, et algmaterjali sai minu käest.

Eksperimentaalbioloogia Instituut läkitas mind mitmel korral Moskvasse nädal aega kestvatele üleliidulistele kongressidele, kus oli väga palju osavõtjaid, kellega tekkis hulk sõprussidemeid. Nii ulatuslikel üritustel ei olnud ma enne käinud. Sel ajal oli Nõukogude Liidus võrdlemisi tähtis temaatika taimede aklimatiseerimine ja sellega seostuvad taimefüsioloogilised ja selektsiooni-alased uurimused. Väga suureks asutuseks oli arendatud NSV Liidu Teaduste Akadeemia Peabotaanikaaed, kus oli palju õppida. Mind saadeti ka NSV Liidu Rahvamajanduse (esialgu oli see: põllumajanduse) Saavutuste Näitusele, kuhu läkitati nn. eesrindlasi, nagu preemiasõidule, kogu Nõukogude Liidust. Õigupoolest oligi see näitus selleks rajatud, et püsivalt propageerida Nõukogude Liitu organiseeritud korras – siseriiklikult ja ka välismaalastele. Igal liiduvabariigil oli seal oma paviljon. Eesti paviljoni haljastuse oli projekteerinud Aleksander Niine. Bulgaarial ja Ungaril olid oma suured paviljonid.

Moskvast ära tulles käisin läbi sotsialismimaade esinduskauplustest. Sealts ostsin lastele banaane ja plekk- või klaaspurkides virsiku- ja aprikosikompotte.

Reisihimu

Välismaale meid ei lastud. Nõukogude Liidu piires oli rongisõit aga odav. Eriti üldvagunis, kui kaasas oli oma magamiskott ja vagunid ei olnud puupüsti rahvast täis. Platskaardivagun oli natuke kallim, kuid seal oli magamiskoht kindlustatud.

Esimese reisi tegime koos suuremate lastega Lätti ja Leetu. Nii Alar kui ka Krista olid veel nooremate klasside õpilased. (Meeli jäi vanaemaga koju.) Käisime Ida-Lätis Daugavpilsis ja Ida-Leedu suurte järvede ääres. Ööbisime telgis, Leedus aga heinaküünis. Leedus juhtus olema üks vihmane päev, mil konutasime küünis või ajasime juttu pererahvaga. See piirkond jäi pärast Esimest maailmasõda Poolale (nii nagu Vilniusi). Leedukeelsete

koolide asemele tulid poolakeelsed. Leedu raamatuid oli salaja üle piiri toodud. Eriti keelatud olid leedukeelsed õpikud. Kui raamatutega vahele jäid, olevat vangi pandud. See olukord oli meie jaoks uudis ja pani kaasa tundma. Need Poola käes olnud maad tundusid palju vaesemad olevat.

1970. aasta suvel võtsime Virvega kahekesi ette väga pika reisi Baikali taha. Sõitsime Irkutski linna, kus saime öömaja pedagoogilise instituudi ühiselamus. See oli linna servas, kuid väga odav. Linn oli ootamatult huvitava ilmega (pitsiliste kaunistustega puumajad) ja mitme muuseumiga. Tegime sealt kaks väljasõitu. Üks toimus jõelaevaga mööda Angara jõe Baikali järve äärde, kus läksime suurema laeva Komsomolsk peale. See reisilaev tegi nädalaga järvele tiiru peale, sõites kord ida, kord läänekalda asulatesse ning põhja- ja lõunaotsa väikestesse linnadesse.

Minu plaan oli matkata idakalda (täpsemini kirdeosa) rannikult algaval Barguzini looduskaitsealal. Teadsin, et direktori naine oli pärit Ukrainast.

Reisilaev oli ümber ehitatud endisest kalalaevast ja oli lihtsate kajutitega. Tema ülesandeks oli vedada reisijaid Baikali hiigeljärve – maailma sügavaim (1620) järv, millesse mahub kogu Läänemere jagu vett ehk 20% maailma mageveevarudest – kallastele.

Laevatamine algab mais ja lõpeb oktoobris. Muul ajal ühendust ei olnud. Nüüd vast on väikseid lennuvälju ühte või teise kohta ehitatud. Sügisest hiliskevadeni oli järv jääs.

Angara jõe suudmest alanud laevasõiduga jõudsimel pärele kolmandal päeval. Olime vahepeal üle elanud tormi, mille kohta kapten teatas 22 m/sek. Suurem osa reisijaid oksendas ja ei tulnud koikust välja. Ka minu pea käis nii hullusti ringi, et lesisin ainult pikali.

Nendes paikades, kus laev peatus, sadamaid ei olnud. Paat sõitis järvele reelingu äärde ja sealt roniti köisredeliga laevale või sealt paati. Suurim torm oli Olhoni saare juures Väikese Mere väinas. Üks noor imeilus naine oli haigestunud. Paat sõitis laeva juurde, laine tõstis ja langetas teda 4 m ulatuses. Meremehed olid osavad: nad hoidsid paadi pootshaakidega laeva külje juures ning kui see “pisike pähklikooreke” oma kõrgeimasse asendisse tõusis, viskasid pikka kasukasse keeratud naise paati, kus teised ta kinni püüdsid.

Vaatasin ja mõtlesin: ma ei lähe mingi hinna eest niimoodi laevalt maha. Ainuüksi sellest mõttest läksin paanikasse.

Meie peatus oli Davše küla kohal. Meri oli peegelsile ja päike sillerdas veteväljal. Paati ronimisega ei olnud mingit raskust.

Otsisime üles juhataja elumaja. Kuna aluspind oli igikelts, siis vundamente majadel ei ole. Aluspalk on otse maapinnal, nii et maja liigub terves tükis vastavalt pinnase sulamisele ja taasjäätumisele.

Küla servas oli kuumaveeallikas, mille peale oli ehitatud hoone – nii saadi külasaun. Kuum vesi lasti voolata basseini, kus ta jahtus paraja 37–38°C. Virvega käisime seal, kuid mõnulesime liiga kaua. Kell 12 lõpetas generaator töö ja meie jäime pimedasse. Kuidagi me sealt juhataja majani ukerdasime ja magamiskottidesse pugesime. Ülejärgmisel päeval õnnestus meil koos juhataja naisega minna taigasse. Tema ülesandeks oli viia kaks Permi Ülikooli naisüliõpilast tegema meteoroloogilisi vaatlusi. Nende vaatlusperiood kestis kümme päeva. Toit ja vajalikud aparaadid olid seljakotis. Üks oli suur tugev ja julge tüdruk – tema seljakott kaalus 34 kg. Teine tüdruk oli pisike ja arg ning jõudis kanda vaevalt poole sellest.

Taigas olid küttide jalgrajad, kuid meie matka ajal olid need üle ujutatud. Ainult kogenud looduskaitseala töötaja oskas teatud märkide järgi määrata õige suuna; jalgrada meil astumiseks polnud. Sagedasti tuli veega kaetud kohti ületada mööda mahalangenud puutüvesid pidi. Käed pidid olema vabad, et okstest kinni haarata või puutoika abil tasakaalu hoida. Ükskord sattusin ma paanikasse, kui tuli ületada 3–4 m sügavusel voolav veerohke oja, millel oli kõrvuti kaks palki, kuid puudus käetugi. Toigas nii sügavale toetamiseks ei ulatunud. Ma olin suuresti hirmul kui sellest kuidagi üle sain. Virve hirmu ei tundnud. Ka teised läksid rahulikult üle.

Iga päevatee lõpul oli palkonnike. Selles olid narid magamiseks, pliit toidu tegemiseks ja sooja saamiseks ning lae peal kuivad puud, saag ja kirves. Niipalju kui puid ära kütsid, tuli hommikul uued asemele teha. Ka oli onnis kuivtoiduaineid: juhul, kui sul omal varusid enam ei olnud, said sealt kõhutäidet. Metsikus looduses rändamise reegel oli, et kui sul toitu rohkem, siis jätsid sinna varude täiendamiseks midagi oma kotist.

Laual oli vihik. Sellesse märkisid oma nime, kust sa tulid ja kuhu läksid, samuti kuupäeva ja kellaja. Kui keegi oli kaduma jäänud, siis sealt sai pidepunkte.

Magamiskotid ei hoidnud küllaldaselt sooja. Ööd olid jahedad ja pliit jahtus kiiresti. Seepärast tuli öö jooksul mitu korda tõusta ja pliiti kütta.

Kolmandal päeval jõudsimme mägedes kohta, kus me üliõpilased laagrisse jätsime. Nende onn oli oja ääres ja seal olid värsked karu jäljed. Karude lemmikpalu olid seedrimänni seemned. Eelmine aasta oli kehv käbiaasta ja nutikad karud olid mitu onni ära lammutanud ning leidnud seal mõndagi suupoolist.

Väike tüdruk oli suuresti hirmul ning jäi taigasse ainult suure ja tugeva kaaslaste üllatavalt rahuliku meele tõttu. Meie läksime tagasi kolmekesi. Davšes oli looduskaitseala keskus. Peale sealsete töötajate elas seal veel kalureid. Kuulsa baikali omuli püüdmine oli keelatud (oma pere tarbeks võidi siiski püüda). Talvel käidi soobleid püüdmast – siis mindi mägedesse talionnidesse mõneks nädalaks.

Kui oktoobris järv külmuma hakkas, siis lakkas kevadeni ühendus muu maailmaga. Lõuna pool (idakaldal) asuva väikese Barguzini linnani oli umbes sada kilomeetrit. Mõnel korral pandi suusad alla ja sõideti sinna; see võttis kaks päeva – vahepealne öö magati onnis, mida nimetati: ЗИМОВЬЯ.

Poes olid talvevarud: jahu, kruubid, vatijopid, säärikud. Leib tehti kodus (suvel käidi ka laeval ostmas). Poeriiulitel ei olnud midagi külluses. Ostud tehti sel ajal ilma rahata: võeti välja suur arveraamat, kuhu kirjutati sisse, mida sa poest olid saanud. Teisele poole kirjutati üles ostja palk. Hiljem seati ostud ja palk tasakaalu.

Sel ajal, kui meie seal olime, ajas juhataja asja, et külla saaks hoiukassa. Siis hakkaks ka raha käibima. Samuti oli käsil ühe maalapi raadamine kahetiivaliste lennukite maandamise jaoks. Naised, kes talve ajal sünnitama hakkasid, viidi juba sügisel Nižne-Baikalski linna, sest arstiabi Davšes ei olnud. Meie tulime tagasi sellesama laevaga ja sama marsruuti pidi.

Palju jääb kirjutamata. Siirdun nüüd teisele matkale, mis me Irkutskist tegime. See toimus mööda Angara jõge (see suubub Jenisseisse ja on ainuke Baikalist välja voolav jõgi) põhja suunas – Bratski veehoidla ja linnani. Minu mäletamise järgi sõitsime veealuste tiibadega laevaga 600km. Mootorid tegid hirmsat müra ja lained löid mürtsuga vastu keret, nagu sõidaks kogu aeg vastu kive. Sõit oli kiire, aga nautida vaadet kaunile jõe-kaldale rikkus müra.

Bratsk oli väga noor linn, kuid sinna oli juba tekkinud palju tööstusi. Sõitsime tiiru linnas bussiga ja nägime, kui palju seal oli pitsiliste kaunis-

tustega puumaju. Meil ei olnud aega otsida võõrastemaja, pidime hommikul tagasi sõitma. Oli vaikne õhtu. Sõitsime tagasi sadamasse ja heitsime seljatoega pinkidele magama. Jalanõud panime pingi alla ja kompsu pea alla. Keegi meid segama ei tulnud. (Sadamahoones oli keegi valves.) Pais-tis, et see sadam kedagi ligi ei tõmmanud.

Järgmisel päeval sõitsime Irkutskisse tagasi ja veel järgmisel – rongiga kodu poole. Meie vagunis oli palju lapsi, kes raudtee sõpradena (oli vist niisugune huviring) olid saanud preemiasõidu Moskvasse. Emad olid neile kaasa pannud praetud kanu ja keedetud mune. Ülejärgmisel päeval hakkas vagun koledasti haisema. Praetud kanad ja muud parematki lendasid vaguniaknast välja.

Nõukogude Liidus oli väga palju huvitavat

Kuna me elasime kõvasti lukustatud riigis, siis jäi võimalus sõita ainult selles – 1/6 maailma pindalast moodustavas – riigis. Tegelikult oli seal väga palju imeliselt kauneid ja põnevaid paiku.

Nii me siis Virvega matkasime kakskümmend või rohkemgi aastat kõikidesse liiduvabariikidesse. Ukrainas sai käidud palju kordi (kaasa arvatud Krimm). Venemaal samuti mitmes kohas. Kõige napimaks jäi Türgmenistan, kus me ei jõudnud näiteks Asgabatti.

Kõige sagedamini reisisime me kevadisel koolivaheajal – siis oli koolilaste koju jätmisega kõige muretum. Saime mõne tuttavaga nõusse, kes laste järele vaatas ja neile süüa tegi. Ka oli siis minul oma katseid muretum maha jätta, sest kevad ei olnud veel Eestisse jõudnud. Mõnikord reisisime suvel.

Kaukaasiasse tegime me mitu reisi. Ühel aastal käisime Põhja-Kaukaasias Kabardiinias, Balkaarias, sõitsime läbi Tšetšeenia, Põhja-Osseetia (avaari rahvusriigi), Lõuna-Osseetia ja paljudes Gruusia paikades. Balkaarias ronisime Elbruse ümbruse mägedes (me ei olnud mägironijad, vaid käisime kahekesi mööda sissetallatud radu). Elbruse naabermäele Tšegeti oli ehitatud köisraudtee, sellega tõusime 3,6 kilomeetri kõrgusele. Iga sõitja jaoks oli omaette lihtne iste, ühel painutatud raudtorul, millest kinni hoidsid; ainult kõhu ette kinnitasid keti. Minust eespool sõitis Virve, mina kõlkusin järgmisel istmel. Vahepeal läks sõit üle paarisaja – meetriste salkorgude, kus ma läksin paanikasse.

Siis, kui iste jälle maapinnale lähedale jõudis, hüüdsin Virvele, et ma hüppan alla. (Mis ma seal radadeta kõrgel mäenõlval peale oleks hakanud, seda mu meel ei suutnud arutada; ka oleks võinud jalaluu või midagi muud murda.) Virve suutis mind maha rahustada. Kõrgel mäel oli paks lumi. Leidsime seal suure kiletüki, hoidsime selle tagumiku alla ja saime pika liu. Mäel oli parasjagu paarkümmend inimest.

Olin konverentsidel paljudega üle Nõukogude Liidu tuttavaks saanud. Balkaarias anti meie käsutusse Elbruse metsekonna hoone. See oli suur kahekordne ilus graniitkividest hoone; öeldi, et oli ehitatud Hruštšovile suvilaks. Hruštšov ei olnud seal aga kordagi olnud ja nüüd oli siis see metsekonna hooneks. Terve suur maja oli meie päralt. Nii laia voodit ei olnud ma ealeski näinud. Kuid kraanist tuli ainult mineraalvett – vist narzaani. Seda me jõime ja selles võtsime vanni. Rauarikkuse tõttu olid vann ja valamu tumepruunid.

Meie tuttavad olid Balkaaria mägiküla õpetajad, kelle elamine asus umbes 2 km merepinnast. Neil kasvasid ainult kapsas ja kartul ning mäenõlval, mis oli õige järsk, nosisid rohtu lehmad. (Tegime omavahel nalja, et lehmadel on ühe külje jalad lühemad kui teisel küljel: muidu ei seisaks nad korralikult püsti.)

Süüa tehti hiiglasuur potitäis kapsa-kartulisuppi, millesse pandi ilmatu latakas pööningul kuivatatud lehmaliha. Vintsket liha oli üsna ebameeldiv süüa – peaaegu sööd seda nagu ürginimene, hoiad käte vahel ja kisud sealt hammastega tükke välja.

Aga millised vaated loodusele! Liustikukeeled ulatuvad kaugele alla. Seal harjutavad alpinistid lõhede ületamist. Meie olime radu pidi läinud aga kõrgemale ja vaatame sealt mägironijaid nagu sipelgaid.

Lähim linn oli (tööstus ja kaevanduslinn) Törnóaus, mis asus pika soolikana mägijõe kummalgi kaldal. Sealtkaudu sai Kabardi autonoomsesse vabariiki. Läksin tuttavaks saanud puuviljandusteadlaste juurde. Juhtus, et just sel päeval oli kokku tulnud paarsada inimest. Minul oli seal põnev; Virvel polnud ka midagi parata, tuli istuda ja pähklite lugu kuulata. Juhatajal olid nähtavasti kõik ööbimiskohad täis, kuid ta leidis siiski meie jaoks toa.

Kõige põnevam oli aga ekskursioon. Mulle tundus, et osale tehti mingi lühem sõit. Meie sattusime (arvan, et juhuse tõttu) valitud seltskonna hulka. Seal oli 3–4 bussi, mille marsruut läks algul suurte mägi-

jõgede alamjooksu maadel. Nädal tagasi olid tugevad vihmad mägedest toonud kaasa kohutava veemassi. Suures jões oli koos juurtega risti-põiki jämedaid tammi ja võimsaid pöökpuid. Vesi oli valgunud ümbruskonna tasastele aladele, nii et talude õued olid üleni vee all; kuni põlvini ulatuvad veeväljad igal pool. Õudel üle mehe pea ulatuvad maisilapid, kuid juurte õhupuuduse tõttu olid lehed juba surnud ning kuivanud, kõhisedes vaikse tuule käes. Kreeka pähklipuud olid istutatud õuepuudeks, kuid nendeги lehed olid poolenisti närtsinult longus.

Kui bussid mägedesse suundusid, oli vesi teed ära uhtunud. Ametis olid buldooserid, mis kokkuaetud mullast ja kiviklibust uue tee kokku lükkasid. Niisugusel pehmel ja lohklikul mullateel sõitsid bussid ainult viiekilomeetrise tunniikiirusega.

Mägede jalamil oli valitud tasasem paik, kus olid kokku klopsitud pikad lauad ja nende ääres pinnasesse löödud jalgadega pingid. Lauad olid täis igasuguseid puuvilju, viinamarju ja pähkleid. Kümmet sorti veinipudeleid ja viinapudelid. Lähedase võseriku serval olid hubiseva leegiga lõk- ked, millel küpsesid põrsad ja haned. Võsast lõigati meetripikkused orgid, kuhu lükati lambatükid. Mehed aina kandsid lauale. Sea- ja linnuliha järele toodi šašlõkk. Sulle püüti suruda terve meetripikkune šašlõkivarras ja šašlõkki küpsetati aina juurde. Teeklaasidesse oli valatud kuum lambarasv. Ma vaatasin: misasi see on ega suutnud sellest lonksugi alla neelata. Minu kõrval istus tublisti pikem, kuid kõhn aserbaidžaanlane. Tema jõi minu ja Virve klaasi tühjaks, mulle meenub justkui oleks veel üks klaasitäis – seega kokku 0,8 liitrit lambarasva tunni (või kahe) jooksul. Eriline maiussöök oli aga kuum võdisev lambasooli ümbritsev rasvkude. Seda oli paras taldriku- täis ja toodi juurde, kui tahtsid.

Mine või lolliks! Kusjuures ma ei lugenud üles kõiki sööke, kaasa arva- tud magustoidud.

Mitmed käisid võsas oksendamas, et siis uut toiduportsjonit nautida. Veinist ei tulnud kunagi puudust – varuks olid Kaukaasia mitut marki kuulsad veinid.

Pilk ajalukku

Ka meil teavad inimesed, et Stalin küüditas sõja lõpul kogu tšetšeeni rahva oma kodumaalt minema. Alles Hruštšovi ajal lubati nad tagasi tulla, kuid

paljud jäidki mitmele poole Nõukogude Liidu paikadesse. Tšetšeenid ei olnud ainuke rahvas: ka balkaarid viidi minema – nad pääsesid tagasi 15 aasta pärast. Süüdistati koostöös saksa okupantidega, kes olid jõudnud vallutada Põhja-Kaukaasia.

Elu Virvega

Palju aastaid olime elu vintsutusi ühiselt kandnud. Kuid kõik selle kaalus üles imeline omavaheline sobivus. Meil ei olnud mitte ühtegi tüli. Ikka ja jälle mõtlesin: me oleme teineteise jaoks loodud. Milline siidpehme nahk, kui ma teda silitasin, milline loomulik (joovastav) lõhn. Armastusest sära- vad silmad. Mulle meeldis, et kõik temas oli loomulik.

Oli palju päevi, kui ma töölt lõunale tulles kogesin, kuidas Virve silmapilkselt süttis. (Tal oli vaba päev ja lapsed koolis.) Mõistsin, et see on parim, mis olla saab. Oleksin rumal, kui laseksin mööda selle imelise hetke.

Vabal ajal oli meil palju teineteisele rääkida. Ma kiitsin teda mitu korda päevas. Ja tema kiirgas seda mulle tagasi.

Ma arvasin, et me kumbki ei olnud silmapaistvad tantsijad. Aga Virvele meeldis tantsimine. Eksperimentaalbioloogia instituudis lepitati tantsuõpetaja Ants Taelaga kokku kursuse suhtes. Saadi kokku päris palju huvilisi ja üüriti Toompuiesteel ühes kahekordse puumaja teisel korrusel saal, kus õhtuti läbisime päris pika kursuse. Tõsi, hilisemas elus jäi meil vähe võimalusi tantsimiseks; Harku pidudel – meie oma instituudis – seda vahetevahel siiski juhtus.

Meil oli erakordne üksmeel elus ette tulevate sündmuste lahendamisel. Minul oli „nõrk närvikava“, Virve oli tasakaalukas; kokku saime ka raskemate juhtudega hakkama. Nii oli teismeliste laste tujudega ja nende haigustega üle saamisega.

Eriline tähtsus oli Virve abil, kui mu enda tervis vilets oli. Väga tugevate valude puhul südames (sellest oli kõige raskem üle saada öösiti) oli Virve abi käepärast: ta tegi vajaliku süsti.

Tööle Polli

Suur elumuutus

1970. aastal tuli ühel päeval Harkusse minu kursusevend Edgar Haak, kes töötas Pollis, seal asuvas puuviljanduslikus uurimisasutuses. Senine direktor Aleksander Siimon oli ajuinsuldi tõttu töövoimetuks jäänud ja talle oli vaja töö jätkajat. E. Haak oli (pärast seda, kui Evald Pärtel oli temale tehtud ettepaneku tagasi lükanud) direktoriameti vastu võtnud.

Pärast mõnekuist mõtlemist võtsin ma Pollis vastu vanemteaduri ametikoha. Harkus olin ma üksik viljapuude katsetaja. Niisugune töö poleks olnud perspektiivne.

Pollis ei olnud mulle korterit anda. Töötasin seal järjest 7–10 päeva, nii kuidas tööd takka sundisid. Olin oma kabinetis veel kella 22–23ni. Öösel magasin Virve täditütre Eve Kuke (nimetavas: Kukk) juures põrandal, hiljem diivanil. Eve pere oli Polli asunud pool aastat enne mind, neile anti

Virve ja Kalju Kask 1970ndatel aastatel.

ühe toa ja köögiga korter mõisaegse valitsejamaja teisel korrusel. Siis olin paar päeva kodus Harkus.

28. oktoobril 1970 Aleksander Siimon suri Tallinna IV Haiglas. Matusetalitus peeti Pollis. Evald Pärtel ja mina sõitsime tema põrmule Tallinna järele. Tagasiteel istusime üks ühel, teine teisel pool kirstu. See oli veoauto, millel peal tihe kinnine kast. Auto oli töökojas ehitatud õunakastide veoks, ka seest vooderdatud, et talvel -30°C külmaga võiks 200 km ära sõita. Meie istusime puusärgi ääres pilkases pimeduses kogu see 200 kilomeetrit.

Matusekõnede järel sõitis Polli rahvas A. Siimoni kodupaika, kus ta Läänemaale Ridala kalmistul oma naise kõrvale maeti. Kohalik rahvas tuli matustele ümberkaudu küladest. Oleme Polli rahvaga sinna kanti sattudes hulk kordi tema haua käinud. Viimati oli see 2010. aasta sügisel, mil möödus 110 aastat Siimoni sünnist ja 40 aastat surmast. Olime Pollist kolmekesi: Toivo Univer, Irene Univer ja mina; Toivo istutas rahvamaja otsa juurde tamme.

Korterit polnud ikka anda

Mulle pakuti üsna kõlbmatut elamist Saksaveski vanasse veski katlamajja, millesse olid ehitatud kehvad korterid. Virve ütles, et tema sinna ei tule.

Direktor andis mulle ajutiseks elamiseks pisikese toa mõisahoones oma kabineti kõrval. Ükskord tulin Harku kodunt Polli ja leidsin oma asjad toa ukse taha tõstetuna. Polli olid tulnud praktikandid, kellele ei osatud anda muud kohta kui minu ainus elamispaik.

Mul tuli jälle otsida sõprade juurde küljealune, kus ööd ära magada.

Vahepeal oli tõesti olnud juhus, kus peaaegu oleksin korteri saanud. Nimelt oli valmis saamas kolmekorruseline kivimaja. Kuid korterid olid juba ära jaotatud. Üks neljatoaline korter esimesel korrusel läks direktorile, sealsamas viimase korruse neljatoaline korter oli määratud Arvo Veidenbergi perele. Arvo oli Moskvas teaduste akadeemia taimefüsioloogia instituudis aspirantuuriaja läbinud ja seal armeenlannaga abiellunud. Armeenia naine oli harjunud suure Moskva linnaga ega tahtnud külla (Tallinnast 200 km) elama tulla. Ta lootis, et saab vähemalt Sakku instituudi keskusse. Niisuguses segases seisus anti üks omaette (esikust) sissepääsuga tuba minu kasutusse – lootuses, et saangi korteri omale. Ma veel koli ära ei toonud, vaid magasime seal Virvega ajutiselt põrandal.

Maaviljeluse ja maaparanduse teadusliku uurimise instituudi (Polli oli selle allasutus) direktor Ilmar Jürisson otsustas aga, et Arvo sai Moskvas koolituse puuviljanduslikuks uurimiseks ja peab tulema Polli. Nii läkski minu tõsine lootus luhta.

Jäin ootama omaette maja

Polli olid suured plaanid. Juba kerkis uus laboratooriumide ja kabinettide hoone. Longi metsa äärde pidid tulema ühepereelamud – juba oli majade alune muld välja lükatud ning viie maja paigad tikkude ja traatidega sentimeetri täpsusega maha märgitud. Suure-Jaani metsamajandis tehtud seinakilbid ja sarikad olid kohale veetud.

Paistis, et lootus saada omaette maja on käeulatuses. Muud varianti ma enam ei tahtnudki.

Siis sai aga instituudi direktor Ilmar Jürisson koos arhitekti Valve Pormeistriga NSV Liidu riikliku arhitektuuripreemia Saku asula linnaliku heakorraduse (kaugküte, veevärk, kanalisatsioon jm.) planeerimise ja väljaehitamise eest.

Jürisson oli paugupealt üleliiduliselt kuulus asulateehitaja. Polli ehitatavad ühepereelamud olid aga katlamajast kaugel, seal polnud muidki mugavusi. Kui Jürisson ühel päeval Polli tuli, tegi ta järsu ja vaidlustamisele mittekuuluva otsuse: siia maju ei ehitata. Buldooser ajas majade süvendid mulda täis ja sinna istutati kirsipuude katsead.

Üheperemajadele valiti koht otse katlamaja kõrvale, viis maja rodus. Minu meelest oli see väga kehv koht. Kui aga projekteerijad asja sättime hakkasid, siis sai selgeks, et need puitkilpidest püsti pandavad majad keskkütte jaoks küll ei sobi. Selleks peab olema hoopis teistsugune projekt ja materjal.

Nii jäi minu unistuste maja tegemata. Vähemalt Polli keskasulasse mitte.

Ükskord, kui Ilmar Jürisson oli kuu aega ära välismaal, leppis meie kohalik direktor Viljandi rajooni ülemustega kokku, et ehitame hoopis Polli katsebaasi serva – Saksaveski järve taha, kus need kellelegi ette ei jää. Majaosad: keldriplokid ja seinakilbid veeti kohale selle järve taha. Alustati kahe maja keldri vundamendiga. Ehitusbrigaad oli pisike, see remontis põhiliselt lautu ja abiehitisi, majaehitamisest nad suurt ei teadnud. 1973.

aasta teisel poolel tegid nad valmis keldri, mis oli ette nähtud poole maja ulatuses. (Tuletan meelde, et kaks aastat oli juba kulunud majadele asukoha leidmiseks.) Järgmisel aastal pandi püsti seinad, mis oleks pidanud olema väga lihtne ja kiire töö, samuti katus peale.

Lisatöid oskavaid mehi Polli ehitusbrigaadis polnud. Elektrijuhtmed panin ma ise paika; tegin ka „projekti“, kuhu ja kuidas juhtmed vedada. Evald Kuk, elektriku haridusega ja imenupukas mehaaniku ametikohal töötav, pani paika elektrikilbi ja tegi ühendused, kus vaja.

See oli juba kolmas ehitamise aasta!!!

Vend leppis kokku Viiratsi sovhoosi ehitusbrigaadi ühe mehega ja tõi ta laupäeva hommikuti mootorrattaga Polli; mina maksin oma taskust palga. Nii me siis kolmekesi laupäeviti ja pühapäeviti ehitasime. Panime põrandad, tegime laed, lõime kõik soojendusplaadid seintele ja lagedale, panime paika ukSED ja aknad, värvisime ja tapeetisime. Hädas olime ahjude ja pliidi tegemisega. Sõitsime Edgar Haagiga Lõuna-Eestis ringi – midagi ahjumaterjali polnud ju saada. Tõrva ühest keldripest saime ahjupotid. E. Haak leidis sealt ka pottsepa, nimi oli Punab. Evald Kukega sõitsime Lätimaale Valmierasse. Sealt saime üht-teist puuduvat juurde. Niisiis, kolmanda aasta sügiseks oli majaköksil soojus sees. Talvel ehitasin ise veel õhtuti edasi-tegin sahvrit, seinakappe jm.

Naabermaja, veidi uuendatud projektiga, sai valmis aasta hiljem. Pere-mehe vend Nuias ja perenaise õemees Karksis olid ehitusmehed ja tegid seal ära „peenemad“ tööd.

Ülejäänud kolm maja jäid üldse ehitamata. Sarikad pehkisid vihma käes ära, osa seinakilpe oli rikutud. Need olid Pollis seisnud vist juba kaheksa aastat. Tehti suur löke ja Vene riigi napi varanduse suits hajus taevasse. Tuhahunnik oli ainus, mis järgi jäi.

Virve Kask 1972. aasta märtsis.

Võtsin käsile doktoritöö

Niikaua kui mul Pollis korralikku elamist polnud, olin kordamööda nii seal kui ka pere juures Harkus. Sügisene aeg 1970, mil minul tulid üle võtta kõik õuna- ja pirnipuu sordiuurimis- ja aretusaiad, oli väga töörohke. Ma ei teadnud ju, kus üks või teine sort aias kasvab. Iga puu saak tuli eraldi ära kaaluda, varajased sordid müüki saata, teised aga hoidlasse säilima panna. Aedades kasvas mul kümneid tuhandeid puid. Õnneks oli Pollis erakordselt töökas ja organiseerimisvõimeline laborant, noor ja õbluke Pille Läänemets, kes oli enne olnud brigadir. Ta tõstis õunakaste (à 20–25 kg) hoidla 2 meetri kõrgustesse virnadesse. Kui õuna saadeti Tallinna müüki, siis hakati õunakoormat laduma juba öösel kell 4. Jälle oli tema üks koorma tegijaid. Eks ta oma tervist rikkuski.

Kui ma sügistöödega korda sain ja aruanded ka valmis olin kirjutanud – pikk aruanne eestikeelne ja lühem venekeelne, siis lõpetasin õhtuti 22–23 ajal. Minul tuli aru anda kogu sordiuurimise ja -aretuse tööühma kohta. Seega siis 11 teaduri ja 2 aspirandi tööst. Minu tööühmas olid Arthur Jaama, Eevi Jaama, Johannes Parksepp, Arvo Veidenberg, Nonna Veidenberg, Asta Libek ning Toivo Univer. Ka mina ise ning Koidu Kelt ja Linda Lamp. Ka mesinduse teadur.

Talvel oli kergem. Sain kohaliku direktoriga kokkuleppele, et talvel olen peamiselt Harkus.

Mul tekkis mõte, et olen üsna pikka aega teinud katseid ja kogunud andmeid Eesti puuviljanduse rikastamise kohta uute kultuuridega. Arvasin, et see on väga kompaktne teema ja materjali on palju (üle 300 lehekülje siis enam doktoritöö pikkus ei tohtinud olla). Peamine oli, kas ma suudan materjali niimoodi organiseerida ja esitada, et saaks uurimus, mida eksperdid tunnustaksid doktoritööna. Umbes aasta või rohkem ei rääkinud ma kellelegi, et kirjutan doktoritööd. Ma ei olnud kindel, et ma sellega hakkama saan.

Harkus ei olnud vajadust sellest rääkida, kuna ma polnud enam seal tööl. Ka Polli rahvaga ei olnud mul veel väga tihedad suhted.

Istusin Harkus oma viimases (meie magamis) toas, kuhu teistel asja polnud. Seal oli hea omaette olla. Õhtul, kui lapsed magasid, oli vaikne. Kirjutasin kella 12ni õhtul, püüdsin mitte üle kella 1 öösel töötada. Televisoorit ei olnud.

Kirjutasin kohe vene keeles. Oli teada, et Eestis puuviljanduse alast dissertatsiooni kaitsta ei saa. Esialgu oli vene keeles kirjutamine veidi raske, kuid peagi läks töö ladusamalt. Olin juba hulk artikleid varem vene keeles kirjutanud, ka aruandeid. Läti Põllumajaduse Akadeemias (nüüd: ülikool) oli kaitsmiseks luba olemas.

Kahe talvega sain doktoritöö valmis kirjutatud. Ääriveeri olin Pollis mõista andnud, et mul on doktoritöö käsil. Tundus, et keegi kade ei olnud. Asutuse seisukohast oli see väga tähtis, kuna doktoreid oli vähe ja uue juurdetulek andis tugeva plusspunkti instituudile.

Siis tegin selle ka Harkus teatavaks. Et ma niisuguse asjaga hakkama sain, see ei tundunud ka mu endistele töökaaslastele üllatusena. Harkus oli mul suurepärase kaasteadur Tamara Šnaider, rahvuselt venelane, kes valdas ka kirjas oma emakeelt väga hästi. Tema redigeeris mu vigu ja stiili. Nägin, et olin kirjutanud hästi. Hiljem luges ka J. Eichfeld töö läbi ja tegi parandusi.

Lasin doktoritöö kirjutusmasinal ära trükkida ning köitsin 4 eksemplari. Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi teadusnõukogu kiitis töö heaks. Lätis oli puuviljanduse eriala kandja professor J. Sudrabs, kes oli väga vana mees. Ta suri ja Läti kaotas õiguse doktoritöid kaitsta. Õnneks ajas Läti Põllumajanduse Akadeemia uueks rektoriks saanud üsna noor Imants Gronsks Moskvast välja õiguse ühekordseks kaitsmiseks.

Autoõnnetus Meeliga

Ma olin Harkus ja tegelesin oma doktoritööga. See oli 1973. aasta talvel. Virve oli tööl, lapsed veel koolist tulemata. Järsku tuli keegi uksest sisse, talutades Meelit käekõrval. (Meeli oli siis esimese klassi tüdruk Tallina 1. Keskkoolis.)

Mees oli veoautojuht. Ta oli seisvast autobussist mööda sõitnud. Trobikond lapsi oli üle tee läinud, siis aga jooksis üks pisike tüdruk – Meeli – ootamatult bussi eest teele. Autojuht oli tõenäoliselt küll püüdnud ettevaatlikult sõita, kuid tüdruk jooksis vastu esiratast, mis haaras kinni talvepalitu vasakust varrukast (see jälg oli selgesti näha) ja paiskas ta peaga vastu teepinda; autojuht sai pidama ega sõitnud lapsest üle.

Juht oli vapustatud, sai teiste bussilt tulijate käest teada, kus Meeli elab ja tööta koju. Tahtis, et ma kirjutaksin seletuse ega süüdistaks teda. Tüdurukul paistsid luud-liikmed terved olevat ja nii ma siis kirjutasin. Meeli oli koledalt hirmul, et ega teda haiglasse viida.

Paistiski, et Meeli suuremat häda ei saanud. Nii unustasimegi selle, kuni viiendas klassis algasid epilepsiahood. Siis selgus, et koljupõhimikus on vana verevalum. Teismeeas oli ta kahel korral ülikooli neurokirurgia kliinikus – uuriti, kas saab opereerida. Asukoht oli aga niivõrd halb, et arstid ütlesid: 50% tõenäosusega võib operatsiooni tulemuseks olla halvatus ja nemad seda ette ei võta.

Nelja aasta jooksul peale autoõnnetust ei märganud me midagi. Alles siis tuletas vanem tütar meelde, et märkas sulgpalli mängimise ajal, et Meeli jääb vahetevahel „toppama“ – reketiga käsi küll tõusis, kuid sekund või paar takerdus: jäi tarretunult seisma, seejärel sujus mäng normaalselt edasi. Kuid see oli tagantjäreli asjaolude meenutamine, kui epilepsiahood olid juba alanud.

Doktoritöö kaitsmine

1973. aasta oktoobris tuli telegramm, et võin kohe Läti doktoritööd kaitsma tulla (keegi planeerituist oli välja langenud). Nii kiiresti ma valmis ei olnud. Kuid 14. jaanuariks sai kaitsmine välja kuulutatud. Minu onutütar Maimu oli Riiga tööle saadetud. Olin tema pool seal paar päeva koos Virvega ja valmistasin end ette.

Kolm oponenti olid juba suve lõpul kokku lepitud: põllumajandusteaduste doktorid: E. Taranova Läti Teaduste Akadeemia Bioloogia Instituudist, professor V. Venskutonis Leedu Põllumajanduse Akadeemiast ja professor V. Voluznev Valgevene puuviljanduse instituudist. Kõik olid minu töö heaks kiitnud, ka olin läbinud nn. eelkaitsmise Läti Põllumajanduse Akadeemia aianduse kateedris.

Läti Põllumajanduse Akadeemia dissertatsioonide kaitsmise nõukogus olid kõik erialad koos, mistõttu seal oli 60 inimese ringis. Väga paljudel oli küsida. Kuigi tehnikaerialade õppejõud ei teadnud aiandusest suurt midagi, oli neil oma väike koduaed ja küsimusi tuli järjest.

Ma olin väga pinges. Tundsin, kuidas jalg värises hirmsasti. Siis kartsin veel, et saalis olijad näevad, kuidas mu jalg aina võdiseb. Kaitsmine läks võrdlemisi pikale.

Lõpptulemusena läks kaitsmine korda. Sõitsime Virvega Jelgavast, kus Läti Põllumajanduse Akadeemia asub, jällegi Maimu juurde teispoole Riia.

Polli rahvast oli kaitsmisele tulnud terve bussitäis. Nemad sõitsid kodu poole. Poolal teel – Saulkrasti restoranis – olid nad peatuse teinud, kõhud täis söönud ja et ka pidu peetud saaks, viina ja muud paremat kõrvale võtnud.

Kui me Virvega Maimu juurde jõudsim, hakkas pinge järele andma. Esialgu niimoodi paistis. Kuid varsti hakkas palavik tõusma ja jõudis 40°C. Ju see oli üleelatud pinge viimane sõõm. Lõdisesin voodis teki all mitu tundi. Siis hakkas palavik taanduma ja hommikuks oli temperatuur normaalne. Järgmisel päeval kõndisime ringi Riia linnas.

Poeg Alar oli Lätimaal sõjaväes. Ta oli saadetud luureväesse: Kura- maal liivlaste Kolka küla lähedasse metsa olid ehitatud kolmekorruselised silikaatkivist hooned, mis olid täis igasuguseid aparaate. Alarile ja teistele poistele oli õpetatud inglise keelt, et nad üht-teist aru saaksid. Neil tuli püüda NATO jutuaajamisi, aga ka Lääne firmade vestlusi oma Moskva kontoritega. Soldatite roll oli väike, aga kui ülemused midagi tähtsat juh- tusid teada saada (dešifreerima?), siis said nad preemia puhkust.

Me sõitsime Virvega Ventspils ja sealt juhuslike (sõjaväe-) autodega Kolka poole. Kokkusaamised olid lubatud. Alarile anti vaba päev; samuti saime üsna avara toa kolme voodiga, kus ööbisime.

Luuremajade aparaadid kütsid hooned päris hullusti soojaks ja tegid suurt lärmi. Viimase eest puhkuse saamiseks kasutas Alar vabadel tundidel sõjaväelaagri metsas uitamist. Vahetevahel oli ta territooriumil ka valve- postil.

Oli küll kesktalv, kuid ilmad pehmed, mistõttu külm meile kallale ei tikkunud.

Läti Põllumajanduse Akadeemias läks veel paar päeva, et doktoritöö kaitsmisega seotud paberid korda ajada.

Minu kaitsmine langes sellesse aega, kui Moskvast Kõrgemat Atestat- sioonikomisjoni põhjalikult revideeriti ja selle töö kaheks aastaks peatati.

Sadade või tuhandete dissertantide dokumendid jäeti seisma. Kõrgem Atestatsioonikomisjon korraldati täielikult ümber, dokumentide numeratsioon alustati number ühega (nii nagu poleks enne seda midagi olnud). Kui mina kahe aasta pärast oma diplomi kätte sain, siis oli selle number 000031. Minust üks number eespool oli mullateadlase Rein Kase diplom.

Ekspertkomisjonid siiski töötasid. Neil oli aega kõik dissertatsioonid „läbi hekseldada“. See tähendas, et kõik kraaditaotlejad (ka kandidaadiks pürgijad) kutsuti Moskvasse komisjoni ette, kus sa pidid komisjoni liikmete küsimustele vastama. Mind kutsuti Moskvasse 1975. aasta suvel. Komisjoni tööruum asus kuskil tsiviilkaitstes keldrikorruse saalis. Ukse taga ootas 10–20 närvis dissertanti. Üks, kellega ma seal vestlesin, oli kandidaadikraadi taotleja Kubanimaalt.

Komisjonis oli parkümmend inimest. Seda juhatas (hilisem akadeemik) põllumajandusteaduste doktor E. Sedov. Ametlikult oli esitatud päris palju küsimusi. Kui ma paberi pealt vaatasin, kuidas küsimus täpselt sõnastatud oli, tegi komisjoni sekretär kohe märkuse, et paberi pealt ei tohi midagi vaadata. Mulle tundus, et see märkus tähendab: kui ma veel kord paberi pealt vaatan, katkestatakse mu ülekuulamine ja saadetakse minema. Õnneks, E. Sedov pehendas sekretäri ütlust. Kui protseduur läbi oli, ei öeldud mulle midagi. Veel terve aasta olin ma teadmatuses, missugune otsus lõpuks Moskvast tuleb.

Töö Polli aedades

1971. aasta kevadel kaevasin ma Harkus välja oma õunapuu kolmeaastased katseseemikpuud. Olin igale puule (2400 tk) kirjutanud plastmassist etiketi ja dubleerinud katsevariandi kirjelduse – juhuks kui kiri peaks maha tulema, siis teiselt küljelt jääks vast alles. Tuhandete lipikute kirjutamine võttis palju aega, õhtuti püüdsin mitte üle kesköötunni tööd teha. Lipikud sidusin vasktraadiga iga istiku külge. Viisin Polli ka oma valitud maguskirsipuu taimed. Mahtusid ühte veoautokoormasse.

Kuna mul Pollis elamiskohta polnud, siis pakkus mu laborant Pille oma korteri Linnutare majas. Tema ise läks Eesti Põllumajanduse Akadeemia õppesessioonile, kuna ta õppis kaugõppeüliõpilasena agronoomiat.

Mina läksin juba enne kella seitset aeda. Töölised tulid kella kaheksaks. Mul oli selleks ajaks parasjagu taimi istutuskohdadele kantud ja juu-

red kuivamise vältimiseks mullaga kaetud. Kõik etiketid olid kaks korda kontrollitud, et puu vastavalt plaanile õigesse kohta saaks. Niimoodi ettevalmistatud istutustöö läks kiiresti ja vigadeta. Lõunat sai süüa Polli (oma asutuse) sööklas. See oli maitsev, portsjonid suured ja maksis vähe. Sai supi, prae ja magustoidu.

Õhtul jäin ma aeda kuni kella seitsmeni. Pärast tööliste kojuminekut, kontrollisin kõik istutatud puud üle ja sidusin (niipalju kui jõudsin) neile kuuseoksad ümber. Olin kogenud aednik ja näinud küll, kuidas eile istutatud puid olid jänased hommikuks juba ära koorinud või võraoksi ära hammustanud.

Õhtusöögiks ja hommikuks pidin poest toidupoolist ostma. Sel aastal oli Nõukogude Liit Alžeerias ostnud greibimahla, mis oli müügil väikestes plekkpurkides, peal graatsiline antiloobikujutis. Polli poes oli see mahl müügil, kuid ostjaid peaaegu ei olnud. Mina jõin seda niipalju, kui raatsisin osta. Greip aitab väga hästi janu kustutada. Ka on ta isutekitaja. Polli poes jätkus seda kauaks. Pikapeale hakkasid perenaised temast lugu pidama jookide maitsestajana.

Pollis oli mul esimestel aastatel väga suur koormus. Tuli läbi uurida ja hinnata kogu õuna- ja pirnipuu aretusmaterjal, mis oli juba üsna suurteks puudeks kasvanud. Läbi põimunud okste tõttu oli tegemist, et kõrvuti kasvavate puude õunu mitte segamini ajada. Puid tuli korduvalt hinnata ja teha seda mitu aastat järjest. Katsepäevikut ikka ja jälle täiendada. Paremate puude õunu panin hoidlasse ja andsin analüüsiks keemialaboratooriumi.

Minu ülesandeks langes ka sadade vanade sortide katsetamine – sordiuurimine, kus tuli teha hulk olulisi vaatlusi õitsemisajast kuni saagi kaalumiseni ja hoidlas säilimisaja määramiseni. Kui mõne aasta pärast lõppes Toivo Univeri aspirantuuriaeg, siis läks sordiuurimine temale üle.

Laborant Pille Läänemets tegi igal aastal palju õuna- ja pirnipuude ristamisi. Kuna ta tegi seda (minu plaani järgi) EPA diplomitööna, siis oli tema isiklik huvi selle töö vastu väga suur, mistõttu polnud mul vaja muretseda, et seal midagi valesti läheb. See oli väga suur kergendus.

Pille seemnetest kasvasime uue aretusmaterjali, mis lisas palju tööd juurde.

1974 – sain Polli mõisahoonesse elamiskoha

Olin Pollis tööl olnud neli aastat, enne kui sain seal elamiskoha. Kõik see aeg pendeldasin 215/200 km Harku ja Polli vahet. Pollis ööbisin kõige rohkem Kukkede juures.

Siis sai Pollis valmis uus laboratooriumi ja kabinetide hoone. Seni oldi mõisahoones. Kuna minule lubatud ühepereelamu veel valmis polnud, siis anti minu perele mõisahoones endine direktori kabinet koos kõrvaloleva toaga. Kööki hakkasime kasutama kõrval oleva Univeride perega koos nende korteris, kus asus ka WC.

Kolisime Polli tütar Meeliga kolmekesi. Alaril oli keskkool lõpetatud ja ta oli sõjaväes. Vanem tütar läks just keskkooli viimasesse klassi ega tahtnud oma koolist ära tulla; Virve õde Aino Lasnamäel (Majaka tänaval) võttis Krista oma juurde.

1974. a novembris avati ametlikult Polli aiandusuuringute keskuse uus laborihoone. Pildil võtab juhataja Edgar Haak vastu sümbolse võtme Eesti Maaviljeluse Instituudi direktorilt Ilmar Jürissonilt. Trepil tulevad nooremteadur Asta Libek (paremal) ja aednik Anne Luur.

Krista oli sporditüdruk, hea jookaja ja rahvatantsu harrastaja.

Meeli läks kolmandasse klassi pisikeses Longi koolis, mis asus Pollist 1,5 km läbi metsa minna. Seal rohkem klasse polnudki kui kolm ja needki olid ainult kahes klassiruumis. Nii nagu Oskar Lutsu „Kevades“. Järgmisel aastal tuli minna Karksi-Nuia kooli, kuhu oli 4 km.

Mõisas elamine oli ajutine lahendus. Seal oli palju rotte, kes öösel mööda veetorusid lae alla kardinapuude peale ronisid ja siis seal edasi jooksid. Rotid teevad suurt krabinat kui nad ringi ajavad, mispuhul ma üles ärkasin. Toad olid kõrged, ronisin tooli peale ja ajasin neid pika varrega harjaga taga. Rotte õnnestus paljudel kordadel alla lükata ja siis põrandal surnuks taguda.

Ikka reisima

Tutvumissoov võõraste paikadega ja rahvastega on üldinimlik. Meie Virvega tegime nüüd puhkuse ajal igal aastal sõidu kuhugi Nõukogude Liidus. Me olime juba niivõrd jõukad, et läksime ilma magamiskottideta ja sõitsime kupeevagunis, mis ei olnud teab-mis kallis ühe vanemteaduri ja tema naise jaoks. (Lennuk oleks tõepoolest kallim, kuid seda kasutasime ainult ühel hädajuhul, kuna muidu jäime Moskvasse toppama.) Mul oli üle Nõukogude Liidu tuttavaid ametikaaslasi, kes mind naisega heameelega vastu võtsid ja oma katseasutust tutvustasid. Kohaliku rahva peredes elades sai palju paremini teada nende kommetest, suhtumisest naaberrahvastesse ja nende ajaloo valusatest sündmustest. Virve valmistas kõõgis koos perenaisega kohalikku toitu. Mina õppisin palju uut puuviljadest ja nägin imehuvitavaid asju katseasjadest. Korter oli prii, välja arvatud eraldi marsruudid, mil me kaugematel väljasõitudel hotellis ööbisime. Lihtsad võõrastemajadki olid väga odavad: voodikoha võis saada 1 rublaga. Külal olles kostitati meid hästi.

Kui me Polli mõisahoones elasime, siis võttis naaber Irene Univer Meeli koolivaheajal oma hoole alla. Nad sobisid hästi ja meil polnud vaja muretseda. Hiljem, kui me omaette elasime, oli Virve endine töökaaslane Eva nõus Tallinnast tulema ja Meeli järgi vaatama. Eva oli suurepärase kokk, mistõttu tüdrukul olid imehead toidud.

Eespool kirjeldasin üht Kaukaasia reisi, kuid me võtsime veel eraldi ette Armeeniat, ühel korral Aserbaidžani, neljandal korral Gruusiat ja

viiendal korral Dagestani. Kuues Kaukaasia käik toimus siis, kui Meeli sai 18-aastaseks – tema sünnipäeval (Meeli oli seekord kaasas) olime Sotšis. Seitsmendal Kaukaasia külastusel viisin ma ema tagasi Eestisse elama. Kaheksandal korral olin jälle Armeenias – siis komanderinguga üleliidulisel nõupidamisel; tegelikult olin ma Armeenias käinud lühiajaliselt (koos teiste Kaukaasia reisidega) veel mõnel korral.

Ma ei kavatse oma eluloost teha reisikirjeldust. Kuid mõnda seika meenutaks küll. Armeenia on väga kaunis mägede maa, eriliselt jääb meelde 2 km kõrgusel merepinnast asuv Sevani järv, mille ümbruse mägedes me ronisime, nii et me saime järvele vaadata kõrgemalt. Väga põnev oli nii kõrgelt alla orgu sõit, kui lõputult siuglev maantee avab aina uusi vaateid.

Või kõndida Türgi piiri ääres 2–3 meetri kõrguse ja kolmekordse tara ääres, kus viljapuude katseaiad ulatusid otse selle riigipiiri tarani. Ja samas kuulata jutte, mis kavalusi kasutasid mõned piirivalveohvitserid, et ka sellistes tingimustes põgeneda Nõukogudemaalt, isegi oma pere üle piiri viies. Need olid uskumata lood, mis olevat tõesti aset leidnud.

Maja Altai krai Jeltsovski rajooni Poslednikogo külas, mida me külastasime Virvega 1971. Sinna viis minu Harku aedniku Heino Sibula elama siberlanna, kes võttis Heino omale vabaabielumeheks Eestis tema kodutalus (kolis sinna elama). Heino kahetses, et ta läks ära kodumaalt.

Ühel päeval sõitsime Mägi-Karabahhiasse, ühte kõrgel mägedes asuvasse linna. Saabumise päeval oli nii paks udu, et me tänaval kõndides ei näinud ühtki hoonet. Alles järgmisel päeval, kui udu oli hajunud, nägime, et ümberringi olid neljakordsed majad. Hulkusime, et linnaga tutvuda ja jõudsime asula ääres paikneva haiglani, mille territooriumi ümbritses kivimüür. Müüri taha oli loobitud kõik, mis haiglatööst üle jääb: vatid, sidemed, katkised kempsupotid, amputeeritud jalad. Virve nentis, et puuduvad veel laibad. Mind üllatas, et linnas ilmus armeeniakeelne ajaleht (see territoorium kuulub Aserbaidžaanile): elanikud ongi armeenlased.

Läksime ka lähedastesse küladesse – ikka kahekesi jalgsi matkates, kus oli järgmine üllatus. Need olid sakslaste külad. Kohalikust punakashallist kivist hooned olid armeenia ehituslaadiga, tänavad ja ümbrus puhtad. Külade juures kenad kalmistud. Kunagi olid sakslased siia Kaukaasiasse elama asunud.

Jerevanis me elasime puuviljandusteadlaste ühepereelamus. Mees oli professor, kuid parasjagu südamehaiguse tõttu haiglas. Naisel oli valminud doktori väitekirj ja ta närveeris, kuidas kaitsmine võib minna; tal oli ka trükist ilmunud paks teos Armeenia puuviljadest.

Meile Virvega anti elamiseks pererahva magamistuba ja abieluvoodi. Saime selles majas kenasti sõpradeks ka perenaise õega ja kohtusime kesk-koolieas noorema pojaga.

Jerevanist tegime väljasõite mitmesse väga kaunisse kohta. Üks oli mägi-puuviljanduse katsepunkt, kus talved olid karmid, mistõttu saime tutvuda talvekindlamate õuna- ja pirnisortidega. Mäletan pirnisorti 'Egine', mille venekeelne nimevorm oli 'Jelena'.

Hingeliselt väga rusuv oli türklaste poolt 1915. a tapetud ühele miljonile armeenlasele pühendatud mälestuskompleks, kus parasjagu välismaa külaliste jaoks kurba tornikellaviisi mängiti. Lisaks miljonile tapetule olevat 0,6 miljonit armeenlast küüditatud Süüria kõrbetesse, kus neist paljud olevat janusse ja nälga surnud.

Aserbaidžaanis elasime samuti puuviljandusteadlaste peres. Mees oli geneetik ja ta viis mind oma katseaeda Bakuu linna servas. Niisuguseid hiiglasi – valge mooruspuu marju – ei osanud ma uneski näha, mida me seal geneetikateadmiste abi kasutanud aretaja aias kohtasime ja maiustasime. Ühel päeval sõitsime me Dagestani piiri ääres asuvasse puuviljanduse

katsejaama. Ma ei jätnud oma ühelgi puhkusereisil kasutamata võimalust käia oma kolleegide katseid vaatamas. Üks neist oli Abseroni poolsaarel asuv granaadipuu kasvatus, kuid ka seal asuvad oliivipuude istandikud.

Aserbaidžaanis olid väga põnevad nüüd UNESCO maailmapärandisse kuuluvad linnamüüridga piiratud Bakuu vanalinn Sirvan šahhide palee ja Neitsitorniga. Sõitsime Bakuust 150 km lõuna poole jäävale Qobustani noorema kiviaja kaljujooniseid vaatama (need on aastast 2007 UNESCO maailmapärandi nimestikus). Nii pööraselt suurt kaljujooniste ala polnud me kunagi näinud.

Tahtsime külastada ka Kaspia-äärset kuulsat Lankarani lähedast linnukaitseala, kus võinuks näha roosat pelikani, kuid NKVD ei andnud sinna pääsuks luba – see on liiga lähedal Iraani piirile.

Bakuust sõitsime rongiga mööda Kura jõe orgu Kirovabadi (nüüd vist Mingacevir) linna ja sealt edasi Gruusiasse, Tbilisi ja Musta mere äärde.

Ühel aastal kujunes seiklusrikkaks Dagestani sõit. Ostsin rongipiletid Mahhatškala linna. Saabusime Moskvasse, kuid sealt edasi ei saanud: kõik kohad broneeritud. Veetsime öö Moskvast ja ma mõtlesin, et läheme Virvega Aserbaidžaanis esindusse. Läksime ja küsisime abi. Aserbaidžaanis esindaja ütleb meile, et meil pole Dagestaniga midagi pistmist. Mina ütlen vastu, et Bakuu rong läheb ju Mahhatskalast läbi ja tõstsin ta ette lauale Riia palsami pudeli. Esindaja ütleb, et me ei sõida rongiga, me sõidame lennukiga. Tuli kokku leppida, et me saame esinduse tõendiga lennukipileti. Makstud rongipilet läks tühja, aga ma sain paberi, millega läksin „tähtsate tegelaste“ erikassasse. Minu ees seisis kuulus filminäitleja („Seitseteist kevadest hetke“ jt) N. Tihhonov, tagapool veelgi kuulsamaid naisnäitlejaid. Saimegi lennukile. Mahhatškalas oli vahepeatus ja päikeseloojangul olime Dagestanis. Minu sõber-kolleeg elas Buinakski linnas eelmägedes. (Tänapäeval on selle revolutsionääri nime asemel vist mingi ...jurt.) Mõne aja pärast, täielikus pimeduses, oli ta meil lennujaamas järgi. Mõni aasta varem (1970) oli seda ala tabanud purustav maavärin. Minu kolleeg elas uues 4-kordses maavärinakindlas (ehitanud oli selle Prantsuse firma) majas.

Kui ta meid oma katseaeda viis, siis eriti väärtuslike (valitud) puude juures piiras meid ümber 11 koera. Ei saanud astuda sammugi, ilma et peremees poleks koeri keelanud. Ma olin üllatunud, et ükski ei olnud suur

lõukoer; mõned olid pisikesevõitu, aga nad olid naksti kannast kinni, kui peremeest juures ei olnud. Ja ülejäänute silme all oli hirm küll suur.

Abdurahmanov oli rahvuselt kumõkk (türgi keele kõneleja). Dagestani 2,7-miljoniline elanikkond koosneb 30 rahvusest.

Ta tegi meile, arvatavasti töökoha maastikumasina, mitmepäevase sõidu Lõuna-Dagestani mägedesse (kõrgeim tipp 4466 m). Kui Venemaa vallutas Dagestani ametlikult 1813, siis mägilased allutati alles 1864. Sõit mägitel ja sealsete jõgede ületamine näitas, missugused looduslikud olud seal valitsevad.

Muidugi ei ole mägedes tsivilisatsiooni mugavusi. Joogivesi sai võetud pöörase kiirusega voolavast paksust porist. Pärast seismist settis pool sellest nõu või pudeli põhja. Peale jääb ilus selge jõevesi.

Suureks üllatuseks viidi meid ühe eesti naise koju. Ta oli Eestis armunud ühte mägilasest sõduripoissi ja temaga kaasa läinud. Ta oli sünnitanud poja, kuid kohalikus haiglas olid arstid lapse tapnud. Ükski võõramaalase poisslaps ei tohtinud ellu jääda. Niiviisi vist kujunes nende elufilosoofia, kui nad 51 aastat suutsid Vene vägedele vastu panna. Tegelikult ei suutnud Venemaa mägilasi alistada sõjaga, vaid pettis nende väejuhi läbirääkima ja siis tapsid ta reetlikult.

Mägiküla eestlanna rääkis oma kurba elu. Mees oli surnud ja ta elas üksi. Eesti sõbrannad saadavad talle siit raamatuid ja ajakirju. Jõevee sodist peale tõusnud puhtast veest tegi ta meile kohvi. Kuid ta ei pidanud plaani Eestisse tagasi tulla. See oli 35 aastat tagasi.

Sõit mägedes kestis palju päevi. Ühe ööbimise ajal olime Derbendis. Palusime taksojuhil viia meid hotelli. Käisime läbi kõik kohad, kuid kuskil öömaja ei saanud. Siis ütles, et ta viib meid oma koju. Näitas, et siit võtate seda ja sealt teist, ning tehke ise gaasipliidil süüa. Tema peab veel taksot sõitma, et peremehele maksta teatud summa raha.

Virve tegi siis tomateid pannil ja lisas muna. Mind pandi voodisse magama – külje all oli ülestikku kolm madratsit. Virvele tehti ase pörandale.

Kemmerg oli terve kvartali peale üksainus. Öösel pimedas see üles otsida, oli suur tegemine: tuli minna algul otse terve linnakvartali jagu, siis keerata vasakule ja siis just sellest väravast õue peale minna. Pärast virsikute, tomatite jm söömist oli mul küll vaja öösel asjale minna.

Aastal 1983 tegime veel ühe Kaukaasia reisi. Sel korral võtsime Meeli kaasa (ta sai siis Sotšis alles 18 a vanaks). Suhhumis olles ööbisime ühes juhuslikus kodus. Seal oli sama lugu: kemmerg oli majade kvartali peale üksainus. Õnneks oli meie ööbimispaigale lähedal ja sai ka elektrivalguse sisse lülitada.

Suhhumi on kuulus oma ahvikasvanduse poolest, mida saab ka külastada. Aga oh häda – üks ahv oli nagu välgukiirusel kohal ja haaras ühelt külastajalt koti. Ma ei mäleta, mis sellest edasi sai.

Suhhumist suundusime veel lõuna poole. Esiialgu rongiga, seejärel busiga; meie siht oli Batumi. Bussijaamas arutasime me oma keeles, mida ette võtta. Üks õndselt tumedanahaline ja mustajuukseline mees jälgis meid tähelepanelikult. Siis tuli ta meie juurde ja hakkas peaaegu veatus ja aktsendita eesti keeles rääkima, et tema naine on eestlane ja tal oleks heameel meiega kohtuda.

Nii me tegimegi. Selgus, et naine oli pärit Järva-Jaanist. Ta oli tutvunud vene sõjaväes teeniva grusiinlasega, kelle kodupaika ta pärast elama läks. Minu meelest oli mees erakordselt keeleandeline – muidu poleks võimalik eesti keelt nii hästi selgeks saada ja pärast 20-aastast Eestist eemalolemist ka nii puhtalt hääldada. Batumis ei teadnud nad kedagi teist eestlast. Ema rääkis oma poegade eesti keeles. Siis oli tal ka kolmeaastane pojatütar, kellega ta eesti keelt rääkis. Vanema poja olid nad saatnud Tallinna Polütehnilisse Instituuti. Tema oli nüüd elektroonik ja töötas Batumis, teine poeg oli õppinud Tallinna Pedagoogilises Instituudis vene keelt, sealt oli ta võtnud vene naise, kelle eesti keele oskus oli üsna vilets. Kolmas poeg õppis Leningradis ehtekunstnikuks-kullassepaks.

Batumi oli Meelile lemmikpaigaks oma delfinaariumi poolest. Mingi kalade nahahaiguse tõttu oli see suletud, kuid meie rääkimise peale lubati meid sisse. Meeli sai delfiine sööta ja neid kallistada. Ta oli kaua aega delfiinide juures.

Batumist sõitsime me laevaga Krimmi Jaltasse. Öhtupimeduses sõitsime me Novorossiiski sadamasse, mis oli vist Musta mere suurim sadam. Meelil oli just pooleli paadijuhtide kursused ja tal oli kaasas mitu paksu kladet. Nende abil õppis ta, missugused tuled peavad laevadel olema ja kuidas nad sadamasse sisse või välja sõidavad. Sadam oli väga suur ja seal kohtasime sadu laevu.

Jalta oli see sadam, kus meie maha läksime. Siis oli juba hommik käes. Krimm on imekaunis paik. Mina olin seal mitmeid kordi käinud (ja kaks korda tuli veel edaspidi), ka Virve oli Krimmis minuga koos palju matkannud. Krimm oli kuulus eksootiliste viljade poolest ja neid ma seal tundma õppimas käisin. Meeliga koos käisime ka kuulsas Arteki pioneerilaagris.

Seoses Krimmiga meenutan üht varasemat matka koos Virvega. Meil oli tuttav pere, kes elas Balaklava mereväebaasis. Balaklava on Simferopolist lõuna poole jääv kitsas sügav mägedevaheline laht, mille suue on raskesti märgatav, kuid väga hästi kaitstav. Sinna oli lahe lõppu kalju sisse tehtud võimas allveelaevade baas, mille sai raudväravatega sulgeda. Balaklavas oli veel salajane (ei tea, mis ülesannetega) mereväeinstituut. Selle tõttu oli ta võõrastele täiesti suletud linn.

Sõitsime liinibussiga kuni linna servani. Seal tuli peale patrull ja küsis, kelle juurde me läheme. Kordonist helistati meie poolt antud numbril ja kästi mehel kohale tulla. Meie tuttav tuligi. Meid aga edasi sõita ei lubatud. Tuttav võttis meid käekõrvale (oli juba lõunamaa õhtute pilkane pimedus), viis meid läbi kivimurdude (ime, et me jalgu ei murdnud) ja käskis, et me kummargile läheksime – patrull võib lasta meie pihta, kui ta valgustatud taustal meie siluette näeb. Siis ronisime läbi viinapuuistandike, kuni jõudsime temale tuntud linnatänavatele.

Olimegi nagu tõelised spioonid keelatud linnas. Järgmisel päeval nägime nii allveelaevabaasi väravaid kui ka salajase instituudi hoonet. Meie tuttav ütles siiski, et ei maksa end asulas suurt näidata – inimesed saavad kergesti aru, et me oleme võõrad.

Ühel päeval võttis ta meid kaasa supluspaika Mustal merel. Läksime linnast välja üle tühermaa ja ronisime mööda madalaid mägesid. Seal oli väga kitsas jalgrada, mis kulges mööda kaljuserva, umbes 300 meetrit merepinnast kõrgemal, mille all veel oli arvukalt teravaid kivirahne. Krimmi poiss läks talle igapäevast rada pidi ees nagu mägikits. Virve tema järel sama kiiresti (Virve oli siis natukene üle 40 aasta vana). Nägin, kuidas tema jala alt pudenes peent pinnast ja teadsin, et nii võib jalg libastuda. All aga mitusada meetrit kukkumist ja sakilised kaljurünkad. Olin hirmul ja ronisin kitsast rada pidi neljakäpukil. Ütlesin, et tagasi ma seda rada pidi küll ei tule (alla ongi hullem tulla).

Tagasi tulimegi laiemat kaarikurada pidi, mis ei läinud lainest uuristatud ja mere kohale välja ulatuvat mäeserva mööda. Tee oli vähe sõidetav, nükiline ja porilompidega. Sellel teel Virve komistas ja kukkus. Sai küll käsivarred toeks panna, aga kivid lõhkusid liha, veri voolas ja rind läks punast värvi, segunedes teel oleva poriga. Luud jäid terveks. Mõtlesin, et kui see oleks juhtunud mere kohal kaljuserval.

Järgmistel päevadel, kui Virve haavad olid tohterdatud, läksime kahekesi jala Jaltast Krimmi kõrgeimale mäele Ai-Petrile, kuid siis maanteed pidi. Sealt edasi Bahtšisaraisse. Ka Krimmi kaunitesse Musta mere äärsesse lossidesse (Levadias jm) matkasime, ikka enamasti jalgsi. Noorena oli Virve kange matkaja.

Ühel varakevadel võtsime Virvega ette matka idapoolsesse Krimmi. Sõitsime Feodossijas, käisime selle ümbruses ja liikusime kuni Kertšini välja.

Oma majas ja oma katseaias

1976. aasta märtsi algul sai Polli Saksaveski järve taga üheperemaja valmis. Polli katsebaas pani sellele nimeks „Oja“. Kolisime majandi autoga mõisahoonest Oja(tallu). Veoautojuht oli naine, mida esineb harva; Pollis ma niisugust autojuhti rohkem ei mäleta. Kuidas me oma koli auto pealt tupp saime, see ei ole mees. Mõned mööbliesemed (täiskasepuust raamaturiiul, ilmatu suur) olid väga rasked. Oli 6. märts.

Kevadel tõin Allaste laudast hobuse ja ajasin traktoriga songitud jäätmaale kartulivaod sisse. Esimesel aastal püüdsin maad kultuuristada, seejärel tegin peenrad, istutasin maasikad, marjapõõsad ja mõned viljapuud. Maja ümber rajasin muru. Muruniidukit mul ei olnud, seepärast niitsin käsivikatiga 25 aastat. Möödakäijad vaatasid ja imestasid, kui puhtalt ja ilusasti muru oli niidetud. Viimased 10 aastat oli meil elektrimuruniiduk, mis kulus väga viletsaks. Lõpuaastail (2 aastat) muretsesid Alar ja Krista uue masina, mille tõime sealt ära, kui Pollist minema kolisime.

Mul oli nüüd teine laborant Liide Mets, kes tuli Polli Morna osakonnast, kus ta oli tegelikult olnud puuviljanduse juht (brigadir, aednik jne.). Tal on väga andekad lapsed: Tõnisest sai Tartu Ülikooli professor, Andres oli aastakümneid Salutaguse pärmivabriku direktor, Anu on ettevõtja (tema tütar õppis sisearhitektiks). Liide oli suurepärase tööde korraldaja

ja tegi ise töid nagu aiatööline. Tema tegi ristamised, talvel oli töölaua taga kartoteegi koostaja, arvutas ja sai kõigega hakkama, mis ma talle teha andsin. Äärmiselt õiglane inimene. Eks tal oli ka palju, mis südamel. Tal oli kergem, kui sai minuga arutada. Mina kuulasin ja ütlesin omalt poolt kuuldu kohta võimalikult selgesõnalise arvamuse, kuid ei võtnud jutu- lõnga enda kätte.

Pille Läänemets läks oma kodupaika Virumaale Ulvi kooli õpetajaks. Tema korraldatud kooliaed sai üsna tuntuks. Tervisele oli ta noores põlves (ka Pollis) liiga teinud, mistõttu pidi tervisehädadega hakkama saama kuni pensionieani. Pille suri Laekannu külas. Tema eludaatumid on 21.05.1946–20.03.2012.

Minu katsed koondusid peamiselt Hiirevariku aeda ja Teorehe tagumisse kvartalisse. Külvasin suurtes kogustes seemet, kuid püüdsin varajase väljapraakimise teel hoida aia pindala selles suuruses, millega suutsin toime tulla. Harilikult oli aiatöölisi raske saada, pealegi oli konkurents ka teiste teaduritega, kellel samuti oli abilisi vaja.

Mõtlesin välja seemikute paarisistutuse (50–60 cm vahega), uute ridade sammu kaupa kõrvale istutamise, et vähem aiapinda vaja läheks jm. Varajase väljapraakimise puhul kõrvaldasin mõnel aastal 90(-95)% taimedest juba esimestel eluaastatel – aasta jooksul juurisin korduvalt taimi lehtede kärntõvenakkuse esinemisel.

Kirsiaias istutasin Harkust toodud maguskirsipuu istikud Jaama katseaeda. Lõikasin neid tugevasti ega lasknud üle 2,5 m kõrgeks kasvada, selleks et kirsside korjamisega normaalselt hakkama saada, samuti võralõikust korralikult teha. Arthur Jaama naeris minu üle, ühel aastal päris asja ette. Nimelt tulid siis maikuus õitsemise ajal tugevad öökülmad. On teada, et kõige tugevamini jahtunud õhk langeb allapoole. Minu madalate puude õied külmusid kõik ära, ülalt sain mõne peotäie kirsse. Jaama 5–6 m kõrguste puude ladvaosad andsid aga hea saagi.

Hädas olime ka varastega ja lindudega. Liide Mets oli erakordse tööviimega. Ta läks juba kell 4 aeda valvama. See oli raske amet puu alt teise alla käia linde peletamas. Pärast, keskhommikul, läks tema asemel sinna mu tütar Meeli, kes oli end välja maganud ja kõhu täis söönud.

Neil aastail oli peamine kahjurlind ronk. Neid oli kõrval Longi metsas palju (hilisematel aegadel enam ei olnud). Puude alla jäid inimese junnide

suurused väljaheited, mis koosnesid tihedalt kokku kleepunud kirsikividest.

Arthur Jaama

Arthur Jaama oli Laskurkorpuses kuulipildurina olnud sõjamees, kelle närvid olid üsna läbi. Ta võis imemuhedast ja naljatlevast mehest mõnikord äkki hakata su peale karjuma ja kõige jälgimate sõnadega sõimama. See tõttu ma hiljem loobusin tema aias katsete tegemisest. [Tema järglane Heljo Jänes on suurepärase ja (vähemalt väliselt) väga tasakaalukas inimene. Jätsin edaspidi kõik oma maguskirsipuu sordikandidaadid tema hoolde: tehku, mis teeb. Tegelikult on Heljo neid paremini katsetanud, kui mina ise seda teinud oleks.]

Arthur Jaama läks endast välja ka teistega suheldes. Eriti kohapealse direktoriga Edgar Haagiga, kui ta tahtis aeda abilisi või sõnnikut vedada, ka muudelgi juhtudel. Siis ta ei tulnud nädalate viisi oma töökabinetti. Tal oli aeda ehitatud korralik ruumikas aiamaa, kus oli isegi voodi. Seda sai soojendada elektriradiaatoriga. Aias ta toimetas, aiamaas olid tal katsepäevikud, ka mitmed käsiraamatud. Ta sai ise ka aru, et ei suuda end vaos hoida. Kui teadustöötajate koosolekul tahtis direktor tema tööd arutada, siis Arthur kohale ei ilmunud. Teda esindas väga tasakaaluka psüühikaga naine Eevi. Niimoodi vahendaja kaudu käis asjade ajamine. Talvel võttis Arthur püssi ja käis aeda mööda jäneseid peletamas. Artikleid kirjutas ta kodus. Tegelikult oli tema kabinet nurgapealne ja talvel ka ülearu külm.

Arthuri elu oli olnud keeruline. Ta sündis Tartumaal Koruste külas Koosa talus (07.09.1914) üheteistkümnenda lapsena. Arthuri vanaisa oli Korustesse tulnud Paistust – Arthuri isa oli siis 4-aastane – ja ostnud Suur Rõngu mõisniku krahv Mannteuffeli käest 40-hektarise talukoha 1615 hõberubla eest. Võlga oli tulnud kaua maksta – Arthuri vanem vend August, kes talu päris, oli viimase võla maksnud hüpoteegipangale 1939. aastal.

Kui Arthur heas tujus oli, siis rääkis ta meelsasti oma noorpõlvest.

Koruste külast oli pärit ka luuletaja Ernst Enno. Küla metsas olevat olnud Enno nimeline pink. Isa oli pühapäeviti võtnud lapsed kaasa, seal pingil jalgu puhunud ja võileiba sünnud. Ka põnevaid jutte rääkinud. Eriti südamelähedane oli Arthurile aga ema. Kui ta 1941. aastal Vene sõjaväkke

mobiliseeriti, siis võttis ta ema pildi kaasa ja kandis seda rinnataskus sõja lõpuni. Kulunud ja murdumisjälgedega foto raamis ta hiljem klaasi alla ja riputas seinale. Ema suri 1942. See olevat olnud pühapäevane päev; Arthur rääkis, et just sellel päeval oli ta kogu aeg (Uralites) mõtelnud kodule ja emale.

Kogu Jaamade pere olevat musikaalne: laulumehed, vend Martin mänginud viiulit. Arthuri lauluharrastus, eriti ansamblis või kooris laulmine, käis temaga kaasas kuni surmani. Peale Rõngu algkooli õppis ta mõnda aega Tartu reaalkoolis ja laulis siis Juhan Simmi juhata tud kooris. Aastatel 1936–1939 õppis Arthur Jäneda põllutöökeskkoolis. Pärast seda sai ta tööle vend Kristjani juhata tud lambavillalaboratooriumi. Pealinnas elamise ajal võttis ta laulutunde tuntud ooperilaulja Vootele Veikati juures.

Arthuri vanem vend August oli Eesti Vabariigi ajal vallavanem ja samas ametis ka saksa okupatsiooni ajal. Ta tunnistati nõukogude võimu vaenlaseks ja viidi 1944. a vangi. 1949. aastal küüditati Augusti naine Helmi Siberisse. 1958. aastal said nad koos kodumaale tulla, kuid kodu oli lagunenud, nii et elama sai asuda naabrusesse Linajärve äärde. Ajaloo irooniana olid neil rinnas Siberi uudismaade ülesharimise medalid.

1970ndate maaparandustöödega hävitati kunagise põlistalu jäljed. Ainult mõned suured puud on alles. Niipalju kui ma mõne aasta tagusest ajast tean, pidasid siis (tagasisaadud) talu Augusti poegade Jaani ja Ennu lapsed Jane ja Heli.

Mulle tundus, et vastaspoolel sõdimine varjutas vendade ja nende järglaste suhteid kaua. (Rohkem suheldi Kristjani perega.) Arthur oli kommunistliku partei liige ja vähemalt väljendas ennast kommunismimeelsena. Avalikult ega omavahel ei rääkinud ta midagi nõukogude võimu vastu.

Arthur oli selgesti väga auahne. Talle meeldis ise ennast tähtsaks pidada ja esines nii, et külastajad teda ka ohtralt kiitsid. Tal olid tõesti silmapaistvalt head ploomi- ja maguskirsisordid. Soome külalised olid kiitmisega helled. Nemad soovitasid talle parima maguskirsiaretise nimeks Kristiina. Mina teadsin ja olin Norras näinud, et sama nimi (mõne tähe võrra lühem) on juba hõivatud ning vaidlesin vastu. Ei aidanud: soomlased olid soovitanud ja sellega jääb. Kristiina nime all saigi sort laialdaselt tuntuks, ka Lätis ja Soomes. Kui taasiseseisvunud Eestis tuli sordile tunnistus välja anda, siis öeldi, et ei saa – selle nimega Norra/USA sort on juba registreeritud. Mina tegin siis ettepaneku (A. Jaama oli surnud) panna Arthur ja nõnda ta saigi.

Arthur kiitis ülearu oma ploomisorti 'Norgen' ja 'Sargen' ning hapukirsisorti 'Jagoli'. Mõneti on arusaadav, et aretaja kiidab. Mulle meeldiks siiski ettevaatlikkus ja ka puuduste arvestamine.

Lõppkokkuvõtteks- kui pärast aretaja surma sai veel mitu sorti registreeritud – jäi tulemuseks 16 ploomisorti (neist 4 põhiaaretaja oli Julius Eslon), 1 hapukirsisort ja 7 maguskirsisorti (neist 3 põhiautor on Heljo Jänes). Välja arvatud 4 koos J. Esloniga aretatud ploomisorti, jagasid Arthur ja Eevi Jaama teiste sortide autorluse või Jaamadele kuuluva osa (3 maguskirsisordi puhul) võrdselt. Seega olid A. ja E. Jaama erakordselt suure hulga ploomi- ja kirsisortide aretajad.

Arthur Jaama tahtis olla veel tähtsam. 1977.aastal sai ta Eesti NSV teenelise teadlase nimetuse. Suurt heameelt ta sellest ei tundnud. Ta ütles: „Parem oleks doktorikraad“ (mina olin siis juba doktor), mis tema meelest oli kõrgem tunnustusaste.

Arthur arvas, et kui ta on omaette peremees, siis jõuab ta veel maailmale näidata, kui tähtis ta on. Ta kasvas Pollis palju istikuid, sai Jõgeva näidissovhoosiga kokkuleppele ja rajas sinna ploomi- ja kirsiaia. Pensionärina võeti ta sinna ametisse aiabrigadirina (1988–1991). Jõgeva on aga külm paik, talvekahjustused olid suured. Jaamad jäid vanaks ja taasiseseisvunud Eesti andis maad omanikele tagasi. Käisime Polli rahvaga Arthuri külas (Tartus), kui ta sai 80 aastat vanaks. Ta oli kaotanud huvi ümbritseva elu vastu, mistõttu polnud temaga enam midagi rääkida. Ainuke, mis veel vana moodi oli, et ta püüdis laulda.

31. märtsil 1995 Arthur Jaama suri. Ta maeti Pauluse (Ropka-Tamme) kalmistule.

Johannes Parksepp

Ta oli kõigi suus Juhan. Kommunistliku partei liige, tundus, et ta uskus tõemeeli kommunismi ideede võimalikkusesse. Temas oli mingi teravdatud iseloomujoon õigluse järele, mis aga igapäevaelus pörkus teiste valksusega. Ta läks ühtelugu konflikti direktoriga. Kui mina Polli läksin, siis oli viinavõtmine tema sagedane viga. Tal olid kindlad joomakaaslased, kellega koos arvatavasti ülemust kiruti. Sõnades pidas ta töödistsipliini töötegija tähtsaimaks kohustuseks, alkoholi tõttu ei suutnud ta ise aga sellest kinni pidada. Seetõttu olid direktori teravad ütlemised loomulikud. Tundus, et

nende vahele oli tekkinud vastastikune ja püsiv vaen. See lõppes Juhani päevapealse lahkumisega töölt Pollis, kui pensioniaeg kätte jõudis. Aretustöö oli tal pooleli ja oli loomulik, et ta naaberkolhoosis Karksis aian-dusagronoom-aednikuna tööle asudes sinna hulk musta sõstra aretusma-terjali kaasa võttis.

Loodus oli Juhani jaoks palju olulisem omadusi kaasa andnud. Tal olid juhi-omadused ja erakordne võime kontsentreeruda endale seatud eesmärkide saavutamisele. Ta kirjutas mitu väiksemat marjakasvatusraamatut. Siis võt-tis aga kätte suurteose „Marjasordid Eestis“ (ilmus 1985), mille ta tegi valmis niisuguse põhjalikkusega, mida on olemas vähestel riikidel. Paks raamat – 36,6 arvestuspoognat – on ühe mehe tehtud. Kui raamat oleks ingliskeelne, siis oleks ta kõigi parasvöötme marjateadlaste töölaual iga-päev kasutatava käsiraamatuna. Juhan on ka teise suurteose “Eesti pomoloogia” üks autoritest.

Juhan pidas mind targaks meheks. Seetõttu tuli ta sageli nõu küsima ja aru pidama, kuidas üht või teist asja raamatus käsitleda. Nähtavasti sai ta head nõu, sest ta võttis minu seletused arvesse.

Mina istusin sageli oma töölaua taga pärast tööpäeva lõppu. Juhan tuli enamasti tööpäeva lõpul. Ta ei istunud peaaegu kunagi, vaid rääkis püsti seistes. Paljudel kordadel venis jutt kahetunniseks (minul oli see aeg pla-neeritud oma tegemistele). Siis läks jutt üle tema südamele olevatele valu-satele küsimustele. Püüdsin tema õiglustunnet riivanud seiku oma vaate-kohast selgitada. Kahjuks venis paljude asjade arutamine liiga pikaks. Pean ütleva, et minu juurde ei tulnud ta kordagi purjus peaga.

Juhan õpetas oma alluvaid kõiges, mis tema teadis ja aitas oma labo-ranti nõuga üle elada ränki hädasid, mille muutmine ei ole inimese või-muses. Juhani abivalmidus oli tõenäoliselt erakordselt suur ja ma usun, et osalised hindavad seda veel aastakümneid pärast tema surma. Tema labo-randi Alvi kolmest tütrest kaks olid kurtummad.

Oma ala asjatundjana marjasortide- ja aretuse alal tõusis ta Eestis pari-maks. Tema aretatud sõstra-, vaarika-, karusmarja- ja maasikasortide arv on aukartustäratavalt suur. Hulk sorte aretas Juhani õpilane Asta Libek tema alustatud töö põhjal veel palju hiljem. Kokku on Juhan osaline 22 marjasordi aretamises.

Juhan suri järsku 30. mai 1988. aasta hommikul. Päevad olid väga palavad ja ta läks hommikul väga vara aiamaja ehitama. Tuli siis tupp ja lõpp saabus kohe. Juhani naine Helgi (Nuia keskkooli õpetaja) kutsus Virve ja minu abiks suririideid selga panema, enne kui ta kangestus.

Juhan ei olnud veel 63 aastatki vana.

Virve Abjas tööl

Kui me Polli kolisime, siis õnnestus Virvel saada tööle Abja haiglasse. Pimedal ajal läksin talle bussi vastu. Abjast tuli buss Nuia. Talvel sõitsin soome kelguga ja kui Karksi paisjärveni jõudsin, andsin taskulambiga märku. Kui jää oli tugev, siis sõitsin otse üle järve; muidu tegi tee suure kaare. Niimoodi oli Virvel õhtul kella 8–9 paiku lõbusam tulla.

Saksaveskile oli lähem peatus Näsara, kuid pikamaa bussijuhid ütlesid, et neil pole niisugust peatust ette nähtud (ei ole lubatud) ja viisid Virve Nuia. Sealt oli Saksaveskile tulla 4km (Näsarast oli poole lühem maa). Talvel tuisus ja pimedas, kui väljas oli sageli -25°C külma, oli selline 4 km tee ränk käia. Mõned bussijuhid olid inimlikumad ja tegid siiski peatuse.

Juhtus muudki. Ühel hommikul tuli Virve öövalvest. Sügisvihmad olid suurveega teetruubi minema pühkinud. Suures kraavis voolas vesi kiiruga. Meie maja oli kohe üle kraavi näha, aga koju ei saa. Ukerdas siis kraavi äärt pidi allavoolu. Seenelised olid ühe purde pannud, et otsemini seenemetsa pääseda. Sealt püüdis Virve üle ronida, kuid kukkus rinnuni vette. Sumas siis kraavist läbi. Kodu oli sealsamas, mistõttu ta ennast ära ei külmetanud. Aga tegemist oli palju, et riided ja muud asjad kasutamiskõlblikuks teha.

Siis läksin ja ehitasin jämedatest lattidest korraliku käetoega purde, mida mööda ta korralikult üle kraavi sai. Truup tehti uuesti alles paari kuu pärast. Meie tee oli nii tähtsusetu, et sellega oli aega küll.

Novembrikuus hakkasid siis ekskavaator ja buldooser tööle. Sitke savine pori aeti betoontoru peale. Meeli ja naabritüdruk tulid koolist, kuid säärikud jäid savi sisse kinni. Sammusid läbi pori sukis. Mina käisin pärast säärikuid välja sikutamas.

Kaks päeva hiljem käisin ise Nuias arsti juures. Tulin ka otseteed pidi. Truubi kohal vaatasin, et kingadega sealt üle ei saa. Öösel oli veidi külmetanud. Võtsin kingad jalast, käärisin püksisääred üles ja astusin õhukese jääkirmega kaetud porist kodu poole paljajalu.

Talvel seda teeosa lumest lahti ei aetud. Halliste jõe ürgoru järsust servast oli tee süvendisse kaevatud – selle tuiskas lund niikuinii täis. Jalgsikäijaid siiski oli. Ühel hommikul hakkas Virve seda teed pidi tööle minema. Tee oli umbes 2 km, et jõuda suurele (Imavere-)Viljandi-Nuia-Abja-Pärnu maanteele. Kohalikud bussid võtsid Näsara peatuses reisijaid peale. Sel ööl oli väga tugev tuisk olnud ja kohati olid hanged rinnuni. Ei ühtki jälge. Virve roomas läbi lume. See võttis kaks või kolm korda rohkem aega kui harilikult. Loomulikult oli ta üleni higine. Buss oli ammu läinud. Järgmine läks 2½ tunni pärast. Temperatuur oli -20 või -25°C, tuisk aina kestis. See oli nii tähtsuseta peatuspaik, et ei mingit tuulevarju. Ainult üksik tammepuu seisis tee hargnemispaigas. Virve elas ka higisena selle ootamise üle, saabastes lumi. Ju tal oli kõva tervis, et ei jäänud haigekski.

Tol ajal oli Abjas üsna korralik haigla mitme osakonnaga. Virve oli kõva iseloomuga. Meestel olid sageli viinapudelid kuhugi ära peidetud. Kui ta nad üles leidis, valas meeste nähes kraanikausist alla. Nii suurte kogemustega õde, kui oli Virve, oli maahaiglas väga hinnas.

Virve töötas sealses haiglas kuni pensionini. Siis kauples Polli lasteaia juhataja ta (poole kohaga) sinna tööle. Oli lähedal käia (1,5 km).

Ühel aastal oli selline korraldus, et majandi direktor peab vastutama, et autojuhtide ja traktoristide tervis peab olema hommikul enne tööle asumist kontrollitud. Ka juhtide kainus tuli kindlaks teha. Direktor Edgar Haak tahtis selle ülesande panna Virvele. Tema keeldus. Tõenäoliselt ei olnud majandi direktoril mingit õigust kohustada selleks lasteaia medõde.

Tervisejooks ja suusasõit

Ma ei ole siin meelega kurtnud tervise üle, kuna hädad olid igapäevased. Ikka valud südames ja igal päeval ravimite võtmine. Kui valudega kaasnes surmahirm (valud püsisid kaua tugevatena), siis panin keele alla nitroglütseriinitableti, seejärel teise ja kolmanda, mõnikord veelgi rohkem. Selline olukord röövis tunde tööajast. Ja kui süda väga kaua ka nõrgemini valutas (rinnus „näris“), mis edukat tööd siis ikka teha saab.

Vererõhk oli samuti kõrge. Pea oli siis uimane ja töö ei edenenud. Rohudega sai vahetevahel vererõhu üsna normaalseks. Siis läksid tegemised edukalt. Mõnikord kirjutasin artikleid sellise hooga nagu lennates.

Aju-veresoontespasimid tegid samuti palju tusk. Kui on tunne, et pea ümber on väga tihedalt kott tõmmatud ja tööd edasi teha püüdes silme eest mustaks läheb, mis tööd sa siis ikka teed. Kergemaks läks pikali heites, aga kirjatöö tuli siis kõrvale panna. Töökabinetis mul niisugust võimalust ei olnud. Õnneks sain ma siis aeda minna ja seal ringi liikudes (töötgemist simuleerides) läks olukord paremaks.

Omaette arutades arvestasin, et ma teen ainult ühe kolmandiku sellest tööst, mis ma tervena suudaksin teha. Parata polnud midagi. Püüdsin seada sellised eesmärgid, mida mu tervislik seisund lubas. Mind päästis muidugi töö iseloom, mis andis võimaluse viibida väljas katseaias.

Õised hingamisseisakud kujunesid veel üheks hädaks, mis pani mõtlema surmale. Magamise ajal seiskus hingamine, mis viis hapniku vaegusele ajus. Hingamine ei taastunud, õigemini – ei saanud sisse hingata, nii nagu oleksid hingamislihased halvatud. Lõpuks vaevu-vaevu hakkasin ärkama, kuid hing oli kinni ja õudne teispoolisusest tagasituleku tunne. Toibumine oli väga vaevuline. Sel ajal ei pööranud arstid sellele suurt tähelepanu – nad nagu ei pidanudki seda tõsiseks kurtmiseks. Nüüd on igasugused uneuuringud ja arstidki ütlevad, et kauane hapnikuvaegus võib raskesti aju kahjustada. Õine hingamisseisak olevat sage surmapõhjus, nii ma nüüd raamatutest loen. Juba küllalt noorena olin arvestanud, et ehk elan viiekümneaastaseks, võibolla kuuekümneseks. Vanemaks elamist ei pidanud ma oma tervise pärast võimalikuks.

Muidugi hoidsin ma oma tervist ja treenisin oma südant. Iga päev tegin tervisejooksu. Polli mõisahoones elamise ajal oli mu jooksurada parkis, kus oli päris tugev tõus mäest üles. Olenevalt enesetundest ja ilmast võtsin ette erineva arvu ringe. See rada oli päris raske. Saksaveskil jooksin Näsara poole. Kui tahtsin tugevamat koormust, siis ka Näsara mäest (õigemini Halliste jõelammi järsust servast) üles. Nii hoidsin ma oma südant treenituna.

Talvel oli Halliste jõe org ja selle ümbruse künkad hea suusamaastik, pikkade laskumistega. Talved olid erinevad: mõnel aastal lund vähe aega, teisel aga pikkade kuude viisi. Tuli sobivalt riidesse panna. Kui külma oli -20°C (isegi -25°C), aga vaikne, siis oli paksust kampsunist küllalt. Tuulise ilmaga puhus aga nii läbi, et hoidsin varjulistesse paikadesse või metsara-

dadele. Hea tuulekindla pealispluusiga sai ka lagedatel nõlvadel liugu lasta. Soodsaimal aastal sõitsin talve jooksul 700 km.

Kui lund oli vähe, aga Halliste poolne kruusatee jääga kaetud, siis sõitsin soome kelguga teid pidi isegi 20 km maha.

Ka igapäevased tööd koduaias, puude saagimine ja lõhkumine andsid treeningutele lisa.

Võtsin kõiki rohtusid, mida arst määras. (Teisiti poleks mul ju üldse mõtet arsti juurde minna.)

Teadustööde kogumike väljaandmine

Olin kujunenud Pollis teadusmõtte juhtivaks arendajaks, hoolimata oma tervisehädadest, mida eelmises peatükis käsitlesin.

Kui meid tulid külastama välisteadlased, siis pandi mind tõlkima inglise keelest eesti keelde ja vastupidi, või rääkisin kogu jutu inglise keeles. Väga kaua aastaid olin ma ainukene, kes sellega hakkama sai. Tol ajal oli ka nii, et väliskülalistega tuli kaasa (põllumajandusministeeriumi) tõlk. Kuid see ei tundnud erialaseid termineid, mistõttu tuli ikkagi minul vestlus või tõlkimine üle võtta. Kaua olin ma ka parim vene keele rääkija (siin pean mõnna, et Venemaal sündinud Robert Piir rääkis siiski vabamalt). Saksa külalistega rääkisin saksa keeles, kuid praktika täieliku puudumise tõttu ei tulnud paljud sõnad otsekohe keele peale. Ainult saksa keele valdajatega oli siiski harva kokkupuuteid, mistõttu unustasin keskkoolis õpitut kiiremini, kui uut sõnavara juurde õppisin.

Minu mõte oli, varsti peale Polli elama asumist, koostada meie uuri- mistöödest omaette kogumik, mille kirjastaks maaviljeluse instituut, mille osakond me olime. Selleks et muu maailm ka meist aru saaks, koostas kogumiku vene keeles. Autorid esitasid mulle eestikeelsed – peale Robert Piiri –, mina panin nad kõik vene keelde. Siis tuli aga suur üllatus – instituudi direktor Ilmar Jürisson ütles: „Ei“. Meie kogumik peab olema eesti keeles. Nii jäigi. Tegin kõik tagasi eestikeelseks.

Ilmar Jürisson oli vastuoluline kuju. Ta oli saksa okupatsiooni ajal Nõukogude Liidu spioonina parašütistina Pärnumaa metsadesse maاندunud, seal vist saksa sõjaväe raudtee-ešelone kraavi lasknud ja jõudnud vene vägede tulekuni vastu pidada. Ma ei mäleta, mida sakslased tema vanematega tegid. Igatahes – kõva kommunist. Aga ühtaegu ka eesti asja

eest väljas. Natuke ma kirjutasin temast eespool seoses ühepereelamute ehitamisega Polli.

Teaduslike tööde kogumike väljaandmist korraldasin ka edaspidi. Kui siis oldi instituudis juba seisukohale jõutud, et mõistlikum on tõesti avaldada neid teises keeles: sai trükitud ikkagi selleks, et meie uurimistulemusi tutvustada väljaspool Eestit. Järgmised trükiti vene keeles (mina tõlkisin artiklid jällegi), Zaletajev instituudi kirjastusgrupis toimetas. Mina oma artikleid hakkasin kirjutama inglise keeles. Nii said need kogumikud vene- (ja inglise-) keelsed. Kokku koostas in ma viis teaduslike tööde kogumikku.

Järjekindlalt avaldati mu artikleid ka Moskvaa konverentside kogumikes.

Populaarsed (aime-) artiklid

Populaarseid artikleid ja sõnumeid olin hakanud kirjutama juba kohe, kui läksin tööle Tallinna Bioloogia Eksperimentaalbaasi. Minu lühemad või keskmise pikkusega lood rääkisid tööst Tallinna botaanikaia rajamise ettevalmistamisel. Neid märgitakse (tuletatakse meelde) veel praegugi, kui kirjutatakse Tallinna botaanikaia rajajatest, kellede hulka ka mind arvatakse. Kõige sagedamini kirjutas in ma Öhtulehes, aga ka Rahva Hääles ja harva Noorte Hääles. Mõnikord kirjutas in lühemaid või pikemaid (laste) lugusid Sädemele.

Kui ma oma pere ülespidamisega suurtesse raskustesse jäin, siis püüdsin nõnda omale lisa teenida. Selle eest maksti aga väga vähe: 5 rubla, mõnikord aga tuli leppida ka 2 rubla ja isegi 1 rublaga Öhtulehe „nupu“ eest. Oli veelgi kurioossemaid lugusid. Sotsialistlik Põllumajandus tellis ühe artikli retsensiooni. Sain (olin juba ametis Pollis) ekspertarvamuse eest rahakaardi 20 kopika peale. Bussipilet postkontorisse Nuiaa oli 10 kopikat, tagasi sama palju: nii et asi klaar? Eile oma pabereid sorteerides leidsin veel ühe rahakaardi 80 kopika peale!!!

Autorid käisid enamasti ise kassas raha järele. Algul maksti see välja igas toimetuses. Siis koondati kõik ühte raamatupidamisse. Mäletan Pika tänava lõpus asuvat maja Meremuuseumi vastas, pärastpoole Pärnu maantee ja Väike-Karja suurt nurgamaja teisel korrusel. Pikal tänaval olime kõik ühe leti taga järjekorras: kord oli minu ees kirjanik Vladimir Beekman ja

minu järel Teet Kallas. Siis astus uksest sisse Lennart Meri, kõik omavahel suured tuttavad.

Kui vene ajal hakkas uuesti ilmuma Eesti Loodus, siis oli selle esimeses numbris minu artikkel. Hiljemgi oli mul selles ajakirjas sageli artikleid, ühel-kahel aastal oli igas Eesti Looduse numbris minu artikkel eksootilisest viljapuudest. Honorar 10 või 12 rubla artikkel.

Aianduse alal ilmus mul artikleid Maakodus (vahepeal oli Aia-ajakiri), Maamajanduses ja Targu Talitas. Üsna hulk artikleid avaldas Läti Daržs un Drava, neid oli ka Moskväs ilmuvas Садоводство.

Kui ma sain Ameerika Pomoloogia Seltsi liikmeks (1979) siis avaldati tema ajakirjas Fruit Varieties Journal kümmekond minu kirjutist. Seal oli artiklite kõrval ka Nõukogude Liidus ilmunud monograafiate tutvustusi. Selle tõttu sain ma sellel mandril ka juba mõneti tuntuks: USA (ka Kanada) puuviljandusteadlased tulid Polli minu tööga tutvuma.

Veendusin, et ma olen võimeline kirjutama häid artikleid nii eesti, vene kui ka inglise keeles.

Minult hakati tellima artikleid ka teistest maadest. Belgia aianduse ajakiri tõlkis minu ingliskeelse käsikirja prantsuse keelde, Soome Dendroloogia Seltsi ajakiri tegi tõlke soome keelde. Kokku on minu töid avaldatud kuues võõrkeeles.

Maaleht autasustas mind silmapaistvalt heade kaastööde eest 1994. aastal Oskariga: nii nad nimetasid sea kujuga hoiukarpi, mis mulle 14. oktoobril Estonia talveaias pidulikult koosviibimisel kätte anti. Kahele kaetud laua ääres istusin ma koos luuletaja Ave Alavainuga, kes oli ka üks autasustatu.

Esimene raamat

1976. aastal tegin ma Nõukogude Liidu suurimale põllumajandusraamatute kirjastusele Moskväs, mis oli hiljuti saanud uue nime КООС (tõlkes: viljapea), ettepaneku oma raamatu väljaandmiseks.

Kirjastus oli nõus, tahtis aga, et ma käsitleksin Nõukogude Liidu kogu loodepiirkonda. Asjaajamise tegi lihtsamaks see, et kirjastusel oli osakond Leningradis.

Istusin õhtuti oma töökabinetis kella 22ni, mõnikord kella 23ni. Muidugi olin ma pärast tööpäeva lõppu käinud kodus õhtust söömas. Kirju-

tasin kohe vene keeles ja esitasin käsikirja toimetusele ilma, et keegi oleks seda toimetanud. Alles kirjastuse tavaline toimetaja tegi selle töö ära ja kutsus mind siis Leningradi, kus koos tema poolt muudetu läbi vaatasime. See jäi ka ainsaks korra: rohkem polnud mul vaja enam midagi teha. Toimeetus pani pealkirjaks “Новые культуры в плодОВОДСТВЕ северо-западной зоны”(Uued kultuurid Loodepiirkonna puuviljakasvatuses).

Leningradi sõit juhtus külmadele talvapäevadele. Nagu sellele ajale tavaline, oli rong puupüsti rahvast täis. Tagasisõiduga oli eriti raske. Ma olin väga väsinud. Rongisõit oli säitunud öisele ajale. Ronisin vaguni lae alla kitsale riulile, mis oli kohvrite paigutamise koht. Sealt läks mööda plekkтору, mis oli ilmatu kuum. Et ma end ära ei kõrvetaks, siis võtsin talvepalitu ja panin selle rulli keeratult plekkтору ja mu pea vahele. Külje alla ei olnud midagi võtta. Ei mäleta, kus ma oma portfelli hoidsin. Kui seal lae all ei oleks nii kuum olnud, puhanuks ma ennast üsna kenasti välja. Muidugi tuli mul Tallinnast võtta ette veel bussisõit (200 km) Nuija; sealt koju jalgsi 4km.

Minu raamat võeti hästi vastu. Sellel teemal ei olnud keegi niisugust teost avaldanud. Ilmumisaasta oli 1978.

Veel kakskümmend kaks aastat hiljem märkasin vene uue puuviljanduse õpikus, et lisalugemiseks soovitatud on ka minu raamatut.

Esimesele raamatule tuli lisa

Kui venekeelne uute puuviljakultuuride raamat oli trükitud, siis arvasin, et samal teemal raamat võiks olla ka (ainult) Eesti kohta. Materjal oli olemas. Viljade keemilised analüüsid oli Pollis teinud Robert Piir, kelle kutsusin kaasautoriks. Tema kirjutas keemilise koostise peatüki. 1980. aastal ilmuski raamat „Uusi puuvilja- ja marjakultuure“.

Huvi eksootiliste puuvilja- ja marjakultuuride vastu oli mul tekkinud väga ammu. Kuna ma väljaspoole Nõukogude Liitu polnud saanud, siis paljuski olid mu teadmised teoreetilised (suurt hulka troopilisi vilju ei olnud ma oma käes hoidnud ega maitsnud). Üht-teist olin näinud Krimmi lõunarannikul ja Kaukaasias (eriti Musta mere rannikul). Väga palju huvitavat olin kohanud Kaug-Aasia reisel. Nii see sel ajal oli: ainult vähesed inimesed olid sattunud eksootika tõeliste varamute juurde. Kuid kirjandust oli. Minule saadetav Ameerika Pomoloogia Seltsi ajakiri tõi

koju huvitavaid uurimusi. Siis ma kirjutasingi tähtsamatest puuviljadest raamatu „Puuviljad, marjad ja pähklid“, mis oli õhukesevõitu (104 lk) ja fotode asemel must-valged joonised. See ilmus 1982. Illustratsioonidega oli niiviisi, et ma tahtsin tellida need kunstnik Edgar Valterilt. Läksin tema koju Lenini (nüüd Rävala) puistele. Ta oli selle suure elumaja katuse alla (pööningule) ehitanud omale korter-ateljee. Põhiline asjade otsustaja ja korraldaja oli Valteri naine. Kunstnikule meeldis minu plaan.

Läksin kirjastuse Valgus toimetaja juurde ja rääkisin oma ettevõtmised ära. Sain kõva peapesu. See ei olevat minu asi korraldada läbirääkimisi raamatu jooniste asjus: neid teeb toimetaja, ehk teisiti öeldes – toimetaja ise teeb, mis tahab. Jäingi ilma loodetavasti väga headest illustratsioonidest.

Järgmisena võtsin käsile raamatu „Eesti puuvilja- ja marjasordid“. Olin selle jaoks materjali kogunud üle kahekümne aasta. Olen siiani kindel, et mitte keegi teine poleks seda nii hästi teinud.

Paljude aastate jooksul sain selle eest kiita ja ikka ja jälle küsiti, kas ei saaks just seda (kõige paremat) raamatut. Ma olin kehv fotograaf, aga Pollis elas selle aja üks väga hea (loodus-)fotograaf Konrad Kerm, kes tegi ilusaid pilte. Kahjuks ei saanud fotosid kõikidest sortidest. Raamat ilmus 1984.

1992. aastal tuli trükist veel „Koduaja puuvilja- ja marjasordid“, mis oli nõuanne selle kohta, missuguseid sorte tasuks oma aeda istutada ja kuidas seda teha.

Raamatute eest maksti vähe honorari. Nii et teenimise mõttes sellest erilist tulu ei tulnud.

Siis tuli üsna pikk vaheaeg, mil ma raamatute kirjutamise peale ei mõelnud.

Võibolla pole see väide päris õige, sest hakkasin kirjutama inglise keeles maailma (tähtsamaist) puuviljadest. Mul oli materjali – raamatuid ja artikleid – kogutud ligikaudu kakskümmend aastat. Raamatu ülesehitus oli mu peas täiesti selge. Esialgu oli inglise keeles kirjutamine raskevõitu. Kirjutasin aegamisi ja tegin sageli ümber või täiendasin. Hiljem läks edukamalt. Lasin oma laborandil ümber trükkida. Kuna ma tehtule sageli midagi juurde lisasin, siis trükkis ta mu tööd mitu korda.

Tegelikult oli mu harrastus väga kasulik. Inglise keele kirjalik väljendusoskus arenes tugevasti. Ma hakkasin taipama stiili erinevusi ja leidma kõige sobivamaid sõnu. Asja teine külg oli selles, et mu teadmised puu-

viljandusest laienesid erakordselt. Mulle ei olnud Eestis võrdset ja kui ma Nõukogude Liidu lagunemise järel võtsin osa rahvusvahelistest töörühmadest, siis paistsin teadmiste laia pagasi poolest silma. Ma sain vestelda iga-sugustel teemadel ja väga asjatundlikult.

Võttis küll aastaid, kuid lõpuks oli raamatu käsikiri valmis. Siis oli juba „perestroika“ alanud. Moskvas toimus hiiglaslik raamatumess, kus väliskirjastustele olid oma esindajad. Sõitsin Pollist Moskvasse, käsikiri portfellis. Valisin Elsevieri kirjastuse, mida teadsin tema paljude heade raamatute tõttu. See kirjastus on praegugi kõige tunnustatumate hulgas, mis pealegi andnud välja kümneid eriti hinnatud ajakirju mitmel erialal.

Ma olin üsna hirmul, sest kartus spioonina saada kinni võetud, oli tugev. Käisin palju ringi, enne kui sõandasin Elsevieri boksi sisse astuda ja oma käsikiri üle anda. Loomulikult ei hakatud seda seal uurima.

Mõne aja pärast tuli kiri, mis oli heatahtlik. Kuid nad tahtsid, et teeksin oma raamatu põhjalikumaks (minu käsikiri oli ligi 300 lehekülge). Mõtlesin, et ma olin ennast juba ammendanud ja oleks raske sinna veel olulist lisada. Kirjastus soovitas, et kui ma tahan piirduda olemasolevaga, siis oleks mõni teine kirjastus valmis vast andma välja ka õhema raamatu.

Loobusin. Nii jäi minu ingliskeelne raamat olemata. Aga eespool öeldu tõttu olin ma teinud väga kasuliku eneseharimise, mis minu edaspidises elus on olnud väga oluline.

Aretus on väga aeganõudev

Ma olen vähe kirjutanud oma tööst aias. Ma arvan, et kes mu elulugu loeb, sellele pakuks katsete tegemine, puude eest hoolditsemine ja vaatluste tegemine vähe huvi.

Kõigi Pollis oldud aastate jooksul kasvatasin ma ümmarguselt 40 000 õunaseemikut, 1500 pirniseemikut ja 1000 maguskirsiseemikut. Nende seast juurisin ma kehvemad ja haigusõrnemad varakult välja, mistõttu mu seemikute aiad ei olnud suured.

Peamine, mis ma ütlema peaksin: aretustöö on väga pikaldane tegevus. Esimesed kümme aastat ei andnud mulle veel mitte midagi. Mitmed esimesi vilju näidanud taimed ainult peibutasid – andsid häid lootusi, mis järgmisel aastakümnel luhtusid, sest selgus, et neil on olulisi puudusi.

Seejärel läksin edasi kahte viisi: lootsin, et ehk mu lemmik näitab end järgmistel aastatel paremana ning jätkasin katsetamist, või tõmbasin talle kriipsu peale, mis võis olla surmaotsus. Leppisin ebaõnnestumisega, samuti ikka ja jälle otsast alustamisega on tõelise aretaja olulisemaid iseloomuomadusi.

Viljapuude aretamisel kulub sordi saamiseks aega 20 aastat. Erilise õnnestumise korral võib see võtta natuke vähem. Arvestada tuleb aga ka rahvusvahelist katsetamist välisriigis, mistõttu ametliku sorditunnistuse kättesaamiseni läheb ikkagi 20–25 aastat.

Aretajal on korraga käsil mitme lootustandva taimevormi katsetamine; seetõttu juhtub ka, et ühel aastal saadakse kätte rohkem kui ühe sordi lõppotsus.

Aretaja isiklikust elust

Noorema tütre autoõnnetusest kirjutasin ma eespool. Viiendas klassis lahvas seni peidus olnud kahjustus järsku ja ootamatult. Tüdruk läks koolitee algul läbi naabritüdruku juurest. Saja sammu pärast kukkus ta teel kokku ja sai krambihoo. Naabrinaine nägi seda, tuli meile ning ütles, et nüüd on ta vist juba surnud. Kuna see oli esimene kord, siis ei saanud ma midagi aru, mis jutt see on.

Meeli pandi haigla lasteneuroloogia osakonda. Algas aastaid kestev ravi, õigemini eluaegne tervendamine. Neurokirurgias (Tartus) uuriti ajuoperatsiooni võimalikkust. Arstide otsus oli, et autoõnnetusel tekkinud verevalum on olnud väga sügaval koljupõimikus ja operatsiooni tagajärjel (50:50% vahel) võib tekkida halvatus, mistõttu seda ette ei võeta. Esialgu käisime tüdrukuga dr Talviku (sen.) konsultatsioonidel, edaspidi sai tema raviarstiks dr Matt Mägi.

Koolis õppimise tegid raskeks väga sagedased mälulüngad, niinimetatud “toppamised”, millest õpetajad ei saanud aru, arvasid, et tüdruk ei tea, panid hindeks 2 ja saatsid tahvli juurest ära.

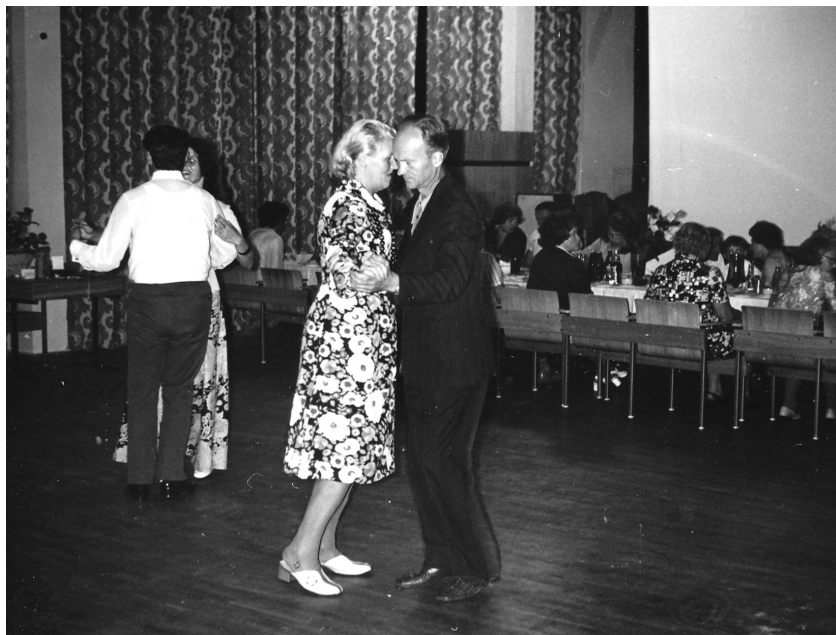
Tüdruku huvi koerte vastu viis ta koolitee Väimela tehnikumi veterinaarvelskriks õppima. Võibolla oleks ta selle ka lõpetanud. Kuid siis tekkisid tal teised mõtted ning ta tuli Tallinna, läks kutsekeskkooli nr 1 (Karu tänaval), kust sai raamatuköitja kutsediplomi.

Vanem tütar Krista läks pärast keskkooli lõpetamist Kirovi kalurikolhoosi aiandisse tööle, oli seal nelgikasvuhooones lillekasvataja ja hooldas nn. palmimaja, mida kasutati mitme filmi tegemisel (näiteks lastekoori esinemisest) ja üüriti mitmete riiklike vastuvõttude korraldamiseks.

Krista õppis kaugõppes Räpina aianduskoolis, kust ta sai (noorem) aiandusagronoomi kutse. Virve ja Lulli käisid ta lõpetamise aktusel. Virve oli käinud ka Meeli lõpuaktusel 1988, mis oli tähtis selle poolest, et siis toodi avalikult välja Eesti sinimustvalge lipp.

Kirovi kolhoosis sai Krista omale mereäärses majas väikese korteri. Ta abiellus samas majandis töötava veoautojuhiga Matiga. Neil sündis kaks poega Veljo ja Siim, ligikaudu aastase vahega, hiljem ka tütar Linda. Huvitav on märkida, et nii minu kui ka Virve ema nimi on Linda. Perekonnanimi – Viikant.

Alar tahtis pärast sõjaväge minna TPIsse ehitust õppima, kuid ei saanud sisse.

Uusaastapeol 1976 Polli saalis tantsivad Virve ja Kalju Kask.

Uue-Liiva

Nii isa kui ka Lulli soov oli pensionipõlves minna maale elama. Isa töötas pimedate kombinaadis väga suure pingega, et maale majaostuks raha teenida. Vene ajal oli maal palju tühje talusid, kust nooremad olid linna elama läinud, vanad aga surnud. Viletsamad majad olid väga odavad. Minu päris ema ostis oma vanemate kodukülas Siuges Soome-nimelise talu 300 rubla-ga. Maad ju ei müüdnud, see oli riigi oma. (Nimetatud koht asus muidugi nii pärapõrgus.)

Isa ja Lulli käisid mitut kohta vaatamas. Ühes kohas olin ka mina kaasas; see oli Siuge naaberkülas Vaoperes Käärini talu külje all. Väike maja ja samuti odav.

Vend oli aga tööl Viljandis ja minagi Viljandimaal. Eriti vend arvestas nii, et hea oleks, kui vanemad lastele lähemal elaksid. Ja ta vaataski oma arstijaoskonnas välja tühja maja, mis asus Viiratsist paar kilomeetrit Väluste poole. „Talu“ nimi oli Uue-Liiva. Maja oli küll vilets, kuid maanteelt küllalt varjatud, niisiis kenasti omaette.

Sinna isa ja Lulli asusidki. Vend plaanis maja suuremaks ehitada, ta tegigi põhjapoolsesse ossa uue seina ja katuse kõrgemaks, kuhu omale toa ja köögi ehitada. Nende pereelu läks teisiti, ehitus jäi pooleli, ainult kemmerg sai uude ossa valmis, mis talve ajal oli suur asi (muidu pidi välja minema). Krundil oli ka saun, mida hoolega kasutati: soojal ajal iga päev. Vend ehitas korraliku puukuuri.

Venna pere armastas kogu suve Uue-Liival olla. Seal olid köögiviljapeenrad, mitu suurt (vana) õunapuud ja paar ploomipuud. Lastele ja vana-dele mõnus tegutsemiskoht.

Isa ja Lulli olid Uue-Liival elamisega väga rahul. Nad olid palju aega koos lastelastega. Isa pidas venna vanemat poega Peetrit väga andekaks. Lulli lemmikuks sai noorem poeg Vahur. Ka Signe oli hea laps.

Isa ja Lulli olid väga üksmeelsed ja abistasid teineteist. Kuna isa oli poolpime, siis luges Lulli talle palju raamatuid ette – see kestis niimoodi paarkümmend aastat. Isa oli omamoodi isepäine, Lulli aga teadis, et täiskasvanud inimest ei saa muuta, aga oma kavalusega jäi ikka tema sõna maksma. Lulli oli niivõrd tark ja arukas naine, et ma ei mäleta, et ta mõnd vale otsust oleks teinud. Ta oli erakordselt heatahtlik, abistas ja aitas kõiki, niipalju kui suutis. Ta ei ütelnud kellelegi halvasti ja oli alati õiglane. Peaks

ütlemas, et ta oli erakordne inimene. Seepärast ka väga hea ämm Virvele ja vennanaisele Jutale. Imehea vanaema ja ema meile, kes polnud ju tema lihast ega verest.

Nende kooselu lõppes järsku. 27. märtsil 1979 läks isa solgiämbrit välja viima, varises aga uksepakul pikali ja oligi surnud. Mina olin seal lähedal Verilaskel ema juures, kui vend tuli ja ütles: "Peremees on surnud". Mulle tundus imelik ning nõnda on see praegugi mõelda, et ta ütles: pere-meis.

Lulli elas Uue-Liival üksi (venna pere oli seal sageli) kümme aastat. Ta murdis kukkudes käeluu. Siis saagis vasaku käega (ja jalaga puuhalgu kinni hoides) pliidipuid parajateks juppideks. Ta tegi seda tahtlikult, et end füüsiliselt arendada. Ta lähenes juba üheksakümnele eluaastale, kui tegi otsuse tulla minu ja Virve juurde elama. Mõnda aega enne seda elas ta Viljandis vennanaise ja vennalaste peres, suure maja neljandal korrusel. Kui ma õieti mäletan, siis 90. sünnipäev peeti seal.

Minu majas oli Lullil rahulik elu. Väga sõbralik ja koos armsate inimestega. Iga hea ilmaga sai välja minna. Ilus vaade aknast, linnulaul akna taga. Päikeselised toad.

Talv 1978/1979

Pöördusin selle talve juurde, kuna see oli minu täisealise elu kõige pakaselisem talv, mil Ida-Eestis, Kesk-Eestis ja ka lääne pool palju viljapuid ära külmus. Suured majandiaiad Tartumaal, Räpina aianduskoolis, Tõrvas, Rakvere ümbruses, Rapla lähedal Roosna Allikul jm olid kui puude surnuaiad. Pooled kuni kolmveerand õunapuudest neis aedades hävisid, mõneski ploomiaias ei jäänud midagi järele. Ka Saaremaa keskosas, merest eemal, hävis palju puid.

Kõige külmemad olid detsembri viimased päevad: Jõgeval oli sel talvel 8 päeva alla -30°C , kaks päeva oli seal alla -40°C . Võru ümbruse madalamates paikades oli -44 (isegi -45) $^{\circ}\text{C}$, lumepinnal -50°C .

Minu aias oli -37°C . Teadsin, et mu pärisema elab kehvas endises Verilaske vesiveski majas. Kartsin, et tal võib küttepuid vähe olla. 2. jaanuaril võtsin Meeli kaasa, et talle külla sõita. Hommikul oli -32°C . Läksime 4 km jala Nuia bussi peale. Tüdruk oli 13-aastane. Ma tahtsin, et ta ka vanaema pärast muret tunneks. Ehkki jalad ja käed tal külmetasid, oli ta

vapper. Nuias selgus, et buss ei lähe käima. Bussijuht oli visa ja püüdis igati hakkama saada. Kaks tundi kulus, enne kui sõitma hakkas. Meie ootasime selle aja väljas kolmekümne külmakraadi käes, trampisime jalgu vastu maad ja tagusime käsi kokku. Ka bussis ei olnud mingit sooja. Jõudsime Viljandisse, kuid sealt edasi sõitev buss oli läinud. Kõndisime siis jala 7 km ema juurde.

Verilaske majal oli väga kõrge kivist vundament, mille kõrvalt voolas veskikive ringi ajava oja vesi. Maapind oli sügavalt külmunud ning tõstnud alusmüüri tugevasti kõrgemale. Seinapalgid ei andnud järele ja murdusid, nii et ema voodi tagusesse seina tekkis suur pragu – võis käe seinast läbi pista. Ta oli sinna seljariideid sisse toppinud. Ema keetis suppi. Hommikul oli järelejäanud supp köögis potipõhjas kõva kui kivi. Toas oli kaks miinuskraadi. Voodis oli meil peale kuhjatud mitu tekki ja palit, nii et sai ära magada küll. Ka pea tuli teki alla panna.

Teisel päeval hoolitsesin, et emal küttepuid jätkuks: teisi elanikke selles suures veskimajas polnud. Tühjadesse tubadesse oli puid tassitud ja ma käisin korrapäraselt seal saagimas ja lõhkumas. Lembit elas Viljandis ja temal oli lähemal käia toidu saamise eest muret kandmas. Toidupood oli kohe üle Väluste maantee. vennal oli ka Zaparožetsi marki auto.

Selle talve järel tegime Polli teaduritega üle-eestilisi vaatlusi, kus suurtes majandiaedades vaatasime iga puu seisukorra üle. Niiviisi saime usaldusväärseid andmeid, kuidas üks või teine sort kahjustada sai.

Vanemad lapsed

Alar ja Krista olid selleks ajaks juba täiskasvanud inimesed.

Pärast TPIst väljajäämist läks Alar Kotka tänaval asunud kutsekooli. Seal tehti sõjaväest tulnud keskharidusega poistele eraldi õpperühm televiisorite remondi erialal. Pärast selle lõpetamist sai tast märgitud ala meister. Nähtavasti oli ta asjalik mees – otsustan selle järgi, et teda saadeti remontima koju niisuguste tähtsate meeste nagu Vaino Väljas ja Rein Ristlaan, telereid.

Hiljem palkas, pärast Eesti iseseisvumist, üks firma Alari kaupluse Eliitelektronika juhatajaks. Kauplus oli Kunderi tänaval, Alari korter aga Lasnamäel, kuhu tuli signalisatsioon. Kui see öösel alarmi andis, tuli sõita kauplusesse. Mõnikord olid vargad, teinekord põhjustasid alarmi rotid, kes

majas ringi jooksid. Oli ka oma töötajate hulgas vargaid. Ühel varahommikul oli röövel passinud, mil tuleb koristaja, pani jala ukse vahele, lükkas koristaja ühte pisikesse ruumi ja lukustas ta sinna. Siis oli hea teha, mida tahtis. Muresid oli, aga Alarile meeldis, et arendab oma teadmisi igasuguste elektroonikaaparaatide alal.

Siis tegi ühe ukse- ja aknavabriku omanik ettepaneku tulla tootmisala juhatajaks. Nüüd on ta sinna jäänud, kuigi väikestel ettevõtetel on raske konkurentsisis püsida ja tootmise tehnoloogilist poolt arendada. Vaatan kõrvalt, kui pingelised ja pikad on tööpäevad, kuidas ta peab ise objektidel aknaid käima kohale panemas, ei saa puhkust ja firmal pole sageli palka maksta.

Olen jätnud kirjutamata, et Alar abiellus juba päris ammu. Tanja on talle hea naine olnud; nii nagu mina olen märganud, elavad nad kenasti, kuid kahekesi.

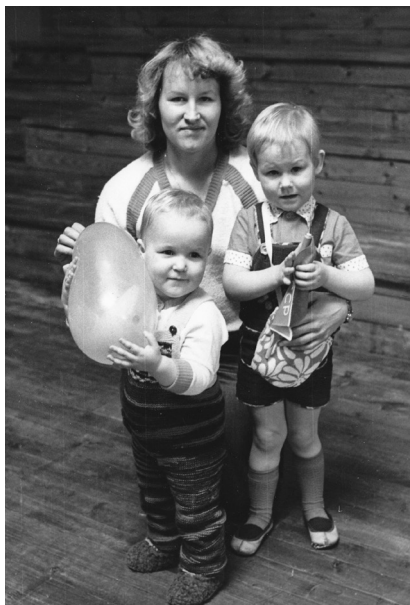
Krista pojad lähenevad 30ndale eluaastale. Veljo lõpetas ehituskooli ja oli hulk aastaid tööga kenasti kindlustatud. Paar viimast aastat on küll

Kalju vanema tütre pere 13.12.2009. Vasakult tüdretütar Linda Viikant, tütrepoeg Siim Viikant, väimees Mati Viikant, tütar Krista Viikant ja vanem tütrepoeg Veljo Viikant.

Poeg Alar Kask ja minia Tanja Kask 2005. a (11. aug) Alari 50. aasta sünnipäeval. Tanja on üks aasta noorem. Nad abiellusid 9. juulil 1982.

Vanem tütar Krista Viikant (sünd 22.10.1956) vanemate lastega: Veljo 2 aastat ja 11 kuud. Siim 1 aasta ja 10 kuud. Foto 29.04.1985.

ühes firmas, kuid sellel oli tööd anda (ka vahetevahel Soomes) ainult nädala-paari kaupa. Praegu, 13. veebruaril 2012, sõitis ta kaheks aastaks Austraaliasse. On just momendil Sydneys; seal olevat tuhandeid eestlasi ja tööpakkumisi palju. Veljol on kavas tublisti raha teenida, et siis siin sellega midagi ette võtta. Kristal majaehitus juba üle kahekümne aasta pooleli. Selles majas on ka Veljo tuba.

Noorem poeg Siim õppis kokaks. Praegu on ta niisuguses firmas nagu Baltic Bolt Tartu osakonnas, mis eelmisel aastal alles avati, müügimees. Selles poes on kümneid tuhandeid erisuguseid polte ja muudki ehitusel vajalikku. Koolipoisina oli ta võistlustantsija. Tema partner tegi lepingu Jaapanisse pooleks aastaks esinema. Jaapan ei meeldinud talle üldse. Tuli lepingu lõppedes Inglismaale ja sinna ta vist jäabki. Ka selle tüdruku öde läks välismaale (Itaaliasse).

Siimul on tütar Ly-Michelle (sündinud 22.03.2006). Naise Renitaga aga abielu ei klappinud. Siim ütles, et ta tahaks, et naine teda ka kiidaks ja kallistaks. Aga seda polnud. 17. novembril 2011 abielu lahutati naise algatusel. 2018. aastal on Siimul teise naisega (elukutselt neuroloog) oodata poja sündi.

Ametiühingu tuusikuga Kesk-Aasiasse

Üks Nõukogude Liidu siseturismi vorm olid ametiühingu tuusikud, käsitletaval juhul oli see turismirong. Osa sellest rongist oli Viljandi rajooni rahva jaoks. Sellest vajaks märkimist kaks asjaolu. Osavõtjatele oli see preemiareis, mispuhul saadeti sinna valitud inimesed. Teiseks tehti seal selget klassivahet: töölisklassi arvatud inimestele oli see tasuta, intelligentsi esindajad pidid aga kõik oma palgast kinni maksma.

Polli katsebaasist saadeti sellele reisile põllutöölaine Liliya Niinemäe, aiatöölaine Aime Soots ja iluaia brigadir (eesttöölaine) Leonhard Rummi; nemad said tasuta. Intelligendid olid teadurid Evald Pärtel ja Kalju Kask.

Kirjeldan siin lühidalt Liliya ja Aime elulugu. Esiteks pean ütleva, et nad kõik olid tööpoolest tööliste parimad ja kohusetundlikumad töötajad. Elulugu oli aga väga iseloomulik selle aja inimestele. Liliya ehk kõnekeeles Lilli oli Leningradi oblastis sündinud soomlane, kelle saksa võim tõi sõja ajalust Eestisse. Neid oli olnud peres palju lapsi. 1944. aastal oli Saksamaa ja Soome vahel sõlmitud kokkulepe, et nad võivad asuda Soome elama. Laevatäis soomlasi viidi Paldiskist üle mere. Soome riik oli aga kaotaja. Lilli pere ja teised Venemaa-soomlased (või ingerlased?) ei saanud Soome maal kuigi kaua elada. Nõukogude Liit nõudis oma kodanike tagasisaamist. Rongid ei suundunud mitte sinna, kus olid olnud nende kodukülad, vaid Siberi poole. Pärast Stalini surma, kui saabus võimalus lääne poole tagasi tulla, asusid nad Eestisse. Kõik tüdrukud (ka Lilli) läksid eestlastele mehele. Lilli sattus abielu tõttu Polli, ta suruti ka kommunistliku partei liikmeks ja väga kohusetundliku inimesena tegi, mida partei käskis. Sel ajal enam mingeid hirmsaid käske ei antud. Pärast Nõukogude Liidu lõppu andis Soome võimaluse neile jälle Soome asuda. Lilli Karksis elanud öde läkski vanas eas Soome ja sai seal korraliku ülalpidamise. Mitu aastat hiljem läks sinna ka õetütar (isa eestlane) koos eestlasest mehega (nende lap-

sed jäid Eestisse). Õde kutsus ka Lillit, kes juba tõsimeeli kavatses minna, kuid tema surm tuli varem. Veel üks õde oli Eestis surnud.

Aime Soots oli/on kindralmajor Jaan Sootsi vennatütar. (Jaan Sootsi kohta olgu öeldud, et ta sõdis juba Vene-Jaapani sõjas, õppis üheaastase vahega, kindral Johan Laidoneriga võrreldes, Vilniuse sõjakoolis ja Peterburis Nikolai kindralstaabiakadeemias, võttis ülemjuhataja staabiülemana osa vabadussõjast, osales Tartu rahukonverentsil, oli Eesti sõjaminister, Tallinna ülemlinnapea ja hukati 1942 Vene vangilaagris.) Aime Sootsi vanematel oli suur talu Viljandi külje all Karulas. Nende pere saadeti Siberisse. Sealt tagasi saades said nad Polli tööle. Mina töötasin koos Aime ja vend Juhaniga. Mõlemad olid väga toredad inimesed ja head töötegijad. Juhan sattus küll viinaküüsi – pärast tööpäeva leiti ta alalõpmata tee kraavist viinaund magamast. Eks ta läks arsti juurde, kes ütles: “On ainult kaks teed. Kas jätad viina või sured.” Juhan lõpetas viinavõtmise ja suitsetamise paugupealt. Nägin teda hiljuti ja ta ei olnud kakskümmend aastat enam viina võtnud. Nende õde elas Viljandis. Karula suur talu said nad tagasi, kuid ühelgi ei ole peret ega lapsi.

Leonhard Rummi oli okupatsiooni ajal mobiliseeritud saksa sõjaväкке; mäletan mingeid jutte, et ta oli seal ohvitser. Naine ja poeg põgenesid enne venelaste tulekut Läände ja elasid lõpuks USAs. Leonhard oli kümme aastat vene vangilaagris. Pärast vabanemist töötas ta Pollis aednikuna. Ta oli ideaalne korra nõudja ja väga hea asjatundja. Tema hooleks oli lilleaed: peenrad, lavad, kasvuhooned. Pollist leidis ta omale uue raamatupidajast naise, kes oli kommunist (partei üks tõsisem liige). Et niisugused inimesed kokku klapivad, selle üle arutati sageli, aga keegi ei osanud öelda, miks see nii on. Asi läks veelgi imelikumaks, kui Leonhardile anti luba sõita USAsse külla oma endisele naisele (tema poeg oli seal autoõnnetuses hukkunud, mistõttu ta rääkis, et läheb poja hauale). Kui ma õieti mäletan, sai ta USAsse veel teinegi kord. See jäigi suureks mõistatuseks. Rummi peres oli väga andekas poeg Peeter. Pärast ülikooli lõpetamist oli ta tööl geoloogide uurimislaboratooriumis. See oli taasiseseisvunud Eesti algusaastatel, kui punt noori geolooge (ja keemikuid?) Venemaaga äri hakkasid ajama ja töid valedokumentidega sisse haruldaste muldmetallide maaki, millest võinuks toota hirmkallist materjali. Vahelejäämise järel tõusis ajalehtedes põhjalik ja kauakestev artiklite rodu. Peeter oli eelviimane üksikkambris.

Mõne päeva pärast leiti ta seal poodununa. Minu meelest jäigi see lugu lõplikult lahendamata.

Nüüd reisimisest turismirongiga. Meie olime ühes kupees – Pollist pärit mehed (+1 samuti Viljandimaa mees). Restoranvagunis toideti meid hästi. Esimene peatus oli niinimetatud Moskva kuldsel ringil Rostovi linnas. Järgmine – Volgogradis, mis on tuntud ühe võimsaima sõja-mälestusmärgi poolest. Meile anti õhtuni vaba aeg. Juhtus aga niimoodi, et jaamaülem saatis rongi teise kohta, 2 km kaugusele. Lonkisin linna peal üksi ja videviku saabudes läksin raudteejaama. Rongi ei ole. Hakkasin siis rööbaste vahel sammudes seda otsima. Venemaa üks suuremaid jaamu, sajad kaubarongid, mõned reisirongid, mitukümmend raudteeharu kõrvuti. Rongide vahelt ei ole kuhugi minna. Küsin teise, kolmanda, küm-nenda, kahekümnenda vedurijuhi käest. Keegi ei oska öelda. Juba on täis-pime, mul ei ole ühtki valgustit. Ikka sammun rööbaste vahel või põikan üle rööbaste. (Taskutelefonist ei teatud siis veel midagi.) Ei tea, kuidas mul õnne oli, et lõpuks rongi enne ärasõitu üles leidsin ja et ma rongi alla ei jäänud.

Pikad öised sõidud viisid meid Almatösse, Frunze (nüüd Biškeki) linna, Samarkandi ja Taškenti. Reis oli huvitav, kuid ma ei hakka sellest reisikirja tegema. Märgin, et Taškendis käisin Leonhard Rummiga Draa-mateatris üht lugu vaatamas. Ega me sellest suurt aru saanud, peale koha-liku koloriidi.

Kui õhtu hakkas hämarduma, tungisid poistekambad vagunitesse sisse röövima. Lõpuks ei jäänud muud üle, kui et rongiülem sai loa enne plaa-nitud aega ära sõita.

Olgu lisatud veel meie neljanda kupeekaaslase jutustus tema sõjaväe-teenistuse ajast. See mees oli olnud Nõukogude Liidu kaitseministri mars-sal Andrei Gretško erieskadrillis ja maandunud oma lennukiga Doni-äärsel hiigelmanöövri paigal. Õppustest, mis toimusid lahingumoonaga, võttis osa 10 000 meest. Planeeritud surmasaavate sõdurite protsent oli 2. Niisiis oli ootamas 200 puusärki. Tegelikult jäi langenuid vähem. Kuid 180 sai sodiks lastud või kuulidest läbistatud surnukehadega ritta seatud kodustele matmisele saatmiseks.

Reisid Virvega kahekesi

Olime juba kümme varasemat aastat kogenud, kui hea on meil kahekesi rännata, mistõttu ei jätnud me ka järgnevaid aastaid vahele. Iga puhkuse ajal tegime sõidu kuhugi kaugemale.

Minu eksperimentaalbioloogia instituudi aegne aednik Heino Sibul oli läinud elama Siberisse Altai kraisse. See juhtus niimoodi, et noorena oli ta jäänud tiisikusse. Nii hakkas ta teistest inimestest eemale hoidma ja jäi üksikuks. Harkus oli meil igal aastal hooajatöölisi. Seal oli ka üks väga töökas Siberi naine, kel oli kolm last, neist kaks täisealist ja kolmas sai ka varsti eestlasest mehele. See siberlane oli lihtsalt nii kange, et võttis Heino endale meheks. Kolis tema Ämari küla tallu, muretses lehma ja kanad. Meiegi käisime seal piima ja mune toomas. Ega see meeldinud üldse Heino akadeemikust venna Ilo Sibula perele, kes olid harjunud Ilo isatalus suve veetma. Samamoodi oli ka teise vennaga, kes oli TPI õppejõud.

Aga elu oli niimoodi läinud. Siberlane hakkas taga igatsema oma sünnipaika ja sinna ta viis ka Heino. Naise lapsed olid Eestiga harjunud ja jäid siia.

Nad ostsid maja Altai Krai Jeltsovski rajooni Poslednikovo külas. Heino rajas seal ilusa õueaia. Ta palus saata Eestist algmaterjali ja paljundas müügiiks kauneid roosisorte. See oli sealkandis ennenägemata.

Heino igatses meid näha ja meie sõitsimegi. See oli vist Pavlovski asula, kuhu Heino meile vastu tuli. Sealtsaime väikese kohaliku bussiga Poslednikovo külla. Küllalt suur küla oli väikese jõe ääres, mis moodustas kaare. Majad oli jõekese üsna kõrgel kaldal ridamisi. Teed (tänavad) olid troostitult rööplikud, tarbetuks osutunud vanad asjad visati jõekaldalt alla. Heino elamine oli üks väheseid, mis teistest erines.

Meid võeti seal väga südamlikult vastu. Siberi söögid olid rändajatele head küllalt. Saun oli kuumaks köetud. Me ei saanud kuidagi jätta saunavalal teineteist sülelemata.

Heinol oli vajadus südamealt ära rääkida, kui rumal tegu on kodumaalt võõrasse kultuurikeskkonda ära rännata.

Kohtumine Heinoga jäi seal viimaseks. Mõne aasta pärast kirjutas siberi naise neljas tütar (kes oli jäänud Siberisse elama) meile, et Heino suri vähki ja ema Maria kolis tema juurde Barnauli.

Altaist sõitsime mööda Hiina piiri äärt kulgevat raudteed lõuna suunas, kuni tee keeras läände Almatõsse. Saime odavas võõrastemajas omaette toa. Varahommikul ärkasin mingi imeliku tunde tõttu üles ja vaatan, et laelamp kõigub ebanormaalselt. Ka seinad nagu paisuvad ja seejärel tõmbuvad kokku.

Pärast sõitsime bussiga omal ajal väga kuulsasse Medeo uisutamispaika ligi 2 km kõrgusel merepinnast. Seal hakkasime ronima Alatau mägedesse. Kohtasime karjuseid, kes rääkisid, et mägedes oli maavärin olnud ja nende maja oli kokku varisenud.

Varsti sattusime veisekarja hulka. Meile tundus, et osa pulle olid vaenulikud ja ronisime madalate haraliste puude otsa. Olime seal hulk aega, kuni loomad kaugemale läksid.

Mägedes tekib mul alati vastupandamatu soov – ikka kõrgemale ja kõrgemale. Ma tahan näha, mis on teispool mägesid. Kasahstanis oli teispool Ösökköli (varasem kirjaviis: Issók-kul) järv. Ma tahtsin hirmsasti vaadata sealt ülevalt alla sellele järvele.

Õnneks kohtasime seal kasahhe, kes tegid mulle selgeks, et see on lootusetu. Praegu nähtavate mägede taga on veel kõrgemad. Vaadake, et te kohe alla lähete.

Võtsime ette tee otse alla. Ei olnud aega otsida rada, läksime otse läbi põlvkõrguste poolpõõsaste. Komistasime kividele, oksad takerdusid säärite külge. Juba pimenes. Lõunamaa öö saabub kiiresti. Meil ei olnud aimugi, kus asub maantee. Peaasi, et saaks põõsastikust välja.

Meie õnneks oli orus tee. Meie ainus orientiir oli, et ikka saaks allamäge. Meil ei olnud taskulampi, et end nähtavaks teha. Õnneks oli tee ääres bussipeatus ja mõne aja pärast tuli ka buss, mis viis meid Almatõ linna.

Kesk-Aasiasse tegime me veel mitu reisi. Ühel aastal sõitsime Kõrgõzstani. Alustasime pealinnast, tol ajal oli selle nimi Frunze. Frunze väikese sünnimaja ümber oli ehitatud suur kivist muuseumihoone, selleks, et nõukogude võimu ühe rajaja või alustala algne elupaik jääks tulevastele põlvkondadele ilmaolude poolt igaveseks ajaks kaitstuks ega kõduneks.

Mind peibutasid mäed, mis Hiina piiril olid Nõukogude Liidu kõrgeimad – Sise- ja Kesk-Tian-Shanis oli Džengišk ehk Pobeda, Kõrgõzstani lõunaosa Alai ahelikuks on Abuali ibni Sino (meie reisi ajal oli selle nimeks

Lenini mäetipp) – üle 7 km kõrged. Me ei kavatsenud nende otsa ronida, aga ma lootsin lennuki pealt neid näha.

Üle ühe kolmandiku Kõrgõzstanist asub kõrgemal kui 3000 meetrit. Meie sõitsime Ösököli järve idaotsas paiknevasse Prževalski (aastani 1939 ja nüüd jälle on linna nimi Karakol) linna, mis on ligi 2 kilomeetri kõrgusel merepinnast.

Tuli ületada mäekuru, kus varasem tee tõusis rohkem kui 4 km kõrgusele, uus tee oli rajatud tunnelisse ja oli kõrgeimas kohas 3,6 km kõrgusel. Bussisõit oli jagatud kahte ossa: küllalt suur buss viis meid esimese päeva lõpuks Balóksõ asulasse (kui ma nime õigesti mäletan), seal tuli ööbida. Järgmise päeva varahommikul istusime poole väiksemasse (lühikesse) bussi, kuna suure bussiga ei mahtunud serpentiinina keerleva tee silmu-seid välja pöörama. Soovijatele ei jätkunud bussis kohti, seega läksime juba pärast südaööd järjekorda. Meil vedas, nii et saime oma sihtmärgi poole teele asuda.

Buss aina keerutas nagu uss mäest üles. Mida kõrgemale me jõudsim, seda kehvemini me end tundsim. Hapnikku oli hõredalt, tekkis apaatsuse tunne. Ei ühtki puud ega põõsast, ainult kidura rohu tutte ja kõrged mäed ümberringi. Enne kõrgeimat kohta tehti peatus, seal oli kirgiisidel mingi söögikoht. Sai kuuma teed osta ja midagi sinna kõrvale võtta. Mõniküm-mend hobusemeest kas puhkasid loomi või turgutasid ennast teejoomi-sega. Niisugune tunne oli, nagu liiguks vati sees.

Buss ronis veelgi kõrgemale. Vaatan aknast: sageli oli näha alla veere-nud autorattaid, mõnikord ka käckras autovrakke. Lõpuks jõudsim Prže-valskisse, kus oli tuttav perekond Boitsenko. Nendega jäi hiljem aastate-pikkune kirjavahetus ja igal sügisel saatsid nad meile paki väga mahlakate pirnidega, mis olid kasvanud nende mägises aias. Kord sõitsid nad meile Eestisse külla.

Prževalskis ehk Karakolis selgus, et väikese lennukiga on sealt võimalik sõita ühe 4 km kõrgusel mägedes asuvasse jakikasvatuse sovhoosi. See oli mulle suur üllatus, sest arvasin, et nii lähedale Hiina piirile ilma NKVD loata ei lasta. Kui aga minema hakkasime, siis selgus, et peab olema tõend, et oleme vaktsineeritud mingi sõraliste haiguse vastu, mis nakkab ka inimesi.

Boitsenko viis meid oma autoga Ösököli järve ääres asuvasse aianduse katsejaama. Oli parasjagu maasikate aeg. Suurt istandikku valvas ratsa-

mees, kellel abiks hästi välja õpetatud hundikoer. Kui ratsanik tuli ühelt poolt, siis koer ründas sind selja tagant. Meil ei olnud mingit tahtmist kogu selle värgiga lähemalt tutvust teha.

Põhja poolt mägedest voolas järve palju lühikesi jõgesid. Kuid peaaegu kõigi süngid olid kuivad – nende vesi oli enne järve jõudmist niisutuseks ära kasutatud.

Me sõitsime ümber suure Ösököli järve. Lõunapoolne kallas oli lauge ja sadade meetrite pikkuselt taimestunud astelpaju võsaga. Idast läände ulatus see võsavöönd kümneid kilomeetreid. Kuna astelpaju levib juurevõsudega ja tal on koletult teravad astlad, siis oli see tihe ja läbimatu. Sellist looduslikku astelpaju nägin ma esimest korda elus.

Prževalskist sõitsime väikese lennukiga, mille istmeks oli seina külge kinnitatud, mõlemas külgseinas, lihtne laudadest pink. Lennuk sõitis madalal oru kohal, kus alpiaasadel olid lambakarjad. Mõlemal pool kõrgusid mäed, mille tippudest me olime 3 kuni 4 km madalamal. Püüdsin ära arvata, kas idas näeme (tolleaegsete nimedega) Pobeda ja Lenini mäetippe. See oli lootusetu üritus, sest iga minut kerkib lennuki liikumisel teiste tagant aina uusi tippe esile. Maandusime Oši linnas, mis on ka veel kõrgel mägedes. Sealt bussiga alla Fergana orgu sõit võttis terve päeva. Bussijuht nägi, kuidas meile meeldis vaadata vonklevat mägiteed ja tegi meie jaoks sobivates kohtades ekstra peatusi, kus saime fotosid teha.

Kõrgõzstanile kuulub osa Fergana orust, mis on suurepärase subtroopiliste taimede kasvatamise paik. (Vaatasin järele, et tänapäevane kirjutusviis on Farg'ona org.) Otsisin üles Kõrgõzstani põllumajanduse instituudi. Neil oli käsil katsejaamade ülevaatus: mitukümmend inimest sõitsid bussi ja väikeste autodega ühte puuvillakasvatuse katsejaama ja võtsid meid kaasa. Olime terve päeva puuvillapõldudel ja kuulasime, kuidas iga teadur annab aru, mis ta teinud on. Pärast mindi katsejaama suurde saali kuulama, mida revideerijad arvasid. Mind pandi laval suure laua taha töö- (või oli see au-) presiidiumi. Ma nägin esimest korda elus, kuidas puuvill põllul kasvab. Aga ma olin vennasrahva esindaja, pealegi doktorikraadiga, mis nende silmis oli ilmatu tähtis. Mul oli kole igav seal istuda, mõneti korvas seda asjaolu, et ma sain saalisolijaid otse silmitseda. Lõpuks pidin ma – jällegi vennasrahva teaduse esindajana – sõna võtma ja neid kiitma.

Meid pandi Virvega elama ühte peresse suure (60-korterialise) maja viiendale korrusele. Katsejaamas oli viis niisugust majamüraakat. Väiksemaid maju oli ka.

Majad olid vannitoaga ja WC-ga. Aga viga oli selles, et vett sai ainult esimene korrus. Sealt käidi siis söögivett toomas. Ma ei tea, kas veepuudus oli majade ehitamisest peale. Igatahes oli viie majakolaka vahele ehitatud ühine sitamaja, mille pindala oli sama suur, kui ühel majal. Meeste pool ja naiste pool, sein vahel. Katus muidugi peal ja põrand all. Põrandasse olid lõigatud aukude rodud. Aga elektrit ei olnud. Lõunamaa ööd on teada kui pimedad. Ja muidugi sööd ka seda ja paremat. Lähed siis nimetatud asutusse ja tõmbad tikku. Kaua see tikk ikka põleb! Ega eelnevadki käijad täpsuss.....d olnud. Nii et põrand igal pool hunnikuid täis. Tuled sealt välja ja püüad tähtede valgel jalavarjud puhtaks nühkida. Seejärel ronid viiendale korrusele.

Hiljem kogesime, et see on tavaline lugu. Kui me Toshkentis, väga suures linnas, keskbussijaamas enne sõitu end kergendama läksime, siis oli seal ümmargune, mitme ringiga s...maja. Seal olid s....mäd poole meetri kõrgused. Kuivas kliimas kuivasid need enam-vähem kõvaks. Ronid sinna otsa ja ajad oma asjad ära. Ümberringi on ju miljonilinn. Praegu – koos eeslinnadega – 3 miljonit.

Pärast puuvillakasvatuse katsejaama külastamist korraldati meile Virvega ekskursioonisõit kahe maastikuautoga mööda Farg'ona orgu. Seal jäid teele sellised linnad nagu Kózólkója, Hajdarkan ja Sülüktü. Igal pool tänavate ääres voolab veerenn, milles lapsed rõõmuga üksteist selle sogaga üle pritsisid.

Edasi tutvusime Taškendiga (praegune kirja pilt: Toshkent). Tagasi sõitsime Türgmenistani kaudu, raudteel, mis kulgeb lõuna pool Amudarja jõge. Tahtsin Türgmenbasy (siis: Komsomolsk) sadamast sõita laevaga üle Kaspia mere, kuid sellest ei saanud asja. Pidime sõitma raudteega Astrahani kaudu. Türgmenistani pealinn Asgabat jäi nägemata.

Iraani rahva juures

1979. aastal võtsime ette Tadžikistani reisi. See (sotsialistlik) vabariik Kesk-Aasias oli meil veel nägemata. Tadžikistan oli põnev selle poolest, et põhielanikud (80%) kuuluvad keele poolest Iraani rahvaste hulka. Ahhe-

meniidid (Pärsia kuningate dünastia) valitsesid enne Kristust Tadžikistanis mitusada aastat. Kui Makedoonia Aleksander Suur purustas Pärsia väed, siis vallutas ta ka Tadžikistani. 1.–4. sajandil ulatus sinna Kušaani riik, mille valdused olid ka Põhja-Indias. Tadžikistani läbis siiditee, mis ühendas Rooma riiki Hiinaga. Araablased tõid oma vallutustega siia iraani-islami kultuuri. 13. sajandil vallutasid Kesk-Aasia mongolid. Seega oli see lõpmata põnev maanurk.

Pealegi rohkem kui pool riigist asub üle 3 kilomeetri kõrgusel merepinna. Siin on veelgi kõrgemaid mägesid kui Kõrgõzstanis – Ismail Somoni (endine Kommunismi mäetipp) on 7495 m kõrge. 6% riigi pindalast on kaetud igilume ja liustikuga.

Seekord võtsime kaasa poja Alari. Rongipiletid olid meil Dušanbesse. Aga Moskvast edasi ei pääse – kõik kohad on broneeritud. Kaasani hiigelsuur raudteejaam on reisida tahtjatest tulvil. Ööseks heidetakse põrandale magama. Kes laotab ajalehe alla, kes on niisama räpasel põrandal pikali.

Teisel päeval juhtus ime. Eesti raudtee oli üliõpilasmalevlastest moodustanud terve brigaadi, mis alustas Moskva jaamast sõitu. Kõik raudteelased rongiülemast ja vagunisaatjad kenad eestlased. Saime rongiga Taškenti. Edasi see ei läinud. Püüdsin Taškendis tagaukse kaudu Dušanbesse piletid broneerida. No ei saanud. Dušanbe rong sõitis ette: noortekambad ründasid rongi, löid aknad puruks ja ronisid sealtnaudu sisse. Meil oli Alar õnneks sõjaväe kogemustega ja tema tegutsemise tõttu pääsesime ukse kaudu sisse.

Tadžikistani mäed teevad selle riigi erinevate osade vahel ühenduse pidamise kohutavalt keeruliseks – tuleb sõita ümber mägede. Farg'ona orust pealinna sõitmiseks tuleb kõigepealt minna kaugele lõunasse. Farg'ona oru selles osas elab palju usbekke, kes moodustavad 15% Tadžikistani elanikkonnast kuni Afganistani piirini, kus voolab Amudarja jõgi. Rong sõidab jõe äärt pidi, üle jõe näed afgaane oma töid tegemas. Rongil on peatusi, kuid uksest lastakse välja ainult tunnistuse ettenäitamisel, et sa oled sealne elanik. Kõikidel vaguniustel piirivalvurid. Nõukogude Liidu piiriäärsed külad olid kõik maatasa tehtud ja elanikud ümber asustatud. Ainult majade vundamentide järgi saad aru, et sel viljakal veerohke jõe orus olid ennemuiste arvatavasti jõukad külad. Rong sõidab jõe äärt pidi

sadu kilomeetreid itta. (Sama aasta jõulude ajal tungis Nõukogude Liit Afganistani ja algas lõputu sõda.)

Siis keerab Vahsi jõe orgu pidi põhja poole. See oli veel päris pikk teekond.

Dušanbes leidsime võõrastemaja, kus saime kolme inimese avara toa. Mina otsisin üles oma tuttava Tadžikistani põllumajanduse instituudist. Sealt tulid nad meile võõrastemajja külla ja töid kolm suurt puitlaudadest kastitäit viinamarju ja virsikuid.

Virve ja Alar ei kohanenud sealse kliimaga. Mõlemad jäid palavikku ja kõhud läksid lahti. Järgmisel päeval tuli – asedirektor, kel seisis ees ühe katsepunkti revideerimine. Mina olin ainuke, kes sellele reisile kaasa läks.

Katsejaam asus Lõuna-Tadžikistanis, jällegi Afganistani piiri pool. Maastikuauto sõitis ka kehvadel teedel. Õhk oli pööraselt kuum – 44°C. Asedirektor oli kohalik mees, peakatteta. Päike lajatas lagipähe. Minul oli küll müts peas, kuid tundsin, et siin ma nüüd kokku varisen. Esialgu vaatasime üle põllud, kus ei olnud ühtki varjuandvat puud. Pärastpoole jõudsime viinapuuistandikeni. Need olid vanamoodsad istandikud, millel olid kasvatatud jämedad tüved ja siis 2–3 m kõrgusel väädid katuseks kokku põimitud. Viinamarjakobarad ripuvad nii kõrgel, et ainult redeliga ligi pääsed. See-eest saab selle “katuse” all traktoriga vabalt toimetada.

Esimest korda elus sattusin hikkori-pähklipuude suurde istandikku. See kultuurtaim pärineb Põhja-Ameerikast ja on kreeka pähklipuu sugulane. Kõrged puud nagu palgipuud. Aga väga maitsvad nn. pekaanipähklid. Meile korraldati hea söök, kus puuviljade ja viinamarjade kõrval oli kümneid erinevaid pähklisorte.

Kui Virve ja Alar tervenesisid, siis viidi meid autoga Seitsme Härja juurde. Need olid maantee ääres rodus paiknevad punast värvi hiigelkaljud. Kuigi loodus oli nad siledaks lihvinud, olid nad liiga järsud, et meesugused nende otsa oleksid suutnud ronida. Kõige mõjusam oli neid vaadata parajast kaugusest.

Meid juhatati veel ühe hüdroloogilise vaatluspunkti ülema perre, kus meid lahkelt vastu võeti. Vaatleja ülesandeks oli teatud korrapärasusega käia mägedes ja seal kindlates kohtades mõõta mägiojades voolava vee hulka.

Mäed olid kidura rohukattega, ainult ojasängis oli üle pea ulatuvaid rohttaimi, tihedalt põõsaid ja vähearvuliselt ka puid, mis olid vast paarikümneaastased.

Vaatluste tegija oli nõus meid kaasa võtma. Ta valis ülesronimiseks kuiva rohtunud mäekülje. Päev oli väga palav. Päikeselõõsa eest polnud kuhugi varjuda. Virve võttis end päevitusriietesse, pead kattis servaga müts. Hüdroloog rääkis pärast: ta oli arvanud, et ega meist mäkketõusjaid pole; küllap varsti keerame otsad ringi. Aga ronisime vapralt esimeste mäeharjadeni välja. Nende taga olid muidugi veel kõrgemad mäed. Tahtsin kangesti neidki näha. Ma olin teada hull; ikka näha, mis on kaugemal. Hüdroloogi marsruut nii kaugele minekut ette ei näinud. Tema teadis niigi, et esimeste taga on järgmised, selle taga jällegi järgmised, edasi hoopis kõrged mäed. Mis selle taga, see ei olnud tähtis, sest mitte kunagi pole olnud tema võimuses nii kaugele kiigata.

Mind kutsuti korrale (olin üksi liiga kõrgele tõusnud) ja algas laskumine. Hüdroloog valis hoopis teise tee – nii ta pärast ütles –, et me ka mägesid teisest vaatepunktist näeksime. Alla läksime mööda oja sängi, kus suurvesi oli kohati sängiserva ära uhtunud. Siis tuli ühelt ojakaldalt minna üle oja teisele poole. Nii tuli meil korduvalt põigata.

Hüdroloog käis tihedas ja kohati meie peadeni ulatavas rohustikus ees. Tal olid jalas tugevad säärikud ja tihedast riidest püksid. Kepiga lükkas ta rohu enne laiali, kui edasi sammusime. Pärast seletas ta meile, et sätkorus on palju mürkmadusid, mida ta niiviisi eemale peletas. (Virve oli paljaste säärtede ja reitega, mida oksad kriimustasid.)

Siis sattusime ulatuslikku munakividega oruserva, kus tuli kasutada erilist tarkust: püsti kõndides hakkasid varisema ja edasi sa ei pääsenud, vaid vajusid koos kividega oja poole. Siis tuligi püsti kivivoolus sobiva paigani lasta end kanda. Kui rusuvool liiga kiireks läks, siis tuli kükitada ja allpool käpuli edasi liikuda; nii jäi varisemine pidama. Virve ei olnud küllalt osav, kaotas tasakaalu ja kukkus paljad käsivarred teravate servadega kividele katki. Hüdroloog murdis talle ühe tugeva putkevarre, millele ta võis toetuda. Alar noorema meesterahvana võttis enda hooleks emal silm peal hoida ja kui vaja, siis abistada.

Kui mägedest tagasi jõudsime, ootas meid ees kuum söök.

Kõiki reise kirjeldada ei jõua

Me käisime palju ringi ka lähemal. Lastega tegime matku Eestis. Üksvahe olime igal aastal mõned päevad Saare- ja Muhemaal, kus meil oli tekkinud palju tuttavaid peresid. Sel ajal oli meres palju angerjaid. Kuressaare lähedal oli Sääskede pere. Peremees käis ühtelugu angerjal. Neid oli nii palju, et pannile läksid ainult suured ja rasvased. Mitukümmend väiksemat visati õue peale muru sisse, kus nad siuglesid, kuni kassid neist osa ära sõid.

Suuri angerjaid saime koju kaasa Tapurla külas (Loksa ja Leesi vahel). Kui me seal vahel ööbisime, siis oli õhtuks suur pannitais angerjaid söögiks.

Läti- ja Leedumaa paljud ilusad kohad said läbi käidud. Ka Petserimaal ja Pihkvas. Laevaga saime siis jõge mööda Pihkva järvele.

Matkasime ümber Laadoga järve. Mõned korrad käisime Viiburis.

Ühel aastal toimus Ukrainas Melitopolis üleliiduline kirsikonverents. Arthur Jaama oleks pidanud sinna minema, kuid ta kurtis kehva tervist. Mina olin valmis tema asemel minema. Võtsin Virve ka kaasa.

See oli üks meie kaunimaid matku. Üle kogu Nõukogude Liidu oli kokku tulnud väga palju kirsiuurijaid. Meid viidi paljudesse suurtesse kirsiistandikesse. Oli maguskirsiaeg. Nii suuri kirsipuid ei olnud ma elus varem näinud, kus ühe puu otsas oli pool tonni kirsse.

Virve oli oma parimas vormis, sale ja väga kaunis. Mulle tundus, et mehed vaatasid teda imetlevalt. Ta oli saanud Tallinnas osta väga sobivates sinistes värvides ja lõikega kostüümi.

Ma olin hankinud oma ülemustelt loa külastada ka Krimmi rannikul asuvat Nikita botaanikaaeda. Korduv külaskäik sellesse 1806. aastal asutatud kollektsiooni on minu arvates ilmtingimata vajalik. Sealse puuviljasortide aretamise traditsiooni ja kogemustega tutvumine annab väga palju teadmisi.

Muidugi ei saa jätta märkimata Krimmi lõunaranniku ilu, mille poolest on ta võrdne paljude teiste maailma kaunite paikadega. Ka see matk ei jäänud meil tegemata.

Sóbrad, kellega jäin suhtlema

Algkooliaegne pinginaaber Hubert Matve oli õppinud ehitusinseneriks, kuid oma huvi poolest oli ta samal ajal ka arhitekt. Tema naine Daisy oli arhitekt. Ka tütrepoeg õppis arhitektiks.

Meil oli omavahel palju arutamist. Kui ma Tallinnas käisin, siis läksin ma sageli ööseks tema poole. Meil oli juttu kella 3 või neljani. Seejärel ei tulnud ka kohe und. Halb oli, et ma ei saanud korralikult välja puhatud ja järgmisel päeval Tallinnas toimetada oli raske. Olen eespool kirjutanud Matve joomahoogudest ja varajasest surmast 1993. aastal.

Huberti õde Heli Reinart oli abielus mu teise algkoolikaaslasega Valdur Reinartiga, kel olid seljataga Siberi vangilaagrid ja koos hiljem küüditatud vanematega asumisaastad. Puruvaestena Siberist tagasi tulnud, tuli neil äravõetud maja asemel uus elupaik üles ehitada. Ka selle perega käisin ma kaua läbi.

Siberisse küüditatud Arvo Puurand abiellus pärast tagasijõudmist ja tal oli kolm poega. Arvol olin ma sageli külas, veel hiljuti enne ta surma. Arvoga oli alati huvitav ilmaelu üle arutada.

Küllalt sageli käisin ma külas Hubert Kahnhi pool. Huberti naine Kiira on erakordselt külalislahke. Alati on ta minu külaskäigu puhul valmistanud mitu väga head toitu. Kui tal pole kodus olnud head ja paremat, siis on ta rutanud poodi. Kiira armastab külalise kõhu tugevasti täis süüta. Mõnikord on väga raske teda veenda, et olen juba ülearu palju süüanud. Meil oli ka perekondlikku suhtlemist. See oli vist 1976 (või 1977) kui nad kahekesi meile Polli külla tulid. Mul oli oma krundile aiapostide panek pooleli. Olin majandis väljapraagitud (vanu) betoonposte kohale toonud. Need olid vast ligi 100 kg rasked ja neid oli palju. Hubert kääris käised üles ja asus kohe mulle appi. Olen siia maani mõtelnud, kuidas tal jõudu jagus ega ära ei väsinud. Peale vaadates ei paistagi nii kõva mees olevat. Öhtul jätkus juttu nii meil kui tema pere vahel kauaks.

Hubert Kahniga olen ma siiani suhelnud. Ta on otsekohe valmis nõu ja jõuga abiks olema, kui keegi hädas on. Hubert on säilitanud töövõime veel üle 80 aasta vanuses.

Üks või teine kord olen külas käinud mõnel teiselgi koolikaaslasel. Kuid ma elan kaugel, jalad liiguvad kehvasti ja nii ei ole ma suutnud teistega enam korrapäraselt suhelda.

Ema Kaukaasiast tagasi

Tulen oma elukäigu kirjeldamisel tagasi oma elu tegusatesse aastatesse, kus palju oli veel tegemata.

Minu ema oli pärast Kaukaasiast tagasitulekut elanud mitmel pool. Esmalt hoidis ta Ämari külas meie vanemaid lapsi (Meelit ei olnud veel). Meil oli seal ühetoaline pisike maja. Ema elas köögist eraldatud väikeses kitsas ruumis, mille majaperemees oli õhukeste laudadega seinaga ülejäänud ruumist eraldanud.

Ema kippus Virvet kangesti õpetama, kuidas seda või teist asja teha. See ei olnud Virvele meeltemööda. Kui me Harkusse korteri saime, siis vaatas ema omale väikese maja Harjumaale. Sel kolhooside algusaegadel oli tühjaksjäänud maju igal pool ja väikesed kehvad majakesed maksid väga vähe. Olen juba kirjutanud, et ema ostis kehva talumaja 300 rubla eest. ta oli saanud tagasi riidekapi ja ümmarguse laua, mis temalt arreteerimise ajal ära võeti.

Käisin tal vahetevahel külas. Sõiduautot mul ei olnud ja vahemaa oli küllalt suur. Mõne aasta pärast hakkas ta otsima elukohta minu lähedale Polli ümbrusesse. Kuid siis oli tühjak스 jäänud väike maja Kaansoos, kus olid elanud Nõmmikud, kelle kõik kolm last – adventistid – arreteeriti koos minu emaga. Ka nendele mõisteti 25 aastat vangilaagrit +5 aastat Siberis asumist.

Ema seadis end Kaansoo külas elama. Tal olid kõige vajalikumad mööblitükid olemas. Vennal oli siis juba olemas vana Zaparožets, millega sõitsime talle külla. Mitmeid kordi käisin liinibussiga, ümberistumisega Viljandis.

Siis leidis vend tühja veskimaja Viljandi lähedal Verilaskel. See paik oli venna elukohale suhteliselt lähedal ja minulgi Pollist kergemini kättesaadav. Verilaskelt pääses ema Viljandi adventistide kirikusse, mis oli tema jaoks väga oluline paik teistega suhtlemiseks. Varasematest elukohtadest ta adventistide kirikusse ei pääsenud.

Verilaske elukohast kirjutasin ma siis, kui me Meeliga hirmsa külmaga käisime 2. jaanuaril 1979 tal külas.

Ema oli reuma tõttu invaliid – ka vangistuses pandi ta invaliidide vangilaagrisse. Näputöö – õmbelmine ja kudumine olid ta teenimisvõimalused. Invaliidipension oli 16 rubla. Kuid ta oli imeinimene: söögi peale kulus nii

vähe, et tuli sellega toime. Ta ei nurisenud kunagi. Ma ei mäleta, et ta oleks pärast vangist väljasaamist kordagi arsti juures käinud. Adventismiusu tervisliku eluviisi ja toitumise õpetused ning teadmine, et Jumal aitab, kus see on ette nähtud – nii ta oma elupäevad ära elas.

Peaksin ütlema veel, et talle meeldis elada omaette majas. ta ei kolinud teiste adventistide juurde.

1982. a märtsis haigestus ta ja oli näha, et ta ei saa enam omaette jääda. Vend tõi ta ühte adventistide peresse Viljandis. Ta elas mõned päevad ja suri 17. märtsil – vend parajasti aitas tal tõusta. Selsamal momendil ta venna käte vahel surigi.

Matsime ema meie perekonna hauaplatsile Tallinna Rahumäe kalmistul. Algul oli kirst Viljandi kalmistu vanas kivist kabelis. Sealt viisime Tallinna. Viljandi kabeli nurgas põrandal seisis kaks avatud kirstu. Õeldi, et neil pole omakseid. Nägime, et rotid olid surnutelt ninad ära söönud ja ehmatasime ära. Emal suletud kirstus oli kõik õnneks korras.

Rahumäe kalmistu uues kabelis (isa sai maetud vanas Kaarli kabelis, kus on vähe ruumi) pidasin ma matusekõne ise. Arvasin, et keegi võõras matja ei tea rääkida tema elukäiku niimoodi kui mina tean. Ma tahtsin, et sellest matuselised ka teada saaksid. See oli veel sügav nõukogude aeg, kui uus NLKP KK peasekretär Juri Andropov karmistas kontrolli vaimuelu üle ja suurendas oluliselt KGB osa.

Kaheksakümnendad aastad Pollis

Esimene Pollis töötatud aastakümme andis mulle vähe püsivama väärtusega tulemusi. Kõige rohkem andsid 1980ndad aastad, tõsi küll – lõpliku tunnustuseni jõudsin sellal alustatud aretustööga alles järgmisel aastatuhandel, kuid see on minu elukutse eripära. 20 kuni 40 aastat lõpptulemuseni on harilik asi.

Aiatöödest pole midagi huvitavat kirjutada. Katsete tegemine ja hooldamine on aastakümneid enam-vähem ühesugune. Üks mure oli igal aastal – leida abilisi, kes aeda korras hoiaks. Meie perel oli väga hea sõber naaberperes – Reene Kaidla. Tema tuli pärast pensionile jäämist appi. Vabadel päevadel oli ka Virve aias. Minu laborant Liide Mets oli selles seltskonnas kolmas.

Virvest sai ka “külavelsker”, kelle juurde tulid tuttavamad inimesed kas õhtul või hommikul ja puhkepäevadel, kui keegi haige oli. Kroonilisi haigeid käis ta korrapäraselt süstimas. Teda kutsuti raskete haigete juurde nende viimaste hingetõmmete ajal, juhtus ka, et surnut riietama.

Virve arstikapis oli mitmesuguseid instrumente ja ravimeid. Suuri ja väikeseid süstlaid ja ampulle. Tuli anda esmaabi lõhkise kulmu- või põlvehaavadega poistele ja korraldada, et nad haavaõmbluseks saaks haiglasse viidud.

Minule langes sel ajal osaks töö Tartu Ülikooli botaanika- ja ökoloogia-alaste doktoritööde kaitsmise nõukogu liikmena, kus olin 12 aastat. Parasjagu oli selline kahe erialaga nõukogu moodustatud. Nõukogu esimees oli akadeemik Hans Trass, aseesimees akadeemik Viktor Masing. Nende eesmärk oli (erandkorras) kolmanda erialana võtta kaitsmisele ka taimefüsioloogiaalaseid töid. Mõte oli, et selle eriala teadlased saaksid oma kraadi kaitsta Eestis, oma kodus. Mind võeti nõukogusse selleks, et seal oleks vajalik arv taimefüsiolooge. Taimefüsioloogid selles nõukogus olid veel bioloogiadoktorid Heigo Miidla, akadeemik Agu Laisk, ka nõukogu sekretär Evi Padu.

Selle aja jooksul kaitsesid oma kraadi paljud praegu tegevusjõus bioloogid, mõnest on saanud ka akadeemikud. Tartu Ülikool oli nõukogude ajal väga kõrgelt hinnatud. Meil soovisid botaanika alal doktorikraadi kaitsta paljud Moskvast, Siberist ja Ukrainast tulnud teadlased. Mõni taotleja pidi läbi tegema erakordselt pingelise kaitsmise. Mäletan üht Moskvast tulnud botaanikut, kes oli jäänud erinevate koolkondade vahel toimunud võitluse käärde vahele. Tema vastased olid Moskvast organiseerinud 16 eitavat arvamust (küll ka ministeeriumidest). Kaitsmine kestis ilma vaheajata viis tundi. Lõpuks leiti, et vastuargumendid ei pea paika ja mees sai otsuse, et nõukogu tunnistab väitekirja doktorikraadi vääriliseks.

Ükskord kaitsiti ökoloogia erialal väitekirja niklikaevanduste reostusest Nadõmi jõgikonnas Siberis, mis haaras tuhandeid ruutkilomeetreid metsa. Mul oli selle suhtes isiklik huvi, kuna minu vend oli olnud vangilaagris just sellesama Nadõmi jõe suudmes Põhja-Jäämere ääres. Kaitse materjalid olid salastatud, mistõttu ma ei olnud sellest varem midagi kuulnud.

Minu nõukogu liikmeks oleku aega jäi ka Eesti taasiseseisvumine. Vabas Eestis kutsuti oponendid Lääne-Euroopast. Kui vene ajal pidid opo-

nendid (neid oli 2 või 3) andma oma arvamuse dissertandile kätte 10 päeva enne kaitsmist, siis nüüd oli hoopis teisiti: oponent istus laua taha, kaitsja tema vastu. Oponent küsis (inglise keeles) ja dissertant pidi kohe vastama. Niisugune protseduur oli esialgu harjumatu. Tegelikult olime me teoreetiliselt selleks kohe valmis.

Mõned asjad muutusid. Ülikool oli jäänud väga vaeseks. Kui varem olid laual joogiveepudelid ja isegi küpsised, siis nüüd polnud enam midagi. Tuli vargsi välja hiilida ja peahoone keldrikohvikus tassitais kohvi või teed tellida. Ülikoolil ei olnud mulle sõiduraha maksta. Sõitsin nõukogu liikmena Tartusse oma raha eest.

Sellest hoolimata jäin ma nõukogu liikmeks. Seal olid Eesti kõige tugevamad nende erialade teadlased. Tosin aastat on pikk aeg, et nemadki mind mäletama jäid. Mina istusin harilikult füüsiku (täpsemini biogeo-

Praeguseni kuulsa Pajumäe talu (Abja rajoonis) peremehe Arvo Veidenbergi 50. sünnipäeval 1990. a juunis. Vasakult (alates musta ülikonnaga mehest) Polli elektrimehaanik Evald Kukk, vanemteadur Evald Pärtel, Kalju Kask (tagapool), Arvo Veidenberg, sekretär Pollis Aino Sipelgas ja Polli asutuse juhataja Edgar Haak. Arvo oli aspirant Moskvas ja pärast töötas veerand sajandit Pollis vanemteadurina.

füüsiku, taimkatte kiirguse režiimi uurija), hilisema akadeemiku Juhan Rossi kõrval.

Ka Juhani pojast Jaan Rossist sai 2003 akadeemik. Jaan Ross on kirjanik Jaan Krossi väimees – abielus tema tütre Kristiinaga (sünd 1955), kes oli kaua Eesti Keele Instituudi teadusdirektor. Temast järgmine oli Loit Reintam, kes 1990 sai akadeemikuks. Niisiis, oli selles nõukogus 5 Nõmme kooli “poissi” – peale nimetatud Reintami, Trassi ja minu veel akadeemik Erast Parmasto ja Heigo Miidla.

Minust vasakul istus maailmakuulsusega fütonematoloog Eino Krall. Temast edasi meie parimate seeneraamatute autor Kuulo Kalamees, siis hüdrobioloog ja zooloog Arvi Järvekülg.

Väga värvikas kuju oli ökoloog ja geobotaanik Toomas Frey. Mõnelgi korral tõusis ta kaitsmise ajal püsti, ütles: “Siin ei ole midagi tegemist ökoloogiaga”, ja sammus uksest välja. Kõige lepitavam ja heatahtlikum oli Viktor Masing. Ta oskas selgelt väljendada, mis on kaitstavas töös uut ja head ning häälestada osavõtjad positiivsele lainele.

Juhtus ka seda, et nõukogu ei olnud nõutavas koosseisus kohal, aga mees oli sõitnud oma väitekirja kaitsma Siberist. Ühel korral toodi siis Erast Parmasto välja haiglast. Teisel korral mindi koju järele inimesefüsioloogile Elmar Vasarale; keda oli erakorralise liikmena vaja keskkonna ravimitega saastumist käsitleva väitekirja kaitsmisel.

Mitmel korral ei ilmunud kohale nõukogu esimees Hans Trass, kel oli parajasti joomatuur. Siis võttis ohjad enda kätte aseesimees Viktor Masing.

Nõukogu lõpetas oma töö 1994. aastal.

Ideoloogilised loengud

1980. aastatel hakati asutustesse saatma “rändavaid loengupidajaid”, kelle ülesandeks oli nõukogude võimu ülistada, aga ka seletada, miks meil on nn. kitsaskohti. Üks neist oli tol ajal väga tuntud (korrapäraselt televiisoris esinev) väliskommentaator Vambola Pöder, kelle põhisuunitluses olidki välispoliitilised teemad. Mul oli süda täis ja püüdsin koostada hästi vormistatud küsimusi, millele vastamisega pidi tingimata välja tulema see, et Nõukogude Liit on maailmas tegelikult kurjajuur. Mitme sellise küsimuse peale läks Vambola Pöder ilmselt vihaseks. Meie rahval paistis aga olevat heameel, et asi teravaks läks.

Taasiseseisvunud Eestis jätkas V. Pöder oma ametit kuni surmani. Seega sain aru, et ta rääkis nii nagu palgamaksja soovis. Tõenäoliselt ta südames kommunist polnudki.

Siis käis meil vist Viljandi rajooni kommunistlikust noorsooühingust Peep Aru, praegune ja mitmekordne Riigikogu liige. Jätkasin küsimist samas laadis ja ajasin temagi vihaseks.

Ega ma kõiki mäleta. Üldiselt tuldi Polli hea meelega, sest kotitäis õunu anti alati kaasa. Ühel korral oli saadetud meile kommunistliku partei Tallinna linnakomiteest üks sekretäridest, võibolla propaganda alal. Eks ma ajasin temagi oma küsimustega kimbatusse. Tuli meelde nimi: Silvi-Aire Villo. Polnud vist temagi südames kommunist, vaid teenis niimoodi omale palga ja oli tuntud. Ta esines televiisoris ning temast kirjutati sageli.

Silvi-Aire Villo praegusest elukäigust tean, et temast sai kirjastuse Ilo peatoimetaja, vähemalt ametnik, kes lepingutele alla kirjutab. Tea kirjastus “neelas” Ilo alla ja Silvi-Aire Villo on seal üks olulistest toimetajatest. Kapitalismiga hästi kohanenud. Ta on väga asjalik ja temaga on hea asju ajada.

Mind tuletab Polli rahvas praegugi meelde, kui kommunistliku partei loengupidajaid teravate küsimustega kimbutajat.

Oleksin võinud akadeemikuks saada

Polli uurimisasutusel olid tihedad sidemed Valgevenega. Esialgu arenesid need pikkamööda, kuna ainult Baltimaad olid omavahel head sõbrad. Kuid ka valgevenelased hakkasid meie poole vaatama. Seal oli hulk teadureid, kes venestamise vastu olid ja kodus omavahel valgevene keelt rääkisid. Valgevene puuviljanduse instituut paiknes Minskist mõnikümmend kilomeetrit eemal. Instituudil oli Pinski linnas katsepunkt, enne sõda oli seal Poolamaa. Üks poolakast teadur V. Loiko kauples mind Pinskis juhendama sealse katsepunkti juhataja tööd. Nõukogude Liidus oli vähe doktorikraadiga uurijaid. Kraad oli aga vajalik ametliku juhendaja jaoks. Võtsingi selle ülesande vastu ja käisin vahetevahel Pinskis “kontrollimas”, kuidas töö edeneb. Minu meelest oli inimene väga tubli, päritolult tatarlane (But-Gusaim), kuid tal oli mitu väikest last, mistõttu ta ei suutnud katsepunkti asjaajamise kõrvalt väitekirja valmis teha. Minul oli huvitav teada saada, et mitusada aastat tagasi asusid (või asustati) sinna küllalt kaugele läände tatarlasi, kes ei olnud päriselt teise rahva sisse sulandunud.

Puuviljanduse Instituudi keskuses Samohvalovitši asulas tuli meil igal aastal käia. Mõnel korral sõideti Polli bussiga päris hulga rahvaga. Mäletan üht aastat, kus sel puhul suur pidu korraldati – lauad toitudest lookas ja alkoholipudelid reas. Kartulist oli tehtud “sada toitu”.

Mul tuli käia ka valgevenes doktoritööde oponeerimisel. Ühel korral, kui väitekirja kaitses V. A. Matvejev, võtsin ka Virve kaasa. Matvejev korraldas meile siis ekskursiooni Lääne-Valgevenesse. Kuna ta öde elas Bresti linnas, siis oli meil ka peatuspaik kenasti olemas.

Lisaks Valgevenele olen doktoriväitekirju oponeerinud ka Leningradis ja Riias. Kuid Valgevene doktorikraadi taotlejaid biolooge Minski Pedagoogilisest Instituudist olen oponeerinud ka Tartu Ülikooli nõukogus.

Valgevenelased vaatasid Eestit mõneti teistsuguse pilguga. Me olime nende jaoks “Lääs”, poolenisti nagu Lääne-Euroopa kapitalistlikud maad. Seetõttu olime nende jaoks veidi parem seltskond. Tõele au andes sobisid paljud Valgevenes aretatud sordid hästi ka Eesti (Läti ja Leedu) kliimasse.

Valgevenega oli veel teistsuguseid sidemeid. Nimelt asus Minskis Üleliidulise Lenini-nimelise Põllumajandusteaduste Akadeemia Lääne-Osakond. See tegutses keskest (Moskvas asuvast) akadeemiast omaette. Tal olid isegi oma (lääneosakonna) akadeemikud, sealhulgas oli ka eestlasi. Üks oli minust aasta vanem loomafüsioloog Elmar-Ants Valdmann, kes valiti seal kirjavahetajaliikmeks 1978 ja täisakadeemikuks 1983. Hiljem oli ta (1992) Venemaa Põllumajandusteaduste Akadeemia välisliige.

Ma ei oskagi enam meenutada, mispärast “lääneakadeemial” Polli vastu huvi tekkis, kuid meid kutsuti aastas korra nende nõupidamistele (töökoosolekutele). Esimesel korral oli ka meie juhataja Edgar Haak. Hiljem olime me Evald Pärteliga kahekesi need kohusetundlikud, kes Minskisse sõitsid. Ma sain kirjaliku teate EMMist, et olen määratud nimetatud akadeemia kartuli-, köögi- ja puuviljanduse alase teaduslik-metoodilise nõukogu liikmeks 1983. aastal.

Tšaika rong sõitis Tallinnast välja hommikul, meie läksime peale Valgas. Terve päev tuli konutada rongis, öösel kella 24 paiku jõudsimme Minskisse. Seal oldi meil vastas ja viidi öömajale ühte hästi lihtsasse ühiselamusse, kus pesuruumid ja WC-d asusid kummagi majatiiva otsas. Oli ka suur köök. Öö jäi lühikeseks, kui hommikul juba algas nõupidamine. Seal pakuti kohvi ja saiakeksi.

Lääneosakonna sekretär (akadeemik-sekretär?) oli poolakas, kes meie suhtes suurt sümpaatiat tundis. Mõnelgi võimalikul juhul istus ta õhtul meie seltskonnas, et juttu ajada. Nagu sellise ameti puhul normaalne, oli ta väga toimekas ja hea korraldaja.

Ühel korral tuli ta minu juurde ja ütles, et ta tahaks mind esitada “lääneosakonna” akadeemiku kandidaadiks. Ta oli tähele pannud minu väga laia silmaringi ja asjalikku arutelust osavõttu. Ma sain ka aru, et sümpaatia eestlaste vastu oli üks tähtis asjaolu, miks ta sellele otsusele tuli.

Arutasin omaette ja mõtlesin – ma ei ole silmapaistvate võimetega teadlane. Teiseks on mu tervis nii kehv, et ei tohiks ühtki lisapinget lubada. Edasi – siis tuleb mul hakata Minskis sagedamini käima. Edasi-tagasi sõit on igavene kehv. Nõupidamiste töö ei ole üldse huvitav. Jääb ainult austav tiitel. Leidsin, et seda pole mulle vaja.

Poolakast akadeemiksekretär sai minust aru. Ja akadeemikut minust ei saanud.

Hiljem, kui Nõukogude Liit oli lagunenu, kuulsin, et see poolakas oli ümber asunud oma armsale Poolamaale.

Kokkupuude tsensuuriga

Nõukogude ajal oli tsensuur igapäevane asi. Artiklid ja raamatud vaadati läbi, mõnikord juhtus, et mõni fakt “korjati” välja. Välismaal (või ka omamaal?) polnud kõike vaja teada. Kuna minu erialal midagi poliitilist ei olnud, siis ei olnud ka otsest kokkupuudet tsensuuriga.

Ometi sattusin kord tsensuuriga lähemasse kokkupuutesse. Eespool kirjutasin, et koostas Pollis korraldatud uurimistest hulga teaduslike tööde kogumikke, mille käsikirjad ma tõlkisin vene keelde.

1987. aastal oli kogumik (rooma numbriga LXI) trükkikotta saadetud. Minul endal oli selles kogumikus kaks venekeelset ja üks ingliskeelne artikkel. Ma ei oskagi enam öelda, kas nõuti minu käest, et millal see teadus tööde kogumik ilmub või oli vajalik anda mingisugust muud aruannet.

Raamat oli Tartus Hans Heidemanni nimelises trükkikojas (otse ülikooli peahoone vastas). Läksin trükkikoja direktori jutule. See oli suurekasvuline mees, võttis mind sõbralikult vastu. Kui ma olin oma jutu ära rääkinud, siis valgustas ta mind nende olukorrast. Nimelt oli Tartu Ülikooli toimetistena laotud Juri Lotmani kirjutatud (või koostatud) raamat Aleksander

Puškinist. Sellise tähtsusega teos oli saadetud tsensuuriks Moskvasse. Seal nõuti aga mõne käsitluse muutmist, ehk lühidalt öeldes pandi raamatu trükkimine seisma. Sel momendil oli valmis laotud (muudatustega?) käsikiri saadetud Moskvasse tagasi.

Olgu öeldud, et lõplik tsensuur tehti trükivalmis (laotud) tekstis. Siis löödi peale “lubatud” tempel. Kui tsensor oleks vaadanud seda varasemas järgus, poleks kindel olnud, et ladumise ajal midagi poleks ikkagi sisse sokutatud.

Eks trükikojad olid ka hädas – niisugune protseduur ajas nende ajagraafikud segi ja tootmisplaani täitmisega oli jama palju.

Meie teadustööde kogumik võeti käsile, kui selle Puškini uurimistööga oldi ühele poole saadud.

Kunstiajaloo ring

1980ndatel aastatel kutsus teadur Linda Lamp meile loenguid pidama kunstiajaloolase Sirje Simsoni Tallinnast. Pollis moodustati kunstiajaloo ring, kus käis inimesi ka Nuiast ja veel kaugemalt. Lätti viiva Lilli tee äärest, võibolla 10 km tagant. Talvel pimedail õhtuil käidi see maa maha soome kelguga, lumevabal ajal jalgrattaga. Kuigi suurem osa oli naisi, käis seal ka mehi. See ring pidas vastu mitu aastat, mis näitab, et huvi oli tugev ja loengupidaja köitis meid. Kevadel, enne suvevaheajale jäämist, korraldati ekskursioone. Ühel aastal sõitsime (Polli majandi bussiga) tutvuma Lääne-Eesti kirikutega kuni Lihulani. Ühel imeilusal soojal päeval külastasime parasjagu Padise kloostri ja kiriku varemeid. Alles päev hiljem teatati, et sellel päeval toimus Tšernobõli tuumajaamas plahvatus. Sel korral käisime ka Tallinna kirikutes (Pühavaimu, Niguliste, vist ka Olevistes) ja Tallinna Malemajas, võibolla ka mujalgi.

Teisel aastal sõitsime Narva, ka Ivangorodi. See on vist jäänud mulle ainsaks korraks, kui käisin Narva kindluse muuseumis.

Üks sõit korraldati Moskvasse. Käisime Idamaade Rahvaste Kunstimuuseumis. Olin seal mitmeid kordi varem käinud, kuid seda on huvitav ikka ja uuesti vaadata. Vagankovo kalmistul otsisime üles kuulsa vene luuletaja ja laulja (kelle paljud mässumeelsed luuletused olid keelatud), prantsuse filminäitleja Marina Vlady kolmas abikaasa Vladimir Vös-

sotski haua, kes 1980 suri 42-aastasena. Ei ole meeles, kas käisime ka Tretjakovi galeriis.

Kunstiajaloo ring on üldjoontes hästi meelde jäänud. Seal toimus palju huvitavaid vestlusi. Linda Lamp hoolitses, et lektorile õigel ajal Nuia – Tallinna bussile vastu minna, andis talle oma kodus öömaja. Ei tule meelde, kuidas Linda Lamp bussipiletiraha maksis ja kas Sirjele tasu ka sai korraldatud.

Meie olime Virvega alati kohal.

Õnnestus reisida ka mõnda sotsialismimaasse

Nõukogude Liidust väljapoole saamine oli võimatu. Kuid ma püüdsin ikkagi. 1980. aastal saime Virvega kutse ühte Bulgaaria Rahvavabariigi perekonda. Mina sain oma asutuse iseloomustuse-soovituse, millele oli tollaegsete nõudmistest kohaselt alla kirjutanud direktor (+pitsat), parteisekretär ja ametiühingu esimees (+pitsat). Virve sai samasuguse soovituse oma töökohast Abja haiglast. Parteisoovitus oli tal millegipärast Viljandist.

Kui aga tegelikult pidanuks minema, helistati mulle KGBst, et me ei saa teid lasta: “Teate isegi, et rahvusvaheline olukord on pinev”. Mõtlesin, millal ta pinev pole olnud. Pealegi levis ütlemine, et Bulgaaria on 16. liiduvabariik. Kuid turismigrupi koosseisus lubati minna. Mõtlesin, seal me oleme ikka valve all. Nii me siis pääsesimegi. Meie õnneks oli marsruuti lisatud ka Rumeenia. Muide, ära ei öeldud kunagi kirjalikult, ikka suuliselt või telefoni teel.

Bukarestis oli linn täis kahekaupa kõndivaid püssidega sõjaväepatrulle. Kõndisime pargis ja istusime pingile. Kõpsti istusid pingi teisele otsale kaks püssimeest. Ei, nad ei tülitanud meid. Kindlasti ei saanud nad ka aru, millest me räägime. Aga kordagi ei olnud nii, et läheduses poleks olnud paarist sõjamehi.

Üks kohustuslik käik oli Rumeenia kommunistliku partei peasekretäri N. Ceausescu juubelikingituste muuseumi. Selles seitsmekordses hoones oli palju huvitavat, muuhulgas ka ENSV kingitused. Üks meie naisturist kirjutas oma väikesesse märkmikku ühtelugu midagi üles. Nii nagu pargis ja linnas üldse, olid ka igalpool muuseumis paarikaupa sõdurid lühikeste püssidega. Üks patrull tuli meie turisti juurde ja nõudis, et see ütleks, mis ta sinna kirja pani. Jutt ei olnud mitte vene keeles või muus laialdaselt

tuntud keeles. Kuna vastamisest midagi välja ei tulnud, siis võttis sõdur märkmiku lihtsalt ära – konfiskeeris selle.

Turismigrupp külastas ka Constanta linna Musta mere ääres, Rumeenia suurimat sadamat ja ühte kuurorti.

Bulgaaria hiiglasuured liivarannad jätsid väga meeldiva mulje. Karpaa-tide loodus oli imeilus. Sofias külastasime Bulgaaria sõjajärgse juhi Georgi Dimitrovi mausoleumi. Kuna ma pole Lenini mausoleumis käinud, siis oli see mulle elamuseks.

Virvega saime käia veel Poola ja Tšehhoslovakkia ühisel turismireisil. Nõukogude turismi korraldajad keelasid meil Varssavis külastamast strip-tiisietendust, mis toimus iroonilisel kombel Poola pealinna suurimas tor-nidega hoones (nii nagu Moskva ülikool!), mille Nõukogude Liit oli kingi-tuseks ehitanud Poola purustatud pealinnale.

Ettevõtlikud turismigrupi liikmed (kui ma õigesti mäletan, sealhulgas grupijuht) olid muretsenud kõigile (me maksime ise välja) miskitviisi pile-tid, koguni väga head kohad. Ei teadnud, mis meid oodata võib. Etteasted olid väga professionaalsed. Lõpuüllatuseks koorisid naised end absoluut-selt alasti. Kuna laudadele telliti ohtrasti alkoholi, siis läks lahti tüli soom-laste ja ameeriklaste vahel. Üle meie peade lennutati viinapudeleid vastaste lauda. Tegime kiiresti minekut. Meie grupil oleks võinud täbarasti minna, võibolla oleks meid otsemaid tagasi saadetud.

Poolas oli tol ajal toidupuudus. Lihakarnid olid absoluutselt tühjad. (Siiski, konserve riulitel oli.) Poolakad ei tahtnud, et me seda näeksime ja püüdsid teha kõike nii, et me ei satuks liha- ja piimapoodide lähedusse. Muud kaupa olid suured kaubamajad maast laeni täis. Juba olid lubatud väiksemad erapoed ja teenindamine oli harjumatult imeviisakas. Nõuko-gudemaal ei olnud küllaldaselt rannahoidjaid. Virve läks ostma. Müüja oli erakordselt abivalmis ja aitas mõõta ja proovida, mis hästi sobiks.

Lühidalt öeldes külastasime veel Krakowi ja Wroclawi linna ja Auschwitzi kontsentratsioonilaagrit, mille värvakaarel oli kiri: "Arbeit macht frei" – Tööga saab vabaks. Viimatimainitud külastus oli emotsio-naalselt väga vapustav.

Poola giidid ei tahtnud suhelda venelastega. Meie giid Eva suhtles ainult sellepärast, et olime eestlased ja suhtus meisse hästi. Kohustuslik oli Lenini muuseumi külastamine Varssavis.

Tšehhoslovakkias oli ette nähtud Praha, Karlovy Vari, Brno ja Košice. Käisime ka Austerlitzi lahinguväljal (tänapäeva Slavkov), kus 02.12 1805 Napoleon I hiilgava taktikaga purustas Vene-Austria liitlasväe.

Praha ühes suurimas saalis korraldati mitme riigi turismigruppide kohtumine. See oli huvitav sündmus. 120 turisti tantsuvõistlusel saime meie Virvega tšehhi polkas esikoha. Tšehhi polka omalaadse taktimõõdu tabasime kohe ära. Meile anti hiiglasuur piparkoogist süda kirjaga Prague Party, mille me hoidsime aastaid alles. Salaja püüdsin vestelda USAst Alaskast pärit noore abielupaariga.

1989. aastaks oli olukord niivõrd muutunud, et inimestele anti kergesti viisasad kapitalistlikesse riikidesse. Ametiühingute korraldatud (odavad) sotsialismimaade reisirakendused aga endistviisi. Pollis pandi mõisahooned otsauksesse (see oli teadete koht) käsitsi kirjutatud paberilipik, et ametiühing pakub turismireisi Poolasse ja Tšehhoslovakkiasse. Üldiselt suhtuti Poola reisi halvasti ja kuna sai juba kergesti veelgi kaugemale, siis tahtjaid polnud.

Mind ei olnud sel ajal veel kaugemale lastud ja seepärast mõtlesin: mis siis ikka, võib ka teist korda minna. Peaasi, et saaksin reisihimu rahuldada. Tegelikult on mõlemad maad väga ilusad nii arhitektuuri kui ka looduse, samuti põneva ajaloo poolest. Pealegi oli meie teekond mõnevõrra huvitavam kui eelmine kord. Selles oli paaripäevane puhkus Slovakkia mägedes, Prahas on niikuinii palju vaadata, Varssavis samuti. Avastasin, et kesk-Poolat on täielikult säilinud keskaegne Toruń linn, imeilus oma purustamata kauniste majadega, kirikutega, kiviparketist tänavate ja platsidega. Tundus sama suur kui vana Tallinn, kuid paremini korras.

Taasiseseisvunud Eesti ajal sain Poolast läbi sõita turismibussiga lõunast põhja ja nägin ülesehitatud Gdansk linna, mis on samuti väga ilus, kuid mitte nii ehe kui Toruń. Poolast olen sõitnud ka idast läände nii turistina kui Berliini liinibussiga.

Tol ajal oli striiptiisi puhang: Toruńis võis vastavas lõbustuspaigas vaadata tundide viisi naiste lahtiriietumist (ei olnud enam huvitav) küllalt odava raha eest. Sel 1989. aastal ei pandud seda enam turistidele pahaks.

Elu läheb lahedamaks

Eesti hakkas pikkamööda liikuma vabanemise suunas. Meeli lõpetas 1988. aasta kevadel Kutsekooli nr 1: Virve käis lõpuaktusel, kuhu toodi sini-mustvalge lipp.

See oli vist viimane aasta, kus anti Eesti NSV teenelise teadlase nime-tusi. Suureks üllatuseks anti see ka minule. Rinnamärk oli ENSV punane sinise lainega lipp. Kutse kätteandmisele 17. novembril 1988 Estonias oli aga sinimustvalge lindiga. Ma ei olnud oma arvates mingi eriline teadlane, rääkimata teenelisest. Nüüd ma olen välja mõtelnud, miks see mulle anti. Nimelt olid kommunistlikus parteis olnud/olevad inimesed juba omajagu põlatud. Sellepärast vaadati nende poole, kes ei olnud parteilased. Nii-moodi valitigi mind.

Marju Lauristin oli Tartus juuniküüditamise aastapäeva peakorraldaja. Polli katseasutus saatis meid Virvega oma esindajateks Tartu miitingule. Terve Raekojaplats oli rahvast paksult täis. Raekoja kõrvalhoone rõdult peeti kõnesid. Siis mindi rongkäigus Eesti lippude lehvides läbi linna, mööda KGB majast, raudteeviadukti alt pöörduti lõuna poole ja sammuti raudteeäärseid tänavaid pidi Pauluse kalmistu taha Variku raudteepeatu-seni, kus olevat seisnud küüditatute vagunid 14. juunil 1941. Seal räägiti mälestusi neist päevist, möödasõitvad rongid andsid vilet.

Hispaania ei tahtnud Nõukogude Liidu kodanikke

Palju aastaid varem oli Polli mõisniku poeg Frederick von Stryk (tema isalt võttis Eesti Vabariik Polli mõisa 1919. a ära) minule kirjutanud ja palunud andmeid Polli kohta. Nii algas meil kirjavahetus, mis kestis umbes 15 aastat. Mul oli järel hoitud 150 kirja, mis nüüd kolimistega on kaduma läinud (ära visatud?). Saatsin talle järjekindlalt raamatuid Eesti kohta, tema käest sain mind huvitanud erialaseid raamatuid. Ta oli töötanud Kanadas kee-mikuna-uurijana ja pensionärina asunud Hispaaniasse Mallorca saarele, mis oli tol ajal elamiseks odav koht. Poeg jäi elama Kanadasse. (Mallorcal elamine muutus aina eelistatumaks ja kallimaks.) Meil oli lihtne suhelda: tema kirjutas saksa keeles, mina eesti keeles, kumbki saime vabalt aru. Kui palju ta eesti keeles rääkida ja kirjutada suutis, seda ma ei tea.

Niivõrd pika suhtlemise tulemusena kutsus ta mind endale külla. 1989. aastal oli Nõukogude Liit juba nõus andma mulle riigist väljasõiduks viisa(loi).

Tegin plaani sõita Hispaaniasse rongiga, selleks et rongiaknast näha ka läbisõidetavaid maid.

Kõik saatkonnad olid Moskvast. Nii algasid mul siis paljukordsed sõidud Polli ja Moskva vahet. Sõitsin Moskvasse, seal saatkonnas olid ootamas mõnikond inimest. Siis ilmub uksele imehuvitavas kaunis riietuses ja parimates aastates naine (sekretär) ja teatab, et suursaadik on haige; ei ole teada, millal ta terveks saab.

Jäin Moskvasse, et saada läbisõiduviisat. Läksin Saksa saatkonda. Seal oli suurele maa-alale sätitud raudtorudest väikesed latrid, võib-olla sadakond tükki. Iga latter nn volga-sakslastele, kes taotlesid (kokkulepe N-Liidu ja Saksamaa vahel oli olemas) perekondade viisi oma etnilisele kodumaale pääsemist. Seista tuli väljas, mis ilmaga tahes. Üks väga kaunis noor pikk ukrainlanna käis saatkonnas sees enne mind. Ta oli Lvivist ja tahtis sõita õe pere juurde Prantsusmaale. Ta visati saatkonnast välja; tuli nuttes ja südamepõhjani solvunud. Mina läksin järgmisena. Vastas oli minust pikem kolmekümneaastane mees, kes seisis püsti. Rääkisin oma läbisõiduviisa loo saksa keeles. Ta võttis mul rinnust kinni ja tõstis uke taha. Ju ta oli sadade volga-sakslastega iga päev harjunud end maksma panema.

Belgia suursaatkonnas oldi väga viisakad ja aidati mul kiiremini prantsuskeelset viisataotlust täita.

Prantsusmaa suursaatkonda läksin kolmanda päeva hommikul. Saba oli ilmatu pikk, väljas paksu märja lumesaju käes. Jalad said lõrtsi sees märjaks, ka palit oli riidesse imunud veest märg. Külma hakkas, seista tuli mitu tundi. Kuna rahvast oli palju, siis olid ka ametnikud tulpinud, püüdsid viisasoovijaid tühjalt minema saata. Võib-olla tundusin ma mõnele ametnikule sümpaatne ning mind võeti vastu. Hispaania põhiviisat mul polnud, seetõttu jäi toiming pooleli.

Sõitsin mõne aja pärast uuesti Moskvasse. Hispaania saatkonnas oldi jälle imeviisakad, ootesaal väga kaunis. Ainult et Hispaanias on suured katoliku pühad, mis kestavad kaks nädalat. Koju tagasi.

Kasutasin Moskvast oleku aega muuseumides jm. käimiseks. Ühel õhtul läksin balletiteatrisse: Kaie Kõrb tantsis Giselle. Teatris oli palju (Moskva) eestlasi. Kaiel oli tohutu menu.

Hispaania saatkonda läksin veel kolmandat korda. Ikka kena ja väga viisakas. Palju oli hispaanlasi, kes lastena olid Hispaania kodusõja aegu evakueeritud Nõukogude Liitu (1939). Viiskümmend aastat ei olnud nad oma kodumaale pääsenud. Nüüd olid nad varajases pensionieas või natuke nooremad. Nendele anti luba tulla tagasi oma kodumaale.

Mul oli Nõukogude Liidu välispass olemas, sees luba riigist välja sõita. Hispaania keeldus sissesõiduviisat andmast. Ma ei mäleta, kuidas seda põhjendati, aga sisuliselt oli äraütlemine selles, et me ei taha, et meie riiki tulevad nõukogude kodanikud.

Ja oligi asi klaar.

Moskvast olles töötasin ma igal võimalikul juhul Üleliidulises Lenini-nimelise Põllumajandusteaduste Akadeemia raamatukogus. Sealne raamatute valik oli väga suur, need olid hästi kättesaadavad ja kataloogitud. Mulle oli kõik käepäraseks muutunud. Ka sel korral, kui me Rumeeniasse-Bulgaariasse sõitsime ja Eesti rong hommikul saabus, meie aga alles õhtul edasi sõitsime, istusin ma raamatukogus. Teised turismigrupi liikmed ja Virve läksid Moskva olümpiamängudele. Oli just see imelik aeg, kui Moskva oli rahvast tühjaks tehtud, linna pääsesid ainult valitud rongid (ma ei tea, kuidas oli maanteedel). Tänavatel oli vähe inimesi. Teised turismigrupi liikmed olid käinud ka Lenini mausoleumis, kuhu polnud järjekorda.

Töönarkomaan

Kui südames valusid ei olnud ja tervis ka muu poolest ei seganud, siis tegin tööd pingega. Õhtuti jäin kabinetti kauemaks. Kodus uurisin kirjandust ja kirjutasin artikleid. Püüdsin kasutada iga minutit. Vana-aasta õhtu oli planeeritud järgmiselt. Peale õhtusööki laua taga kuni kella üheteistkümneni, seejärel pesin end vannis puhtaks ja ajasin ära habeme (mul oli kombeks minna uude aastasse vana-aasta saastast puhtana), panin selga puhta pesu ja voodisse puhtad linad. Kui riigipea uue aasta tervitustega esines, siis olin korras. Nooremana läksin välja ilutulestikku vaatama, hiljem aitas toast kardina servast kiikamine. Lapsed elasid kaugel Tallinnas või selle lähe-

dal oma elu lastelastega. Meie olime kahekesi. Pensionieas ma nii pingsalt enam ei toimetanud ja vaatasin ka saateid teleris.

Konverentsid ja majutus Olümpia, Viru jt hotellides

Enne Nõukogude Liidu kokkuvarisemist algas väga vilgas vaba Eestiaegsete seltside ellu äratamine. Ka vene-aegsed seltsid hakkasid tegutsema hoogsalt. Näiteks geneetikute ja selektsionääride selts (võib-olla on sõnas-tuses väike ebatäpsus) korraldas nädal aega kestnud konverentsi Tallinnas Olümpia hotellis. Seal olid koos teadlased meditsiinigeneetikute kuni taimegeneetikuteni ja sordiaretajateni. Meie olime Pollist kahekesi Evald Pärteliga ja ühes hotellitoas. Asutus maksis komandeeringu. Üritus oli suur; ses mõttes, et osavõtjaid ja esinejaid oli palju.

Teine samalaadne üritus peeti Olümpiakeskuses Pirita jõe suudmes. Seal oli ettekanneteks võimalik saada mitu ruumi, kus eri sektsioonides peeti ettekandeid samaaegselt. Ka see võis kesta ligi nädal aega. Majutus sellesamas hotellis pluss päevarahad maksti samuti välja.

Kolmas niisugune konverents toimus Viru hotellis, kus oli mitu sobivat ettekanderuumi loengute pidamiseks. Ööbisime jällegi sealsamas hotellis.

Nimetatud hotellidel oli neil aastail vist puudus külastajatest ja nad üürisid ruume konverentsideks välja odavalt. Minule oli ööbimine Viru, Olümpia ja Olümpiakeskuse (Pirital) hotellides eksootika ja muidugi ainukordne elus.

Kontsertidel ja teatrites

Kontserdi- ja teatrikülastused on mulle elus palju rõõmu valmistanud. Ei oska ma ütleda ei kontsertide ega etenduste arvu. Aga on juhtunud, et ma Tallinnas olles olen käinud kontsertidel kolm öhtut järjest. Rekord on viis öhtut järjest (kolmel kontserdil ja kahel teatrietendusel).

Eriist rõõmu on toonud Bruno Lukk ja Anna Klas, kelle eraldi või duona esinemisteks valitud teosed on väga südant soojendanud. Ja milline erakordselt hea interpretatsioon! Ma olen neid palju kuulanud, nautinud ka Anna Klasi viimast juubeliõhtu kontserti tema poja Eri Klasi dirigeerimisel.

Olen käinud Laine Metsa (enne abiellumist: Kallak), Ada Kuuseoksa, Valdur Rootsi, palju kordi Arbo Valdma ja Kalle Randalu klaverikontsertidel. Kuulanud Nata-Ly Sakkose ja Toivo Peäske klaveriduod. Paljusid teisi, ka välismaalasi, ei hakka ma siin üles lugema (näiteks Vardo Rumesseni esinemisest ei saanud ma erilist elamust). Ma ei ole oma mälule kindel, aga oleks nagu kuulanud ka Emil Gilelsit Beethovenit esitamas.

Ka viiulikontserdid on mulle elamusi pakkunud. Üks skandaalse järgja oli Viktoria Mullova, väga andeka noore mängija esinemine Estonia kontserdisaalis. Minu teada jäi see tal Nõukogude Liidus viimaseks, kuna ta läks välisesinemistele ja palus seal varjupaika koos klaverisaatja, oma grusiinlasest elukaaslasega (kellest ta välismaal lahku läks). Kuna ta oli riigilt saanud esinemiseks vist Guerneri või Stradivariuse viiuli, siis süüdistati teda varguses. Viktoria Mullova andis viiuli üle (vist Londonis) N-Liidu saatkonnale ja asi lahenes. Tema edu välismaal oli väga suur. Ka praegu, 25 aastat hiljem, annab Eesti klassikaraadio eetris peaaegu nädalas korra tema Vivaldi viiulikontserdi salvestust.

Olen käinud ka David ja (tema poja) Igor Oistrahhi viiulimänguesinemistel, samuti tšellomängija Rostropoviči kontsertidel. Tšellomängijatest on mees Pärt Tarvase, Silver Ainomäe ja ühe kanadalase (nime ei mäleta) esinemised.

Mulle meeldivad väga “suured sümfooniad” ja reekviimid. Varasemal ajal oli meie parim sümfooniadirigent Roman Matsov. Siis tulid Neeme Järvi ja Eri Klas. Eesti on imeliselt rikas väga andekatest dirigentidest. Tahaks märkida Anu Tali erilist sarmi ja seda üllatust, mida ta valmistas väga noore, kuid kindlakäelise orkestrijuhina otsekohe tippu tõustes. Mul on kahju, et ma ei saa üles lugeda teisi väga silmapaistvaid dirigente: minu elulugu pole see koht.

Sellepärast ei pea ma võimalikuks loetleda ka kõiki väga häid lauljaid, kelle kuulamisest ma suure elamuse olen saanud. Maailm on täis imeliselt ilusate häältega ja väga hea repertuaariga lauljatest: nimedega pole mõtet alustadagi. Oma Eestist ütlen siiski mõned nimed, keda olen kuulanud.

Kõigepealt Veera Nelus ja Margarita Voites – viimase ütlemine Georg Otsa kohta (on ka minu arvamine): “Sellist häält, nagu Georg Otsal oli, ei ole ma elus rohkem kuulnud”. Tahaks ütleda ka: Teo Maiste ja Tiit Kuusik. Viimasel viiel aastal ei ole ma enam teatrisse saanud, aga telerist nähtu ja

klassikaraadiost kuuldu põhjal tahaks nimetada – Helen Lokuta ja Anneli Peebo.

Minu kõige armastatum ooper on Verdi “Traviata”, mida ma olen käinud vaatamas/kuulamas kümneid kordi. Alfredot on siis laulnud Hendrik Krumm, Mati Kõrts, Juhan Tralla (külalisena, vist Berliini ooperist) ja Vello Jürna (Vainemuises). Germonti osas on olnud Tiit Kuusik, Georg Ots (1950 ja 1974); 1974 tuli Otsa asemele Ahti Männik. Kõiki osatäitjaid ei mäletagi. Ma ei saa jätta märkimata Veera Nelust ja Margarita Voitest Violetтана.

Väga palju kordi ma olen käinud vaatamas “Rigolettot”. Verdi paljud ooperid on mu lemmikud. Ka tema “Reekviem”.

Urve Tautsi hääli ooperitest ja suurvormidest kontserdilaval kõlab mul siiani kõrvus.

Kõige tähtsam helilooja minu jaoks on aga Wolfgang Amadeus Mozart. Tema sümfooniaid, klaverikontserte, flöödi- ja metsasarvekontserte ning oopereid kuulaks ma kolm korda päevas. Ka tema Reekviemil on minule väga suur emotsionaalne mõju. “Don Giovannit” olen vaadanud/kuulanud palju kordi.

Kui möödus 250 aastat Mozarti sünnist – 27. jaanuaril 2006. aastal – siis kanti Viinist üle Mozarti kontsert, mis Eesti televisioonis kestis kella 9st hommikul kuni järgmise päeva hommikuni kell 9 (ainult päevauudiste ajaks lülitati saatejaam Eesti kanalile), ka öö läbi. Mina olin siis juba ametis poole kohaga ja võtsin vaba päeva. Istusime Virvega mõlemad teleri ees peaaegu kogu selle aja. Mina ei suutnud kella 3st või neljast kella 7 või 8ni: selle aja magasin voodis. Virvel jäid kuulmata/vaatamata viimased suured sümfooniad. Nii väga tahtsin ma kõike kuulata.

Ma kuulan palju ka Bachi (ja poegade) muusikat – seda mängitakse palju ja see on tõepoolest hea. Ka Händelit, Haydnit ja Vivaldit. Tegelikult paneksin ma teisele kohale Beethoveni (Seitsmes ja üheksas sümfoonia, viiulikontsert jt). Heameelega kuulan Tšaikovski balletimuusikat ja Rossini ja J. Straussi.

Eesti heliloojatest paneksin tähtsamatena kirja: Rudolf Tobiasi, Heino Elleri, eriti huvitavana aga Veljo Tormise. Arvo Pärdi teostest meeldivad Kanon Pokajenen (patukahetsuse kaanon), In principio ja Ukuaaru valss. Ma ei ole jõudnud seisukohale, kuivõrd mind paelub Adama itk. In princi-

pio Eesti esiettekanne oli (kui ma õieti mäletan) 13. jaanuaril 2006 Tallinna metodisti kirikus. Kuna teises pooles kanti ette Mozarti “Reekviem”, siis oli hiigla rahvahulk, kes tahtis kirikusse pääseda (ja paljud ei saanudki). Mina palusin poeg Alaril pileti muretseda ja sõitsin just selleks Tallinna. Meilegi jäid ainult püstiseisukohad (sain siiski pingile toetuda). In princi- pio on pühendatud Tõnu Kaljustele, kes dirigeeris. Arvo Pärt oli kohal ja mõlemaid õnnitleti. Esiettekanne oli olnud eelmisel aastal Berliinis.

Pean märkima, et Eestis on pika aja jooksul loodud väga ilusat koori- muusikat. Jällegi ei hakka ma siin heliloojaid loetlema. Aga kooride kuula- mine teeb meele rõõmsaks või toob pisara silma. Koorikontsertidel oleme Virvega koos palju käinud. Noorena kuulasime sagedasti G. Ernesaksa RAMi.

Iseseisvunud Eesti ajal avastasin, et väga ilusat vaimulikku koorimuu- sikat on loonud Marje Sink. Tema pojalt Kuldar Singil on ilus “Teine Ave Maria” ja reekviem.

Kuulan heameelega Väikeste Lõõtspillide Ühingut (siis kui nad ainult lõõtspillidega esinesid), Kihnu Virve perekonnaansamblit, Seelikukütte. Kui oleks võimalik, läheks igale Kellade Ansambli kontserdile.

Varasemast ajast meeldisid eriti Helgi Sallo, Heli Lääts, Leida Sibula (ja Hilda Koni) lauldud, aga ka Vello Orumetsa ilus häälevärv ja Kalmer Tennosaare esinemised.

Nimetan Ellerheina ja teisigi noortekoore, kes maailmas on tähelendu- teinud.

Meie laulu- ja tantsupeod on omaette teema, kuna olen ka ise seal laulnud, samuti on sealt osa võtnud minu lapsed ja lapselapsed.

Kuidas ma niipalju jõudsin? Teaduste Akadeemias töötamise ajal oli sisse harjunud töötada üks päev nädalas raamatukogus. Nii sai kergesti läbi vaadata ka teadusraamatukokku sattunud uudiskirjanduse. (Harkust oli väga lihtne ükskõik mis õhtul kontserdile või teatrisse minna.)

Kui ma läksin Polli elama, siis püüdsin kaks korda kuus sõita Tallinna Teaduste Akadeemia raamatukokku. Mu kolm last olid ka Tallinnas, see- pärast oli põhjus mitmekordne. Alati vaatasin, millal mõni hea kontsert või teatrietendus on.

Virvega koos saime Pollist harva tulla. Käisin peamiselt üksinda. Kui klassiõde Ilse Teder mu südamearst oli, siis leppisime kokku, et läheme

õhtul koos kontserdile. Mina käisin päeval keskhaiglas visiidil, tema oli valmistunud õhtuseks kontserdikülastuseks.

Vanemas eas (Ilse oli juba pensionil) tuli poeg Alar mulle teatrisse järgi ja viis mind oma koju.

Vaba Eesti ajal on mu kaugemad teatrikülastused olnud Itaalias Firenzes, Kanadas Torontos, veel nõukogude ajal – Bulgaaria Sofias (Offenbachi “Ilus Helena”), Tshkentis ja muidugi Moskvast ja Leningradis mitmeid kordi. Samuti Riias palju kordi.

Sõnateatris

Paari – kolmekümne aasta jooksul olin ma väga innukas teatrikülastaja Draamateatris ja tolleaegses Noorsooteatris. Mulle läksid väga hinge Tammsaare “Tõe ja õiguse” lavastused, mida tegid Andres Särev (“Pankrot”, “Vargamäe vanad ja noored”), Voldemar Panso lavastusi vaatasin kõiki (nimetan siin väga meeldejäänuid): “Kuningal on külm”, Smuuli “Muhulaste imelikud juhtumised” ja “Kihnu Jõnn”, Vilde “Tabamata ime”, Brechti “Härä Puntila ja tema sulane Matti” (küll see mulle meeldis!), “Hamlet”, “Kevade”, “Täna mängime “Seitset venda””, “Mees, naine ja kontsert”, “Parvepoisid”, Ibsenilt “Ehitusmeister Solness” ja “Metspart”, Mats Traadi “Tants aurukatla ümber”, Shakespeare’ilt ka “Richard III”. Suur teatriime on Linda Rummo, mille üks erakordne avaldumine oli muusikalises loos “Minu veetlev leedi”.

Mikk Mikiveri lavastusest läksid südamesse Kruusvalli mitmed näidendid: “Pilvede värvid”, “Vaikuse vallamaja”, Jaan Krossi “Keisri hull”, “Pöördtoolitund”, “Doktor Karelli raske öö”. Mitmeid olen vaadanud korduvalt.

Valter Lutsu lavastustest trükikoja Paul Pinna nim. Rahvateatri Kommunist klubis ja näiteringilt oleme Virvega vaadanud Hella Wuolijoki “Juuraku Hulda”, “Niskamäe naised” ja “Mis nüüd, Niskamäe?”, Valter Lutsu muusikalistest lavastustest vaatasime/kuulasime “Bajadeeri”, Kemeny “Kusagil Lõunas” ja Kalmani “Marizat”.

Üks suuremaid pettumusi oli Jaan Toominga lavastus Vanemuises “Põrgupõhja uus Vanapagan”, kus Vanapagan roomas ja käis laval käpuli pimeduse ja valgusefektide saatel. Muusika oli keeratud nii koletult

tugevaks, et surusin sõrmed kõrvaaukudesse. Parema meelega oleksin saalist jalga lasknud.

Viimastel aastakümnetel olen sõnateatrist võõrdunud – seal on igasuguseid pörutavaid efekte ja tembutamisi. (Olgu näiteks Karini ja Indreku lugu Tammsaare “Tõest ja õigusest”, veelgi hullem on Pearu ja Karini kokusättimine.)

Mulle on alati meelde jäänud Ibseni “Peer Gynt”, kui seal Solveigi mängis Linda Rummo, Peeri Rein Aren ja Iset Salme Reek. Samas lavastuses nägin ma Peerina (1962) ka Ants Eskolat, kes siis oli 54-aastane, (Panso pani A. Eskola ka Hamletit mängima ligi 60 aasta vanuselt). Salme Reek mängis Iset veel kord 16 aastat hiljem.

Väga paljud näitlejad on mu lemmikud. Kuid ma ei saa siin neist kirjutada (pühendada neile nii palju ruumi oma eluloost); kardan, et ka lugeja ei kiida seda heaks. Siiski ei suuda ma jätta pisutki käsitlemast kahte näitlejat.

Pool Ants Eskola loometeest jääb Eesti Vabariigi aega ja seda ma pole näinud. 1941 ta arreteeriti ja oli aastani 1946 vene vangilaagris. Ma olen teda näinud aga Jagona Shakespeare'i “Othellos” ja juba märgituna “Hamletis”. Tolstoi “Elavas laibas” veel keskeas mehena (mängis Protassovit) ja elu lõpuosas samas näidendis, kui ta jalad ei liikunud enam korralikult (siis mängis vürst Abrezkovit). Mäletan, kui ta oli Caesar Shakespeare'i “Antoniuses ja Kleopatras”, Soriano “Filamena Marturanos”; Schilleri Don Carlos, Hjalmar Ekdal Ibseni “Metspardis”. tema kehastatud Tammsaare Maurus on jäänud igavesti meelde nii teatrist kui ka filmist “Indrek”.

Linda Rummol oli eriline sarm, mis väga köitis, kui ta mängis Eliza Doolittlet “Minu veetlevas leedis”, Tammsaare “Vargamäe” lugude tegelasi, Kitzbergi “Libahundi” Mari, Teelet Lutsu “Suves” ja “Tootsi pulmas”, Elisabethi Schilleri “Don Carloses”, Opheliat “Hamletis” (samas oligi Ants Eskola!), Eeva Marlandit Vilde “Tabamata imes” ja Ranevskajat Tšehhovi “Kirsiaias”.

Murranguline aasta 1990

1990ndal sain ma esimest korda ühte kapitalistlikku riiki – Soome. Nimelt olid Soome aiandushuvilised saanud võimaluse külastada Eesti suu-remaid aedu. Meie aianduse peavalitsus palus mind Lõuna-Eesti aiandust

soomlastele tutvustada. Soome pool korraldas meie jaoks vastukülaskäigu, makstes välja nende poolt palgatud bussi, korraldas ööbimise Espoos ja Turu linna lähedases Piikkiö katsejaamas. Paljudele meist oli šokk, kui peatustel (väikeses) külapoes nägime, et see on igasugust kaupa täis maast laeni. Urve Grišakova ei suutnud õigel ajal poest välja tulla. Bussigraafik oli imetäpselt seatud nii, et jõudsimme kokkulepitud tallu, puukooli või tehasesse minutipealt. Urve üle pahandati.

Selsamal aastal toimus Firenzes rahvusvaheline aianduse kongress. (Kongressid toimuvad iga 4 aasta tagant.) Vene ajal oli mitmeid kordi käinud niisugustel kongressidel aianduse peavalituse juhataja. 1990. aastal oli riik nii vaene, et ei saadetud kedagi. Ka Läti ja Leedu ei olnud suuteline kedagi saatma. Mina püüdsin kuidagi raha saada ja see läks õnneks. Eesti Maaviljeluse Instituudi direktor tegi järgmise "vangerduse": instituudil oli Pärnus puhkekodu, mida üüriti välja soomlastele. Soomest ei olnud valuutat veel laekunud, kuid mingil viisil laenas Eesti Reklaamfilmi direktor Peedu Ojamaa Soome pangas raha (mis maksti või arvestati instituudi poolt tasutuks), mille ta siis minu käsutusse andis. Mis nipid seal olid, see polnud minu asi teada. Lennukipileti Moskva-Milano, kongressi osavõtumaksu ja ekskursiooni sain ära makstud. Viimasel minutil sain Itaalia saatkonnast Moskvast ka viisa. Viisa saamise lükkasid edasi katoliku pühad, mis Itaalias on väga tähtsad. Olin varem käinud ka Leningradis Itaalia konsulaadis, kus kohtasin Elo Kaareperet (nüüd: Üleoja). Tema sõitis Põhja-Itaaliasse end täiendama.

Seega pääsesin ma 1990. aastal koguni kahte välisriiki. Kongressi õhtutel sain tutvuda Firenze vaatamisväärsustega, Milanot nägin natuke ärasõidupäeval, kuna lennuk väljus õhtupoole.

Ühel kongressipäeval tegin poppi ja sõitsin rongiga väga vara hommikul Rooma. Hommikust kuni õhtupimeduseni ruttasin Rooma ühe vaatamisväärsuse juurest teise juurde, söömiseks aega kulutamata.

Mul õnnestus osa võtta veel kongressieelsest 5-päevasest ekskursioonist mööda Itaalia suuri aedu. See oli väga tõine sõit: pärast hommikusööki bussi peale ja siis kuni hämaruse saabumiseni ühest aiast teise. Tubli lõunasöök oli muidugi korraldatud. Aga linnu, kus ööbisime, oli võimalik vaadata ainult ööpimeduses.

Lõuna-Tirolist sain päris kena üldpildi. Bologna maailmakuulsat (esimene maailmas vanuse mõttes) ülikooli läksime vaatama hilisõhtul, kuid pimeduses polnud seal midagi näha. Kuulsat Verona kolosseumi, mida kasutatakse praegu teatrietendusteks, nägime väljaspoolt ja sealt kuulsime ka ooperikoore. Täiesti nägemata jäi Veneetsia, Pisa ja kõik Roomast lõuna pool olev Itaalia.

Ekskursioonibussis ei olnud peale minu ühtki teist Nõukogude Liidust. Tuli rääkida ainult inglise või saksa keeles (teisi keeli ma ei osanud). Niisugune olukord oli mul elus esimest korda. Need aastad kord toimunud inglise keele suusalaagrid ei andnud ju kuigi palju praktikat. Aga kui seda poleks olnud, siis oleksin ma väga kehv mees olnud. Kogesin, kuivõrd erinevad võivad olla hääldused eri paikkonnast pärit inimestel. Eesti oli 1990. aastal väga hästi tuntud ja meie (taas)iseseisvumisele elati väga kaasa. Kui mina bussi astusin, siis kõlas sageli kõva hüüe: "Hello Estonia". Mul tuli palju asju seletada. Mississipi osariigist üks vanem abielupaar oli eriti minu fänn. Kuid nende hääldusest ei saanud ma kuigivõrd aru. Teised ameeriklased lohutasid mind: "Ega meie ka nende hääldusest aru saa".

Ühes aias seisin ma koos reisikaaslastega ja rääkisin, et mind lasti kapitalistlikesse riikidesse esimest korda. Natuke maad kõrval seisis doktor Norman Looney Kanadast ja kuulis seda. Hiljem tuli ta minu juurde ja ütles, et ta maksaks mu bussisõidu kinni Torontost kuni Vancouverini ja tagasi, kui mina olen nõus sõitma bussiga (lennukisõit siseliinidel on väga kallid). Muidugi olin ma nõus. Varsti hakkaski ta korraldama minu reisi 1991. aastaks.

Kanada reis 1991 juunis

Lell Alfred oli 1984. aastal Kanadas surnud. Kuid Torontos elasid tema lesk, tütar Anu ja väimees Patrick Church, rahvuselt iirlane, kes on pärit 11-lapselisest perest.

Lelletütar Anu ja puuviljandusteadlane Norman Looney (elas Kaljumägedes ühes orus asuvas Summerlandi katsejaamas) tegid koos minu reisiplaani. Anu ostis mulle lennukipileti ja Looney (Greyhoundi firma) bussipileti.

Viisade saamine (Moskvas) oli lihtne. Sõitsin otse Tallinnast Helsingisse Finnairile ümberistumisega Torontosse. Tallinnas tekkis aga üks

takistus. Olin pagasi- ja passikontrollist läbi pääsenud ja hakkasin lennukile astuma, kui minu tee tõkestas üks lühike noorepoolne erariides mees. Ta küsis näha mu rahakotti, võttis kõrvale manukad ja viis ühte väikesesse läbiotsimisruumi. Mul ei olnud ühtki dollarit (võib-olla olin selle tõttu kahtlane), aga oli 60 rubla. Ta noomis mind: “Teate, et tohite kaasa võtta ainult 30 rubla”. Ma olin liinibussiga maalt sõitnud ja pärast pidin tagasi ka minema. Ei saanud nii kopika pealt arvestust pidada. Siis hakkas ta mind läbi otsima, uuris kõik riiete õmbluskohad läbi. Ei saanud ma aru, mis ta lootis leida. Kas ärapeidetud kulda?! Lõpuks, kui ta midagi ei leidnud, viskas rahakoti pettunult lauale ja ütles, et võite minna. Jõudsin veel õnnelikult lennukile. Pagas oli juba enne peale pandud.

Kõik mu Torontos elavad sugulased olid lennujaamas vastas. Esimesed päevad läksid Torontoga tutvumisega, ekskursiooniga ümbruskonda ja golfklubisse, kuna Patrick oli innukas golfimängija. Ühel pühapäeval viis ta mind mööblivabrikusse, kus ta oli tegevdirektor. Paar päeva olin nende suvilas Udoras, kus oli ka teiste eestlaste suvilaid. Ühel päeval käisin Niagara juga vaatamas. Anu ema Ebba andis selleks raha. Ühte maailma kuulsaima ja suurima joa tagaseina kivisse oli tehtud tunnel, kus pääses juga vaatama voolava veeseina tagant. Juga poolitab USA piir, kuid teispoolt piiri ei ole juga nii huvitav vaadata. Kanada poole peal on väike linn: Niagara Falls.

Kõige põnevam oli sõit läbi kogu Kanada. Bussifirma oli jaganud kogu tee paljudeks osadeks. Üks buss koos juhiga sõitis mõne tunni. Siis tuli kolida järgmisse bussi, millega sõitsid jälle teatud vahemaa. Ma ei mäleta, kas nii oli 15 erinevat sõitu – iga kord rebiti üks pilet lõotspilli-taolisest üldpiletist. Sõit kestis mitu ööpäeva vahetpidamata. Kuskil oli kahetunnine vahepeatus, kus terminalis oli sadakond dušikabiini. Seal sai end pesta ja habet ajada. Minu sõidu ajal juhtus see öö ajale, kuid see ei seganud.

Bussid olid ilma mugavusteta. Puudus isegi käetugi. Kui juhtusid tukkuma jääma, siis kukkusid äärmiselt istmelt vahekäiku.

Sõit oli põnev. Algul läbi põliste metsade ja suurte järvede kalda äärt-pidi, seejärel lõputud preeriad (Suur Tasandik) (või meile tuntud rohkem stepi terminiga) nisupõldudega. Ööpimeduses sõitsime läbi valgustatud tööstuslinnade. Päeval läbisime Kaljumäestiku ja Rannikuaheliku, mis on valdavalt 2000–3000 m kõrguste mägedega (kõrgeim Logani mägi 5959

m asub Alaskas ja seda ma ei näinud). Niimoodi Vaikse ookeani äärde välja.

On selge, et vahetpidamata sõit on ebainimlik. Seepärast korraldas Norman mulle mitu peatust. Esimene oli Mordeni katsejaamas, kus elasin ühe noorepoolse teaduri peres. Sain tutvuda väga põhjalikult kõigi katsetega ja laboratooriumitega. Mulle tehti sõit ka ümbruskonna maastike ja asulatega tutvumiseks.

Järgmine peatus oli Calgarys. Mõned aastad tagasi (1988) oli Allar Levandi saanud seal toimunud taliolümpiamängude pronksmedali kahevõistluses. Otsisin üles sealse hüppemäe, kuid mulle jäi mulje, et see seisab hooleta – nii nagu seda rohkem ei kasutataks.

Calgaryst sõitsin põhja poole Saskatooni (indiaanikeelne sõna, mis tähendab: toompihlakas). Mulle hakati kohe seal katseaedu näitama. Keskpäeval oli 35°C sooja. Ma olin öösel magamata, kõndisin küll ringi, kuid tegelikult tukkusin püstijalu. Vaistlikult tundsin, kui minu poole pöörduti, siis tegin silmad lahti ja püüdsin midagi vastata. Mind pandi ühte hästi noorde peresse. Kombeks on, et iga pere elab oma pisikeses või uuemas majas. Noored armastasid ekstravagantsusi: WC ja vannituba olid ilma seinteta. Ette oli riputatud pilliroost kardin, kust kõrte vahelt oli üsna hästi läbi näha, eriti siis, kui tõmbetuul kardinat liigutas.

Järgmisel päeval viidi mind ümbruskonna aedadesse, kus olid maailma suurimad toompihlaka istandikud. Saskatoon on nimelt nii pakaselises kohas, kus talvel püsib -40°C kaks nädalat järjest. Harilikud viljapuud (õuna-, pirni-, ploomipuu) sellele vastu ei pea. Küll aga lepalehine toompihlakas, mis kasvab 2–3 (mõnikord 4) meetri kõrguse põõsana. Tema pisikesed mustad õunviljad (nii nagu pihlakamarjad) on magusad, neist saab head moosi, mahla ja veini). Tootjad müüvad oma saadusi kas kohalikes poodides või tee äärde üles seatud laudadel, nii nagu müüakse meil Eestis maasikaid või värsket kartulit. Tõin sealt lepalehise toompihlaka sordi 'Thiessen' algmaterjali ka Eestisse. Omalt poolt saatsin vastu minu aretatud õunapuu pookoksi; vaevalt nad nii külmas kliimas küll vastu peavad.

Toompihlakat kasutasid Kanada indiaanlased juba ammustel aegadel. Kümnel viisil kasutatud toitudest on pemmikan (kuivatatud viljad rasvas) populaarne laialdasemalt praegugi.

Ühel õhtupoolikul korraldas katsejaama direktor minu auks piduliku õhtusöögi linna kõrgeima hoone viimasel korrusel, kust oli ilus vaade kogu asulale. Ta oli kutsunud teadurid koos naistega – umbes 60 inimest. Nägin, kui direktor arve maksis. Peeti ka kõnesid, toitu oli parasjagu ja need olid maitsvad. Restoran oli üüritud täpipealt kaheks tunniks – siis läksid kõik laiali.

Järgmine peatus oli Rannikuaheliku vahelises orus, Summerlandi katsejaamas, kus elas ja töötas Norman Looney. Tal oli uus, üsna suur ja huvitava lahendusega maja ning virsikuistandik, millega ta teenis raha palgale lisaks. Ta kasvatas ainult varajasi sorte, millel oli hea hind ja mille jaoks ei kulunud palju aega.

Normani naine oli Edmontoni ülikooli professor. Mulle tundus toorkord, et nii kaugel elamine ei ole hea. Kui ma mõtlen aga, et Kanada on maailmas suuruselt teine riik, siis nüüd arvan, et see polegi teab-mis kaugel. Pealegi nägin, kuidas ida-kanadalased sõitsid Summerlandi maguskirs-side korjamise ajaks (elasid kaasavõetud telkides), et niiviisi raha teenida. Puud olid suured ja nende otsa roniti pikkade redelitega.

Normanil oli väga edukas karjäär. Temast sai (ma ei mäleta, kas 4 või 8 aastaks) Rahvusvahelise Aiandusseltsi president, kes korraldas ülemaailmseid ettevõtmisi, sealhulgas 2002. aastal Torontos toimunud rahvusvahelist kongressi (Pollist käisid seal Kersti Kahu ja Liina Arus).

Norman Looney sõitis ühel aastal ka mulle Polli külla. Summerlandist sõitsin ma Vancouverisse. Seal külastasin ma ülikooli botaanikaaeda. Kuna Briti Columbia provints on maailma suurimaid vaarikakasvatajaid, siis viidi mind ühel päeval mitmesse hiiglasuurde istandikku. Minu võõrustaja oli taimehaiguste spetsialist, keda ma abistasin proovide võtmisel. Ettekujutus, kuidas näevad välja maailma suurimad vaarikaistandikud, oli vapustav. Järgmisel päeval viidi mind Vancouverist 60 km kaugusel asuvasse aretusjaama, kus sain näha ka seda tegevusala.

Kanadas tutvusin ma õige paljude teadlastega. Hilisematel rahvusvahelistel kohtumistel mäletati mind hästi (käis meil üks eestlane), mina ei tundnud aga enam paljusid, kes mulle olid mõnda uurimisteemat selgitanud (inimesed muutuvad ka välimuselt). Kuna ma 9 aastat hiljem käisin ka USAs, siis (+vahepealsed kohtumised: Jaapani kongressil) tunti mind Põhja-Ameerikas üsna hästi.

Vancouveri eestlaste juures

Vancouveris elas Paul Sander oma naise Armiga. Mõni kuu enne mind oli tal külas olnud arst Jüri Narma (tuntud kui tervishoiu ministeeriumi neljanda valitsuse juhataja). Meie kõigi kolme vanaemad olid õed.

Seega oli kohtumine Pauliga huvitav. Lapsepõlveajast mäletan teda vähe. Päritolult Torma kihelkonnast, oli ta Peipsi ääres tegelenud siguri-äri-ga. Sigurikasvatus oli omal ajal oluline tegevus. Ka Eesti Tarbijate (sel ajal vist: Tarvitajate) Keskühistu ETK kauples siguriga. ETK esimees Juhan Nichtig (1940 eestistas: Narma) abiellus pärast esimese naise surma Pauli õega. Nichtig märkas Pauli ärivaistu ja kutsus ta Tallinna ning andis talle oma majas Tatari tänaval korteri. Paul asutas ühemehe firma Mineraal ja alustas bensiniäri. Suured firmad tahtsid väikese konkurendi välja suretada. Üksikasjadesse laskumata ütlen, et Paul oli niivõrd hakkaja, et elas kõik suurfirmade rünnakud üle ja jõudis heale järjele. Mäletan poisipõlvest, et Paul võttis imekena naise Armi. Laste arvu ma ei tea, aga vene võimu eest 1944. aastal põgenemise ajal oli neid vist kaks. Millalgi jõudsid nad Kanadasse, algul Quebeci, kus Paul asutas leivatööstuse. Ta tegi musta rukkileiba eestlaste ja teiste musta leiva sööjate (oli ka hulk sakslasi) jaoks ning saatis need tarbijatele kätte. Sai nähtavasti kenasti hakkama. Lõpuks asus Vancouverisse, kus oli päris palju eestlasi. Ta oli siis ostnud omaile maja, aias oli ujumisbassein, kus minagi ujumas käisin. Tuska tegid aga rikkad hiinlased, keda Vaikse ookeani äärde palju oli elama asunud. Pauli naaberkrundi oligi ära ostnud üks hiinlane, kellel oli käsil suure lossi ehitamine. Niisugust naabrit ei tahtnud Paul endale üldse mitte.

Pauli naine oli põhiline autojuht peres. Tema viis mind linnas paljusid kauneid kohti vaatama. Ühel päeval käisin eesti kirikus, mis tegutses ka Eesti Majana. Seal sain tuttavaks ühe eesti perega, kes elas Vancouveri saarel. Mind kutsuti sinna külla. Sõitsin mõne päeva pärast liinibussiga Vaikse ookeani äärsesse sadamasse, sealt laevaga saarele, kus oldi mul vastas. Mind viidi kohalikku (peamiselt metsandus)museumisse ja sõitsime saarel ringi võimsaid metsi vaadates. See pere elas väikeses asulas (või suures külas) pensionäridena.

Vancouverist tagasi tulles tühjendas Armi oma riidekappi – ma sain kaasa kaks kohvritäit kas täiesti uusi riideid (poesildid olid veel küljes) või mõned korrad seljas olnud asju. Nii see elu tookord oli. Üks kohver oli Jüri

Narma oma – talle pandi kaasa nii palju, et võeti kodunt suurem kohver. Mina viisin hiljem Jüri kohvri talle koju.

Vancouverist sõitsin tagasi Torontosse Norman Looney ostetud bussipiletiga. Nägin uuesti Kanada kauneid maastikke. Normani kodus oli mul jällegi puhkepeatus. Olin Kanadas 4 nädalat. Arvutasin, et koos autosõitudega tuli kokku 11 000 kilomeetrit.

Eesti sattus Põhjamaade huvipiirkonda

1991 oli Põhjamaade Ministrite Nõukogu – sellesse kuulus viis riiki: Taani, Island, Norra, Rootsi ja Soome – otsustanud abistada Eestit teadusuuringute arendamisel ja nende (lisandusid ka Läti ja Leedu) lülitumist koostöösse Põhjamaadega.

Augustikuus tuli Eestisse Põhjamaade puuviljanduse töörühm, et teha ekskursioon meie suurematesse aedadesse ja uurimiskeskusesse Pollis. Mina sain ülesandeks kogu ekskursiooni korraldamise. Sõitsin nendega Rõngu sovhoosi, Polli (ööbimine oli Viljandi hotellis) ja Räpinasse. Nendele oli see esimest korda viibida sotsialistlikes suurmajandites. Eesti oli erakordselt vaene, poed olid tühjad. Rõngu toidupoes oli tagumine kaks kolmandikku täiesti tühjade riiulitega ja see oli eraldatud muust osast vineerplaatidega. Esimeses oli müüa 3-liitristes klaaspurkides Moldova viinamarju, mis olid purki pandud kobaratena ja koos väheste lehtedega (kas kaunistuseks?). Mõni ostis purgi kaasa, et kodumaal näidata. Müüa oli leiba, soola, seepi, kalakonserve ja mõnda muud. Põhjamaalased pildistasid, läksid ka vineertahvlite vahelt läbi, et tühje riiuleid pildile võtta.

Rõngu Kõveras Kõrtsis korraldasin neile lõuna – kolmekäigulise söögikorra. Toidud olid maitsvad ja väga odavad. Ma maksin oma taskust kõikide söögi kinni. Tegelikult läksin ma arvestamisega sassi – hoopis huvitavam oleks neil endil maksta.

Viie Põhjamaa riigi töökomisjonid ei saa mitte sageli kokku. Sellepärast pidasid nad Pollis ka oma üldkoosoleku. Sain kogeda, et nende töökeel oli rootsi keel, millest kõik aru said.

Enne ärasõitu korraldasin neile veel Tallinnas vanalinna ekskursiooni. Olin ise giidiks. Teadsin sel ajal Eesti pealinna hästi, hätta jäin ehitusterminoloogias.

Nad said Tallinnast ära sõita viimasel minutil. Järgmisel päeval enam lende ei lubatud. Ja siis kohe 21. august 1991. Neid päevi Põhjamaade puuviljandusteadlased enam ei näinud. Ka mina olin siis juba Pollis, tagasi kodus.

Järgmisel aastal korraldas Põhjamaade Ministrite Nõukogu Eesti ja Läti puuviljandusteadlastele ekskursioonid kahele grupile: neli Norrasse ja neli inimest Taani + Rootsi. Meile andsid nad ka raha, et sealsetest poodidest oma meele järgi midagi osta. Peale selle töid teadlased oma kodudest igasuguseid riideasju ja jalanõusid, kust võisime valida, mida keegi tahtis.

Koostöö Põhjamaadega

1992. aastal sattusin mina koos Asta Libekiga Norra gruppi. Lätist oli seal (tolleaegse) Dobeles katsejaama direktor Edite Kaufmane ja Silvija Ruisa. Taani-Rootsi grupi s olid Pollist Toivo Univer ja Heljo Jänes.

Meie grupp sõitis Oslost Norra Põllumajanduse Ülikooli Åses. Meile tutvustati ka Norra pealinna: skulptor G. Vigelandi taieparki (150 tööd) ja Thor Heyerdahli “Kon Tiki” muuseumi. Sõitsime läbi Lõuna-Norra, kus tegime peatusi puuviljanduslikult tähtsates kohtades. Peamised tutvumispaidad olid Ullensvangis: suurte fjordide ääres asuvates katsejaamades. Meile oli seal palju huvitavat maguskirsipuu ja plomikaskvatuse alal, aga ka talude koostöögrupist (100 talu) ühise puuviljahoidla ja sorteerimishoone ehitamiseks, samuti ekspordivõimaluste otsimiseks lõunapoolsetesse riikidesse, kus kirsihooaeg juba lõppenud.

Pühapäeval viidi meid mäe sees tunnelis asuvasse hüdroelektrijaama ekskursioonile, seejärel norra suvilatesse, kus ka ööbisime. Üleval mägedes, ka mägesid ületavatel teedel oli lumi.

Tagasisõiduks läksime laevaga õhtuks mingisse (väikesesse) raudteajaama, kus öise rongiga – hammasraudteel ronisime mäeläveni – sealt saime Oslosse. Oslost oli oma mure lennukile jõuda ja koju tulla.

Põhjamaade Ministrite Nõukogul oli oma Põhjamaade Geenipank Malmö linna lähedal Alnarpis. Selle asutuse kaudu eraldati raha Eesti, Läti ja Leedu teadusuuringute toetamiseks. Meie esindajad võeti nende puuviljanduse töörühma liikmeteks. Seega olime igal aastal 8 riigi esindajatega (Põhjamaadest olid Taani, Island, Norra, Rootsi ja Soome) koos mõned päevad ühisel arutelul ja tutvumas vastava riigi katseasutustega. Kõige roh-

kem olime Rootsis, aga järjepanu ka teistes riikides (kaasa arvatud Läti ja Leedu). Ühel aastal olime Peterburis. Venemaa taimekasvatuse instituut oli jäänud nii viletsasse olukorda, et Põhjamaade Ministrite Nõukogu otsustas teda mõneti toetada. Meie saime koos Põhjala riikidega lähemalt tutvuda, mis seisukord Venemaal Peterburi ümbruses on. Viletsusest hoolimata korraldasid nad meile Pavlovskis korraliku (rikkaliku toidulauaga) peo, kus oli palju ka alkoholi pudeleid.

Terendas töö Genfis

Eesti taasiseseisvumise algusaastatel sain ma teadlikuks Šveitsis asuvast uute taimesortide kaitse rahvusvahelisest ühendusest (inglise lühend UPOV). Minu arvates peaks edaspidi ka Eesti sellega suhtlema. Võtsin UPOVga ühendust ja mul tekkiski nendega tihe suhtlemine.

Mõne aasta pärast sain UPOVilt kirja, kus teatati, et nad tahavad, et nende juhtkonnas oleks Ida-Euroopa päritoluga asjatundja ja tegid ettepaneku kandideerida asedirektori ametikohale. Tööülesanded oleksid kirjavahetuse korraldamine liikmesriikidega (neid oli sel ajal ümmarguselt 60) viies keeles: inglise, prantsuse, saksa, hispaania ja araabia. Plaaniti ka hiina keelt. Muidugi ei oodatud minult kõigi nimetatud keelte valdamist, selleks olid keelt tundvad ametnikud.

Tööpaigaks oli Genf. Aastapalgaks 87 000 dollarit (arvestus käis USA dollarites), kui lähen aga koos naisega, siis 117 000 dollarit.

Lapsed olid juba täiskasvanud ning kodunt ära. Selle poolest oleksin võinud minna. Aga Virvel oli ainuke võõrkeel – vene keel. Mida tema seal tegema oleks hakanud – ei tea.

Ent kõigepealt sain ma aru, et oma kehva tervisega ei tule tööst Genfis midagi välja. Kuskil eespool ma arutlesin, et suudan teha ainult 1/3 sellest, mida teeb terve inimene. Eestis aiatööga seotud inimesena, oleksin peitnud (tegelikult tegini seda) oma töövõimetus aiapuude vahel jalutamisega. Genfis oleks aga pingeline juhtimistöö oma kabinetis ja alluvate ning ülemuste silma all.

Oli selge, et niisugune amet ei ole minu jaoks. Pealegi ka mitte huvitav – puuviljandusega tegelemiseks aega poleks olnud.

Loobusin.

Tuhandete suurte ja väikeste, isegi väga väikeste loobumiste hinnaga olen ma elanud vanaks ja koguni üht-teist saavutanud.

UPOV pidas mind kaua mees – viisteist (!) aastat järjest saatis ta mulle kõikide peakoosolekute protokollid, vastuvõetud otsused ja juhendid, järk-järgult ka liikmesriikide uute taimesortide kaitse seadused (inglisekeelses tõlkes). Sellest sai suur hunnik paberit. Mis töökaaslastele huvi pakkus, andsin neile, suurema osa põletasin ahjus ära. Kui lehe teine pool oli puhas, siis kirjutasin sinna oma raamatute mustandi.

Ühel korral oli ametniku näpuvea tõttu postis prantsuskeelne koopia.

Olgu lisatud, et ka Eesti astus UPOVi liikmeks. Seaduse kinnitusel on president Lennart Meri allkiri.

Polli katseasutus likvideerimise äärel

1990ndatel aastatel oli Eesti teadusuuringute rahastamisel saatuslikud ajad. Mitmete asutuste tegevus lõpetati. Ka Polli kavatseti müüa erakätesse, juba olid ostjad silmapiiril. Ükski talupidaja poleks suutnud säilitada aga teadustööd ega teaduritele palka maksta.

Polli teadusasutus jäi siiski müümata. Kuid hulk inimesi koondati, allesjäänutele maksti 40–60% palgast, mõnele ainult 25% (Koidu Kelt).

Kahel talvel ei saadud laboratooriumide (+töökabinettide) hoonet kütta. Inimesed tööl ei käinud või tegid midagi kodus. Mina ei saanud suurt hulka vajalikke kaustu, pabereid ja raamatuid koju viia. Võtsin kodunt elektriradiaatori oma tööruumi ja panin vastu jalgu. Temperatuur tõusis +1°C peale, kuid oli ka alla null kraadiga päevi. Mina ja mu väike radiaator oli terve maja kohta ainuke. Istusin talvepalitus, karvamüts peas ja kindad käes. Kirjutamise ajal soojendasin vahepeal radiaatoril sõrmi. Nii ma need kaks talve üle elasin.

Järgmisel aastal otsis Polli vallavalitsus omale tööruume. Meie direktoriga saadi kokkuleppele, et teeme alumise korruse tühjaks. Sinna asus mitmeks aastaks vallavalitsus, kokkuleppe järgi küttis ta kogu maja soojaks. Töötegimine muutus jälle normaalseks.

Aianduskongressil Kyotos

1994. aastal toimus järjekordne (4-aastase vahega) rahvusvaheline aianduskongress Jaapanis. Sain kutse osavõtuks. Kirjutasin ettekande ja saatsin korralduskomiteele. Vastus tuli, et ettekanne on vastu võetud. Kuid osavõtumaksu ja sõiduraha polnud kuskilt võtta. Teatasin Jaapanisse, et rahapuudusel ei saa ma tulla.

Kolm nädalat enne kongressi algust sain kirja, et korralduskomitee otsustas toetada minu osavõttu. Raha saan kätte Kyoto kongressi palees, teise korruse toas nr 12. Oli märgitud, et kongressi alguspäeval – kella 10 ja 14 vahel. Niisiis – raha oli olemas, kuid see ootas mind Jaapanis. Kuidas rahani pääseda?

Väimees soovitas: mine laena aktsiaseltsidelt. Tõepoolest – oldi valmis laenama sõiduraha. Esimene AS küsis 68% intressi. See oli kohutavalt suur laenuprotsent. Läksin järgmisse aktsiaseltsi. Seal küsiti küll vähem, kuid ikkagi palju. Lõpuks juhatati mind aktsiaseltsi Maaleht. Seal öeldi, et: “Me oleme valmis andma laenu ilma protsendita, kuid pank nõuab meilt 8%.” Nii ma saingi sõiduraha. Tuli aga saada viisa (saatkond oli Tallinnas), mis läks korda. Raskem oli Finnairi lennukipiletitega, kuna sobivale reisile polnud enam kohti. Lõpuks läks sõit ka korda – kõige otsem tee üle Siberi. Lennukikomandör teatas, kus geograafilises punktis me parasjagu oleme. Nii ma püüdsin vaadata kohti, kus mu ema ja vend olid olnud vangilaagrites. Tegelikult ei näinud ma midagi: lendasime öösel (ainult asulate tuled olid näha) ja väga kõrgel.

Jaapanis selgus, et Lääne-Euroopast tulnud teadlased olid valinud odavlennufirma KLM, mis sõitis suure kaarega (peatusega Singapuris), kuid oli veerandi jagu odavam. Selle rahaga oleksin saanud korralikult süüa.

Nüüd kujunes aga niimoodi, et söögi jaoks raha polnud. Ma olin kaasa võtnud rosinaid. Põhimõtteliselt jagasin rosinaid niimoodi: hommikul 10 rosinat, lõuna ajal 20 rosinat ja õhtul 30 rosinat. Joogivesi oli tasuta. (Tegelikult elus ma rosinaid nii täpselt siiski ei lugenud.)

Raha sõidu jaoks sain ma kätte täpselt nii nagu kongressi korralduskomitee kirjutas oli öeldud – teatud päeval, kellaajal ja kohas. Toetuse saajate nimekirjas olid inimesed Bangladeshist, mitmest Aafrika vaesest riigist, Valgevenest jne. Vaatasin, et minu rahasumma oli teiste omast suurem

(õigemini: igaühel oli erinev summa). Sain kõik oma kulud kaetud, välja arvatud söök nädal aega kongressi ajal Kyotos. Kui ma koju jõudes rääkisin oma rosina-dieedist, siis on see inimestele hästi meelde jäänud – seda mäletatakse kohe.

Siiski ütlen, et kongressi esimese päeva õhtul oli suur tasuta pidusöök. Paljud aiandusega seotud firmad olid reklaamiks raha andnud. Mitu saali olid laudadega, millel erinevaid roogi võis olla kokku sadakond (ega ma neid lugeda jõudnud). Imelised idamaade toidud, mispuhul ei saanud aru, kas see on liha, kala, midagi kolmandat (näiteks taimne saadus) või neljandat. Sööke jätkus öö alguseni. Mina olin seal kuus tundi ja püüdsin maitsta nii palju kui suutsin. Sellisel pidusöögil pole ma olnud ei enne ega pärastpoole.

Jaapan oli kongressiks väga suurejooneliselt valmistunud. Võtsin osa ka 5-päevasest ekskursioonist, mis algas Osakast ja jõudis Hirošimani, kust pöörduti tagasi ja jõuti lõpuks Kyotosse. Mitmed Jaapani prefektuurid reklaamisid end samuti õhtuste pidusöökidega. Need olid lühema kestvusega, kuid samuti rohke toiduvalikuga. Täpsustuseks ütlen, et need olid prefekti (kes ise pidas tervituskõne) ametlikud vastuvõtud. Iga prefektuur oli koostanud ja lasknud trükkida kaunid värvitrüki brošüürid, kust sai täpseid andmeid sealsest aiandusest. Hirošimas oli ka ekskursioon aatomipommi plahvatuselt säilitatud objektidele. Linn ise oli täielikult üles ehitatud.

Jaapani puuviljandus oli väga eksootiline. Esiteks klaaskasvuhooneid oli väga palju. Viinamarjad ja pirnipuud, sageli ka õunapuud kasvatati kasvuhoones. Näha, et jämedad pirnitüved on kile- või klaaskasvuhoones mitmes reas, oli täiesti ootamatu. Inimese pea kõrgusel olid puudel üks oks suunatud ühe hoone otsa ja teine – samuti rõhtsalt – vastupidises suunas. Rohkem oksa ja latva polnudki. Ainsad kaks oksa olid kaetud lühikeste oksakestega, mis kandsid pirne. Iga vilja ümber oli paraja suurusega paberkotike, mis hoidis kahjurliblikate ligipääsu eest. Paljudes vabalt kasvavates õunaaedadeski olid õunad samasugustesse paberkottidesse seotud. Teatud aeg enne koristust võeti kotid ära ja siis jäeti aega õunte intensiivseks värvumiseks. Poes maksis iga niisugune õun üks kuni kaks USA dollarit. Väga tähtis viljapuu Jaapanis on diospüür – meil vene ajast tuntud türgikeelse sõnaga – hurmaa. Nüüd saab tuntuks ka inglise sõna persimon. Diospüür oli sadu aastaid tähtis magusa allikana, kuna muid nii magusaid vilju ei

olnud. Vanasti olid viljadel seemned sees, tänapäeval aretatud sordid on partenokarpsed (kasvatatavad vilja ilma seemneteta). Jaapani päritolu sõnast “kaki” kasutati meil enne sõda nimetust kaki-ploomipuu.

Minu jaoks oli igavesti põnev külastada nende kooperatiive: talupidajad (maaomanikud) korraldasid tootmist ühiselt. Töid ei tehtud kogu aeg mitte oma aias, vaid liiguti tööfrondiga edasi kogu kooperatiivi aias. Et tarad ei segaks masinate liikumist, siis talude vaheaedu ei olnud. Kooperaatiivil olid palgatud varustajad, kes otsisid turustamisvõimalused ja müüki viisid. Hoidlad, töövahendite kuurid ja kauplused olid ühised. Ka haljastuse, teede ja transpordiväljakute eest hoolitsesid asjatundjad. Maaomanik (talunik) sai tuluarvestuse oma panuse (maa suuruse jne) alusel. Ma ei mäleta, kui palju oli osanikke, ütleme ümmarguselt sada. Oli väga meie kolhooside asjaajamise ja töökorralduse moodi.

Kord viidi meid viinamarjaaretuse jaama. Suurtele laudadele oli pandud mitukümmend aretist näha ja maitsta. Nii pirakaid – suurte ploomidega võrreldavaid marju ei osanud ma varem võimalikuks pidada. Milline maitse! Paljud olid seemneteta.

Jaapanis näidati meile palju ka kohalikku kultuuri – viidi templitesse ja ajaloolistesse paikadesse, kaunitesse parkidesse. Nägime palju riisipõlde – asulates ja väikestes linnades olid pisikesed aialapidki kõik riisi täis istutatud. Majaseina ja “riisipõllu” vahel oli ainult jala jagu maad. Kogu riik oli eriliselt korras ja kena.

Kuid sel ajal oli võrkeelte oskajaid väga vähe. Ma kõndisin ööbimiskohast kongresside hooneni (u 40 minutit) jala. Selleks et huvitavam oleks, läksin erinevaid tänavaid pidi. Ükskord eksisin ära ja küsisin teed. Keegi ei osanud peale jaapani keele midagi. Aga abivalmis inimesi kogunes mu ümber palju. Hotelli nime järgi sain õige suuna kätte ja hakkasin sammuma. Natukese aja pärast peatus mu kõrval motoroller: ema oli koju tulnud poisi saatnud mulle teed näitama. Ja ta tõigi mu otse hotelli juurde. Inglise keelest ei saanud ta aga midagi aru.

Ka kongressil oli Jaapani esindajaid päris palju. Mitmed ei saanud oma ettekandega inglise keeles hakkama. Paljude häälendus (kes püüdsid inglise keeles rääkida) oli üpris arusaamatu.

Kojusõidu eel panin ma Eestis laenatud rahasumma jao jeene tagataskusse. Otsin bussipileti Kyotost otse Tokyo lennuväljale ja sain veel pudeli

kokakoolat. Lennuväljale pääsuks tuli valmis panna 2000 jeeni. See kõik oli mul täpselt arvesse võetud ja midagi üle ei olnud.

Kyoto on Jaapanis ikkagi väga suur linn (koos linnaprefektuuriga üle 4 miljoni). Mul oli öine bussisõit. Vaatan sõiduplaani, aga ei leia üles õiget bussi. Küsimine ei anna tulemusi, kuna keegi ei oska rääkida. Läksin hiiglalinna keskbusijaama peadispetšeri jutule. Ta oskas küll inglise keeles ütelda arve (kellaaega), kuid muud mitte midagi. Kuna oli pühapäeva õhtu, siis selgus, et sel päeval harilik buss ei sõida. Läksin siis mingisugusele bussile, mis sõitis vähemalt lennujaama kanti. Bussijuhiga ma jutule ei saanud.

Mõtlesin, et kõige parem on magama jääda, et hommikuks natukenegi välja puhata ja siis vaadata, mis edasi saab.

Hommikul hakkasin sõitjate käest küsima, kuid keegi ei oska vastata. Üks mees võttis oma kotist välja hiiglapaksu raamatu, kus võisid sees olla Jaapani kõigi busside sõiduplaanid. Kõik puha hieroglüüfides. Ei saanud mina sealt midagi aru ja tema jaapani jutt oli ka asjata. Lõpuks leidsin tõesti ühe inglise keele oskaja. Tema tegi mulle selgeks, et see buss keerab enne lennuvälja ühte teise linna ära. Aga tee hargnemiskohalt saab ümber istuda lennujaama bussile. Ta läks meie bussijuhi juurde ja seletas talle, et selle reisijaga on lood niimoodi. Bussijuht oli väga abivalmis, võttis mu kohvri ja pani mu lennujaama bussile.

Kuid seal tuli mul uus pilet osta. Tõsi, see pilet oli väga odav, aga minu rahaarvestuse järgi olin juba kõik ära kulutanud. Oli veel kõrvale pandud lennujaama maks, millest ei saanud aga midagi vähemaks võtta. Ja tagatas-kus oli väga suur summa, millega kodune võlg ära maksta. Ma ei tahtnud mitte mingi hinna eest pükste salajasest taskust suurt raha välja koukida, et sealt 1 või 2 dollari jagu (100 või 200 jeeni) väiksemat raha ära vahetada. Pakkusin bussijuhile kokakoola pudelit. Aga juba oli paariline (teine) bussijuht 2 politseinikku kohale kutsunud. Lennuki väljumiseni oli vähe aega jäänud (lennukipilet oli mul taskus). Seda lugu vaatas kõrvalt üks välismaalane, küsis, milles asi ja maksis mu piletiraha kinni. Narita – Jaapani suurima lennujaama hoones – oli Finnairi kontrollpunkt viiendal korrusel. Mul tuli see koht täiesti võõras kohas imekiiresti üles otsida, lennujaama maks ära tasuda ja lennukile kiirustada. Lennukist ma maha ei jäänud.

Tallinnas maksin ma laenatud raha kohe tagasi ja sõitsin oma armsasse kodupaika. Märgin veel, et Lätist ja Leedust ei olnud kongressil kedagi. Olin Baltikumist ainsana Jaapani kongressi välja võidelnud.

Mul tekkis seal palju häid tuttavaid, kes mind omale külla kutsusid, küll Lõuna-Aafrika Vabariiki, Tšiilisse, Uus-Meremaale ja mujale. Ma tahtsin väga minna Uus-Meremaale, aga see sõit jäi tegemata.

Eesti Vabariigi suursaatkonna ettevalmistamist Jaapanis saadeti asjuna korraldama minu sõber (füüsik) Heiki Vallaste. Tema rääkis, et Hokkaido saarele abiellumise teel asunud Sirje Okada õpetas sadakonda sealset last vabalt rääkima eesti keelt. Sirjet autasustati Eesti ordeniga. Kahjuks suri Sirje 2007. a augustis.

Veel mõnda Jaapani puuviljandusest

Esimeseks üllatuseks oli, et aastasadu polnud Jaapani söömisharjumustes puuviljadel erilist tähtsust olnud. Ohtrasti söödi keedetud köögivilja. Jaapani päritolu on neli köögivilja, sealhulgas jaapani katkujuur. Teised köögiviljad on Hiinast ja mujalt sisse toodud.

Näiteks Hiinast toodud redisest on aretatud sorte (Sakuraji), mis kaaluvad üle 40 kg. Mõned redisesordid kasvavad 1,5 meetri pikkuseks, 'Moriguchi-daikon' koguni 2 m pikaks. Jaapanlased söövad imeasju – levinud köögiviljad on suure takja juur, lootoslille risoom, liilia sibulmugulad. Minagi söin lootoslille viiludeks lõigatud vilju, mis maitseid üsna head.

Väga palju süüakse maguspiipart, baklažaani, kurki ja minitomateid. Üks kõige tähtsamatest köögiviljadest on hiina kapsas. Peakapsast hakati tarbima sada aastat tagasi, kuid nüüd on ta hiina kapsast ette läinud. Söögisibul on vist tähtsam kui ühelgi teisel maal, pluss porrulauk ja teised sibulaliigid.

Tähtsad on spinat, hernes, suhkrumais, spargel, porgand, seller, jamss ja taro. Süüakse ka krüsanteemi õisi, mis on natuke mõrud.

Praegu on jaapanlased puuvilju hakanud rohkem tarbima ja kasvatama kui mõnikümmend aastat tagasi. Ameeriklastega võrreldes söövad nad siiski poole vähem.

Varem olid puuviljad tähtsad peamiselt kingitusena. (Lilled ei olnud siis olulised kingid, vaid tähtsad budismi kombetalitustel. Juba varajasel budismiajal kujunes välja lilleseadekunst – ikebana.) Lilledel kinkimine

muutus tähtsaks kombeks alles pärast Teist maailmasõda ameerika kultuuri mõjul.

Puuvilja suhtutakse ikka veel kui luksuskaupa. Puuviljapoodides näeb väga kauneid pakendeid. Kirjutan siin 1994. aasta hindades: tühi õunakarp maksis 300 jeeni (umbes 37 eesti krooni). Koos 6 õunaga – 5000 jeeni. Sama palju maksis üks kenasti pakitud viinamarjakobar. Minu soome sõber Seppo Sorvari ostis saabumise päeval 2 õuna 1000 jeeni (130 eesti krooni) eest. (Palka ei taheta öelda: öeldi siiski 300 000 jeeni kuus, mis olevat õpetaja palk, madalpalgalised teenivat 200 000 jeeni.) Vaesem inimene puuvilja suurt ei osta.

Huvitav on märkida eelmises peatükis kirjeldatud pidusöögi kohta, et kui muud liiad tühjendamise järel asendati uutega, siis puuvilja asemele uusi ei toodud. Olin pisut aeglasem (mõtlesin, et süüa esiteks lihatoite) ja minu jaoks ei jäänud mitte ühtegi puuviljatükki.

Jaapani aedades on kõige tähtsam puuvili mandariin, eriti satsuma mandariin, mida veetakse hulgaliselt ka välja. Selle järel on õunad, aasia pirnid (*Pyrus pyrifolia*), diospüür, virsik, viinamari, ume (jaapani aprikoos), ananass, kiivi-aktiniidia, ploom, (magus)kirss, euroopa pirn, viik. Marjadest on põhiline maasikas, päiklites kastan. Kastan on väga populaarne – seda imporditakse teist samapalju, kui ise kasvatatakse. Teised päiklid (mandlid, pistaatsiad, nakrad, kreeka päiklid, austraalia päiklid e makadaamiad ja sarapuupäiklid) tuuakse peamiselt sisse. Banaanid on peamiselt imporditud.

Jaapani puuviljanduses on erilisel aukohal aasia pirnipuu, mille kodumaa ongi Jaapanis, Koreas ja Lõuna-Hiinas. Jaapanis on tema nimeks “nashi”, eesti kirjanduses on kasutatud – liiv-pirnipuu.

Nashi on jaapanlase maiuspala. Kuna palju jaapanlasi on asunud elama USA läänerrannikule, siis on nüüd ka seal hakatud aasia pirnisorte laialdasemalt kasvatama. Nüüdisajal on nashi saanud ka mahla ja veini tooraineks, mida minagi sain maitsta.

Hea nashi peab olema suur – vähemalt 10 cm läbimõõduga ja korrapäraselt ümarik (nagu õun) või lapik – lai. Poes on ta meie silmale nagu õun. Märkin, et Eesti poodidesse tuuakse aasia pirne Hiinast ja müüaksegi pirn-õuna nime all, mis on vale. Tegelikult on need hiina valged (ongi valget värvi!) pirnid.

Suurim nashi pirn, mida ma Jaapanis nägin ja palusin kaaluda, oli 1,2 kg. Nashi viljaliha ei muutu sulavaks, kuid on väga mahlane. 'Hosui' sordi ühest kilost peab käega pigistades tulema läbi marli 727 ml mahla, mis on 1,2 korda rohkem kui õunte mahlasus. Energiasisaldus on aga palju madalam. Mina võrdleksin nashit viljaliha poolest arbuusiga.

Puuviljanduses on Jaapanis palju käsitööd, mistõttu viljad ongi kallid. Nashi pirni igat õit tolmeldatakse käsitsi kahel korral. Iga noor vili pannakse maikuu väiksesse paberkotti, ülearused viljad nopitakse ära. Juunis võetakse väike kott ära ja asendatakse suurega. Küpsemise ajal kontrollitakse iga pirni küpsusvalmidust eraldi.

Viinamarjakasvatuses kujundatakse viinamarjakobarat ilusaks, lõigates juba enne õitsemist. Siis järgneb marjahakatiste harvendamine ja kobar pakitakse paberkotti. Suve algul on viinamari küps.

Siis lõigatakse viinapuul kõik lehed ära. Nii sunnitakse taimed uuesti kasvama ja õitsema. Jällegi tuleb teha eelloetletud tööd. Detsembris küpseb teine saak.

Iga puuvilja kottidesse pakkimise jaoks toodetakse eri suurustes kotte omaette tootmisharus, milles tehtut meile näidisteks kaasa anti. Kottidesse pannakse ka virsikud ja paljudes aedades õunad.

Püüdsime uurida, kuidas on haiguste ja kahjurite vastu pritsimisega. Nashi pirnikasvataja ütles meile – 20 kuni 22 korda aastas.

Kuna Jaapanis kasvatatakse suur osa õuntest, nashi pirnidest ja viinamarjadest kilekasvuhoonetes (osa ka klaaskasvuhoonetes), siis kulub ehituseks hiiglahulgal metalli (postid, kaared), tsementi, väga kvaliteetset (kile- või tsinkkattega) traati, tugevat nailonvõrku ja kilet.

“Oskar”

1994. aastaks oli mul populaarteaduslike artiklite kirjutamise staaži ümarguselt 40 aastat. Jaapani reisi kohta oli avaldatud kiiresti hulk lugusid. Maaleht oli oma lisaväljaandena ilmuma pannud Reisilehe, kus oli läbi mitme numbrit ka minu reisikirjeldus. Mind kiideti palju.

Maalehel läks üldse väga hästi. Ta oli hakanud välja andma iga-aastast auhinda, nimega Oskar, paremate kirjutajate premeerimiseks. Ma ei olnud kunagi mõelnud, et mind võidakse sellega esile tõsta. Seetõttu oli üllatuseks kutse tulla Estonia teatri talveaeda 14. oktoobril 1994 autasustamisele.

Istusime väikeste ümmarguste laudade ääres paarikaupa. Minu laukaaslane oli luuletaja ja kultuuriedendaja Ave Alavainu. Oli korraldatud väike kontsert, kiideti preemiasaajaid (ei mäleta, mitu neid oli) ja Oskarid anti kätte. Oskar oli pappmassist pressitud põrsakujuline hoiukarp. Üsna huvitav asi – sellega tahtsid kangesti mängida lapselapsed ja tegid talle veidi viga.

Leidsin oma paberite hulgast kogemata ka tõendi, kus oli kirjutatud, et Maaleht maksab mulle preemiaks 675 krooni, millest tulumaksuks läheb 175 krooni. Nii et olen kätte saanud ilusa ümmarguse 500 krooni. Allkiri.

Estonia talveaias olin vahetevahel käinud kuulamas intiimsemaid kammerkontserte. Viimane oli 1944. aasta märtsipommitamise meenu-tuste õhtu, mille avas Arne Mikk. Paljudest mälestustest on kõige üksik-asjalikumalt meelde jäänud Laine Leichterit jutustatud teatri- ja kontsert-saali põlemine ja seejärel läbi linna jalgsi koju Piritale minek, kõige teepeal nähtu ja kodu saatuse pärast muretsemine.

Minu kolmas laborant Pollis

Pollis töötamise ajal oli mul kolm laboranti, kes kõik olid väga head abilisid. Eespool ma käsitlesin Pille Läänemetsa (21.05.1946–20.03.2012, surnud Saekannu külas, Avinurme vallas) ja Alide (Liide) Metsa.

Kui viimane pensionile jäi, tuli mu laborandiks Anne Luur. Noorepoolne daam, kes kõik tööd hoolsalt ära tegi. Ilusatel suvepäevadel armastas ta katseaias töötada päevitusriietes. Ta oli parajalt sale, väga kaunite kehavormidega, kui mitte öelda ideaalne. Kui ta märkas mind aeda tulemas, siis ruttas kohe riietuma. (Tema ilu polnud minu silmade jaoks.)

Anne sai hakkama katseandmete töötlemisel vajalike keerukamate arvutustega, graafikute joonistamisega ja masinkirjaga. Kui hiljem saime arvutid, siis õppis ta ära vajalikud programmid. Anne trükkis väga palju minu artikleid ja raamatute käsikirju. Ta sai hakkama ingliskeelse kirjaga. Selles mõttes tegi ta kõik minu abilisena vajaliku.

Hiljem, kui ma poole kohaga töötasin ja oma katseaeda vähendasin, siis jagasin oma laboranti Kersti Kahuga. Ja kui ma lõpuks 80-aastasena pensionile läksin, siis sellest ajast on Anne Kersti Kahu täislaborant.

Aspirantide juhendajana Lätis

1970ndail ja 1980ndail aastail olin ma ainus puuviljanduse eriala doktorikraadiga teadlane Eestis ja Lätis. Mina sain olla noorte kraaditaotlejate juhendajaks aspirantuuris. Lätis tehti ettepanek juhendada kahte aspiranti. Üks oli noor, väga töökas ja nagu hiljem selgus ka tark ja võimekas Laila Ikase. Ta vanaema oli eestlane ja elas Rujenas ehk Ruhjas. Ka ema valdas täielikult eesti keelt (elas Riias.) Lailat oli lust juhendada, ta oli kursis mitme kultuuriga – kraadi kaitses diploidsete ploomisortide teemal, hiljem sai ülesandeks õunapuu sordiuurimise ja -aretuse.

Laila omandas üsna vabalt inglise keele nii kõnes kui ka kirjas. Ta tegi sügavuti ulatuvate uurimiste alal koostööd Rootsi teadlastega. Tema töökoht on (praeguse nimega) Läti Puuviljakasvatuse Instituudis Dobeles linnas. Teaduskraadi kaitsmiseni ei jõudnud ta siiski kiiresti. Vahepeal Läti taasiseseisvus ja teadustegevus korraldati teistele alustele, kui see oli olnud nõukogude ajal. Teaduste kandidaadi asemel (mida enam ei olnud) sai nüüd kaitsta doktorikraadi. Nii kaitses Laila 1993. aastal bioloogiadoktori kraadi Läti Ülikoolis Riias. Mina olin juhendajana kohal. Ajad olid vaeased, aga ühes auditooriumiruumis peeti võileibadega ka rõõmupidu maha. Laila oli pärit üsna suurest perest – tal on õdesid (kes õppisid usuteadust USAs) ja vendi. Õdede ja vendade peredes on kokku hulk lapsi. Laila on jäänud aga üksikuks. Kuigi pean ütlema, et ta on erakordselt sümpaatne, väga abivalmis ja säravate silmadega.

Teine Läti aspirant oli mul samuti väga töökas, perega noormees, Pure katsejaamas Tukumsi rajoonis. Taasiseseisvunud Lätis hakkas ta pere elatamiseks ettevõtjaks, mis pidurdas uurimistööd. Lõpuks ta suri noorelt.

Peagi jõudsid Lätis doktorikraadi valmis kirjutada mitu andekat noort – naist ja meest. Seega sai Läti puuviljandusteadus jalad alla selles mõttes, et neil on terve hulk doktoreid, mis on eelduseks, et sellele erialale saadakse teadusrahasid.

Minul on lätlastega nii (Dobeles asuvas) Läti Puuviljakasvatuse Instituudis kui ka Pure katsejaamas väga head sidemed. Nad võtavad mind ja teisi meie nooremaid teadlasi vastu erakordse südamekkusega.

Läti teadurid käivad Pollis ja meie oleme iga-aastased külalised Dobeles. Varasemad head sidemed Purega on jäänud harvemaks, kuid need pole mitte katkenud.

Aspirant Heljo Jänes

Pollis kuulutati aspirantuuri koht puuviljanduse alal välja 1980. aastal. Ainuke kandidaat Heljo Jänes oli meil Pollis juba tööl biokeemikuna. Ta nõustus võtma teema “Eesti uute ploomisortide talvekindlus”. Juhendajaks kinnitati mind.

Ma olen kokku puutunud paljude väga töökate inimestega. Kuid Heljo oli nendegi seast väga silmapaistev. Aspirandina sattus ta otsesse kokupuutesse katseaia (varem oli biokeemik laboratooriumis). Nii palju tööd oma kätega on Pollis aias teinud väga üksikud. Ta elas Nuias ja tuli jalgrattaga tööle iga päev hulk aega enne tööpäeva algust. Sagedasti läks ta otse aeda, nii et kui oli vaja midagi arutada, siis pidi ta puuderidade vahelt üles otsima. Pealegi oli tal kaks suurt aeda ja ei teadnud, kumbasse minna (mobiiltelefone veel ei olnud). Katsed tegi vahvasti ära ja saadud tulemused äratasid laialdasemat huvi. Mina kirjutasin kopsaka artikli ja selle trükkis 1985. aastal ära Hollandis asuv maailmakuulus (siiani edukalt vastu pidanud) Elsevieri kirjastus oma ajakirjas Scientia Horticulturae. Heljo pani minu nime esimeseks, kuigi ma püüdsin talle selgeks teha, et see on ju ikkagi tema töö. Mina olen ainult juhendaja. Me olime esimesed eestlased, kes sellesse ajakirja pääsesid.

Tegelikult kulutas ta end aias töötades ülearu palju. Väitekirja kirjutamine ei edenenu. Õigupoolest jäi see täielikult seisma, koguni väga pikaks ajaks.

See-eest arenes ta oma erialal jõudsasti. Senised Polli ploomi- ja kirsiuurijad Arthur ja Eevi Jaama valmistusid oma katsed Pollist kolima Kaareperre, kuhu Jõgeva näidissovhoos oli laiendanud oma maid. Heljo Jänes oli esialgu üsna tähelepandamatult võtnud üle nende positsiooni – olla Eestis parimad – ploomi- ja kirsipäevadel alati korraldada väga huvipakuvaid sordinäitusi ja viljade maitsmisi. Kõik tahtsid nendest osa võtta ja asjatundlikku juttu kuulata.

Kui külalised tulid väljaspoolt Eestit, siis kutsuti mind rääkima. Pollis inglise keele rääkijaid algul teisi polnudki. Mõne aja pärast hakkas Heljo ise inglise keeles rääkima. Siis saadeti mulle sõna, et ma mitte aeda ei tuleks sellel ajal. Heljol tekkis tõrge, kui mina kohal olin.

Aegamisi harjus ta rääkima. Ta tegi kodus väga palju tööd õhtuti raamatute taga. Poeg Olavi hakkas ülikooli astuma. Heljo õppis ise ja õpetas

poega. Pojast sai samuti väga püüdlük, oma tegemisi organiseerida oskav ja võimekas inimene. Ta on jurist, kes on õpetanud mitmes kõrgkoolis ja töötanud ka firmades. Nüüd võtab tema emal hõlmast kinni ja ütleb: puhkuse ajal läheme Itaaliasse. Siis on kõik täpselt paika pandud, mis Roomas, Firenzes ja teistes linnades tuleb ära vaadata. Plaan on nii pinev, et jalga puhata pole aega, vaata et süüagi ei saa.

Kui nüüd aega tagasi võtta, siis taasiseseisvunud Eestis, kui aspirantuuri enam ei olnud (oli tulnud doktorantuuri aeg), võttis Heljo väitekirja ette ja tegi selle ära. Kandidaadikraadi asemel kaitses ta 1996. aastal filosoofiadoktori kraadi (PhD), nagu muutunud ajad ette nägid.

Heljo Jänes oli pärast mind järgmine doktorikraadiga puuviljanduse teemal Eestis väitekirja kaitsnud teadur. Esimene oli A. Siimon 1939, siis läks mööda 35 aastat, kui mina doktorini jõudsin 1974. Nüüd oli läinud 22 aastat. Järgmine doktorikraadi kaitsja oli Kadri Karp 2001 (mina olin sel korral oponent).

Heljost sai ka tubli teadur. Uus teaduskorraldus hakkas edukust hindama välismaal inglise keeles (ja vastavatesse nimestikesse võetud kirjan-dus) avaldatud artiklite järgi. Eestikeelne artikkel oli 0 (null). Heljo tõu-sis lõpu poole esimeseks (läks minustki ette). Ma nägin kõrvalt, kuidas mõnigi ei saanud artiklitega hakkama. Toimetus saatis tagasi. Siis üritasid nad saata teistesse ajakirjadesse. Nõnda aastad jooksid, doktorantuuriaeg sai läbi, lõpuks kaotasid eksamidki kehtivuse. Mõnigi asutus pandi kinni (lõpetati ära), kuna polnud nõutud tasemel artikleid. Ka Polli on elanud selles hirmus. Kui teaduril ei ole vastavat arvu artikleid, siis ei ole tal õigust uurimisraha (grant) taotleda ega tööühma juhendada. Kui raha ei saa, siis tulebki lõpetada.

Heljo on artikli kirjutamisel aidanud ka mõnda teist teadurit.

Heljo loeb palju või koguni väga palju. Seetõttu peab olema vääriline vestluskaaslane, et tekiks ühine huvi midagi arutada. Muu kõrval on tal sügavamad teadmised vene 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse poeetide elu ja loomingu kohta, mida ta on uurinud üle kahekümne aasta. Spordis on tal olnud eriline huvi Belgia tennisisti Justine Henini saavutuste vastu ja ta on tema fännklubis alates aastast 2005. Selleks, et ei jääks arvamist, nagu piirduks Heljo kaevumine ainult märgitud ainevallaga – katsuge leida inimest, kes nii hästi kui tema teab eesti kirjanikest!

Katsed Rõhu aias ja Lätimaal

Lätis tekkisid mul head suhted kõigepealt Pure katsejaamaga. Kõik Harkus aretatud maguskirsisordid (ja ka numbreid kandvad aretised) said sinna katsesse istutatud. Pärastpoole pookisin ma õunapuude võrasse ka esimesi õunaaretisi ja mõned pirniaretisedki.

Kui 1990ndate aastate esimesel poolel Polli olemasolu (talunikele mahamüümine) ohustatuks muutus, siis leppisin Rõhu katseaiaga kokku, et viin oma aretised sinna. Algul oli veel juhatajaks Olev Arru, kellele andsin sadakond oma aretise nr. 1415 puud, mille ta aeda istutas. Peamiselt 1994 läksin ma kevadel Rõhule ja pookisin seal kõik oma perspektiivsed aretised nende puude võraokstele. Sellest alates töötasin ma igal kevadel hulk päevi Rõhul (Tiiu Siimisker, kes oli sel ajal juhataja, andis mu käsutusse toa ja tegi hommiku- ja õhtusöögi), kus uusi aretisi pookisin ja võralõikust tegin. Kokku sai sinna u 35 aretist + alates aastast 1995 istutasin ja pookisin ka kõik pirniaretised.

Rõhu ülemused paljundasid oma algatusel paremaid aretisi ja rajasid omaette aiaosad, kus kasvasid kõrvuti nii minu aretatud kui ka mujalt pärit sordid.

Rõhul oli 1959. aastal asutatud Lõuna-Eesti Puuvilja- ja Marjakultuuride Sordikatsepunkt. 1990ndail oli ta põllumajandusministeeriumi alluvuses ja üks sealse valitsuse juhataja ütles, et aretustöö on tehtud Rõhul ja uued sordid kuuluvad nüüd põllumajandusministeeriumile. Kui Polli puukool hakkas neid paljundama, siis nõudis ta, et Polli peab selle eest ministeeriumile raha maksma.

Ma koostasin põhjaliku aruande, kui palju aretustööst on Pollis tehtud ja kui palju võib Rõhu arvele panna. Meie direktor andis aruande ministeeriumile.

Ei tea, mismoodi see kõik oleks läinud, aga seesama mees Illar Lemetti sai Eesti Maaülikoolis sellesama instituudi (põllumajandus- ja keskkonainstituut) direktoriks, kuhu Polligi oli sel ajal liidetud. Polnud enam mõtet omaenda käest ära võtta.

Polli eelmine direktor ja ühtlasi mu kursusekaaslane Edgar Haak on mulle peaaegu oma surmani ette heitnud, et ma aretusmaterjali Rõhu katseaeda viisin.

Tegelikult sai Rõhust paik, kus mu sordid esimesena laia tähelepanu leidsid, kus neid käidi vaatamas ka väljastpoolt Eestit. Sealt viidi õunu näitusele mitmele poole Eestis.

Kõik oma valitud õunaaretised, ammu enne kui nad sordikandidaadiks said, viisin ma katsetamiseks ka Lätti Laila Ikasele. Neid on olnud kuni 40. Enamik neist on seal silma paistnud ilusa välimuse, hea maitse ja hea saagi poolest. Lätlased olid esimesed, kes minu õunasordi 'Karamba' üleriigiliselt soovitatud sordiks võtsid. Mina käin igal sügisel Dobeles (Lätis Riiklikus Puuviljakasvatuse Instituudis) vaatamas sealsed katseaedu. Alati on mu rõõm näha, kui ilusaid õunu oskab mu endine aspirant Laila kasvatada. ta näitab neid ju ka teistele Lätist pärit aednikele ja kaugemaltki tulnud külalistele.

Kõik minu maguskirsisordid on samuti Dobeles katses – nende katsetajaks on Silvija Ruusa. Kolm minu sorti ('Johan', 'Meelika' ja 'Norri') on Lätis kasvatamiseks soovitatud sordid. Silvijaga on mul niisama südamlik lävimine kui Lailaga.

Läti aianduse ajakirjas Dārzs un Drava on (tellitud ja) trükitud läti keeles palju minu artikleid.

Lõpuks on Dobeles katsetamisel ka minu pirniaretised. Pirnisort 'Pepi' on Lätis laialdaselt kasvatatav sort.

Reis Lõuna-Aafrika Vabariiki 1995

Jaapani aianduskongressi järel tekkis mul suur soov reisida mujalegi laia maailma. Järgmisel aastal võtsin sihile Aafrika.

Ma olin juba pensionär. Kindel kava oli ära elada minu ja Virve pensionist. Palk oli küll väike, kuid ma panin selle viimse sendini kõrvale kohe Jaapanist tuleku järel. Aasta otsa kogumisega sain reisiraha kokku.

Selles suhtes oli selge, et reisin ainult mina. Virve jalad olid kehvas jäänud – talle oli tehtud (kahe aastakümne jooksul) umbes kümme jala-veenide operatsiooni. Selleks ajaks olid säärtel tekkinud haavandid. Neid opereeriti reielt võetud nahalappide siirdamisega haavandile. Paranesid, kuid mõne aja pärast tekkisid uued haavandid, mida tuli iga päev kaks korda siduda ja ravitseda. (Kahe jaoks reisiraha koguda poleks olnud mõeldav.)

Puhkuse võtsin märtsikuus. Sel ajal oli mul kodus kõige lihtsam aeg – talvekülmad olid taandunud, katseaias polnud aga kiiret veel saabunud. Samal ajal oli Lõuna-Aafrikas juba sügis ning viljad puudel küpsed.

Uurisin välja, et Kaplinnas on Eestil aukonsul Riina Knipe ja ta on valmis mind abistama. Enno Selirannal olid ka Aafrikas mingid kohustused ja tahtis, et ma sinna paki viiksin. Käisin ta ema juures pakil järel ja sain teada, et pojatütar Elo Selirand, tol ajal veel keskkoolitüdruk, oli end kaubelnud filmimeestega Maldiividele kaasa (praegu on Elo Seliranna nimi sageli teleriekraanidel dokfilmide tegijana).

Lennureis oli kahes osas: üks lennuk viis Tallinnast Frankfurti, kus õhtul jäi veel hulk aega, et jalutada suurlinnas satelliitlinna ja sellega tutvuda. Öö veetsin lennuvälja hotellis väga heas toas (selle maksis kinni lennufirma, kuna ööbimise põhjustas lennugraafik); järgmisel päeval startis Kaplinna lennuk.

Lõuna-Aafrikas on Eestiga sama kellaaeg. Maandumisel tegi õhusõiduk kaare ja mere poolt tulles oli hästi näha Laudmägi, mis on Kaplinna siluetele väga omane. Mulle oli esimene kord näha pikka laudsiledat mäge. Hiljem olen selgeks saanud, et maailmas on palju „laudmägesid“.

Lennujaamas oli Riina vastas. Temaga oli kaasas Eestist külas olev noorepoolne daam, nimega Soosalu. Neil aastail ei olnud Eestist Lõuna-Aafrikasse külla käivaid inimesi kuigi palju. Hiljuti oli seal olnud kunagine (ENSV) rahandusminister Albert Norak oma naisega (praegu on A. Norak Eesti üks pühendunumaid suurperede toetamise organiseerijaid). Riina rääkis ühest autoavariist, kus üks Eestist tulnud naine oli surma saanud. Igatahes ei olnud selle ajani eestlased LAVis liiga palju käinud.

Esimese öö veetsin Riina juures. Järgmisel ööl oli lund sadanud ja kogu maa oli valge. See küll sulas varsti, kuid tükati jäi valgeid lapikesi teisekski päevaks.

Kaplinn oli päris suur linn (koos eeslinnadega 4,5 miljonit elanikku) ja seda ma kuigi palju ei näinud. Mind sõidutati mööda haiglast, kus doktor Barnard tegi maailma esimese südame siirdamise, peatusime sadamas ja mind kostitati seal eksootilise lõunasöögiga. Sadamast mitte kaugel oli näha Robbeni saar, kus kaua aega asus süüdimõistetute vangla. Seal oli 27 aastat vangis ka aasta enne minu reisi presidendiks saanud Nelson Mandela. 1993. Aastal sai Mandela koos selleaegse presidendi (just enne

Mandelat) F. W. De Klerkiga Nobeli rahuauhinna – rasside võrdõiguslikkuse põhiseadusliku kehtestamise eest. Robbeni saar oli siis juba muuseum (alates 1999 kuuluvad sealsed ehitised UNESCO maailmapärandi nimistusse), kuid Riinal ei olnud nii palju aega, et mind saarele sõidutada.

Küll veetsin ma pika päeva Kaplinna botaanikaaias, mis on ühtaegu suur park. LAV taimestik on erakordselt rikkalik – seal kasvab üle 20 000 taimeliigi. Niisugust taimeliikide arvu ei suuda ma ette kujutada ja ma pole kunagi enam olnud nii rikkaliku taimestikuga paigas. Sealsed taimed moodustavad omaette Kapi taimeriigi (õigemini: riikkonna), millest meile tuntumad on prootead, põõsad, mille õitega oksa on müügil kõikides meie lillepoodides. Ainuüksi prootealiike on üle 130. Kokku on Lääne-Kapimaal üle 9000 omamaise taimeliigi.

Kolonistid on hävitanud LAVi ürgsed metsad peaaegu täielikult – neid on säilinud ainult 1% LAVi territooriumil India ookeani niiskel rannikul ja mõnel pool mäeorgudes. Mujal LAVis on istutatud noort metsa, kuid sealsed liigid on Austraaliast pärit eukalüptid ja Euroopast pärit männid. Neid metsi ma kohtasin LAV idaosas.

LAV asub peamiselt lõuna poole kõrgeneval kiltmaadel ja platoodel. Mul on kahju, et ma ei saanud India ookeani rannikule – mägede (kõrgeim tipp 3450m) ja mere vahele. Plaanisin ka Namiibia pool asuval kõrberetke, kuid raha ja aega oli vähe.

Kaplinna kõrval asuvale Laudmäele sai sõita köisraudtee vagunis. See oli kilomeetri kõrgune; mul oli õnne, et ilusat vaadet ei varjanud udu. Mäepealne ei olegi nii sile, kui kaugemalt vaadates võib arvata. Seal pole ka kõrgemaid taimi – paljad rohututid. Ja üksik väike restoran teeraja alguses.

LAVi u 50 miljonist elanikust on 4/5 neegrid, eurooplaste järeltulijaid on 9%, segaverelisi samuti 9% ja Aasia päritolu 2%. Riigikeeli on koguni 11, millest olulisemad on inglise keel ja afrikaani keel (germaani keel, mille põhisonavara ja grammatika pärinevad hollandi keelest.)

Stellenbosch

Kaplinnast sõitsin ma Stellenboschi linna, mis asub umbes 80 kilomeetrit idas. Seal sain ma elamise eelmise Eesti Vabariigi konsuli lese Laine Pihlaka juures. Pärast mehe surma oli ta ostnud väikese majakese pensionäride aiakesse. See asum, milles võis olla sadakond või rohkem maja, oli piiratud

kõrge (2,5 m) betoonplaatidest taraga. Väravaputkas, mis oli päris korralik ehitis, kontrollis neegrist valvur igat sissesõitjat (ja vist ka väljujat). Ma ei mäleta, aga küllap pani ta selle ka raamatusse kirja.

Igal majal oli üldelutuba, sellest oli (ilma ukseta) eraldatud pooltuba, kus oli minu magamisase; ka väike kööginurk, kust pääses magamistuppa. Vannituppa, koos WC-ga, pääses magamistoast. Minu meelest räägiti, et külalisi võib majutada ainult siis, kui on anda neile omaette tuba. Igal majal on külge ehitatud garaaž.

Stellenboschi piirkond on LAVi üks peamisi viinamägede alasid. Laine Pihlakas viis mind sealsetesse istandikesse ja veinimuuseumidesse/degusteerimisrestoranidesse. Kapimaa sobib Euroopa viinamarjasortide kasvatamiseks suurepäraselt. Eks meilgi ole LAVi veinid hinnatud.

Stellenboschi ümbruses on mägin ja osa linnagi ulatub mäejalamile. Õhtul tagasi tulles nägime, et mets mäenõlval põleb. See oli just seal paigas, kus asus Laine endine kodumaja. Ruttasime vaatama. Loojanguhämaruses lendlesid sädemed kõrgele. Maja oli veel alles. Helikopter puistas leekidesse vett. Nägin, et helikopter on mägedes ainuke abiline, miskit muud moodi mägedes tulele ligi ei pääse. Õigupoolest mägedes tuld kustutada ei saagi – mis põlema läheb, see ära põlebki.

Laine naaberpensionär oli üks portugallane, kes heameelega võttis minule ümbruskonna näitamise enda peale. Ta viis mind mägedesse, kus olid Kapimaa veehoidlad. Kapimaa on pool aastat või rohkemgi ilma sademeteta. Siis saavad linnad oma vee, samuti põllud niisutusvee, neist hoidlatest. Talviste vihmade ajal kogutakse hoidlad uuesti vett täis.

Stellenboschi servas asub Lõuna-Aafrika Vabariigi Puuviljanduse Instituut, kuhu mind oli külla kutsutud Jaapani kongressi ajal. Mind võeti nüüd väga külalislahkelt vastu ja näidati kõiki katseaedu. Kliima poolest on see väga sarnane (Lõuna-)Prantsusmaale, mistõttu õuna- ja pirnipuu on tähtsamaid viljapuid. Näha, kuidas Aafrika puuviljanduslik uurimistöö välja näeb, oli mulle suur elamus.

Tegelikult ihkasin ma näha rohkem aafrikalikku, kui olid Kapimaa aiad. Stellenboschi teadurid leppisid telefoni teel kokku Mosambiigi piiri lähedal asuva troopilise puuviljanduse instituudiga, et nad mulle seal kena vastuvõtu korraldaksid.

Õhtul tegime Laine Pihlaka ja portugallannaga jalutuskäigu Stellenboschi uuemas äärelinnas. Ilusad suured majad üsna suurte kruntidega. Paljudel tara puudus. Jäi tunne, et seal kuritegevust suurt ei kardeta.

Kui ma ühel õhtupoolikul üksi Stellenboschis jalutasin ja seal palgi-jupil istuvaid neegreid kohtasin, siis tõusid nad püsti ja ütlesid tere. Olin üllatunud.

Nelspruit

Stellenboschist sõitsin kahekordse liinibussiga itta – läbi kogu LAVi, vast sama pikk sõit kui Tallinnast Moskvasse.

Tore, et päevane sõit. Sain parima koha juhi kohale otse laia vaatega kogu vastutulevale maastikule. Põhiliselt läbi poolkõrbe ja rohtla, kiltmaal ja platoodel. See oli meeltülendav – näha Aafrikat väga laialdasel alal.

Nelspruit on Mpumalanga provintsi pealinn. Terves Mpumalanga provintsis on 1 miljon vähem elanikke kui Kaplinnas. (Mõnele on Nelspruiti nimi võibolla tuttav, kuna 2010. aasta jalgpalli maailmameistrivõistluste valikmängud peeti seal.)

Nelspruiti jõudis buss sügavas pimeduses. Tundus, et bussijaam on linnast väljas. Polnud seal tulesid, reisijad kadusid imeruttu kuhugi. Bussijaamas oli üksik neeger – ametnik. Mulle ei olnud keegi vastu tulnud. Palusin neegrit, kas ta lubab mul helistada. Selgus, et kellaaeg oli segi aetud.

Varsti oli minu võõrustaja kohal. See oli troopilise puuviljanduse instituudi osakonnajuhataja, kes viis minu oma koju. Maja ja suur aed asusid linna servas. Mind tuli tervitama hiiglasuur sõbralik bernhardiin.

Peremees rääkis, et alles nädal või kaks tagasi oli aias elutsenud mitme meetri pikkune boamadu. Bernhardiin oli tema peale ühtelugu haukunud (mul oleks nagu meeles, et maod on tegelikult kurdid). Lõpuks oli madu minema läinud. Olgu öeldud, et madude tapmine on keelatud.

Pühapäeva hommikul enne koitu võttis mu võõrustaja ette sõidu kõrval asuvasse Krügeri rahvusparki, et mulle ekskursioon korraldada. Krügeri rahvuspark on väga suure (19485km², ligi pool Eestit) territooriumiga, kogu ulatuses piiratud taraga. Autost tohib välja tulla ainult keskele rajatud teenindusasulas, kus on poed ja söökla; see asula on piiratud samuti taraga.

Esimesed kohatud asukad olid hüäänkoerad, kes sel ajal olid väljasu-remisohus. Nelspruitlased rääkisid, et nemad pole kogu elu ühtki hüäänkoera näinud. Nüüd tulen mina Eestist ja kohe on nad platsis. Tegin fotosid. Mul paluti fotod neile saata: mustri järgi olevat võimalik igat isendit identifitseerida. Oja kaldal, esijalgadega kivil, lösutas krokodill, lõuad avali. Nii ta vist jahutab kuumenenud keha ja on seal tundide viisi. Kaelkirjakud vaatavad sulle üle põõsaste otsa ja nosivad lehti igalt poolt, ilma et oleks vaja põõsa ümber käia. LAVis on ainuüksi 247 imetajaliiki. Mitmeid haruldusi ei kohta – neid on liiga vähe või on nad liiga väiksed. Olgu siiski öeldud mõned nimed: aafrika küüniskuldmutt, valgesaba hamster, käabus-kass jt. Sebrad ja antiloobid traavivad kõikjal. Jõehobu on harilik elanik. Lõvid põõnavad päeval varjulises kohas ja nende nägemine on õnnelohus. Me siiski nägime lamavaid lõvisid.

Krügeri rahvuspargi idapiir külgneb Mosambiigiga. Sealse kodusõja ajal 1964. aastast kuni 1980. aastateni tapeti üks miljon inimest; sõjale järgnes näljahäda. Inimesed põgenesid üle piiri ja tapsid Krügeri rahvuspargi loomi, et midagi süüa saada. Mitmed lõvid harjusid küttime nõrgaks jäänud neegreid. Nende lõvidega, kellel inimese maitse suus, ei olnud midagi muud teha kui maha lasta.

Elevante oli Krügeri rahvuspargis siginenud ülearu. Neid anti siis Mosambiigile, kus kodusõja aastatel olid peaaegu kõik elevandid tapetud.

Olime Krügeri rahvuspargis olnud terve päeva. Kuna park on suur, siis kõikjale me ei jõudnud.

Troopilise puuviljanduse instituudis anti mulle tuba külalistemajas. See oli odav (rohkem sümboolne hind) ja ainuke kord LAV reisi ajal, kus ma midagi pidin maksma, välja arvatud sõidukulud.

Mind koheldi väga südamliselt, näidati kõiki aedu ja laboratooriume. Kõik teadurid olid valgenahalised, kogu abipersonal laborantidest kuni koristajateni olid neegrid. Minule paistis, et rassidevahelised suhted olid erakordselt sõbralikud.

Troopilised viljapuud olid minu jaoks imeliselt põnevad. Ma olin raamatutest lugenud, et Indias kasvavad mangopuud väga suureks – mõne puu võra katvat ¼ hektari suuruse maa. Buddha armastanud istuda mangopuu varjus. Nüüd nägin ma, kuidas tänapäevased sordid hakkavad vilja kandma juba inimesekõrguste puudena. Viljad ripuvad 0,5 kuni meet-

ripikkuste jämedate nõõritaoliste varte otsas. Sain näha ka papaiasortide aretamist. Ka need annavad saaki juba pisikesest peast. Koduaias sai näha ka 8 meetri kõrguseid papaia – ehk melonipuid. Kuna need on ülearu kõrged (vilju on raske kätte saada), siis saeti puud poole peale maha; kasvanud harude pealt oli vilju lihtne korjata (sellised puud olid üsna inetud). Papaia üldiselt ei peetagi päris puuks, seetõttu oli mul huvitav nii kõrgeid taimi näha.

Makadaamia (austraalia pähkli) istandike hiiglasuuri puid nägin ma elus esmakordselt. Mulle öeldi, et hiljuti oli puuvõras elutsenud üks väga mürgine 2–3 meetri pikkune maoliik. Puude all töötasid aga inimesed, kellel oli vaja hooldada ka võrasid. Tuli taotleda luba mao hävitamiseks, kes lasti maha.

Hea oli, et minuga ühel ajal külastas troopilise puuviljanduse instituuti üks Mosambiigi naisteadlasi. Ta oli rahvuselt portugallane (muide, kodusõja ajal põgenes Mosambiigist 90% portugallastest). Võõristajatel oli parem seletada ühte asja kahele kui seda teha meile eraldi. Pealegi oskas ta küsida palju asjalikumalt, kui mina. Jäi minu kasuks niimoodi rohkem tarkusi kõrva taha panna.

Eraldi viidi mind kahte ekvaatorile lähemal olevasse katsejaama paarsada kilomeetrit kaugemal. Üks neist oli kohvipuu katsejaam. Kohviistandikke nägin esimest korda elus.

Ka granadilliistandikke polnud ma varem näinud. Eestis on kasutatud ka inglise keelest pärit tõlkimise tõlkenime: kannatuslille vili (ingl Passionfruit). Vast parem oleks portugali keelne nimi maracujá.

Granadill on rohttaim, mille võrsed on liaanid (võivad kasvada 16 m pikaks). Istandikes kasvatatakse neid traattoestikule seotuna. Korjatakse (igal hommikul) maapinnale varisenud küpseid vilju. Tennise palli suuruses marjas on palju musta värvi seemneid, mille seemneümbrist süüakse (koos seemnetega). Marjasisu on mahlane, tugeva lõhnaga ja mulle imeliselt maitses. Tein pappkastitäie koju – maiustasime Pollis kogu perega. Selle mõnesajakilomeetrise reisi jooksul nägin palju istutatud männi- ja eukalüptimetsi.

Katsejaamas sain teada, et üks ohtlikemaid elukaid on jõehobu, kes tegelikult on rohusööja. Jõehobusid on rohkesti ja inimesed on nendega harjunud. Kuid ta võib järsku ja ootamatult inimese oma lõugadega purus-

tada. Igatahes surmab ta rohkem inimesi kui seda teeb krokodill (inimsööjad lövid surmatakse kohe, kui see selgub). [Kõige rohkem inimesi saab surma siiski kahvapühvli tõttu.] Alles hiljuti oli jõehobu sealsamas katsejaamas jõe ääres pead pesnud naise tapnud.

Mind võõrustanud instituudi osakonnajuhataja armastas kihutada 140-kilomeetrise tunniikiirusega. Mul oli tema kõrval istudes üsna kõhe tunne.

Ühel päeval kõndisin üksinda Nelspruiti botaanikaaeda, mis oli mitu kilomeetrit linnast väljas. Igavesti suur pargitaoline maa-ala jõeäärse padrikuga. Rajad sageli kinni kasvanud. Kontorihooone läheduses oli inimesi, kaugemal mitte ühtki. Hoidusin jõekaldast natuke kaugemale, sest sildid hoiatasid krokodillide eest, kes jões vaikselt vahti peavad ja imekiiresti kaldale sööstavad. Sant tunne oli ka padrikuks kasvanud radadel, kus mitmet liiki mürgiseid madusid pidi olema. Mõned on üsna suured maod, kes puude ja põõsaste okstel tegutsevad.

Kokkuvõttes jäi Nelspruitist väheldase vaikse provintsilinna mulje, kus erilist ohtu ei ole.

Musta mandri ohtlikemaisse paikadesse

Olin niisiis LAVi idaosas, kus elab 90% (koos India ookeani rannikuga koguni 95%) riigi rahvastikust. Peamiselt suulud (24%), koosad (18%), pedid, tsvanad, sothod ja tsongad. Ka inglise ja afrikaani keeli kõnelevaid valgeid.

Nelspruitist sõitsin bussiga riigi pealinna Pretoriasse (Tshwanesse). Seal otsisin üles Pretoria ülikooli majandusteaduse professori Mihkel Truu. Tema vanemad (vaimulikud) olid sõja ajal põgenenud Rootsi, kus Mihkel sündis. Lõpuks jõudis ta LAVi. Mihkel Truu oli poissmees. Ka tema elamine oli poissmehelik. Vahetevahel võis voodil põhi alt kukkuda. Vist eelmisel aastal või kaks aastat tagasi oli ta võõrustanud vabakutselisi ajakirjanikke Madis ja Marianne Mikkosid. Minu mäletamise järgi olevat nad seal elanud pool aastat, nagu Mihkel ütles.

Nüüd olin mina tema juures mõned päevad. Mihkel Truu viis mind oma autoga vaatama ümbruskonna huvipakkuvaid kohti. Ühel päeval olime Johannesburgis, milles on koos eeslinnadega üle 7 miljoni (Pretorias 2,1) elaniku. Selle linna puhul on palju hoiatusi. Üks kõige levinum

röövimisviis on: mootorrattur sõidab sust mööda ja haarab koti su käest. Momendiga on ta nii kaugel, et sa ei saa midagi ette võtta. Eriliselt osavad mehed peatuvad viivuks ja võtavad isegi kaelahted kaasa.

Mihkel Truu oli mõned aastad ka Tallinna Tehnikaülikooli professor. Mina kohtasin teda viimati Eesti teadlaste kongressil, mida peeti tehnikaülikooli loengusaalides. Siis oli ta üks jalg ära opereeritud. Ma aitasin kanda teda ratastoolis treppidest üles.

Lõuna-Aafrika Vabariigist tagasi sõites läksin ma Kaplinnast tulnud lennukisse Johannesburgi lennuväljal, kuhu Mihkel Truu oli mind toonud.

Ülesanded väljaspool Pollit

1990ndate aastate teisel poolel sain ülesande olla Jõgeva Sordiaretuse Instituudi teadusnõukogu liige. Selle asutuse töö oli minu erialaga kõige lähedasem Eestis, seetõttu oli nende tegemiste ja raskustega kursis olemine huvitav ja minu arvamised kasulikud ka sordiaretuse instituudile. Ümmarguselt kümme aastat sõitsin liinibussidega Polli ja Jõgeva vahet.

Teadusnõukogu alustas tööd suhteliselt varakult hommikul: see oli planeeritud Tallinnast tuleva esimese Tartu rongi järgi, millega jõudsid kohale põllumajanduse ministeeriumist ja Harjumaalt (Harkust ja Sakust) pärit liikmed.

Mina pidin tulema kohale juba eelmisel päeval, kuna bussiajad teisi ei võimaldanud. Ööbisin instituudi külalistetoas ja olin niisiis varakult töövalmis. Peale teadusnõukogu arutamisi siseruumides, oli meil sageli ka katselaboratooriumide ja –põldude ülevaatamisi. Oma silmaga nägemine andis palju olukorra mõistmiseks ja silmaringi laiendamiseks. Üks mõnus tegevus oli maitsmismeele rakendamine kartulisortide ja hernepudru hindamisel, leiva ja saia maitsmine, soolaubade ja palju muu kohta arvamuse kujundamine.

Mõnevõrra kehv oli, et pidin tagasisõiduks kiirustama Jõgeva linna Rakvere-Viljandi bussi peale. Hilisemate bussidega poleks ma enam Viljandist koju pääsenud.

1995. aastal kirjutasin ma ÜRO Toidu ja Põllumajandusorganisatsiooni (FAO) jaoks Eesti riigi aruande põllumajanduskultuuride geenivaramute olukorra kohta. Põlluviljade geenivaramute osa sai koostatud Vahur Kuke (nimetavas käändes: Kukkk) abiga. Inglisekeelse teksti paran-

das põllumajandusministeeriumis sealne ametnik Malle Klaassen. Ministeerium saatis edasi Rooma FAO peakorterisse.

FAO üleilmsel kongressil Leipzgis 1996

17.–23. juunil 1996 korraldas FAO rahvusvahelise konverentsi toidutaimede geenivaramute kaitse ülemaailmsete abinõude väljatöötamiseks. Teoreetiliselt pidid olema kohal kõik ÜRO liikmed, keda oli ümmarguselt 190 riiki. (Võibolla jäi mõni tulemata?)

Eesti riik oli saanud rikkamaks: meilt saadeti mind, kui raporti koostajat, Vahur Kukki, akadeemik Hans Küüts ja Gundo Roosve (aianduse valitsuse juhataja). Osavõtivate isikute arv oli väga suur.

Kõige raskem vaidlusküsimus oli India, Aafrika ja Ladina-Ameerika mägipiirkondades kasvatatavate kohalike sortide kaitse ja kasvatamine. Suured seemnekasvatustehased olid Leipzgi linna külje all rentinud suured põllualad, kus olid rajatud nende poolt paljundatavate sortide näidispõllud. Imeilusad põllukesed – igatsugu teravilja sadade sortide viisi. Sealsamas põllumasinate näitused ja telgid, kus jagati reklaam-materjale. Sain minagi reklaammütse jm.

Näituse organiseeritud ühiskülastuse ajal olid kõige agaramad vastu-propaganda tegijad hindud (õigem: India elanikud), kellega koos olid ka Aafrika neegrid ja indiaanlasedki. Meil tuli sammuda läbi nende pikettide.

Probleem oli selles, et võimsad seemnekasvatustehased tahtsid suruda läbi seadust – tohib turustada ainult sertifitseeritud (riiklikult kontrollitud ja tunnustatud) seemet. See nagu kaitseks tootjat, et ta saaks kasvatada ainult kõige paremaid sorte. Tegelikult on maailma mägiorgudes teadmata arv tunnustamata sorte, mis on seal välja kujunenud tuhandeaastase ajaloo jooksul. Need sordid on parimal viisil kohanenud sealsete oludega ja ainsaks elatusvahendiks nendele rahvastele.

Vaidlused ei viinud kokkuleppele. Viimasel ööl istuti koosolekusaalis hommikul kella neljani. Tuli tunne, et kogu maailm on kokku tulnud, nädal aega vaieldud, asjata aega viitnud ja nüüd sõidavad tulemusteta koju tagasi. Organisatsioonile oleks see pöörane luhtaminek.

Hommikul esimeste päikesekiirtega saadi kokkuleppele. FAO oli sellest kriisist siiski kuidagi välja tulnud.

Reis Argentiinasse 1996

1996. aasta puhkuse ajaks olin jälle kõrvale pannud kogu eelneva aasta palga. Sel korral oli mu sihtmärk Lõuna-Ameerika.

Enne puhkust oli palju pingutamist, et vajalikud tööd ära teha. Ülemäära pingest tekkisid südamesse valud, mis harilike ravimite võtmisega päris ei taandunud. Juba nädal, siis kümme päeva enne ärasõitu ikka näris valu südames, ööl ja päeval.

Lennuk läks pühapäeva lõuna paiku. Olin mures, et mis väga pika õhus viibimise ajal võib juhtuda; seal pole ju mitte mingisugusele abile loota (ookeani kohal ei saa midagi ette võtta).

Enne lennujaama minekut läksin läbi Tallinna Keskaigla kardioloogiaosakonnast. Küllap mind seal tunti, sest olin ju väga palju aastaid doktor Ilse Tederi patsient. Teda sel pühapäeval tööl ei olnud. Valvearst oli noor, kena ja väga abivalmis naistohter. Haiglas oli rahulik olukord. Arst lasi teha mulle kõik uuringud ja arvas, et pean selle reisi vastu küll. Andis veel rohtusid sisse, sealhulgas ka rahusteid.

Kopenhaagenis istusin ümber Buenos Airesesse minevale lennukile. Olen alati eelistanud aknaalust kohta. Seekord oli all lõpmatu veeväli. Aga seegi oli minu meelest põnev.

Buenos Aireses otsisin ühe odava võõrastemaja (seal ei saanud ei homimikusööki ega muud), kuid see oli linna keskel, mistõttu sain kõik olulised kohad jalgsi läbi käia. Siis ma olin veel heas vormis mees ja mõnikümmend kilomeetrit päevas maha käia ei olnud teab mis suur pingutus. Seega sain sellest hiiglalinnast üsna korraliku ettekujutuse.

Minu kindel soov oli külastada Argentiina, Paraguay ja Brasiilia piiride kokkupuute kolmnurgas asuvat üht maailmaime – Iguassu juga. Sel ajal külastati seda paika veel suhteliselt vähe. Juga asub keset džunglit, ligipääs ei olnud kuigi mugav. Mind juhutati ühte reisibüroosse. Tegelikult oli see üks advokaadibüroo, mis asus ühe suure maja kaheksandal korrusel ja võttis oma alla vist kahetoalise korteri. Arvatavasti oli reisikorraldamine ühe advokaadi lisaamet. Oli see nii või teisiti, igatahes sain ühel päeval koha bussis, mis viis mind ekskursiooniga Iguassu (Iguaçu) linna. Reisiseltskond oli peaaegu täienisti hispaaniakeelne, ainult ühe Portugalist pärit abielupaariga sain inglise keelt rääkida. Õnneks rääkis ka giid inglise keelt.

Buss sõitis Buenos Airesest põhja suunas terve päeva ja öö. Esiteks nägin pealinna äärealade ja eeslinnade viletsust: vanadest tellistest ja osaliselt plekist pugerikke majakesi, mis olid üksteise küljes kinni, nii et ei jäänud seal ruumi õuedeks. Siis tulid külad ja põllud. Idas oli üle jõe Uru-guay.

Vahepeatuste ajal mõnes külas pääsesime väikestesse poodidesse. Kõn-disime külatänavatel, et jalgu sirutada. Teeääres rohu- ja põõsarägas oli sageli rästikuid, nii et tuli olla ettevaatlik.

Põllumajanduspiirkonna järel jõudsimme metsa-aladele. Seal olid met-satöölise ajutised asulad, mis olid üsna kehvad tahaks öelda hütid. Nähta-vasti elati seal lühikest aega, kuni mets sai maha võetud. Metsatöölise seas oli palju indiaanlasi.

Lõpuks jõudsimme džunglisse, kus toimus öine sõit. Alles hommikuse päikesetõusuga saime džungliteed lähemalt silmitseda.

Ekskursioonikorraldaja oli ööbimise tellinud uues ja ilusas hotellis paar kilomeetrit väikesest Iguassu linnast väljas. Elanikud olid põhiliselt tupii-guaranii indiaanlased. Siis olin ma ka veel harrastuspildistaja, nii et sain hulga pilte guaranii poistest, linnakruntidest ja majadest. Ega seal mit-mekordseid maju sel ajal suurt ei olnud, enamasti ühepereelamud väga kaunilt õitsvate õuepuudega, aga ka allepuudega ja hekkidega. Surnuaiad olid väga tihedalt paiknevate, peaaegu ülestikku hauakividega ja betoon-plaatidega. Küll oli seal väga viletsaid hauaplatse, vaheldumisi väga rikaste ja keskmise jõukusega inimeste mälestussammastega.

Kõrval asuvas Paraguay riigis oli riigikeeleks guaranii keel, koos his-paania keelega. Sel ajal oli see vist ainuke riik, kus üks indiaani keel oli ametlik keel. (Ka Argentiinas elab märgatav arv guaraniisid.) Tänapäeval olevat Boliivias riigikeeleks aimara keel, muidugi hispaania keele kõrval; ja Peruus nii ketšua kui ka aimara keel.

Iguassu jugade juures asuvasse turistide infopunkti kaupluste ja söö-gipaikade ümbrusse oli nähtavasti kaugematest küladest kokku tulnud sadakond indiaanlast, kes pakkusid müüa omatehtud esemeid. Otsin ka puidust voolitud ja värvilise linnukese. Indiaanlased lesisid oma rahvariie-tes – kaasavõetud vaipadel – rahulikult, ei tülitanud kedagi pealetükkiva kaubapakkumisega.

Meie ekskursioonigrupp liikus kindlal marsruudil, mis võimaldas kõige ökonoomsemal teel saada osa maa vaatamisväärsustest.

Esimeseks ehmatuseks (üllatuseks) olid võibolla poole kilomeetri pikkused (harude tõttu pikemadki) laualippidest teed joa vete kohal. Need viisid parimatesse vaatepaikadesse, kus oli ehitatud ka kõrgemaid vaateplatvorme. Päris pikalt võis kõndida otse vee kukkumise platoo serval ja vaadata, kuidas veemass langeb kohati 70 m sügavusse sinu jalge all.

Iguassu jõgi on u 1320 km pikk (algab Brasiilia ranna lähedal asuvast São Paulost lõunas). Ta voolab loogeldes mööda Parana platood sisemaa poole. Teda paisutavad arvukad lisajõed. Oma teel moodustab ta ligi 70 koske (suurim on 40m kõrgune Nacunday). Kui Iguassu jõgi jõuab platoo servani, veidi maad enne Parana jõega ühinemist, siis paiskub ta Iguassu jugadest alla.

Jugade kohal on jõgi 4 km laiune, langedes kogu ulatuses alla poolkuukujulisest kaljust. Platoo serval on kaljunukke, mis jagavad vee 275 erinevaks kaskaadiks, millest mõned langevad otse 82 m sügavusse katlasse, teised paiskavad alla väiksematest jugadest. Väiksemaid jugasid tõkestavad vastupidavad kaljuservad, mille vastu vesi pihustub piiskade ja udupilveks. Piiskade pilvedele paistev päike tekitab erksavärvilisi vikerkaaresid, mis ühtelugu oma asukohta ja ilmet muudavad. Kaskaadide vahelistel kaljunukkidel on tihedad puudesalud, väljaulatuvad palmid, bambus ja pitsilised puusõnajalad. Need on nagu ümbritseva džungli eelpostid. Puude all ja kõrgetel okstel kasvavad bromeeliad, orhideed ja begooniad. Kaunite sulgedega linnud lisavad vaatepildile kirevust: puude vahel lendavad papagoid, makaod jt.

Käisime jugasid vaatamas ka alt üles, sealt, kus vesi voolab juba allpool jõesängis. Jõekaldal on kergesti käidavad jalgrajad kaldajärsakutel ehitatud laiade treppidega.

[Alto Parana jõel (u 160 km Iguassuga ühinemisest ülesvoolu) asub Guairá juga, mis on tähtis selle poolest, et see on suurima keskmise aastase veeläbivooluga juga maailmas. Meie sinna ei jõudnud, kuid see ei olevat kaugeltki nii imeilusa vaatega ega laiusega juga, kui on Iguassu.]

Iguassu joa juures saab teha ka džunglimatku. Niisama džunglis rännata, ilma matšeetega teed raiumata, on võimatu. Ise teed raiuda pole aga lubatud. Turistide jaoks on teed ette valmistatud. Vaatasime neid oma sil-

maga: teed on auto laiused; mis on kui porimülkad. Turiste viiakse sinna sõjaväe maasturitaoliste transpordi sõidukitega; sealt saab olustikust mingi ettekujutuse, kuid mitte täiselmuse, sest oma jalaga metsa alla ei saa.

Ekskursioonigrupp läks ühel päeval Brasiilia poolele, kust sai juga vadata ka lennukilt; muidu on sealselt kaldalt palju vähem näha, kui Argentiina poolelt. Ma ei olnud Buenos Airesest Brasiilia viisat taotlenud. Giid ütles, et ta võtaks mind kaasa küll, kuid vahelejäamise korral võib ta kaotada oma töökoha.

Nii jäi mulle üks päev üksinda Argentiina poolel kõndimiseks. Nüüd olid mulle teerajad tuntud. Suur võimas ja maailma loodusime otse nõudis veelkordset süvenenud vaatamist. Üksinda oli hea valida vaatekohti, võtta aega nautida mulle armsaid paiku, suhelda inimestega harjunud metsloomadega. Umbes meetripikkune ja saleda pika koonuga rakuun (ninakaru) tuli mitmeid kordi minu juurde ja puudutas oma ninaga püksisäärt. Nii nagu koer, kes nuuskimiseks peab koonu otse uudistatava eseme vastu panema.

Sain ka paadiga sõita jao all langevale veele nii lähedale, kui see võimalik on. Meile jagati välja vihmakuued, sest vastu kivinukke paiskuvast veest tekkinud piiskade pilvest saab kiiresti üleni märjaks.

Kogesin, et Iguassu joal on väga palju imepäraseid vaatekohti, mida otse peab jääma pikemalt vaatama.

Valu või närimistunne südames ei läinud kaua mööda. Võttis tublisti nädala aega, kui ta mind enam ei seganud.

Hotellis sain veel ühe omamoodi kogemuse. Kuna läheduses sööklat ei olnud, siis oli majutusega koos nii hommiku- kui ka õhtusöök. Nii nagu see hotellis ikka on – ise lähed ja võtad taldrikule, mida soovid. Kuna mul oli kõht tühi ja olin ka saledapoolne, siis sõin mõnikord kaks praadi, mõnikord mitu magustoitu, ka rohkem kui ühe klaasi mahla. Kui meie ekskursioonigrupp hakkas Buenos Airese poole tagasi sõitma, öeldi, et pean oma arve ära õiendama. Mulle esitati paber, kus oli kirjas, et sellel hommikul sõin niisuguse lisaportsjoni, õhtul sõin lisaprae, jõin nii mitu klaasi mahla, teisel päeval võtsin jälle lisaportsjoni, jõin jälle rohkem mahla jne. Niisugust asja pole mul enne ega pärast kuskil maailmas ette tulnud. Mul ei olnud rinnas nimesilti, keegi ei tulnud minu juurde. Kes oskas mind nägupidi ära tunda? Sööjaid oli sadu, personal söögisaalis vaheldus

samuti. See jäigi mulle saladuseks, kes nii imepeen spioon oli, et kõik mu toidupalad ja mahlaklaasid oskas kirja panna.

Maksin „ülearu söödud“ toidu ära ja head aega, Iguassu.

Mul oli ka Eesti aukonsuli Peet Pullisaare telefoninumber. Leppisime kokku, et ta näitab mulle pealinna lähiümbrust, nii umbes 50 km raadiuses. Ta teadis, missugused on huvitavamad kohad, farmid, linnakesed ja väiksemad asulad. Omapäi poleks ma veeranditki olulist vaadata osanud.

Peet Pullisaar soovitas mul minna ühte eestlase perre. Ta ütles aadressi ja juhatas, kuidas elektrirongiga sinna saab. Karla ja Helmi Kuusk elasid ühes Buenos Airese eeslinnas, rongipeatus oli Malaver. Aadressi järgi maja ülesleidmine võttis omajagu vaeva – pidin vahetevahel kellegi juhusliku inimese käest teed küsima (mobiiltelefone sel ajal veel ei olnud).

Mind võeti vastu, nii nagu oleks head külalist kaua oodatud. Söödeti hästi, magamiseks sain pisikese toakese õuepealses (sauna)majakeses. Toredad päevad olid. Veel vahvam oli, et seal kohtasin teisi eestlasi. Neil oli külas abielupaar Asta ja Christian (baltisakslane, kes oskas vabalt eesti keelt) Bünsow (Argentiinas olid ü-tähe täpid ära jäetud). Nemad elasid Andide jalamil San Rafaeli linnas ja plaanisid koju sõitu. Olid valmis mind kaasa võtma. Nii sain ma sõita risti läbi Argentiina idast läände. Põllualad, pampa(rohtla) suurte loomakarjadega ja taradega ümbritsetud karjamaad.

Päevaga suutsime ära sõita pool maad. Ööbima jäime ühte hotelli; õigupoolest nii seda nimetada ei saa. Võibolla lihtsalt öömaja – see oligi üks pisikene ühetoaline nelja voodiga magamispaik, väga odav, ilma toidupakkumiseta. Toit oli omal kaasas või ostsid tee äärest poest. Pampas polnud minu mäletamise järgi ühtegi linna.

Andide pool oli näha väheseid naftapumpasid. Need olid täpselt samasugused, kui olime Virvega näinud kunagi oma Aserbaidžaaani-reisil. Näis, et naftaallikad olid üsna kehvad – ega muidu neid „puurtorne“ nii harvalt poleks olnud.

San Rafael tundus olevat Lääne-Argentiina suurlinn, uute laiade tänavatega. Brünsowid elasid väikeste eramutega äärelinnas, L. N. Alemi tänaval maja nr 648. Linn kuulus Mendoza provintsi.

Mul oli väga suur tahtmine sõita üle Andide Tšiilisse. Olin välja uuri-
nud, et piiril saab osta viisa. Maantee pidavat minema kuskilt Aconcagua

(Ameerika mandri kõrgeim mägi 6960 m) mäe lähedalt. Lootsin ka seda tippu näha, mis kaardi pealt vaadates paistis üsna lähedal San Rafaelile.

Christian laitis mu plaani täiesti maha; ta ütles, et mägiteed on väga halvad ja ootamatud. Mõnel ajal muutuvad nad järsku läbipääsmatuks: hommikul sõidad korralikku teed mööda. Päeval paistev päike sulatab mägedes lund, veed hakkavad jooksuma ja uhuvad tee ära. Tagasi ei saa enne, kui tuleb buldooser, mis rajab uue teekoha. See võib juhtuda päeva või paari pärast.

Lohutuseks lubas ta mind autoga mägedesse viia. Nii ta tegigi. Esialgu sõitsime läbi põldude ja aiandusmaastiku. Ta viis mind ka ühte aiandisse. Viinamarjaväljadel oli mulle uudiseks, et kõik viinapuuread olid rahe vastu kaetud tiheda võrguga, mis moodustasid teravnurkse katuse. Katust sai kergesti muuta ka lamedamaks. Kõik see oli ehitatud torudest sõrestikule.

Argentiinast imporditakse meile suureviljalisi viinamarju, pirakaid ploome, ilusaid õunu, suuri tumedaid rosinaid ja magusaid kuivatatud ploome.

Mõne aja pärast algasid mäed. Algul madalad, kus kohtasime suuri lamba- ja kitsekarju ratsakarjustega. Nende kehvad elamud olid suure õuega ja ümbritsetud vitstest punutud ümmarguste taradega, kuhu loomad ööseks aeti.

Sõitsime ojasängide kaldale minevat mägiteed pidi, kus eespool ja kõrval lumised mäed. Kaugemal aina kõrgemad mäed, mis eesmistest tagant välja kerkivad. Lumi on päikesekiirtes nii erevalge, et hakkab silmadele. Samas on kõik nii üksikasjalikult selgesti näha: kaljuservade teravad triibud, nende varjud. Väga järskudelt mäekülgedelt on lumi varisenud ja seal tuleb valge lume taustal esile kalju tume sein.

Jõudsimegi kohta, kus vesi oli tee läbi murdnud, kusjuures läbimurde sügavus oli vähemalt 4 meetrit. Õnneks oli see juhtunud mõni aeg tagasi, nii et buldooser oli sobivasse kohta uue tee muldkeha lükanud.

Hakkasin mõistma Christiani hoiatust. Mägedesse minnes peab leivakott kaasas olema. Kui on lumised mäed, siis saab joogipoolist sealtamast.

Christian andis mulle võimaluse mägedes ronida. Olime allpool lumepiiri. Mitte väga kaugel oli näha guanaakosid (kodustatud alpaka ja laama arvataw esivanem), ka jäneseid. Raamatust uurisin järele, et Argentiinas elab maailma guanaakodest 90%, ülejäänud on Tšiilis ja Peruus. Guanaa-

kod söövad peamiselt rohtu, harvem põõsaste ja puhmastaime võrseid. Ega seal kõrgemakasvulisi põõsaid olnudki. Igavesti tülikad olid madalad (u 5–10 cm) kaktused, mida kergesti ei märganud, kuid neid oli küllalt tiheidalt. Nende peened, pikad ja tugevad astlad tungisid läbi kinganaha, mõnikord ka saapatalla õhema koha.

Mägitee hakkas kehvemaks jääma. Jõudsimel veel ühele väävliravivee allikale, mille ümber ehitatud kumblushoone oli paar või rohkem aastat hooleta seinud ega leidnud enam kasutamist.

Me olime läbinud ka ühe mägiküla, kust oli pärit Christiani poja pruut. Seetõttu teadis ta hästi lugu, mis juhtus seal mõni aasta tagasi. Nimelt olid Argentiina ja Tšiili ratsutajate vahel ammused head suhted. Kord olid nad korraldanud ratsavõistluse. Argentiina meeskond oli sõitnud lennukiga üle mägede, totalisaatori rahakott dollaritega kaasas. Lennuk sõitis vastu mäge puruks ja vrakki ei leitudki. Ühel päeval tuli nimetatud küla poiss kõrtsi ja maksis arved sajadollaristes. Kõrtsmik sai aru, et midagi on selles valesti ja teatas politseisse. Nii saadigi jälile, et mägedes hulkuv poiss leidis rahapaki ning see aitas ka lennukirusudeni.

Kes üht teledokumentaalfilmi nägid (sealtsamast mägedest) aasta-paar tagasi, siis oli selles midagi sarnast lugu: lennuk tegi Andides ühes ürgses mäeorus hädamaandumise, kuid jäi leidmata. Esialgu ellu jäänud inimestest läks üks grupp otsima, kas kuskil on mõni inimeste elupaik. Ühel reisirajal see õnnestus ja dokumentaalfilm ülejäänute otsimisega algaski. Põhiline reisiseltskond oli nälga surnud, mõned (kes sõid inimliha) elasid kuni nende leidmiseni.

Meie jõudsimel Christiani koju viperusteta. Mul on Andides käidud lumepiiri läheduseni. Õieti öeldes, ei oska ma kinnitada, kaugele päris lumi jäi. Kaukaasia matkadest tean, et mõni liustikukeel võib üsna alla ulatuda.

Kokkuvõtlikult öeldes, läks mu Argentiina reis väga hästi korda. Asta ja Christian Bünsov külastasid mõne aasta pärast oma Eestis elavaid sugulasi ja tulid ka mulle Polli külla.

San Rafaelist sõitsin Buenos Airesesse tagasi uue bussiga, kus istmeid sai lasta magamisasendisse: oled seal nagu voodis. Kuna see oli ülimoodsa bussi esimene reis, siis oli kohal provintsi (Mendoza) pealinna kohalik televisioon. Nii et mind on näidatud ka Argentiina televisioonis.

Tagasisõidu ajal üle Atlandi tegin ma suure vea. Mittesuitsetajate sektoris akna alust kohta ei olnud. Ütlesin, et olgu siis koht akna all suitsetajate poole peal (ma ei tea, kas tänapäeval enam lubatakse lennukis suitsetada?). Minu kõrval ja ees tossasid reisijad nii hullusti, et kartsin saada nikotiinimürgituse: olin varem paaril korral nikotiinimürgituse saanud. Läksin ja istusin stjuuardessi pingile (seljaga sõidu suunas), kuna ühtki vaba istet ei olnud. Stjuuardess ajas mind varsti ära – eks temagi tahtis omal kohal jalgu puhata.

Taskumärkmikust leidsin hulga nimesid ja aadresse, kellega Argentii nas kohtusin. Panen mõned eestlased siia kirja. Seal olid õed Heljo Piiri (oli siis Eesti Seltsi esimees) ja Helgi Särgava (õpetaja). Helmi ja Karla Kuuse (nimetav: Kuusk) juures oli külas veel Kalju Allik (kes elas Jose de Maturara 5080).

EPA/Eesti Maaülikooli doktorinõukogu liige

1996. aasta 14. novembri rektori käskkirjaga pandi mind põllumajandusteaduste ja majandusteaduste doktoritööde kaitsmise nõukogu liikmeks. (Majandusteaduse poolt olid nõukogus liikmeteks Tartu Ülikooli väga tunnustatud professorid Vambola Raudsepp, Mart Sõrg ja Herbert Metsa + EPAs Aleksander Astaškin, kuid sellel alal ühtki doktoritööd meil kaitsmisele ei tulnud.)

Selle nõukogu liige olin ma 9 aastat. Suur tung kaitsmiseks oli 2005. aastal. Pärast moodustati uus nõukogu, kus oli vähem liikmeid ja seal anti ainult filosoofiadoktori kraad. Meie põhikirja järgi andsime põllumajandusteaduste doktori kraadi, mis kõlab paremini. Seda ihaldati rohkem. Me lükkasime hulk taotlejaid tagasi, kuna dissertatsioonidel oli palju puudusi. Seetõttu jäi 2004. aasta vähese kaitsjate arvuga. Mitmed suutsid aga järgmiseks aastaks töö nõuetele vastavaks teha ja 2005. aastal ära kaitsta.

Mul oli jällegi tülikas Tartusse sõit. Hommikul kippusin koosolekule hilinema. Seepärast sõitsin Tartusse eelmisel päeval ja olin Laine juures (minu sugulane, kes oli varem Treffneri/Tammsaare kooli direktor).

Põhjamaade viljapuude töörühmas olin ma viisteist aastat. Nii kaua kandis Põhjamaade Ministrite Nõukogu Eesti, Läti ja Leedu kulud meie ühistest üritusteks osavõtuks. Töökoosolekud toimusid kord aastas Põhjamaades või Balti riikides, ainult üks kord ka väljaspool – Peterburis.

Selline suhtlemine ja teiste tööga tutvumine andis väga palju teadmisi, millele lisandus isiklik tutvus, mis kestis aastakümneid.

Töö koos Rooma FAO peakorteriga

Üheksakümnendate aastate teisel poolel võttis ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsioon (FAO) mind Euroopa õunapuude tööühma liikmeks. Mõne aasta pärast muudeti see Euroopa viljapuude tööühmaks. FAO peakorter, samuti meie töö korraldajad asusid Roomas. Meie töö toimus erinevates riikides – Saksamaal, Hollandis, Belgias, Sloveenias jm. Ka Küpros peab end Euroopa riigiks, kuigi maailmajagude jaotuse (piiride) järgi peaks ta olema Aasia; nii olimegi ühel aastal Küprosel.

Meie ülesandeks oli Euroopa piires tutvuda viljapuude geenivaramute olukorraga ja arutada päevakohaseid küsimusi, mis haaras ka iga riigi ettekande sealsetest oludest. Eesti kohta oli vastav ülesanne minu teha. Materjalid trükiti Rooma FAO ettekannetena. Koos olid Euroopa kõige silmapaistvamad puuviljandusteadlased, mistõttu olid päevakorras ka puuviljanduse põhiprobleemid ja selle seos tervisliku toitumisega.

Mina sain tuttavaks Euroopa puuviljandusteaduse korüfeedega ja see oli loomulikult erakordselt suur asi. Koos olid Saksamaa, Prantsusmaa, Hollandi, Itaalia, Hispaania, Šveitsi, Serbia, Tšehhi, Slovakkia, Ungari, Austria, Inglismaa jt. maade tippteadlased. Skandinaaviamaade (eriti Taani ja Norra, aga ka Rootsi) teadlastega olid mul juba varasemad sidemed. Korduvalt ja jälle uuesti kõikidega kohtumine liitis meid ühiseks pereks. kujunesid ühised uurimused ja ühisettekanded.

Minul on olnud eluaegne huvi maailma rahvaste vastu, mida ma olen järjekindlalt uurinud ja ühtelugu meelde tuletanud. Nii on mul ka maailma riikide ajalugu üsna hästi meeles püsinud. Öhtusööki ajal ma vestlesin palju oma lauaaabritega riikide ajaloost. Mõtlen vahel, et ma ei teinudki rumalaid vigu. Ükskord ma rääkisin šveitslasega nende ajaloost. Tema küsis minu käest järsku: „Millal elas Wilhelm Tell (nende kangelane)?“ Siis oleksin ma peaaegu vea teinud: Wilhelm Tell ei olnud ju tõeline inimene, vaid legend, kellel polnud eluaastaid. Tuli õigel ajal meelde.

Oma ajalootundmisega jäin ma teistele ka sel viisil meelde. Mind kut-
sutigi ajalootundjaks.

Kogesin samas, kui andetu ma olen inglise keele oskajana: ühele rootslasele küüditamise lugu seletades ei tulnud mul paljusid vajalikke sõnu keele peale. (Tahtsin väga üksikasjalikult rääkida, kuidas küüditamise täp- send juhendid olid välja töötatud juba 1939. a jne.)

FAO maksis kõik kulud, nii et mul polnud vaja välja anda mitte ühtegi senti. Mulle maksti sõidupiletid, hotellid olid juba ette makstud. Toideti FAO arvega. Kuid ei makstud mitte mingisugust päevaraha – see ei olnud lisateenistus.

Lulli elas meie juures

Viimased ligi kümme aastat elas Lulli meie peres Pollis. Ta pidas oma 90. sünnipäeva vennanaise Juta ja laste peres Viljandis, kus nad elasid viiendal korrusel. See ei olnud hea koht, sest sealt välja pääseda oli halb ja polnud seal õuegi õieti olemas.

Meil oli loodus ümberringi (ainult üks naaber maja oli olemas) – astud uksest välja muruplatsile, lilled ja aiaviljapeenrad. Sealsamas Männimägi, kus Lulli käis kütteks käbisid korjamas. Meil oli õue all järv, kus pardid ujusid. Järve kaldal võsas pesitsesid ja häälitseid linnud. Tore oli vaadata kevadist lindude saabumist ja nautida linnulaulu. Igast aknast paistsid kas mets või puudegrupid. Köögiakna taga oli lindude toidunõu. Andis mõistatada, missugune tihaseliik seal parajasti tegutseb. Aga käis ka puu- koristaja ja teisi. Mõne meetri kaugusel aknast otsisid toitu metsvint, linavästrik, leevike, mõnikord lendasid sinna pasknäär, harakas, musträstas, kuldnokk, varblased, talvike. Oli ka harvemini külastavaid linde.

Lulli sai teha jalutuskäike, nii palju maad, nagu talle parajasti sobis.

Keha oli väikeseks jäänud ja kokku kuivanud. Sõrmed, mis nii palju eluaeg tööd olid teinud, olid liigesehaiguse tõttu kõveriti keeranud ja konksus. Need kõlbasid küll veel supilusika tõstmiseks, ka leiba sai kuidagi lõigata, kuid õmblusnõel nende vahel enam ei seisnud. Selg oli küüru jäänud ja pea ettepoole nihkunud. Teda ei julgenud ma enam kallistada – ainult tasakesi võtsin ümbert kinni. Kartsin, et läheb katki. Kui ta noorem oli, võibolla viiskümmend või kuuskümmend, siis ma kallistasin teda tugevasti ja üks ribikont läks katki. Sai pika käterätikuga kinni seotud. Pikkamööda paranes ise ära.

Võõrasema Lulli (passis:
Julie) Kask 90. sünnipäeval
Lembitu pere korteris
Viljandis.

Lulli oli imeliselt heatahtlik ja rahulik vana inimene, kellega oli hea juttu vesta. Ta rääkis lastelaste lastele palju oma eluajast. Kõik lapsukesed läksid rõõmsalt tema vastu ja ta silitas neid oma krõnksus sõrmedega. Kõige noorem, kes teda veel mäletab on praegu 16-aastane Kadri. Kadri õde Aule oli siis liiga väike, Triinu polnud aga siis veel sündinud. Hästi teavad teda muidugi minu lapsed, aga ka vanema tütre Krista kõik kolm last.

Lulli oli kindlasti maailma üks parimaid ämmasid oma pojanaistele. Väga pika elu jooksul ma ei mäleta ühtegi korda, kui ta oleks Virvele halvasti öelnud. Ja muidugi mitte ka vastupidi.

Talvel, kui Virve juhtus oma jalgade pärast haiglas operatsioonil olema, tõusin ma kell kuus ja kütsin ahju soojaks. Tegin ka lihtsat süüa. Siis läksin tööle. Lõuna ajal tulin koju ja vaatasin, kuidas seal lood on. Öhtul kütsin jälle mõlemad ahjud soojaks. Suur kokk ei ole ma kunagi olnud, olen ainult lihtsaid toite teinud. Ega ka Lulli pole keerukaid toite valmistanud – tal pole selleks kunagi aega olnud. Kuid lihtsaid sööke tegi ta maitstvalt

küll. Kooliajast mäletan, et ainult pühapäeval võttis ta aega ja tegi kolm toitu. Pollis ei olnud ta enam söögitegija. Vahel püüdis Virvet abistada ja kooris kartuleid. Praegu ei oskagi ma aru saada, mismoodi ta kõverad sõrmed sellega hakkama said.

Lõpuks jäi Lulli süda kehvaks. Mõnel korral oli ka palavikuga haigust. Jaoskonnaarsti oli harva vaja koju kutsuda. Ühel korral kutsus Virve hambaarsti koju. Ühe hambaga ei saanud enam teisiti hakkama. Päris voodisse ta põdema ei jäänud. Ühel päeval kuulsime, et kõrval toas, kus ta voodile oli heitnud, on mingi ebaharilik heli. Läksime Virvega sinna ja olidki viimased hingetõmbed. Lulli oli 99 ½ aastat vana. Oli 29.09.1999.

Matsime ta Tallinna Rahumäe kalmistule oma mehe kõrvale. Edgar oli surnud kakskümmend (ja natukene peale selle) aastat varem. Kabelis rääkis ka mina matusekõnet. Keegi teine ei teadnud tema kohta asjalikumalt rääkida, nii ma arvasin. Minu imeliselt hea võõrasema.

Sünnipäevade seltskond

Meil kujunes välja tore sünnipäevaliste seltskond. Kõige suuremad sünnipäevad said peetud Reene Kaidla juures Saksaveski majas. Siis mõnikord ei saanud ühe päevaga hakkama. Reenel käis palju tuttavaid talupäevilt koduküllast. Ka Polli teadur (maasikauurija) Laine Ilus oli samast küllast; tema tuli koos oma kavaleri Peetriga (Peeter Kibe). Pollist oli alati tulemas Toivo Univer oma naise Irenega (nemad tegid sageli omaette lühikese visiidi).

Reene oli sündinud 8. augustil 1922 Rimmu vallas Sammasteküla Araku talus. Samast vallast (või küllastki) on pärit tema sugulane juuradoktor Elmar Ilus (kelle poeg oli põllum doktor Ants Ilus). Ilusate suguvõsast on pärit ka laulja Maarja-Liis Ilus. Reene isa Jaan Kaidla (sünd 1878) oli sündinud Abja valla Mogri talus. Ema Reet (1887) pärines Nuia lähedastest kuulsast Täta suurtalust. Reene vanemad küüditati Siberisse ja talu (koos hoonetega) võeti ära. Reene sattus Polli, kus töötas koorejaamas. Vend oli saksa sõjaväes ja pärast vangilangemist vangilaagris. Vennanaine koos pisekese tütreaga sai end varjata ja pääses küüditamisest.

Reene oli pärast 6-kl algkooli õppinud kaheaastases kodumajanduskoolis ja valmis taluperenaiseks saama. Oma võimete poolest oleks ta olnud suurepärane talunik. Kuid elu läks teisiti. Peigmees sai sõjas surma ja Reene jäi üksikuks.

Meil oli veel oma väiksem sõpruskond, kes käisid sünnipäeval. Seal olid meie väikese küla(osa) naised: Helene Ella Rüütel (küüditati samuti koos kahe pisikese pojaga), kes Siberist tagasi tulnuna ehitas omale üles maja, teenides raha varajase kapsa kasvatamisega ja samal ajal ülejõu käivat muud tööd tehes, mitme koha peal rügades. Oli tema õde Alide Mets – minu järjestuse poolest – teine laborant.

Teised püsisid osavõtjad olid katsetööline (endine aiandusagronoom) Helju Reemets, pärit Emajõe suudmealalt Peipsi äärest, ja meie naaber Lilija Niinemäe, kellest kirjutasin seoses Kesk-Aasia turismirongiga. Univeride abielupaar käis ka lühikese visiidiga õnne soovimas. Üle oru – August Kitzbergi majamuuseumi looja – Asta Jaaksoo oli ka enamasti minu pool külas, vanemaks jäädes toodi ta autoga kohale, hiljem enam ei jõudnudki tulla. Niikaua kui Lulli elas, oli temagi sünnipäevaliste lauas.

See tugevasti liitunud sõpruskond käis järgemööda üksteise sünnipäevadel. Meil oli palju, millest rääkida ja kooskäimise soov kestis minu Pollist ära tulemiseni.

Reis Austraaliasse 1997

1997. aasta reisiplaani võtsin Austraalia. See oli minu kõige kaugem sõit ja vajas ka rohkem raha, kui eelmised. Kuid mul olid juba mitmed kogemused, et kui viimanegi palgasent kõrvale panna, siis saab hakkama. Elasime Virvega pensionist korralikult ära. Virve ei teinud meie elu jooksul mitte ühtegi vihjet, et miks ma kõik raha reisimise peale ära kulutan. Ta oli minuga koos nii imeliselt huvitavaid ja põnevaid reise saanud kaasa teha, et targa naisena ei teinud ta kordagi juttu minu jätkuvatest soovidest ikka veel reisida.

Jällegi valisin märtsikuu. Lõunapoolkeral algas siis sügis ja oli eksootiliste puuviljade valmimise aeg.

Eestis oli veel paarkümmend kraadi külma, mistõttu läksin talvejopega. Austraalias oli üle 30 kraadi sooja, aga talvejopet tuli ikka kaasas kanda, kui vahepealset peatuspaika polnud parasjagu olemas. Üleöla või käe otsas kantavasse kotti sain panna igapäevaselt tarvilikud asjad. Teise käe otsas oli kohver, kus olid vahetuspesu, varupüksid (kui näiteks jalasolevad püksid peaks lõhki tõmbama või hirmsasti ära määrima), ka korralik pintsak, rosinad nälja-ajaks, kaardid, mõned tarvilikud raamatud jne.

Kuna rändasin üksinda, siis pidin kõike kogu aeg kaasas kandma. Ei saanud ju avalikku kempsu minnes asju kabiini ukse taha jätta. Nii et – päris üksi reisile minnes on palju tülikat. Ja kui juhtud veel haigeks jääma või õnnetusse sattuma, siis pole ühtegi lähedast inimest käepärast. Ka siis, kui sinu rahakott kaotsi läheb, pole kellegi käest abi küsida.

Mõtlesin, et kui sõidan ainult Põhja-Austraaliasse, saan odavamalt. Turismifirma (osakonna?) juhataja ütles aga, et ta püüab lennufirmaga kaubelda. Mismoodi see kauplemine käis, seda ma ei tea, aga ta tõi mulle pileti sama hinna eest Lõuna-Austraaliasse välja, vahepeatusega veel Kesk-Austraalias.

Kõigepealt Kopenhaagenisse. Sealt Singapuri lennukile. Ilma vahepeatusest Bangkokki (Tai pealinna, kus on eeslinnadega praegu 10 miljonit elanikku); seal tehti 2 või 3-tunnine peatus. Reisijad aeti selleks ajaks lennukist välja ja tehti õhusõiduki tehniline ülevaatus. Ega sealt lennujaama hoonest kuhugi minna polnud, päris täpselt ärasõidu aegagi teada ei antud. Meid pandi ühte tühja ruumi, kus parasjagu tihedalt põrandale istusime, kogu pagas kaasas.

Lõpuks teatati, et nüüd võib uuesti lennukile asuda. Kopenhaagenist alates oli reis väga pikk. Liikumata asendis oli see jalgadele väga halb. Sääred tõmbasid krampi ja paisterasid üles. Püüdsin vaadata, milliste riikide kohal parasjagu oleme. India kohta vast sain mingisuguse pildi.

Singapuris läksin Austraalia lennukompanii õhusõidukile. Singapur on Kaug-Aasia ja võibolla ka maailma üks suuremaid lennujaamu. Paistis, et ma olin ainuke, kes sellelt Skandinaavia lennukilt Austraalia poole sõitis.

Pidin kiiresti leidma õige transportöörilindi (liikuva kõnnitee), et oma lennukile jõuda. Vale otsus oleks tähendanud lennukist maha jäämist. Mõnda teise lennujaama oleksin pidanud sõitma rongiga.

Olin valinud Darwini linna, mis on Põhjaterriitoriumi pealinn. See terriitorium on suurim aborigeenide eluala. Kuid selles elab ainult pool Tallinna elanike arvuga võrreldes, kuigi terriitoriumi pindala on 1,4 miljonit km².

Astusin lennukilt maha Darwini lennuväljal ja asusin sappa, kus päriti pagasi kohta. Minu juurde tuli ametnik ja küsis: „Kas te märkasite, et teie juurde tuli üks pisike taksikoer?“ Ma ei olnud tõepoolest seda tähele pannud. Siis viidi mind pagasi läbiotsimise laua juurde ja vaadati kõik piasja-

deni läbi. Kui ma püüdsin esialgu neid aidata ja tahtsin mõnda pakki lahti harutada, siis öeldi mulle: „Võtke oma käed ära!“

Pahanduse põhjus oli pisike tükike juustu, mis kuulus Austraalia lennuki lõunasöögi hulka. See oli alumiiniumpakendis ja ma ei osanud arvatagi, et koer selle lõhna tunneb. Mina jätsin selle söömata ja panin tallele – kui juhtun nälga jääma, siis on suutäis olemas.

Tuli välja, et Austraalia ei luba sisse tuua mitte mingisugust loomset toiduainet. Minult küsiti: „Kas te teate, et selle eest on trahv 50 000 Austraalia dollarit?“ See oli niivõrd kosmiline arv, et ma ei suutnud seda ette kujutada, mistõttu see hoiatus ei jõudnudki mulle pärale. Minu kotist pandi kõrvale kuivatatud aprikoosid, kuivatatud datlid ja kuivatatud viigid – ka need olid keelatud. Taimeteadlasena sain ma sellest aru, kuna Austraalia kaitses end sel viisil juhuslikult kaasatulevate taimehaiguste ja –kahjurite eest. (Ma tahtsin oma menüü mitmekesisemaks teha, kui enam millegi eest süüa pole osta.) Rosinad olid lubatud kaup.

Kui see lugu lõppenud oli, siis sain ma aru, et eeskirjad ei olnud niisama hirmutamiseks, vaid Austraalia tolli jaoks väga tõsine asi. Selle 50(või 80)-grammise juustutüki (pealegi pärit Austraalia lennukilt) pärast mind maalt välja ei saadetud ega trahvi ei tehtud. Küll aga öeldi, et me paneme teid arvutisse ja (ma ei oska nüüd täpselt öelda) teil on raskusi teist korda Austraaliasse pääsemisega (või ei saagi enam üldse tulla). Asjatundjad on mulle hiljem öelnud, et see jääb tõepoolest igaveseks ajaks minu süütegude registrisse, vähemalt Austraalias.

Mul ei ole praegu meeles, kust ma sain teada, et Darwini linnas elab ka üks eestlane Peeter Särev (vist Austraalia eestlaste käest). Tema võõrustas mind heameelega. Peetri vanemad olid enne venelaste tulekut põgenenud Saksamaale, kus siis Peeter oli sündinud. Saksamaalt sattus ta Austraaliasse. Eesti keelt ta ei osanud. Tõenäoliselt oli ta Darwinis ainuke eestlane. Kuid ta oli oma Eesti päritolu üle uhke – tal oli tollifirma (viis mind seda väikest või keskmise suurusega kontorimaja vaatama), mille ees lehvis kõrges mastis suur sinimustvalge lipp. Peetri naine oli ingliskeelne austraallane.

Särevide maja oli Darwini linna servas, üsna mere ääres. Üks esimesi uudiseid, mida ma teada sain; oli – kaks nädalat tagasi oli nende kõrval voolavas jões olnud suurvesi ja siis olid krokodillid tulnud päris nende aia taha.

Kui ma mererannas, sealsamas kõrval, muruga ja puudesaludega haljasalal jalutasin, siis nägin iga paarisaja meetri tagant suuri hoiatussilte: „Ujumine keelatud“. Tahvilil oli meduusi joonis ja selgitus tema ohtlikkusest. Niisiis, oli kõige sagedasem ohustaja meduus (meie meres on selle väga lähedane sugulane millimallikas). [Meduusi nägin ma kolm aastat hiljem USA läänerrannikul mere-elukate loodusmuuseumis akvaariumis väga lähedalt.] Tema poolläbipaistvas keha küljes on meetri (või isegi 1,5m) pikkused haarmed, mis on köietaolised. Need haarmed lööb ta ümber inimese keha. Eriti ohustatud on lapsed. Haarmetest väljuv nõre põletab paljast nahka. Laps võib surra. Plakatiel oli ka õpetus esmaabiks – tuli mingi vedelikuga „põletatud“ kohti pesta. Nii et abi peab olema käepärast, aga pidage meeles: ei tohi vette minna.

Austraalias elunev harikrokodill on maailma suurim. Ta on jõeelukas, kuid tuleb ka rannavette. Kuskilt ma lugesin, et teda on kohatud koguni tuhande kilomeetri kaugusel ookeanis.

Meres on veel palju väga mürgiseid roomajaid – madusid. Maailmas ei ole teist sellist paika, kus oleks nii palju roomajaliike ja üleüldse ka arvuliselt madusid ja vist ka sisalikulisi (umbes 500 liiki).

Darwini lähedal oli madude vivaarium. Käisin sellega eraldi tutvumas, et teaksin, mis mind ees ootab. See oli pöörane ja hirmutav, kui näed, kuidas vetes siugleb sadakond maoliiki, neist mõnikümmend väga mürgist – osa suured (pikad), teised väikesed. Ei tea, keda rohkem karta. Sealjuures on palju mürkknastiklasi, mitmed surmavalt mürgised. Kõrbetes ja kuivades paikades elunevate liikidega kokku on Austraalias vist üle 300 maoliigi.

Rannavete meduuside, harikrokodillide ja mürkmadude kõrval on oht veel tõusu- ja mõonavee tõttu. Mind hoiatati kohe, et mõõna ajal ei tohi minna kõndima paljastunud rannapõhjale. Tõusuvee kiirus olevat nii suur, et ainult elu eest silgates jõudvat selle eest ära joosta. Darwini linnast paarsada kilomeetrit lääne poole tõuseb vesi 8m kõrguseks, kuskil olevat (põhjarannikul) koguni 11 meetrine veetõus.

Põhjarannikule on ehitatud eraldi ujumisbasseinid – need on merest müüriaga eraldatud omaette ookeaniosad, kuhu mere ookeani elukad sisse ei pääse. Peeter Särev viis ka mind ühte ujumiskohta. Kuna see oli küllalt suur, siis olid seal kalastajatele samuti paigad õngitsemiseks.

Kõndisin Darwini linnas palju ringi – selleks et näha, mismoodi linn välja näeb; kui käisin asja pärast ühest kohast jalgsi teise, siis ka selleks, et mitte raha kulutada bussisõiduks. Linn on põhiliselt ühepereelamud lopsakate aiapuude ja –põõsastega. Kookospalm on üks silma hakkavamaid puuliike, eriti oma rohkete pähklike tõttu. Aias on enamasti rohkem kui üks palmipuu.

Särevi juurest oli mul hea teha ekskursioonimatku. Ostsin firmade käest mitu matka umbes 300 kilomeetri ümbrusesse. Firma saatis oma auto koduvärvasse, et mind ekskursioonibussile viia.

Üks ekskursioon oli krokodillijõe (jõe nimi oli Adelaide, mis üllatuslikult oli hoopis Põhja-Austraalias). Suhteliselt väikese laevaga sõitsime ülesvoolu. Peagi oli selline tunne, et jõgi kubiseb krokodillidest. Ka kallastel lebas hulgaliselt krokodille – mõned neist ujusid laeva juurde, teised ei teinud väljagi.

Krokodillid olid harjunud, et laevalt võib midagi saada ja selle ümber tasub tiirutada. Giidil rippus ridva otsas nõor, mille otsas oli lihakäntsakas. Kui krokodill juurde ujus, siis tõmbas giid liha veest välja. Nooremad loomad (4m pikad) hüppasid veest välja täis pikkuses. Mul õnnestus foto teha, mille ajakiri „Horisont“ ära trükkis. Vanemad loomad (6m) hüppasid veest välja poole keha ulatuses. Loomade pikkused kirjutan giidi ütlemise järgi, arvan, et tal on üsna head kogemused pikkuse hindamiseks. Suuri loomad on mõõdetud (tapetult või kinni püütult) 8m. Räägitakse ka fantastilisi lugusid, kus jõekalda liival olevat lamamisjalg mõõdetud 12m. Etenduse ajal ei lubatud kõigil laevareisijail tulla ühele pardapoollele (nii võib laevuke ümber minna ja oleme kõik krokodillide söödaks). Sellepärast tehti teisel pool sama etendus uuesti. Lõpuks anti lihatükk krokodillidele preemiaks kätte.

Laev keeras tagasi ja enne äratulekut vaatasime randumispaias väikest muuseumit.

Olevat maailmas ainuke paik, kus saavat näha veest välja hüppavaid krokodille.

Ühe ekskursiooni tegin vanadesse läbituhlatud kullakaevandustesse. Seegi oli huvitav, kasvõi oma looduse ja olustiku poolest.

Kogegin, et austraalia inglise keel erineb häälduse ja sõnavara poolest märgatavalt minule tuntud inglise keelest. Saksa keelt õppinuna taipasin,

et hulk sõnu pärineb saksa keelest, mida hääldatakse inglise moodi. Oma kooliaja tõttu harjusin “imelikke” sõnu peagi mõistatama.

Kolmas ekskursioon oli termiitide elupaika. Tõenäoliselt oli see üks maailma väga huvitavatest termiidipesade asukohtadest harvade puudega. Sinna lisaks paarsada kilomeetrit Põhja-Austraalia mitmekesisest maastikku, millest läbi sõitsime.

Neljas ekskursioon viis kõrge joa juurde ja selle ümbruse kaitsealale. Üks põnevamaid kohtumisi seal oli varaani nägemine. Varaanlased on suurim sisalike sugukond. Varaani perekonnas on 35 liiki, nende seal on (Malai saarestikus) kuni 3,5 meetri pikkune komodo varaan (kaalub kuni 150kg). Me olime Farg’ona orus näinud Virvega üsna pika maa tagant kõrbeelukat – hallvaraani, mis on peaaegu sama suur. Nüüd tuli meie lähedale (paari meetri kaugusele) samuti küllalt suur varaan, võibolla oli ta 1,5 meetrit pikk. Varaani kael on pikk, ta hoidis pead üsna kõrgel, jäsemed olid hästi arenenud ja saba pikk. Seal nähtud paar isendit olid inimestega hästi harjunud ja jooksid meie vahel ringi, hoides kuni 2 meetrit distantsti. Kui meie giid ei oleks öelnud, et neist pole mingit ohtu, siis oleksin koledasti hirmul olnud. Nemad söövad väiksemaid sisalikke, madusid, pisiimetajaid ja kes teab, mida veel. Ma arvan, et seal ka inimeste poolt ära visatud toidupoolist. Varaan jookseb kiiresti (2 m/sek) ja hoiab siis keha maapinnast kõrgel. Vaenlaste eest kaitseb ta end, samuti ründab jõulise saba löökidega ja puremisega. Mina mingit ründamist ei näinud.

Ühel õhtul näitas Peeter Särev mulle Darwini linna. Sain teada, et Teise maailmasõja ajal purustas Jaapani laevastik (ja ka õhuvägi) Darwinit väga tugevasti. Vast sellepärast oligi (1997. a) linna külje all suur Austraalia sõjaväebaas ja laskeharjutuste territoorium.

Kui Austraalia vallutati, siis 18. sajandi lõpul oli aborigeene 500 000 kuni 600 000. Neid ei peetud inimesteks ja hävitati halastamatult (Tasmaanias suri viimane päriselanik 1876). Paljudel aladel enam aborigeene ei olnud. 1976. aastaks oli aborigeene ja nende segaverelisi järglasi alles ainult 160 000.

Suhtumine aborigeenidesse hakkas paranema pärast Teist maailmasõda. See aitas kaasa aborigeenide arvukuse kasvule. Pärast minu Austraalia reisi loendati juba 410 000 (aastal 2001) aborigeeni, mis on 2,2% rahvastikust.

Alates 1972 on aborigeenide koolides kakskeelsed õppekavad – inglise ja kohaliku põlisrahva keeles.

Kui mina Põhjaterriitoriumil käisin, siis olid hiiglasuured alad määratud aborigeenide kaitsealadeks, kus teised inimesed pidid liikumiseks taotlema Põhjaterriitoriumi Valitsusameti loa, välja arvatud turismiobjektid ja nende juurde viivad teed.

Peeter Särevil polnud mahti mulle loa hankimiseks Tiwi saartele, mis olevat väga huvitav aborigeenide elupaik.

Darwini linnast sõitsin ma oma Tallinnas ostetud lennukipiletiga Austraalia südamikku, või õigupoolest natuke lõuna poole – Alice Springsi linna, mis paikneb samuti Põhjaterriitoriumil. Seega – nii Darwini kui ka Alice Springs olid ühe ja sama pileti vahepeatused (lõpp-punkt oli Austraalia mandri peaaegu kõige lõunapoolsemas kagutipus).

Proua Särev uuris järele ja soovitas ühe odava, aga mulle täiesti hea hotelli Alice Springsis. Seal ei olnud söögikordi, nii et minu rosinad kulusid nälja peletamiseks hästi ära.

Alice Springs (tõlkes Alice allikad) oli oma nime saanud Austraalia kuberneri tütre järgi, nii nagu paljud muud paiganimed. Austraalia kuulsamaid kaljusid Ayers Rock nimi on kuberneri (Ayer) järgi. Viimastel aastakümnetel on hakatud juurutama põliselanike poolt ristitud Uluru nime. Sageli trükitakse ja räägitakse vaheldumisi nii ja teisiti. Mulle tundub, et Uluru nime eelistamiseks on mitu põhjust – see on põline ja austraaliapärase, kõlab huvitavamalt ja peaks turisminduses olema ligitõmbavam. Inglisekeelse nime pluss on see, et ta ütleb otse: tegemist on kaljuga. Seal läheduses on Olga mäed, mis olevat vist antud Hollandi kuninganna auks, kes oli toetanud Austraalias looduse uurimist rahaliselt. Ka selle puhul on hakanud levima põliselanike nimetus Kata Tjuta.

Ühe kõige pikema ekskursiooni otsingi ma Uluru piirkonda. See oli viiepäevane matk, kus sai läbitud Kesk-Austraalia huvitavamaid paiku. Ööbimised telkides olid selleks välja chitatud paikades, kus võis olla enam-vähem kindel, et mürkmadudega silmitsi ei satuks, ning kus olid ka korralikud kuivkäimlad.

Meie ekskursioonibuss oli lühike, ta liikus ka teedeta maastikul ja mis kõige imelikum – sõitis üle majakõrguste kaljude. Kuidas ta järsust servast üles sai ja teispoolt maha ronis, see jäigi mulle arusaamatuks.

Autosse mahtus 11 reisijat. Kõik telgid, potid-pannid ja osa toidupoolist laoti bussi katusele, millel oli torust piire, kuhu kraam kõitega kinnitati. Õrnemad toidukotid, pudelid, toidu- ja joogivesi paigutati bussi, pinkide alla ja ühte eraldi kastitaolisse kappi. Bussijuht oli ühtlasi ka giid.

Päevane toidukord söödi niisama maastikul istudes. Õhtul tehti lõke, kooriti kartul ja juurvili, peenestati kapsas, sibul ja muu kaasa võetud toit. Siis saime, ühiselt tehes, kolmekäigulise söögikorra. Ka hommikusöök valmistati ööbimispaigas – enne päevase matka algust.

Sademeid Kesk-Austraalias peaaegu pole. Vihmad kestavad aastas kaks nädalat, sel ajal voolavad jõgedes veed (mina seda aega ei näinud). Seejärel kuivavad jõesängid ja sa võid sealt maastikuautoga peaaegu igal pool „üle jõe“ sõita või jõepõhja teena kasutada.

Uluru rahvuspargis on (vaatamisväärsustest eemal, nii et nad pargi üldilmet ei riku) teeninduskeskus, kus on WC, sadakond dušikabiini, külmutuskapid toiduainetega. Minu autojuht läks ühe kapi juurde (kuulus sellele firmale?), võttis sealt värsket liha ja küllap muudki. Toiduvalmistamise lõkkekohad olid seal täielikult välja ehitatud. Iga lõkkepaiga juures mahtus toimetama kümme (võibolla 20) inimest.

Paljud väga suured ekskursioonibussid (40? inimesele) seda matkaküla ei kasuta, vaid sõidavad pärast põgusat vaatamist vist edasi.

Meie olime Uluru rahvuspargis kaks päeva.

Uluru rahvuspark on 1300 ruutkilomeetrit suur. 1985. aastal anti see maa-ala Austraalia valitsuse poolt tagasi anangu hõimugruppi kuuluvatele pitjantjatjara ja yankunytjatjara suguharudele, kes aga andsid selle taas 99 aastaks rahvuspargile rendile. Ei teata, kui kaua aborigeenid on Austraalias elanud. Kirjutatakse, et nad tulid 20 000 aastat tagasi Indoneesiast. Kuid olen leidnud koguni arvu 50 000 aastat.

Uluru ja Kata Tjuta on nende pühad paigad ja tähtsad kultusobjektid, kus on palju väikesi koopaid seinamaalingutega. Valitsus kaitseb nüüd aborigeenide õigust, et nende pühapaikadesse ei sisenetaks. Igal pool on hoiatuse juures ka trahvisumma – 5000 dollarit. Ei tulnud minulegi mõttesse neisse koobastesse minna. (Vist on kuskil Austraalias ka kohti, kuhu lubatakse?)

Aborigeenid elavad harilikult (õigemini: elasid) lageda taeva all ja ainult vihmaperioodil varjusid koobastesse. Seal on nad seinamaalingutel

kujutanud oma müüte maailma loomisest. Mõned kohad Uluru juures olevat nii pühad, et nendest ei tohtinud rääkidagi. Nende suunas ei tohtinud isegi näidata.

Rahvuspargi ümber on kolm kõrbe: Gibson, Victoria ja Simpson. Seal puhub pidevalt tuul, mis tekitab kuni 40 m kõrguseid liivaluuteid.

Uluru kohta öeldakse, et ta on üksainus (terve) liivakivi, millest kaks kolmandikku (teistel arvamustel koguni üheksa kümnendikku) asub maa sees. Maapealsed järsud seinad tõusevad punasest kõrbetasandikust 348 meetri kõrgusele. Seda võrreldakse Eiffeli torni kõrgusega, mis on madalam.

Esimesel õhtul sõitsime me Uluru juurde vaatama värvide muutumise mängu päikeseloojangul. Kui punased toonid aina muutuvad, sõltuvalt päikesekiirte langemise nurgast. Kord lööb ta leekivalt punetama, siis tumeneb, muutub järsku lillakaks ja lõpuks tuhmub.

Loojangu momendil ilmusid teab kust mehed šampanjapudelite ja joogiklaasidega. Igale valati märjukest klaasi ja pühitseti loojangu kustumist. Kalju juures oli mitukümmend suurt bussi ja väiksemaid autosid.

Teisel korral sõitsime Uluru juurde hommiku eel pimedas. Taevaserv alles hakkas ahetama. Päikesetõusul algas värvide – punaste ja oranžide toonide vaheldumise mäng.

Meid jagati kahte rühma – ühed, kes tahtsid ronida Uluru otsa, ja teised, kes tegid ringi ümber kalju. Kivi ja maapinna kokkupuutekohal on Uluru ümbermõõt üle 9 kilomeetri, kuid teerada läheb kaugemalt ja on arvutuste järgi 15 km. Kivikolossi arvatakse ulatuvat 6km sügavale maasse. Teadlased ei ole suutnud ära mõistatada, kuidas selline kivimürakas sattus sellesse kohta.

Mina valisin käigu ümber Uluru. Hommik oli jahe. Kiirustasin käimist ja vahepeal jooksin. Hakkas kahju, et Uluru jääb pealt poolt nägemata. Hakkasin siis rohkem jooksmas. Kui 15km ära sai, olid teised juba mäe otsas. Ilm läks kiiresti kuumaks ja pärastpoole enam ronima ei lubatud. Mina otsustasin siiski ka mäe otsa minna. Algasosa oli eriti järsk, sinna oli isegi järele kõis kinnihoidmiseks pandud. Vaatan: hulk inimesi ei suuda järsust nõlvast üles minna. Üks noor jaapanlane oli pikali heitnud ja lõõtsutas hirmsasti. Läksin edasi, ega tea, mis mahajääjatest sai.

Mina jõudsin siiski mäe otsa. Olin 15 km pooljoostes ära tulnud ja siis ka ronimisega hakkama saanud.

Ulurust ümarguselt 30 km lääne poole asub teine ilmatu imelik mäemoodustis, mis ringikujuliselt asetseb 35 km² suurusel pindalal ja koosneb 36 üksikust punasetriibulisest liivakivist künkast, millest üks tipp on 200 m kõrgem kui Uluru. Seal kuplite vahel andis seigelda, aga ükski meist ei üritanud kuhugi tippu ronida.

Ühe ekskursiooni tegin datlipalmi istandikku.

Teise tegin (aborigeenide reisifirma vahendusel) põliselanike improviiseeritud elamispaika pöösastikus. See oli nagu etendus sellest, kuidas nad varem elasid. Me istusime natuke avaramal liivasel hõredal rohuga kohas, pöösad ümberringi. Aborigeeni naised ilmusid tammudes peaaegu alasti. Tants oli väga üksluine – hüpati kahel jalal korraga lühikesi samme meeste trummilöömise saatel. Seejärel õpetati meile oda ja bumerangi viskamist, mis oli üsna huvitav. Olin natuke tuttav mängubumerangiga, mis teeb tiiru ja tuleb viskaja juurde tagasi. Nüüd sai proovida ka jahibumerangi, millega saab saaklooma tappa. Siis demonstreerisid aborigeenid, mida nad söövad, või õigemini mida nad oma hiljutises elus söid. Selleks oli neil kogutud poolkõrbetes kasvavate taimede (peeneid) seemneid, millest sai putru keeta. Toit valmistati meie nähes lõkkel ja seda saime ka maitsta. Kõige suurem elamus oli tõukude söömine. Kõige parema suutäie saab ühe akaatsialiigi jämeda peajuure sees kaevandavast liblikatõugust; akaatsiajuurestik kaevatakse lahti nn. kaevekepiga. Ka meie Eesti looduse tundjad peaksid teadma pajumailase suurt röövikut, mis on umbes sama suur ja sugune. Kaevetööd me ei näinud – valged tõugud olid juba varutud ja need anti käest kätte lähemaks tutvumiseks. Siis pandi nad vaevalt hõõgivate süte vahele kuuma tuha peale. Röövikud said väga kiiresti küpseks. Kuumast peast, nii kuidas keegi suutis hoida, pandi nad peo peale. Nägid välja nagu kamaratükikestest kõrned, mis lõhnasid rasva järele ja nii ka maitsesid. Kui poleks eelarvamust, siis võiks öelda, et maitsesid väga hästi. Siiski – päris paljud ei söandanud ära proovida.

Pöösaste vahele laiali laotatud tekkidele olid pärismaalastest kunstnikud välja pannud oma maale. Ei saanud minagi vastu panna kiusatusele ja ostsin maali, mille tagaküljel oli tegija nimi ja pildi teema: kanguru unenägu.

Kohal oli ka üks ametnik, kes suurde raamatusse pani kirja „kunstniku“ nime, pildi allkirja ja vist ka makstud raha. Nii vast saadi teada, kes on need „rahvakunstnikud“ ja millest nad maalivad. Austraallaste maalilad on maailmas väga omalaadne. (Tegelikult sellel suurel mandril ka paljude erinevate stiilidega.) Valged austraallased on seda hakanud järele tegema, nii et galeriides võid saada hoopis valge mehe maali.

Tahtsin saada Austraalia kohta hästi erinevaid elamusi. Üks pakutav matk oli 8-päevane kaamelisõit mööda kõrbe. Aga mul ei olnud raha ja aegagi oli vähe jäänud. Seetõttu leppisin mõnetunnise kaamelil ratsutamisega mööda kuivanud jõesängi Alice Springsi läheduses. Sain vähemalt teada, mis tähendab üheküürulise kaameli seljas ratsutamine (seal saab olla kahekesi; mina ratsutasin aga üksi). Kaamelile selga istumise järgne looma püsti tõusmine ja samuti tema kõhuli laskumine ratsutamise lõpul on nagu maavärisemine – see raputab ja kõigutab sind hirmsasti. Võibolla ka seetõttu, et polnud mingit eelnevat koolitust ega treenimist.

Tegin ekskursioonibussiga veel mitu matka lähemasse ümbrusse, arvatavasti 200 km kaugusele – McDonnell Range Ormiston Gorge, Kings Canyon. Sain rännata Kesk-Austraalia madalates mägedes, väikeste järvede ääres ja huvitavates kanjonites. Nägin „laudmagesid“, nii nagu oli olnud kaks aastat varem Kaplinnas. Lisaksin veel mõned kohanimed: Glen Helen ja Rainbow Valley.

Kui ma Alice Springsist pikemaid ekskursioone tegin, siis jätsin oma „ülearused“ asjad võõrastemajja. Tegelikult oli see üsna mõnus peatuspaik: minu tuba oli teisel korrusel, aken oli madala mäe poole, kus näha liikumas vallabisid (känguru väike sugulane) ja jäneseid. Ühel õhtupoolikul ronisin sinna üles – mingit rada ei olnud, kivi kivis kinni, astumiseks kohta ei olnud; kui astud kivi peale, siis tikub see su jala all külili keerama ja vaata, et oma jalaliigest välja ei vääna.

Austraalias vaevab mind eriti tugevasti uneaegne hingamise seiskumine. Magamise ajal tunned, et hingata ei saa, ka ärkamine on peaaegu võimatu, näed poolunes, et hing läheb välja. Siis tuled kuidagi teadvusele, aga hingamislihased on nagu krambis ja sisse hingata ei saa. Lõppude-lõpuks kuidagi toibun, aga hapnikupuudusest on aju väga kurnatud. Peaks magama jääma, et hommikuks välja puhata, aga ei julge, sest uneapnoest

väljatulek on nii õudne. Nii nagu oleks ärkamine täiesti võimatu. Võtsin siis rahustit, mis vahest aitas, vahest mitte.

Uneaegse hingamisseiskumisega olin hädas juba aastaid või aastakümneid, nii et see oli teada lugu. Sellega olin ma rännanud Jaapanis, Lõuna-Aafrikas, Argentiinas, Kanadas jm. Kümneid kordi olen toibumise järel mõelnud: ime, et ma veel elus olen.

[Nüüd hiljem olen mõelnud, et kui oleksin seal surnud, mis minu laibaga oleks ette võetud (arvan, et minul endal poleks sellest mingit tähtsust olnud) – lähedased oleksid vast tahtnud koju tuua. Mul oli väga selge näide olemas. Harkus ma elasin kõrvuti korteris noore lootustandva geneetiku Vello Kasega (nimetavas Kask, nagu minagi). Ta sai vene võimu ajal sõita turismigrupiga Mehhikosse. Ookeanis ujumise ajal ütles ta süda üles (mees oli umbes neljakümne). Õnneks oli grupijuht akadeemik Anto Rauka erakordselt võimekas organisator ja Vello laip toodi kodumaale.]

Mina jätkasin oma Austraalia reisi. Olin välja uurinud, et üks firma korraldab kõrbematku. Mul oli väga suur tahtmine kõrbe hingust tunda saada. Teisi soovijaid aga ei olnud. Käisin vahetevahel küsimas – ikka ei olnud. Minu aeg hakkas otsa saama. Otsustasin, et olgu või üksi. Sain firmaga kokkuleppele ja ta saatis hommikul enne päikesetõusu auto võõrastemaja juurde.

Siht oli Simpsoni kõrb.

Esialgu läks Alice Springsist tee ühe üsna suure farmi juurde, mis asus poolkõrbes ja kus kasvatati mitmesuguseid loomi. Edasi tee hääbus, me sõitsime suvalises kohas üle kuivade jõesängide. Meil oli jalge all uus maastikuauto, mis sõitis ükskõik missugusel maastikul.

Edasi ei olnud mitmesaja kilomeetri ulatuses ühtki inimhinge. See ei olnud luidetega liivakõrb. Siin-seal oli kuivanud rohu tütte, vahel võis näha mõnda kidurat põõsast. Peatuses kõndisin ringi. Mõnes kohas oli viie-kuue meetri kõrguseid kivinukke. Olin hoiatatud, et kõrbelistes paikades võib olla väga mürgiseid madusid. Kõige kuulsam oli võrdlemisi suur taipen (olen kohanud ka nimekuju: taip) Kuna mingit abi ei olnud võimalik saada, siis silmitsesin ümbrust väga hoolikalt. Surmavalt mürgised võisid olla ka mõned pisikesed maoliigid.

Minu giid oli varustatud joogiveega, mida siin kuskil saada ei olnud. Tal oli termoses kuum kohv ja valmis võileivad ka minu jaoks.

Üks vaatamisväärsus oli Chambers Pillar. See oli kivinuki erodeerimisel tekkinud korrapärane väga kõrge sammas, millel oli ajalooline tähtsus, kuna esimesed Austraalia mandri mõõdistajad kasutasid seda maatahisenä. Ta paistvat mõnesaja kilomeetri kaugusele. Samba lähedusse oli pandud kuivkloseti putka, mis oli väga korras ja paberirullgi olemas.

Samba materjali erodeerimisel varisenud aines oli jätnud selle ümber künka, nii et sammas seisis nagu paraja kõrgusega koonusja mäe tipus. Selle varisenud ainese peale oli tehtud väga korralik trepp, mida mööda võis tõusta sammast puudutama.

Giid (autojuht) läks joostes treppi pidi üles. Mina ei tahtnud maha jääda ja ruttasin talle järele. Alles samba juures sain järsku aru, et ma ei saa enam hingata. Süda peksab mis hirmus, õhku ei jätku. Viskasin end pikali ja ahmisin hapniku järele nagu kala kuival. Algul ei aidanud miski; jõudsin mõelda: kui lihtne on surra.

Autojuht oli 27, mina 67 aastat vana. Et ma ka enne sellele polnud mõelnud! Pikapeale hakkas õhu ahmimine mõjuma. Hakkasin toibuma. Olin ellu jäänud.

Tagasisõit läks samuti teedeta maastikku pidi. Farmi teele jõudes nägin, kuidas seal maandus imevärviline hiigelõhupall. Sõit gondlis Austraalia kohal oli veel üks seiklus, mida turistile pakuti.

Jõudsime võõrastemajja pisut enne päikeseloojangut. Pikk päev Austraalia kõrbes oli seljataga. Olin saanud, mida ma olin tahtnud.

Alice Springs oli aborigeenide üks suuremaid kontsentreerumiskohti. Terve linn oli vist rohkem musta- kui valgenahaline. Peamine inimtüüp oli ilmatu laia ninaga, suurte huultega ja längus laubaga. Kuid on ka täiesti ilusa välimusega pärismaalasi, samuti igasuguseid vahepealseid. Küllap on palju segaverelisi.

Riik oli aborigeenidele ehitatud Alice Springsi ühepereelamud üsna avaratele kruntidele. Kuid elanikud olid kolinud õuele – laiali laotatud tekkidele olid tehtud magamisasemed. Ma ei tea, mis oli maja sees, võib-olla panipaik.

Ma ei hakka rääkima aborigeenidele tehtud ülekohtust, nende laste äravõtmisest, et neist teha käitumiselt „valged“, kaotada nende keele ja kultuuri tundmine.

Valitsus on aru saanud oma veast, pärismaalased said vast veerandsada aastat tagasi Austraalia kodaniku õiguse, nad võivad nüüd valida ja olla valitud riigi- ja omavalitsusorganitesse.

Aborigeenid saavad riigi toetust, sinnamaani kui nad suudavad tõestada, et vähemalt 1/8 neis on pärismaalase verd. Valged mehed paljudel puhkudel kasutavad seda ära, abielluvad pärismaalasega ja elavad selle kulul tööta. Muidugi, teised valged põlastavad neid selle pärast.

Käisin Alice Springsi linnaserva poes omale süüa ostmas. Sinna sõitis sageli aborigeenide vanu autolokse, puupüsti vanu ja lapsi täis topitud. Roolis enamasti naine (naised suudavad vist alkoholile paremini „ei“ öelda). Kuu lõpu poole oli toetusraha otsas ja nad said kauba „raamatu peale“ – arve jäi maksmata, kirjutati suurde klassesse sisse. Palju osteti kartongist pakendis veini.

Kui ma hommikul linna peal kõndisin, siis olin ettevaatlik, et aborigeenidega vestluse ei satuks. Paljud mehed olid varakult purjus ja siis ettearvamatud. Kes teab, mis nende meeleolu järsku muuta võib ja hoiatati – siis nad võivad lüüa. Nad suundusid kuiva jõesängi: mõne eukalüptipuu alla. Seal nad olid 10–20kesi öhtuni. Istusid ja ajasid juttu. Mina neid uurima ei läinud.

Eukalüptid on Austraalia olulisemaid puid. Vaatasin raamatupoes üht monograafiat eukalüptide kohta. Selles oli 386 liiki. Nüüd lugesin, et eukalüptiliike on umbes 700! Üks imeliselt huvitav liik on nn „vaim“. Selle tüvi ja oksad ajavad koore väliskesta maha, mistõttu paljastub koore alumine valge osa. Ühe ekskursiooni ajal, mis lõppes pimeduses, nägin kuidas hämaruse saabudes tulevad tüvi ja harali oksad erilise selgusega esile ja seisavad nagu vaimud. Isegi pilkase öö pimeduses on need vaimud veel selgesti tajutavad.

Aborigeenide juurde tagasi pöördudes peab ütlema, et paljud misjonisorganisatsioonid on suutnud pärismaalasi alkoholist eemale hoida. Aborigeenid on usaldusväärsed koduabilised, suurtes poodides kauba paigaldajad, ka Alice Springsi haiglas oli enamik hooldajaid ja õdesid pärismaalased. Valitsus on sihipäraselt koolitanud ka aborigeenidest arste, advokaate, politseinikke ja keskkonnakaitsjaid. Keegi teine ei tunne nii hästi pärismaalaste hingeelu, kombeid ja vajadusi, kui nende kaasmaalane ise.

Aborigeenid olevat ka väga head kõrgehitajad.

Suhteliselt palju satub aborigeene vanglasse. Vanglasse suletuna ei talu nad eraldatust, mistõttu nad teevad seal rohkesti enesetappe.

Pärismaalaste koolidesse värvatud õpetajad saavad suuremat palka; eelistatakse abielupaare, kuna tüdrukuid õpetavad naisõpetajad, poisse aga meesõpetajad (tegemist on teatud õppeainetega). Õpetajale korraldatakse austraalia keelte kursusi. Kooliõpetuse probleem on erakordselt raske, kuna eraldi keeli on väga palju (sadades), üksikute keelte rääkijaid on aga imevähke alles jäänud. Mõned üksikud keeled on suurema kõnelejate arvuga. Sel ajal kui mina Austraalias käisin, andsid õpetajad tunde ühes koolis paar päeva, siis sõitsid oma autoga 100 või 200 km kauguses teise kooli, kus olid samuti paar päeva jne. Peamiselt õpetati inglise keelt, kirjutamist ja matemaatikat. Mismoodi hariduse andmine on edasi arenenud, seda ma ei tea. Kuna aga aborigeenid ka kõrgharidust saavad, siis peab korralik algaas selle tagama. Suurtes linnades, kus aborigeenide suhtarv on väike, sulanduvad nad keeleliselt ja kultuuriliselt valgete austraallaste hulka.

Alice Springsist (see oli Darwinist 1476 km kaugusel) sõitsin ma ikka oma „vana“ Tallinna-Austraalia piletiga Melbourne'i. Seal elas eestlaste pere, kus oli minu vennatütar Signe elanud kui ta koos töökaaslasega käis ülemaailmsel piimanduskonverentsil (või oli see kongress). Signe käest ma aadressi sain ja leppisin oma tuleku kirja teel kokku. Mind võeti kenasti vastu ja elasin omaette väikeses toas. Näidati linna ja viidi Eesti Majja. 1914 oli siin asutatud Eesti Selts. Melbourne oli ligi 4 miljoni elanikuga linn.

Sel ajal toimus üleminek talveajale. Victoria osariigis keerati kell 45 minutit tagasi.

Austraalia kagunurgas olemiseks mul suurt aega ei jäänud.

Olen jäänudki imestama, kuidas ma sain tasuta sõita Darwinist Melbourne'i, mis võib olla on 3500 km, pluss tagasi samale laiusjoonele, kokku 6000 kuni 7000 km. Kõik kokku oli Darwiniga sama piletihind. Peale selle põhjarannikuala külastamise aeg (vahepeatus) ja arvukad pikad rännakud Austraalia südames (jällegi vahepeatus).

Melbourne'ist tagasisõit oli samuti eksootika. Me tegime peatuse Indoneesia Bali saarel. Maandumise ja tõusmise ajal nägin Balit omajagu. See väheldane saar on turistide jaoks pärl. Omal ajal marksistlike ideedega Indoneesia valitsus lähenes Nõukogude Liidule ja korraldas Nikita

Hruštšovile Bali saare külastuse, kus organiseeriti kohalike elanike tantsutruppide etendusi. Mäletan selle külaskäigu kajastust televisioonis.

Singapuris istusin jälle Euroopa lennukompanii õhusõidukile. Pärast vahemaandumist Bangkokis järgnes ilmatu pikk kojusõit.

Austraalia on väga suur maa – 7,7 miljonit ruutkilomeetrit. Ma sain sellest näha ainult pisikesi territooriumi tükikesi. Kuid siiski ka mõnda loodusimet. Oleksin rumal, kui ütlesin, et polnud rahul. Ei saa kõike, mida tahaks. Kui ma praegu oma lugu kirjutan, on Austraalias minu tütrepoeg Veljo, kes plaanib seal kaks aastat raha teenida.

Ma tahaksin kangesti ka Uus-Meremaale sõita. Jaapani aianduskongressil sain mitu kutset, millest kaks olid väga arvestatavad kutsed külastada nende puuviljaaedu. Tundus, et Austraaliast on need nii kättesaadavad. Aga raha oli otsas ja igatsesin Virve ja oma pere järele.

Uuesti nii kaugele sõidust ei tulnud midagi välja.

Kui Antarktika arvestamata jätta, siis olin jõudnud kõikidele mandritele, mõnesse maailmajakku (Põhja-Ameerika, Aafrika) koguni rohkem kui üks kord. Aasias olen käinud palju kordi.

USA läänerannikul aastal 2000

USA sarapuu-uurijad ja -aretajad olid teada saanud minu tööst selles valdkonnas. Nad lootsid, et Eestis kasvavad sarapuud võiks pakkuda huvi neile aretuse lähtematerjalina ja sõitsid Polli, et oma silmaga üle vaadata. Ameeriklased viisid kaasa pähkleid seemneks, samuti Eestis aretatud „Alli“ pookoksi.

Minult telliti artikkel, mille nad avaldasid USA lääne osariikide pähklikasvatajate ajakirjas.

Nad pidasid mind vääriliseks tegema ka ettekande rahvusvahelisel sarapuukasvatuse kongressil. Minu sõidu ja elamiskulud, kaasa arvatud toitumine ja 4-päevane ekskursioon Washingtoni, Oregoni (ja tükike Californiat) osariigi maksid ameeriklased välja.

Vahemaandumiseta lennusõit Kopenhaagenist Vaikse ookeani äärde Seattle'isse oli väsitav. Seal tuli ümber istuda „kõrgetel karkudel“ või jalgadel propellerlennukile, mis viis Portlandi. (Seattle ja Portland on umbkaudu ühesuurused linnad 560 000 elanikuga.) Seattle'is on Vaikse ookeani loodeserva üks suuremaid lennuvälju. Selleks et jõuda õigesse ümberistumise

sektorisse või omaette lennuväljale, tuli sõita mitme metrooliiniga. Oli tõsist tegemist õiges jaamas mahatulekuga ja vajaliku metrooliini ülesotsemisega ümberistumisel. Sain hakkama tänu juhuslikele abistajatele, kellelt nõu küsisin.

Portlandis võtsin aja, et linnas ringi jalutada ja sellest väikene ettekujutus saada. Edasi tuli mul bussiga sõita ülikoolilinna.

Kongressil oli osavõtjaid üle maailma, mistõttu sugenes palju uusi tutvavaid. Mõned tulid hiljem ka Polli, et vaadata, missugused on meie katsed. Minu toanaaber (elasime ülikooli ühiselamus) oli Serbiast.

Nagu suurtel rahvusvahelistel kokkusaamistel kombeks, korraldati tutvumispidu. Niisuguste pidude suurus, toitude ja jookide rohkus oleneb sponsoritest – kui palju nad saavad ja tahavad reklaami mõttes kulutusi teha. Kui te mäletate mu Jaapani kongressi kirjeldust, siis seal korraldas iga prefektuur meie ekskursantidele rikkalikult kaetud lauaga vastuvõtu, aiandusfirmade reklaamrahadega avapidu Kyotos oli aga lausa üle mõistuse suur.

Ameeriklaste pidu nii suur ei olnud, kuid see kestis ka terve öhtu (vist 5 tundi); süüa ja juua oli ülearu, orkester ja tantski oli korraldatud (Jaapanis seda ei olnud). Tundus, et ameeriklased on palju tublimad arvestajad (raha lugejad).

Rahvusvaheliste kokkutulekute korraldamise üks mõte on: oma silmaga näha, näpuga katsuda ja kõike küsida. Korraldajad seda ka arvestavad, mistõttu on kõik hästi ette valmistatud – viiakse aedadesse, vaadatakse, kuidas masinad töötavad, maitstakse ja nuusutatakse.

Kui ma võrdlen ekskursioone, siis Jaapanis (ja eriti Itaalias) „elasime“ kõik 5 ekskursioonipäeva aedades, ainult ööbisime suurtes linnades, millega tutvumiseks polnud mingit aega antud.

Ameeriklaste ekskursioon oli puhtalt selleks, et näidata loodust; seal me aedadesse ei läinud. Me vaatasime okeaaania instituudis akvaariumi hiiglbasseinides ujuvaid mereelukaid, ronisime vanade tulemägede kraatrisse tekkinud järve äärde, Kraatrijärve Rahvuspargis, kõndisime nii suurtes roosiaedades, mida polnud avaruse poolest suutnud ette kujutadaagi. Marsruut oligi kauneimaid ja huvitavamaid paiku pidi. Me suplesime ookeanis, nautisime otsatut vetevälja, merest välja ulatuvaid kaljunukke. Käisime

dendraariumides ja botaanikaaedades. Põikasime California mammutipuude metsadesse.

Õhtul küpsetasime lõkkes ise leiba. Ameeriklasele on väga tähtis selle tunde uuesti esilemanamine, mis oli mandri koloniseerijatel lääne poole liikumisel. Meie ekskursiooni korraldajal (või giidil) oli kaasa varutud jahu, küpsetusanumad, kartulid, kapsad, sibulad, liha ja taimetoitlastele oma toit. Magustoiduks olid kaasas virsikud, aprikoosid, õunad, banaanid. Mida ehedam rännaku miljöö, seda parem.

Ekspursioon viis meid ka Põhja-Ameerika ühe suurima tegevvulkaani – Püha Helena mäe lähedale. Mäletan hästi, kui 18. mail 1980 meiegi televisioon näitas seda purset: ligi kuupkilomeeter peaaegu ideaalselt koonilise mäe tipust lendas taeva poole, põhjakülg jäi eriti inetuks (kuid vulkaani koonus on hakanud end juba taastama). St. Helena ümbruses inimesi peaaegu ei ela, mistõttu oli surmasaanuid vähe.

Oregoni osariik on väga suur puu- ja köögiviljakasvataja. Seetõttu oli teedel liikumas hiiglasuuri veoautosid, millel veel sama suur järelkäru – triiki täis küüslauku. Kui enne pole nii suurt küüslaugukoormat näinud, siis jääd ootamatusest järele vahtima küll.

Huvitav oli ka, kui Oregoni katsejaamas näidati mulle minu enda saadetud seemneist kasvatatud (veel pisikesi) sarapuid.

Mul oli heameel tundma õppida, missugune on ameeriklane. Elasin paar päeva ka professor Mehlenbacheri peres. Tal oli neli last, enamik teismelised. Ameerika ülikooliõppejõud ei tööta püsivalt ühes õppeasutuses eriti kaua. Juba reeglid näevad ette, et pead vahetama töökohta (muidu stagneerud). Uues kohas ostad omale uue eramu, kui vaja, siis kohendad seda oma soovide järgi. Minul on sellest kahju – tahaks luua midagi püsivat ja seda kogu aeg täiendada (võib ka põhjalikult ringi teha, kui raha rohkem on).

Aretustöö andis tulemusi

Ma olin Pollis töötanud üle 30 aasta, kui minu aretised said ametliku tunnustuse. Esialgu kanti nad uute sortide registreerimise avalduste raamatusse. Selleks tuli täita rahvusvahelised ankeedid, mille heakskiitmise järel suunati nad katsesse välismaal. (Alles katsete tulemuste põhjal tehtud

otsustega kirjutatakse välja lõplik sorditunnistus.) Seega tuli oodata veel välismaa katsete lõppemist, milleks kulus viis kuni seitse aastat.

Paljud (või mitmed) minu aretatud maguskirsipuud, õuna- ja pirnipuud olid leidnud heakskiidu juba enne ametlikku tunnustamist. Kuid ma ei hakka sellest üksikasjalikult rääkima, enne kui lõplik dokument pole käes. Sordiaretaja peab olema ülimalt kannatlik ja tegema tööd. Ikka edasi töötama.

Ma arvan, et ei tasu kirjutada sellest, mida aretaja teeb aastakümneid. Kogu oma elu. Ootame, kuni aeg kätte jõuab. Ma olin selle esimese etapi (avalduste registrisse kandmise) ajal „alles“ 74 aastat vana. Aga tuli veel oodata.

Euroopa puuviljanduslike uurimisasutuste ühendus

Niisugune ühendus oli teadlaste algatusel tööle hakanud, et kokku saaks kõige silmapaistvamad oma eriala inimesed. See oli midagi ajurünnaku taolist, kus eriti aktiivselt teadlased oma mõtteid arendasid ja arenguplaane koostasid, lootuses mõjutada tervislikku toitumist ja näidata üldsusele, mida oleks vaja puuviljanduse arenguks ette võtta. Sellesse seltskonda oli sattunud mõõdutunde kaotanud fanaatikud. Pärast õhtusööki organiseerisid nad veel kella 21 või 22ni kestvaid arutamisi.

Ühendusel ei olnud kindlat finantseerijat. Niipalju kui leiti toetajaid ja riik juurde andis, saadi kohale tulla. Vahepeal toimus mitmes riigis kulutuste kokku tõmbamist. Inglismaa erastas oma maailmakuulsa East Mallingi katsejaama – eraomanik aga ei leidnud raha ja Euroopa üks olulisemaid riike oli paar aastat esindamata.

Mind saadeti selle organisatsiooni koosolekutele järjekindlalt. Võiks öelda, et ühendus oli teovõimeline, kuna osavõtjaid oli parasjagu. Juhtivat osa näitasid prantslased, itaallased, sakslased, kataloonlased (Hispaaniast), ka üksikud eriti esiletõusvad (organiseerimisvõimelised) taanlased ja norrakad, aga ka tšehhid ja poolakad. Nende hulgas olin mina tagasihoidlike seas, kuid tähelepanelik.

Nii või teisiti, oli ühenduse tööst osavõtt mulle kasulik. Küll juhtus, mil novembri lõpupäevadel oli meie nõupidamine Belgias (Flandria poole peal), 5. detsembril pidin aga olema juba FAO puuviljanduskomisjoni koosolekul Küprosel. Hulk aastaid olin ma ühenduse liige, kuni südame-

haiguse ja südamesondeerimise tõttu aktiivsest rahvusvahelisest tööst kõrvale jäin.

Reisid Euroopas enne tervise halvenemist

Ülesande tõttu Põhja-Baltimaade ühises töörühmas olin ma sageli käinud Skandinaaviamaades. FAO Euroopa viljapuude töörühmaga olin käinud ka paljudes teistes riikides; kuid need lähetused olid puht tööalased. Ma tahtsin aga Euroopat näha ka turistina.

Pärast Austraalia reisi tehti mulle Eesti Entsüklopeediakirjastusest ettepanek tulla matkale nende reisibussiga. Organiseeris seda kirjastuse direktor, kes ütles, et kirjastustöötajad on ühed väiksemapalgalised ja seetõttu on sõit hästi odavalt korraldatud. Giid ja ööbimiste ning kõige muu korraldaja oli Forseliuse Seltsi president Madis Linnamägi. Näide elulust: Budapestis saime ööbimiseks mingi kooli ruumid, kus väiksemates tubades olid voodid (6 inimest toas), suurde tuppa pidi mahtuma 20 naist, kes magasid kokku lükatud laudade peal.

(Mind kutsuti sellepärast kaasa, et ma olin mitukümmend aastat entsüklopeedia üks autoreist olnud; juba selle kahe trüki puhul, samuti teadlaste ja aianduse biograafilisele leksikonile, ka Eesti põllumajanduse entsüklopeediale artikleid kirjutanud, kokku võibolla üle saja.)

Toit oli suuresti kodunt, Eestist, kaasa võetud.

Esimese reisiga sõitsime läbi üheteistkümnest riigist. Tõsi, neli neist (Soome, Rootsi, Leedu, Läti) võib välja arvata, kuna neis olulist peatust ei olnud. Head mälestused on Viinist, Budapestist, Bratislavast, Prahast ja Gdanskist. Eriti huvitav oli Gdansk.

Järgmisel aastal tutvusime Stockholmi ja selle ümbrusega, pearõhk oli aga Gotlandi saarel.

Kolmandal aastal tegi Entsüklopeediakirjastus reisi Soome, kus ööbisime mökides. Külastasime Retretti kunstimuuseumi, Savonlinna, nauhisime Kuusamo veeparki ja jõudsime põhjapolaarjooneni. Rovaniemis vaatasime, kuidas elavad jõuluvana. See oli pikk tee mööda Karjalat, sageli Vene piiri ääres, läbi hiigla laante. Tagasi tulime Oulu kaudu, põikasime Hailuoto saarele, läbisime Kokkola ja Vaasa, seejärel tulime Tampere kaudu Helsingisse.

Enam ei olnud minust üksinda rändajat. Virve jalad ei lasknud tal reisile minna. Hakkasime siis reisima koos vanema tütre Kristaga Germalo reisigruppidega. Juhtus, et peaaegu alati oli giidiks väga sümpaatne Heigo Sakk. Kreekas oli asjatundjana kaasas ka (peamiselt egiptoloogina tuntud) Sergei Stadnikov.

Niimoodi reisisime me kuus või seitse aastat. Koos varasemate reisidega (sotsialismimaadesse) ja ametisõitudega olen ma peaaegu kõigisse Euroopa riikidesse jõudnud, üsna paljudes olen olnud rohkem kui üks kord. Pole saanud Islandile, Iirimaa ja Albaaniasse. Ka mitmeks osaks lagunenu Jugoslaavia on enamasti nägemata. Sloveenias olen olnud. Horvaatia reis oli välja makstud (siis oleks põiganud ka Kosovosse ja Montenegrosse), kuid südamehaigus läks väga ägedaks ja minu asemel sõitis sinna Krista koos oma tütre Lindaga. Olen olnud ka kõikides Euroopa pisiriikides – Luksemburgis, Liechtensteinis, Andorras, Vatikanis, Monacos ja San Marinos; Andorras olen ka ööbinud.

Tänapäeval reisitakse niivõrd palju, et ei ole mul põhjust siin oma reisisälestusi lähemalt kirjeldada.

Reis Virvele – Capri saarele

Virve oli eluaeg rääkinud, et tema unistus on käia Capri saarel. Kuna haavandid jalasäärtel ei võimaldanud tal käia koos turismigruppidega, siis oli meie jaoks ootamatult korraldatud üks tšarterlend Napolis, mispuhul sõideti peamiselt Itaalias üüritud bussidega lähematesse kohtadesse. Mina jäin koju ja Virve sõitis koos Kristaga.

Nende grupp sõitis Vesuui tulemäe kraatri lähedale. Sealt ei olnud palju jalgsi kõndida, et näha kraatrit ka lähedalt.

Ükspäev sõideti 79. aastal (pärast Kristust) Vesuui tulepurske ajal tuha ja laava alla mattunud, praeguseks $\frac{3}{4}$ välja kaevatud, Pompeji linna varemetesse. See oli neile suur elamus. Muide, botaanika ajalugu uurides, mäletan, et kuulus Rooma teadlane Plinius Vanem (tema kirjutatus on säilinud 37 „Loodusloo“ raamatut) oli uudishimust läinud purskepiirkonnale liiga lähedale ja hukkus 24.08.79.

Virve ja Krista said ka Capri saarele. Kõrge veeseis ei võimaldanud neil paadiga siseneda sealsetesse koobastesse, mis on väga kuulsad. Küll said aga tutvuda saarega.

Virve üks meelisraamatuid, mida ta esmakordselt luges koolipõlves ja hiljem veel korduvalt, oli Axel Munthe San Mikkeli raamat. See Capriga seotud lugu oli temas püsivalt hoidnud huvi saare vastu.

Meil kõigil oli heameel, et unistus (mis olekski võinud selliseks jääda) sai tõelisuseks ja nad nägid ka San Michele villat, kus elas kuulsaks saanud Rootsi arst ja kirjanik Axel Munthe.

Krista ja Virve said ka teha Rooma ekskursiooni. Vatikani Peetri kirikus Virve ei otsustanud kohe ette võtta kuplialusel käigul ronimist, küll aga alustas sellega hilineenult. Kõik olid juba bussi juurde jõudnud, Virvet polnud aga kuskil. Krista läks Virvet otsima, kes lõpuks jõudis ka (vanas eas) selle tembuga lõpule.

Edu jätkub

Aastate möödudes said minu aretatud sordid laialdasemalt tuntuks. Maguskirsisorte Priima (uus nimi: 'Johan'), 'Meelika' ja 'Norri' kasvatati peale Eesti heameelega Lätis; samuti tunti nende vastu huvi Soomes. Meie aedadesse jõudis veel 'Karmel'. Pirnisordi 'Pepi' tõttu sai mu nimi Lätis laialdasemalt tuntuks. Eestis tõusis 'Pepi' kõige tähtsamaks pirnisordiks. Eestis ja Lätis laialdaselt kasvatatava magusa õunasordi 'Tiina' aretamisel olin minagi üks osaline, olgugi väike osaline.

Kuid juba sai Lätis armastatud koduaia õunasordiks minu 'Karamba', Eestis rajooniti kasvatamiseks 'Krista' ja 'Katre', või täpsemini öeldes – võeti nad meil kasvatamiseks soovitatavate sortide nimestikku. Hollandist sõitis Polli sealne puuviljandusteadlane Henk Kemp, selleks et vaadata üle, mis meil nende jaoks perspektiivset on; ta valis välja hulk sorte ja neid hakati Hollandis katsetama. Itaaliast (Lõuna-Tiroomist) tuli sealse katseasutuse asedirektor koos kaastöölisega ja valis siin samuti välja mitu minu sorti Itaalias katsetamiseks. Soomes on katses kümnekond sorti. Ka Valgevenes.

Minu tööandja – Eesti Maaülikool – autasustas mind 2004 teenete-medaliga. Akadeemiline Põllumajandusselts valis mind 2005 auliikmeks (2007 andis ka elutööpreemia).

Kui kord on midagi liikuma hakanud, siis see muutub mõnikord laviiniks. Eesti Vabariigi President autasustas mind 2006. aasta veebruaris Valgetähe IV klassi ordeniga. Autasustamine toimus Kadrioru lossi saalis. Huvitav seltskond oli, näiteks Kauksi Ülle, Gerd Kanter, keeleteadlane

Reet Kasik, meie rektor Mait Klaassen, endine rektor Nikolai Koslov, kunstikoguja Enn Kunila, kunstnik Valli Lember-Bogatkina, kunstiteadlane Anu Liivak, näitlejad Rudolf Allabert, Lembit Ulfsak, Ain Lutsepp, Marje Metsur, Riigikogu liige Marko Mihkelson, Peet Pullisaar (Eesti aukonsul Argentinas, kellega kohtusin seal kümme aastat tagasi), kinomees Ilmar Raag, kirjanik Silvia Rannamaa, tõlkija Valda Raud, akadeemikud Udo Margna, Valdur Saks, Arved Sarap, Jaak Aaviksoo (II klass); Paul-Eerik Rummo, Hando Runnel (mõlemad II kl), akad. Richard Villems (II kl), Lagle Parek, Enn Tarto (mõlemad II kl). I klassi said Andres Tarand ja Toomas Luman, III klassi ordeni said akadeemikud Mihhail Bronštein, Ilmar Koppel, Arno Kõõrna, Tšeslav Luštšik, Karl Rebane, kunstnik Evald Okas. IV klassi ordeni said ka Peeter Saul ja Mati Talvik.

Olen kirjutanud populaarteaduslikke töid

Kõikidel aastatel olin ma kirjutanud palju populaarteaduslikke artikleid või soovitusi, kuidas aedu rajada ja milliseid sorte istutada, ma olen käinud loenguid pidamas mitmel pool Eestimaal, eriti meeldis kohtuda aiapidajatega Saaremaal.

Räpina aianduskooli õpetaja Jaan Kivistik tegi mulle ettepaneku kirjutada koos puuviljanduse õpiku. Selle pealkirjaks sai „Pomoloogia. Puuviljandus II” (ilmus 2005). Jaanil oli mõte, et samalaadne raamat võiks saada teinegi raamat „Puuviljad ja marjad Eestis“, mille kaanele lasi Jaan panna minu nime. Minu seisukohta, et põhitegija on Jaan Kivistik, ta ei arvestanud, mistõttu on Kalju Kase nimi seal teenimatult tähtsamal kohal.

Jaan Kivistik on hoolt kandnud, et raamatupoes oleks pidevalt müügil kohalikele oludele vastav puuviljanduse raamat. 2010. aastal organiseeris ta mitme autori osavõtul uuendatud väljaande „Puuviljad ja marjad Eestis. Pomoloogia“ (kaanel on aastaarv 2010, millest täiendatud trükis loobuti). Mahu poolest on selles minu osa teisel kohal. Müügiedu oli hea. Juba 2012 trükiti teine täiendatud väljaanne. Mul on kahju (sellest rääkisin Jaaniga korduvalt), et Jaan ei lasknud oma nime trükkida tiitellehele. See, et tema on raamatu koostaja, esineb tiitellehe tagaküljel väga väikeses kirjas. Tegelikult on Jaan Kivistik suurema osa teksti, kõikide tabelite ja peaaegu kõikide fotode autor. (2014 ilmus sellest uuendatud trükk.)

Kirjastus tegi mulle ettepaneku kirjutada raamat „Maailma puuviljad“. Tegelikult oli suur osa juba valmis kirjutatud. Puudu olid aga fotod ja paljud eestikeelsed nimed. Minu hea sõber botaanik Taimi Paal lubas teha fotod; ta on eksootilistes maades palju rännanud ja pilte tal juba oli. Pealegi seisis neil ees väikese rühmaga Borneo saare matk. Pärast seda sai käsikiri oma õige vormi ja trükiti aastal 2007.

Kui Eesti Maaülikool kuulutas välja teaduse populariseerimise võistluse, siis võtsin minagi sellest osa. Sain eelmise rektori Olev Saveli järel teise koha ja päris arvestatava auhinnaraha. Savelil oli väga palju esinemisi, millega mina ei suutnud võistelda.

Südamehaigus ägenes

2006. aasta suvel muutusid valud südames järeleandmatuks. Mind pandi Viljandi haiglasse. Seal käisid mind vaatamas ülemused, mitmed kaastöötajad, lapsed ja lapselapsed. Olin voodis pikali, ka söin voodis.

Raviarst Ester Keba leppis Tartu haiglaga kokku, et pärgarterite laiendamine võetakse ette juuni lõpul. Kui arst mind koju saatis, siis ütles ta, et ainuke eesmärk on püsida elus need kolm nädalat, mis selle ajani tuleb oodata.

Kodus olin jälle voodis pikali. Ma olin alustanud oma kõige tähtsama raamatu kirjutamist (nii ma arvasin) „Puuviljandus Eestis. Sordid ja aretad“. Püüdsin seda pikali olles jätkata. Mõtlesin, et kui ma ei peaks saama seda lõpetada, siis ehk keegi teine seda teeb. Nii ma sättisingi, et mu järglasel oleks selge, kuidas valmis kirjutatud leheküljed omavahel klapivad.

Tegelikult oleks see olnud vist üsna vähe tõenäoline, et leidub keegi sama võimekas, kel oleks tahtmine teise pooleliolevat jätkata.

Tartus tegi südame pärgarterite sondeerimist dr Mehis Mikk. Lebad operatsioonilaul; nii arstile kui ka patsiendile on ekraanil näha, kuidas pärgarterite olukord on ja kuidas sond veresoontes liigub. Arst räägib oma abilise ja vahetevahel ka minuga. Side patsiendiga peab olema.

Diagnoosiks oli arst kirjutanud „kolmesoonehaigus“. Sellest ma järeldasin, et pärgartereid peaks olema kolm. Võtab ja vaatab esimest soont ekraanil ning ütleb: „See on omadega läbi. Sellega pole midagi teha.“ Näen minagi ekraanil, et see soon on nagu jõgi kõrbes, mida on näha ainult pooleni, siis ta kaob kuhugi liiva. Olen operatsioonilaul ja mõtlen: „Siin

ma laman. Mis nüüd siis saab?“ Õnneks olen rohtudega tehtud üsna ükskõikseks.

Siis võtab arst ette teise soone. Sellel on kolm väga kitsast kohta. Tehnik, kes kõrvaltoas rõhkusid juhib, saab korralduse (vist) 12 atmosfääri. Mõtlen, kuidas veresoone seinad sellele survele vastu panevad? Seinariitlil on karbid merallvõrkudega, millega laiendatud kohad ära toestatakse. Sel momendil on arst minu poole seljaga ja vaatab parajat suurust. Ütleb (ma ei saa aru, kas mõtliskleb iseendaga rääkides, või ütleb seda abilisele): „Seda suurust ei ole. Võtame 6 millimeetrise“ (kui ma õieti tähele panin, aga see on sondeerimise protokollis niikuinii kirjas). Kõik kolm kitsast kohta said laiaks aetud ja toestused paika pandud. Atmosfäärid ja kõik on kirjas 4-leheküljelisel protokollis, koos röntgenpiltidega, mis mulle kaasa anti. Kuna ma sattusin poolaasta viimasel päevale, siis võibolla olid mõned toetusvõrgu suurused juba otsa saanud ja uue poolaasta varud polnud veel saabunud.

Kokkuvõttes oli südame pärgarterite sondeerimine päris kergesti üleelatav. Arst ütles, et kui peaks uuesti vaja olema seda teha, võib kasvõi homme jälle tulla.

Raviarst kirjutas rohud. Nüüd olen juba viis aastat järjest iga päev võtnud 7 erinevat rohtu (vahepeal oli 6); arst ütles: „Kuni elu lõpuni“.

Olen teinud kõik arsti käsu järgi. Süda ei ole valutanud. Kuid rütmist on läinud välja küll. Teisel korral viivitasin kiirabiga haiglasse minekuga. Siis ütles kiirabihaigla arst: „Meil on keelatud südant rütmi panna, kui nii kaua on see juba olnud. Lähete koju ja kui iseenesest korda läheb, siis läheb, või elate lonkava rütmiga kuni surmani.“ Kodus läks siiski rütmi. Muidugi, ekstrasüstolid on sagedased, aga olen niimoodi elanud juba noorest east saadik. Jah: süda läks ikkagi lõplikult rütmist välja.

Pikk tee elutööauhinnani

2006. aastal esitas Eesti Maaülikool mind Eesti Vabariigi teadus- ja arendustegevuse elutööpreemia kandidaadiks. Seda preemiat anti kahele, kuid kandidaate oli viis. Riigi teaduspreemiate komisjon valis sel aastal meditsiinidoktori Lembit Allikmetsa ja akadeemiku Mihkel Veiderma.

Põllumajandusteadus oli tol ajal tõrjutud seisundis – eelmisel (2005) aastal ei esitatud põllumajanduse valdkonnas ühtki kandidaati.

2007. aasta elutööpreemia kandidaate oli koguni kaheksa, sealhulgas esitati jällegi ka mind. Preemia said matemaatik Ülo Kaasik ja etnoloog Ants Viires. Ilmajääjate hulgas olid näiteks akadeemik Anto Raukas, aga ka meie Nõmme kooli „poiss“ akadeemik Valdek Kulbach (kes sai selle preemia ikkagi kätte – 2008).

Kandidaatide esitajad olid väga järjekindlad. Ka 2008. aastal arvasid nad, et ma olen põllumajanduse valdkonnas kõige väarikam. Komisjon valis aga (peale eespool märgitud V. Kulbachi) lastearsti-geneetiku Tiina Talviku.

2009. aastal esitati mind „elutööpreemia“ kandidaadiks neljandat aastat järjest. Küllap komisjon märkas, et peab midagi olema, kui ühte ja sama meest nii valisat parimate hulka esitatakse. Seal olid vist juba tekkinud minu kindlad poolehoidjad, mistõttu 2009. aasta otsus oli määrata teadus- ja arendustegevuse elutööpreemiad geoloogist akadeemikule Dimitri Kaljole ja puuviljandusteadlasele Kalju Kasele.

Preemia andis kätte peaminister Andrus Ansip Eesti Teaduste Akadeemia valitsuse hoones Toompeal Kohtu 6. Samas anti kätte ka teadus- ja arendustegevuse nn. aastapreemiad ja kultuuripreemiad. Minu kõrval istus näiteks näitleja Aarne Üksküla (üks kultuuripreemia saajatest).

Minuga kaasas olid poeg Alar ja tütar Krista.

Siinkohal tahan ma lühidalt selgitada auhindu. Kõige tähtsam preemia on teadusliku avastuse või väljapaistva arendustöö eest antav tasu. Neid aga enamik aastatel pole esitatud (pole vastavat olemas olnud). Ma tean ainult kahte: 2006. aastal said keemilise ja bioloogilise füüsika instituudi teadurid Ago Samoson, Tiit Tuherm, Jaan Past, Andres Reinhold ja Tiit Anupõld niisuguse preemia töö eest: „Ülikiire rotatsiooni tehnika arendamine“. Ja 2007. aastal – astronoomid Jaan Einasto, (tema tütar) Maret Einasto, Enn Saar ja Erik Tago tööde eest „Tumeaine avastamine galaktikate ümbruses ning universumi-kärgstruktuur“.

Avastuste järgi on tähtsamad alusteadused, siis rakendusteadused ja seejärel arendustegevus. Nii on seisukohad kujunenud. Tegelikult on kõik omavahel läbi põimunud, nii et neid käsitletaksegi üheskoos. Arendustegevuse kohta küll öeldakse, et see ei loo uusi teadmisi, vaid arendab praktilisi töid juba avastatud teadmisi kasutades.

Mina ei söanda sageli kasutada enda kohta sõna – teadlane. Ma olen küll palju uusi teadmisi tootnud, kuid ei kuulu silmapaistvate teadlaste hulka. Ma olen arendaja, teadur, kes on loonud palju uusi sorte, mis nähtavasti on niivõrd silmapaistvad (=head), et neist peetakse lugu nii Eestis, kui ka kaugemal. Teadmistel põhineva eduka arendajana, täpsemalt öeldes sordiaretajana, hinnatigi mu tegevust suure auhinna vääriliseks. Eesti ajaloos oli see esimene kord, kui preemia anti ühele sordiaretajale.

Võib ka võrrelda preemiaid. (Jätan avastuse kõrvale.) Pikaajalise tulemusliku teadus- ja arendustöö ehk „elutööpreemia“ suurus on (2012. aastal) 40 000 eurot (siis oli 600 000 krooni), viimase nelja aasta töö eest 20 000 eurot (siis oli 300 000 krooni).

Samal ajal kultuuripreemia pikaajalise loomingu tegevuse eest on 64 000 eurot, mis ligikaudu on 1 miljon krooni. Kultuuri hinnatakse palju kõrgemalt kui teadust. Kultuuri alal antakse kolm „elutööpreemiat“.

Järgnevalt esitan lühikese põike ajalukku.

Kohtunud viie presidendiga

Esimene Eesti Vabariigi presidendiga kohtumine toimus 1939. aasta sügisel. Algas minu kolmas õppeaasta. Olin koos teiste üles rivistatud õpilastega Eesti Punase Risti Seltsi Konstantin Pätsi nimelise Kose-Lükati Vabaõhukooli õuel sini-must-valge lipu heiskamisel. Kohal oli ka president ise, kes kooliaasta alguse puhul mõne ilusa lause ütles („kõnet pidas“), mõnel õpilasel kätt surus ja pisematel pead paitas. President oli kooli rajamise algataja või midagi sellesarnast. Kool oli tehtud tema Kloostrimetsa talu kõrvale (krundipiirid läksid vastamisi) ja avati eelmisel aastal. Seega oli kool veel väga noor, kuid esimene sissetöötamise aasta siiski läbitud.

1949. aastal olin Kadrioru lossis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe parimate keskkoolilõpetajate vastuvõtul, mis oli väga pidulik ja kus oli kaetud söögilaud. Jätan selle kõrvale.

Järgmine kord oli tegemist president Lennart Meriga, kellega me olime ühes koolis käinud (mina aasta tagapool), omamoodi semud ja kelle presidendiks olemise ajal mitu korda kätt surusime. Meri lubas paaril korral, et tuleb Polli aiandusasutust vaatama, kuid selleni ei jõudnud. Kui Nõmme kool (mis meie ajal oli Tallinna 10. Keskkool) kahel korral Linnahallis oma

ümmargusi juubeleid pidas, oli kõige tähtsam kõneleja – president Lennart Meri.

Kolmas president, kes minu kätt on surunud, oli Arnold Rüütel – jällegi Kadrioru lossis, kui ta 2006. aastal andis mulle kätte Valgetähe IV klassi ordeni. Rüütliga olen käitlenud veel mitmel korral.

Neljas president oli Toomas Hendrik Ilves, kui ta 2009. aastal mind Eesti Vabariigi aastapäeva vastuvõtule kutsus, seoses teadus- ja arendustegevuse elutööpreemia saamisega. Minu saatjaks oli tütar Krista. 2010. aastal tegi president Ilves tutvumisvisiidi Polli. Olin juba esimest aastat pensionil, kuid mind toodi kohale. Tutvustasin talle aias ja vestluslauas oma aretatud õunasorte, kinkisin talle oma 2010. aastal ilmunud raamatu (see fikseeriti fotol, mille presidendi kantselei mulle postiga saatis) ja oma õunasordi „Els“ istiku. Foto on presidendi allkirjaga.

Viies president, kes mulle (2017 ja 2018) kutse saatis, oli Kersti Kaljulaid. Eesti Vabariigi 100. sünnipäeva puhuks oli Eesti Kirjandusmuuseum koos kirjastusega Tänapäev andnud välja 2-köitelise raamatu „Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood“. Tartu esitlusel 26.02.2018 esitasin autoripoolse ettekande, president oli kirjutanud raamatule saatesõna ja rääkis südamliku sõnavõtu. Meid pandi peaaegu kõrvuti istuma. Kaljulaidil oli teinegi ülesanne – anda kätte rahvaluule parimale kogujale „presidendiauhind“.

Presidendi vastuvõtul Jõhvis 2009

Lähemalt käsitledes ütlen, et niisugust kutset, kus on öeldud, mis selga panna ja ordineid mitte unustada, ei olnud ma enne saanud. Ilus must ülikond (olin selle ostnud viis aastat tagasi) oli mul olemas, kingad olid ka aasta jagu sisse kantud. Aga päevasärk oli nõrga triibuga ja lips polnud päris ühevärviline.

Virve tervis ei olnud päris korras (vähem kui kahe kuu pärast ta suri). Seepärast tuli mulle kaaslaseks vanem tütar Krista. Ta vaatas mu üle ja ütles, et päevasärk peab olema täiesti valge ja lips ühte värvi. Tõi siis oma vanema poja lumivalge särgi ja sobiva lipsu. Valgetähe orden sai kenasti rinda. Ise ta vaatas ka, mis kodus sobivat on. Kingad laenas ta vennanaiselt. Kristal on sünnipäraselt väga hea vaist maitsekalt riietuda, mistõttu ma olin mureta.

Ainukene kulu, mis meil tuli teha: ma leppisin Krista noorema poja Siimuga kokku, et tema viib meid Jõhvi; bensiinikulu maksin ma välja.

Tutvumine Jõhvi kontserdimajaga oli huvitav ja tõenäoliselt jääb see viimaseks.

Meie istekohad olid neljandas reas vasakus tiivas. Kontserdikava esimene pool oli vägagi kena. Siis algasid aga pööraselt mürtsuvad muusikapalad, mille tugevus oli keeratud viimase peale. Surusin sõrmed kõrvadesse (huvitav, kuidas see minu taga istujaile välja paistis?), kuid see kõmises läbi peakolu. Mõtlesin, kas mingit tervisekaitseseadust polegi olemas, mis kuulajate sandistamist ära keelaks.

Igatahes, ei lähe ma enam kunagi Eesti Vabariigi Presidendi aastapäeva peo kontserdile.

Kätlemine ja sellele järgnenud suupisted, vestlused tuttavatega ja lõpuks tants (sain sellega isegi hakkama) olid toredad ja söögid maitsvad.

Elutööpreemia oli haruldane sündmus nii Polli aiandusuuringute keskusele kui ka Eesti Maaülikoolile. See oli väga suur tunnustus mõlemale.

Tööl ja kodus

Olin juba hulk aastaid poole töökohaga. Jalad liikusid halvasti radikulo-paattia tõttu. Mind viidi Polli autoga tööle ja toodi koju tagasi. Ka kaugeimatesse katseadadesse sõidutati mind autoga. Muidu edenes mu töö hästi.

Arutasime Virvega, et ega me kaua enam suuda Pollis oma majas elada. Meil oli plaan minna elama Meeli juurde. Nüüd, mil ma enam reisida ei saanud, andsin palga tema maja ehitamiseks. 2005. aastal muretsetud majas oli Meelil ainult köök valmis ehitatud ja katuse all pööningul oli suvetuba. Pliit oli ainuke küttekolle. Talved olid külmad, elektriradiaatorid pidid elamise kuidagi sooja hoidma. Alumistel tubadel polnud põrandaid all (oli ainult muld), seinad olid paljad kiviplokid, lagesid polnud. Pööningul oli ainult katus.

Meeli püüdis ehitada ja kahe aasta pärast sai köögi kõrvale toa valmis: põranda alla, korralikud aknad ette, kamin sisse. (Tegelikult kamin end ei õigustanud.) Ajutise praoga välisukse asemele pani sellise, kust tuul läbi ei tuhisenu.

Kui ma preemia kätte sain, siis plaanisime, et ehitame meie jaoks Meeli maja suuremaks – kaks tuba juurde. Juba sai projekt tehtud. Maksin Meeli senised võlad ära. Krista sai sada tuhat krooni ja pani oma majale uue plekk-katuse peale. Ülejäänust ehitas Meeli juurdetuleva majapoolse seinad ja katuse valmis. Sisemise osa jaoks aga raha enam ei jätkunud. Ka küttesüsteem jäi tegemata.

Liiga palju raamatuid

Pollis elamise viimaseil aastail sai selgeks, et meil on liiga palju raamatuid. Ka Meeli ütles meile kindlal toonil, et neid pole tema majas kuhugi panna. Plaanis oli küll, et üks tuleb raamatute tuba.

Püüdsin arvestada, kui palju mul raamatuid on. Seda oli väga raske teha, sest palju oli õhukeisi raamatuid – olin aastakümneid tellinud „Loomingu Raamatukogu“, ka „Küsimusi ja vastuseid“ (viimasest säilitasin vähe). Viimati tellisin ka Loomingut ja Vikerkaart. Oma eriala puudutavat oli väga palju – Eesti Loodust (taasilmumise algusest peale, alates 1958), Horisonti (jällegi kõiki numbreid), Sotsialistlikku Põllumajandust ja selle järglasi – Maakodu, Maamajandus, Aiakiri jne. Sain kuskil 4000 raamatu ringis (ajakirju arvestamata). Töökabinetis oli veel 2000 erialaraamatut, peamiselt saksa-, vene- ja inglisekeelsed, aga oli ka soome-, läti-, tšehhi-, leedu- ja teisteski keeltes.

Hakkasin raamatuid antikvariaati viima. Oli vaikne kokkulepe, et viin, mis ma tahan ja mingit raha ma oma raamatute eest ei saa. Erialaraamatuid andsin kolleegidele ja vast tuhatkond jätsin lihtsalt oma töökohta – saab siis nendest, mis saab. Niisama, head lugemismaterjali (seiklusjutte maalt ja merelt, maailma ja mõnda, muud ilukirjandust) viisin tuttavatele. Vähendasin raamatuvaramut süstemaatiliselt ja mitme aasta jooksul. Ikka on veel palju järel. Käsiraamatuid ei raatsinud ära anda, paljud erialaraamatud on omale vajalikud – teen veel tööd ja kirjutatan artikleid.

Virve oli kogu elu suur ilukirjanduse lugeja; kuigi vanemas eas ei suutnud ta enam nii palju lugeda, kui noorena. Ta laenas väärt raamatuid tuttavate käest juurde. Tema täditütrel Eve Kukel olid tellitud suured sarjad head ilukirjandust. Nõukogude ajal oli nõudmine raamatute järgi väga suur ja välja oli kujunenud laialdane tellimisvõrk: poest oli raske häid raamatuid saada; need osteti kohe ära.

Raamatud, mis mulle on läinud hinge

Ka mina lugesin päris palju ilukirjandust. Koolipõlves oli mul märkmik, kuhu ma kirjutasin iga loetud raamatu kohta oma arvamuse.

Siiski – erialakirjandusele kulus mul rohkesti aega ja õhtuti kirjutasin artikleid ja puuviljanduse raamatuid. Palju aega läks ajakirjade peale. 1980ndate teisel poolel ja 1990ndatel uurisin palju, mida kirjutatakse Vikerkaares ja Loomingus. Ma lugesin ka põhjalikult ajalehti. Sirp (ja Vasar) oli mul tellitud 1955. aastast alates (lugenud olin teda aga juba kümme aastat enne seda) ja seda uurisin ma hoolega. Muide, Sirp on mul, ilma vaheaegadeta, tellitud ikka veel.

Ilukirjandusraamatute arvu ei oska ma kuidagi kokku arvata. Tähtis on aga see, mis on igaveseks südamesse jäänud.

Olgu alustatud Eesti kirjanikega. Anton Hansen Tammsaare on nii sügava jälje jätnud, et teda nimetan esimesena. Mitte ainult “Tõde ja Õigus”, vaid paljud tema teosed. Noorena olin ma väga mõjutatud Friedebert Tuglasest. Oskar Lutsult oli ootamatult palju huvitavaid raamatuid, “Kevadest” rääkimata. August Mälk sööbis hinge eriti raamatuga “Hea sadam”. Siis ilumusid Aadu Hindi romaanid, mida nüüd olen uuesti lugenud. Ka Juhan Smuuli võin ikka ja jälle uuesti lugeda tema imelise huumori pärast. Üheks lemmik-kirjanikuks on saanud Jaan Kross.

Ma olen palju lugenud esimese Eesti-aja kirjanikke ja neid, kes nõukogude ajal kirjutanud. Hoidun üksikasjadest. Vähesed on hinge jäänud (näiteks Viivi Luik, “Seitsmes rahukevad”). Kahju, et ma olen vähe lugenud Mats Traati. Mitmed on mind eemale peletanud – Kaur Kender, Peeter Sauter jt. – mistõttu pole viimase aja kirjandust suurt lugenud.

Kooliajal loetust on sügavalt meeles Lev Tolstoi “Sõda ja rahu” kõik osad. Ma uurisin hoolega järgi prantsuskeelsete lõikude (koguni tervete lehekülgede) eestikeelsed joonealused tõlked. Enneolematult õudne, kuid kaasakiskuv oli Fjodor Dostojevski “Kuritöö ja karistus”. Venjamin Kaverini “Kaks kaptenit” tuleb aeg-ajalt meelde. Tänapäeval põlatud kirjaniku Ilja Ehrenburgi “Pariisi langemine” oli mulle omal ajal põnev lugemine. Vanas eas mõjus mulle erakordselt tugevasti Boris Pasternaki “Doktor Živago” (vast eriti inglaste tehtud filmi tõttu), mille kirjanik oli 1957. aastal avaldanud Itaalias. Selle eest määrati talle järgmisel aastal Nobeli preemia. Mäletan Nõukogude Liidus tema vastu alustatud vaenukampaaniat,

NSVL Kirjanike Liidust väljaheitmist ja survet, mistõttu B. Pasternak loobus Nobeli preemiast. “Doktor Živago” inglise (mitte sellest hiljem tehtud ameerika) film vapustas mind niivõrd tugevasti, et ma ei söendaks seda enam uuesti vaadata.

Püsiva mõjuga on Victor Hugo “Jumalaema kirik Pariisis”. Balzacilt olen korduvalt lugenud tema lühemaid raamatuid “Gobseck” ja “Isa Goriot”. Noorpõlves loetud Zola “Sõekaevurid” ja “Häving” on hinge jätnud sügava jälje. Samuti nagu Knut Hamsuni “Maa õnnistus”. Ka teine Norra kirjanik Bjørnstjerne Bjørnson on meeles püsinud. Olgu siis lisatud veel Hendrik Ibsen, kelle näidendeid olen korduvalt vaadanud.

Ernest Hemingway raamatuid olen mitmeid lugenud. Eriliselt on meeles “Kellele lüüakse hingekeha”. Lion Feuchtwanger oli Virve üks lemmikkirjanikke. Tema poolt koju toodud raamatutest lugesin ma “Juut Süssi” ja “Juudi sõda”. Üllatavalt mõjuvõimas oli Brasiilia kirjaniku Jorge Amado “Gabriela”.

Suure huviga olen ma lugenud Romain Rollandi “Jean-Christophe” ja tema kirjutatud suurmeeste elulugusid.

Eriliselt olen kaasa elanud John Galsworthy “Forsytide saagale”, seda korduvalt lugenud (ka inglise keeles, kuid pooleli jätnud) ja teleseeriaid vaadanud. Kõige esimene, mida ma Galsworthy’lt lugesin, oli “Üle piiri”.

Ka Aleksei Tolstoid olen huviga lugenud. Kõige mõjuvam on olnud triloogia “Kannatuste rada”. Tema “Peeter Esimese” vastu suurt poolehoidu ei tekkinud.

Kaunil Eestimaal

Ma olen siinses eluloos vähe kirjutanud oma matkadest Eestis. Tegelikult olen ma palju kõndinud paljudes Eesti paikades jalgsi mitukümmend kilomeetrit päevas, selleks et kodumaa loodusest rõõmu tunda või asja pärast – uurida, kuidas viljapuud meie kliimas vastu peavad. Üldiselt olen jõudnud igale poole, kuid paljud paigad (üksikobjektid) on jäänud ka nägemata.

Sageli olen käinud koos Virvega, laste ja lastelastega. Iga-aastane matk on olnud loodussõprade kokkutulek, mida on korraldanud 1966. aastal loodud Eesti Loodussõprade Selts. Kokkutulekute peakorraldaja oli Jaan Eilart (tegevesimees). Kavalal kombel oli ametlikuks esimeheks pandud Eesti NSV valitsuse liige – esimesed 15 aastat Edgar Tõnurist, seejärel

(aastani 1988) Arnold Rüütel. Seega südamest eestimeelsete meeste ettevõtmine, mis oli omamoodi üldlaulupeo laadne. Esimehed pidasid üldise ettekande, seejärel sõideti ja tutvuti iga kord ise marsruutidel kaunite või kultuurilooliselt tähtsate paikadega. Öö veedeti valmis seatud kohtades õhtul lõkke ääres ettekandeid kuulates ja seejärel telgis välja puhates. Aurav supp ja värsked piim taastasid päeva väsimuse. Õhtusöögi korraldas majand (kolhoos või sovhoos), mille maadele me päeva lõpul jõudsime. Järgmisel päeval jätkus uute paikadega tutvumine. Loodussõprade kokkutulekud olid nii populaarsed, et busside ja sõiduautode rodu ulatus kilomeetrite pikkuseks. Karksi, Abja ja Halliste rahvas oli koondunud August Kitzbergi looduskaitseeltsi osakonda ja oli väljas oma bussiga. Mõnikord olime me Evald Pärteli (Polli asedirektor, igapäevaelus vanemteadur) sõiduautos.

Loodussõprade kokkutulekul kohtasime paljusid oma endisi töökaaslasi, koolivendi ja -õdesid ja ülikoolisõpru. Paljud olid sama järjekindlad loodussõbrad nagu meiegi.

Direktorid

Minu Pollis töötamise ajal oli kõige kauaaegsem direktor minu EPA kursusevend Edgar Haak. Mõnel puhul olen ma temast eespool kirjutanud. Ta oli selles ametis väga pikka aega – 26 aastat. Edgar suutis palju. Ta oli üheaegselt Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi puuviljanduse osakonna juhataja ja Polli katsebaasi (Viljandi rajooni näidismajandi), mis sisuliselt oli sovhoos, direktor. Enamik ajast kuulusid need ametid eri ministriruumide alluvusse. Nii oli ta kahe isanda teener. Ühtelugu oli ta Tallinna sõidus – edasi-tagasi 400 km. Ta sai edukalt hakkama mõlema ametiga. Viljandi rajoonis oli Polli majand sageli parim ja direktori kabinetis oli palju aukirju. Kolmandaks: Edgar töötas ka vanemteadurina. Laborandi abiga tegi ta kogu selle pika aja jooksul õunapuude agrotehnika täismõdulisi katseid, mille eest ta ei saanud mitte mingisugust lisapalka. Seega võib öelda, et ta oli väga võimekas juht. Tal tekkisid loomulikult ka mõned eriti teravad konfliktid. Jätan nime ütleмата, aga üks vanemteadur ütles talle: “Ma veel teen, et sa (kunagi) minu ees põlvili roomad!”

Tegelikult püüdis Edgar olla õiglane, aga konfliktiolukorras kujunes suhtlemine mõnikord juhitamatuks.

E. Haagi järgi olid mõned juhid ametis lühemat aega. Ma ei hakka neid siin lähemalt käsitlema.

2003 valiti juhatajaks noor daam Ave Kikas, kes oli lapsest saati üles kasvanud Pollis, siit ka koolis käinud ja Pollis tööd alustanud. Teine kandidaat oli Viiratsi valla volikogu esimees, kes elas umbes 50 km kaugel ega kavatsenudki Polli asuda. Tema arvates oli normaalne, et ta vahetevahel tuleb Polli, on seal mõned tunnid ja teeb korraldusi. Põllumajandusministeerium tahtis just seda meest direktoriks saada. Ministeeriumist helistati (ja käidi Polliski), et valimiskogu (nõukogu) liikmeid mõjutada nende kandidaadi poolt hääletama. Valimistulemusel sai direktoriks ikkagi Polli päritoluga Ave.

Ega Avel algul kerge olnud. Tema lapsed elasid ja õppisid Tartus siis veel põhikoolis. Nii tuli tal suurem osa päevi ette võtta Tartu – Polli sõit (100 km) ja tagasi. Mõni nädalapäev oli Tartus Maaülikoolis asjaajamine või ülikoolinõukogu. Ka sõidud Tallinna ministeeriumidesse olid sagedased. Aastatega lapsed kasvasid ja muutusid iseseisvamaks ega vajanud enam järelevaatamist. Poeg jõudis aastal 2012 ülikoolis juba bakalaureastmeni. Tütar aga samal aastal keskkoolilõpetamiseni.

Ave vanematel on Pollis korter ja elamine lähedal Hallistes. Ema Asta Libek on vanemteadurina saanud Polli teadlaskollektiivi raudvaraks. Ta püüab igati teha, et Avel oleks vähegi kergem bürokraatlikku asjaajamist (Maaülikooli ja ministeeriumi aruandeid) korraldada.

Ave töövoime on olnud imekspandav. Tema eriline sarm on võimaldanud teoks teha paljud projektid ja praktilised ettevõtmised, mis arvatavasti oleksidki jäänud tegemata või kaua veninud. Raske on leida nii abivalmis ja kaasa tundvat ülemust nagu Ave.

Ave üllatas veel sellega, et ta sünnitas 43-aastaselt (18. juunil 2012) teise poja, kui esimesed lapsed olid juba täiskasvanud ja esimesel pojalt pruutki olemas.

Tuntuks tegemine

Ma olin kogu pika tööaja hoidunud, et mind televiisorisse ei pandaks. See läks ka korda: ekraanil ütles alati keegi teine mõne lause või selgitas mõnd viljapuude kasvatamise kunsti.

Siis aga öeldi mulle kindlalt, et Pollist tehakse film ja mina pean olema seal üks tegelane. Filmi produtsent või peategija oli Anne Lill. Minu osa oli seal päris suur. Pärast näidati filmi teleris mitu korda. Oli piinlik vaadata, kuidas üks vana mees tatsab ühe õunapuu juurest teise juurde ja seletab seal midagi, mis pole teab mis huvitav.

Teinekord filmis mind Tartu telestuudio Aivi Parijõgi juhtimisel. Meeskond oli sümpaatne, aga ega ma end hästi tundnud.

Siis tehti must saade ühes sarjas, mille pealkiri oli “Leivalugu” või midagi niisugust.

Minu koju tuldi ka ajakirjade toimetusest, et mind intervjuuerida Eesti Looduse toimetusse läksin ma ise kohale – niisugune kokkulepe tundus olevat tookord sobivam.

Läti aianduse ajakirja Darzs un Drava kauaaegne peatoimetaja sõitis ühel päeval mu koju koos naisega. Tegi must loo ja tuletas meelde, et ma neid ära ei unustaks – varem olin sagedasti naabrite ajakirjale artikleid kirjutanud .

Mitmel korral käisid minu juures kodus kohaliku maakonaalehe (Sakala) ajakirjanikud. Ega nende eest ei pääse kuhugi, kui nad midagi ette on võtnud. Külaskäis meil Helgi Kaldma Sakalast, kellega olime koos 2006. aastal Eesti Vabariigi Presidendi käest saanud Valgetähe ordeni. (Praeguseks on Helgi Kaldma juba surnud.)

Aasta armuaega

2008. aasta ilusal päikeselisel maipühal rohisin roosipeenart. Virve torkis murust võililli välja. Järsku vaatan, et tema tervisega on midagi korrast ära. Talutasin ta tuppä ja panin diivanile pikali. Rääkisime natuke, kuid vestlus ei tahtnud eriti areneda.

Äkki märkan, et Virvel jääb hing kinni ja pea teeb arusaamatuid liigutusi. Kõik oli ootamatu ja mul polnud varasemaid kogemusi. Mõtlesin, et niimoodi saabub surm. Järgnes väga tugev heledahäälne ühtlase tugevusega pikk karje. Seejärel Virve enam ei hinganud. Mõtlesin: see ongi lõpp. Mõne aja pärast nägin, et Virve hakkab tasakesi hingama.

Haigla intensiivravivis oli Virve paar päeva teadvuseta. Need päevad jäidki ta elust kustunuks.

Neuroloog dr Brin Viljandi haiglas ütles mulle pärast, et tromb läks aju veresoontest läbi. Teadvus tuli tagasi, mälu taastus pikkamööda, halvatust ei tekkinud. Ainult tasakaal jäigi korrast ära. Igapäevaelus oli vajalik, et liikumiseks oleks käepärast tugiraam.

Nii me elasime ja saime hakkama. Virve tegi tubaseid töid. Ka söök sai tehtud. Endistviisi käisime sünnipäevalaste peolauas.

Mina käisin poole kohaga tööl. Sellesse aega jäi ka mulle elutööpreemia määramine. Nagu ma eespool kirjutasin, tuli presidendi Hendrik Ilvese vabariigi aastapäeva vastuvõtule 2009. aastal Virve asemel tütar Krista.

Seega nägi Virve televiisorist ära ka minu elu suursündmused. Päev enne presidendiga käitlemist anti mulle üle elutööpreemia tunnistus.

Virve surm

2009. aasta aprilli alguses koristas Virve tolmuimejaga tube. Jalg jäi uksepaku taha pidama ja ta kukkus küljeli. Peagi sai selgeks, et puusas on midagi murdunud. Kiirabi viis Virve Viljandi haiglasse. Seal saadeti ta kohe Tartusse, kus opereeriti murdunud reieluukael – pandi uus puusaliiges.

Esialgu paranes Virve kenasti. Järeloviks toodi ta Tartu haiglast Viljandi haiglasse. Käisime Meeliga vaheldumisi teda vaatamas. Viisime puu-vilju ja mahlu söögiks ja mõne huvitava raamatu lugemiseks.

15. aprillil oli Meeli oma kodunt Tartumaalt Kambja vallast tulnud teda külastama. Virve oli teadvuse juures, kuid oksendas lõunasöögi välja. Palatikaaslased olid öelnud, et ta oli oksendanud ka eelmisel päeval.

Sel korral oksendas ta ka joogi välja. Meeli ütles, et ema hakkas ta silme all kustuma. Meeli läks arstide tuppa ja kutsus arsti vaatama, et mis viga on. Seal öeldi, et varsti tuleb rohtude jagamise aeg, küll nad siis tulevad. Mingu aga Meeli koju.

Siis asutaski Meeli minema, kuid mõtles ümber. Ta läks uuesti arstide tuppa ja ütles, et ta ei lähe siit enne kuhugi, kui arst on tulnud vaatama. Meeli ütles: “See on minu ema ja ei lähe siit ma enne ära.”

Siis läks arst palatisse ja hakkas tegutsema. Midagi oli väga halvasti. Ta kutsus intensiivraviosakonnast veel kaks arsti. Virve viidigi sellesse osakonda, kuhu Meelit enam ei lubatud. Märgiti üles tema telefoninumber ja öeldi, et ta võib koju minna.

Koju oli umbes sada kilomeetrit. Poolel teel helises telefon ja öeldi, et ema on surnud. Meeli parkis teeserva ja pani põlema ohutuled ning purskas nutma. Ta helistas ka minule, oma vennale Alarile ja õele Kristale. Krista nutt oli meeleheitlik, segamini karjetega ja muude häälega.

Politseiauto sõitis korduvalt Meelist mööda. Lõpuks tulid nad vaatama, et mis viga on. Meeli rääkis, et talle teatati ema surmast. Seepeale küsis politseinik, kas ta on võimeline edasi sõitma. Ei olnud. Politseinik istus ise rooli ja sõidutas Meeli auto koju. Patrullikaaslane sõitis nende auto järel.

Alar ja Krista sõitsid kohe selsamal öösel minu juurde Polli – 215 km. Järgmisel päeval läksime Viljandisse ajama surmatunnistust ja muid surmaga seotud asju.

Surma põhjuseks oli kirjutatud äge südamelihase infarkt.

Virve on maetud Tallinna Rahumäe kalmistule, kus meil on hästi suur (Kaskede) hauaplats. Esimesena on sinna 1907. aastal maetud minu 8-päevaselt surnud lell Leopold. Siis veel kaks lelle, minu vanemad, võõrasema Lulli ja Virve ema. Samuti minu vanaisa ja vanaema. Nüüdseks seega 10 surnut.

Üks lell, kes kaudsete teadete järgi lasti maha Vene Kirovi vanglas 1942, kõduneb kuskil Venemaal. Teise maailmasõja järel põgenenud lelle tuhastatud põrmu puistas tema tütar Kanadas Atlandi ookeani.

57 aastat imeliselt õnnelikku abielu

Ma ei armunud esimesest silmapilgust. Pigem tekkis esimesel kohtumisel tõrjuv tunne. Virve oli pikk ja peenike.

Aegamööda õppisin tundma Virve iseloomu. Ta oli paar aastat töötanud (asendus)õena, peamiselt günekoloogias ja küllalt palju elu näinud. Mulle oli väga meele järgi tema ellusuhtumine.

Ta muutus aina ilusamaks, puhkes õitsele ja lõpuks oligi kaunis naine.

Meie iseloomud sobisid. Olen mõelnud, kas oli mõni iseloomuomadus, mis oleks mind pika abielu jooksul häirinud nii, et oleksin pidanud sellega leppima ja taluma paratamatusena. Ei olnud. Iseloom koosneb ju tuhandest väikesest joonest. See on ime, kui kõik sobib. Oligi nii, et olime teineteise jaoks loodud.

Ka Virve ei ole minu iseloomu kritiseerinud.

Kuigi ma ei ole kinkinud talle mitte ühtegi sõrmust, kõrvarõngast, kaelavõru ega muud ehet. (Abielusõrmuseks sai ta – kolm aastat pärast registreerimist – minu vanaema sõrmuse, Lulli käest. Virve oli jäänud rasedaks.) Mul ei ole kunagi olnud autot. Ma ei ole suutnud muretseda ilusat mööblit, riided on olnud odavad. Kuid lilli kinkisin sageli.

Ma arvan, et tuhanded väga head naised poleks tahtnud endale sellist meest. Virve tahtis.

Virve ei kandnud ühtegi ehet, kaasa arvatud ilusõrmus ega maalinud omale pähe nägusid. See tähendab, et ta ei kasutanud meikimist. Mulle meeldis tema ehe kaunidus. Ja vananedes tuli lõua alla lott, siis – elu on niisugune. Ei pääse ka kortsudest.

Isa poolt geenidega oli Virve saanud väga varajase juuste hallinemise. Seetõttu hakkas ta küllalt noorena värvima juukseid. Vanas eas olid tal juuksed valged.

Ma ei taha öelda, et ma ehtimist eitan. Inimesed on tuhandeid aastaid ehteid välja mõelnud. See on kindel kunstiharu, see on looming.

Ka ehtimine on kunst, mis ehtijale vast rohkemgi rõõmu teeb kui vaatajale. Meie pere raha on kulunud muu jaoks. Mulle sobis Virve tagasihoidlikkus selles eluvaldkonnas. Ta ei ole mulle kordagi ette heitnud, et miks meie elu on niisugune olnud.

Virve on mind väga armastanud. Ta on tunnistanud, et ta ei saaks ühegi teise mehega elada. Niivõrd palju on meie elus olnud head ja omast.

Ta on öelnud, et meil pole olnud mitte ühtegi tülid. Pärast Virve surma olen palju mõtelnud, kas see tõesti oli niimoodi. Ja ma pole suutnud meelde tuletada mitte väikestki tülid. On juhtunud, et ma olen ärritunult öelnud järsult mõne etteheitva lause. Kuid alati on see olnud minu meelest õiglane. Nähtavasti nii see oligi, muidu poleks ta kokkuvõttes öelnud, et tülid pole olnud.

Pärast Virve ajuveresoonte haigust saadeti ta arstlikku komisjoni. Olin temaga kaasas. Arst küsis paljude muude hulgas ka, kuidas on olnud pereelu. Virve vastus oli: "Ideaalne".

Ka mina armastasin väga Virvet. Kui olin nädala või kaks (harva kolm) nädalat temast eemal olnud, igatsesin tugevasti tema järele.

Me olime väga palju üksteist kallistanud.

Meil oli imeliselt õnnelik abielu.

Üksinda Pollis

2009. aasta kevadel jäin ma Polli üksinda. Käisin oma katseaias ja kabinetis tööl. Tegin omale süüa ja harisin peenraid. Sain aru, et talveks ma sinna jääda ei saa.

Meeli juures ei olnud minu tuba veel valmis. Poeg Alar ja tütar Krista sõitsid nädalavahetuseks Meeli juurde, kus plaatsid mu toa seinad ja lae, löid põrandalauad ja tapeetisid seinad. Tubli tegija oli ehitusmees Taivo Tartust. Kolimisel oli abiks Virve vend Tallinnast. 2. detsembril 2009 olime niikaugel oma tegemistega, et asusin teele uude kodusse Kambja vallas Sulu külas Marge talus.

Tööleping lõppes 31. detsembril 2009. Kuid enne veel pidasime Karksi-Nuia sööklas minu 80. sünnipäeva peo. Kokku oli tulnud palju sugulasi, sõpru ja töökaaslast. Nii olid otsustanud mu lapsed ja heaks kiitnud töökaaslased. Võtsin seda kui paratamatust, kuigi oma südames poleks ma sünnipäeva tahtnud.

Polli maja sai müüki pandud. Tahtjaid ei olnud kaua. Mulgimaa on Eesti ääremaa – külgneb Lätiga. Pollist on Läti rajooni Rujiena keskusesse sama palju maad kui meie maakonna keskusesse Viljandisse. Karksi valla elanike arv oli 11 viimase aastaga vähenenud tuhande elaniku võrra ehk umbes sada inimest iga aastaga. Viljandimaalt kokku läks igal aastal ära tuhat elanikku.

Maja pärast käisin ma Pollis veel kaks aastat, et seda miskil moel korras hoida ja aiamaad umbrohist puhastada. Ka roosipeenraid korrastada. See oli mulle väga raske ülesanne. Eriti hirmupalavatel päevadel. Õnneks ei sattunud ma sinna vihmaga. Sõita edasi-tagasi üle 200 km ja tööd ei saagi teha! Mitmel korral jäin oma endisesse koju ööbima (ka Alar ja Krista olid kaasas). Siis alustasin umbrohu rohimisega kell 7 hommikul.

Tunnustusi tuli juurde

2010. aasta veebruaris, vabariigi aastapäeval, anti mulle Karksi valla teene-temärk ja mind valiti valla aukodanikuks. Mõni päev varem anti mulle põlumajandusministeeriumi kuldne teenetemärk (kuldseid anti üksainus).

Sama aasta talve hakul, 3. detsembril 2010, kutsuti mind esinema Helsingisse – Soome Dendroloogiaseltsi aastakoosolekule. Esinemisaega anti

45 minutit, mis on väga pikk aeg. (Rääkisin inglise keeles, kuna soome keelt ma ei oska.) Huvi oli ootamatult suur, koos oli ligi sada inimest. Minu esinemine tõlgiti soome keelde ja trükiti 2011 seltsi ajakirjas. Käsi-kiri oli minult tellitud juba varem. Kuna mul oli käimine väga raske, siis korraldas Polli aiandusuuringute keskuse juhataja Ave Kikas minu sõidu kodust Helsingisse Polli teaduri Neeme Univeri autoga. Kaasa pandi minu aretatud sortide näidiseid. Helsingis oli kõik korraldatud soomlaste poolt: hotell ja söögikorrad.

Soomes 2010. aastal avaldatud õunaraamatus on käsitletud hulka minu sorte.

Samal aastal külastas Eesti Vabariigi President ametlikus korras ka Polli uurimisasutust. Mind viidi kodunt autoga Polli, kus tutvustasin aias presidendile oma sorte ja kinkisin talle õunasordi 'Els' istiku. Polli parki istutati mälestustamm ja lõpus üsna põhjalik arutelu Eesti puuviljanduse tulevikust. Presidendi kantselei saatis mulle hiljem mitu presidendi allkirjastatud fotot. Ühel neist kingin ma presidendile oma raamatu "Puuviljandus Eestis. Sordid ja aretajad", ilmunud 2010.

2010. aastal kutsuti mind veel esinema Eesti Põllumajandusmuuseumi. Siis sordiaretaja Aleksander Kurvitsa mälestusüritusele Oskar Lutsu muuseumi ruumides Tartus. Aga ka puuviljandusteadlase, Polli katseasutuse kauaaegse direktori, Aleksander Siimoni mälestuspäevale (110 aastat sünnist ja 40 aastat surmast), mis peeti tema kodupaigas Ridala vallas.

Mida ma olen saavutanud

Enne saavutuste loetlemist, pean uuesti kordama, et mu tervis oli ülikooliajast alates niivõrd halb, et ma suutsin teha ainult osa sellest, mida ma oleksin võinud teha terve inimesena. Olen arvanud, et ühe kolmandiku. Ja sedagi ainult tänu oma imepäraselt heale naisele.

Kuid ma olin erakordselt järjekindel (järelejätmatu). Sundisin end tööle ka (väiksemate) valudega. Ma olin väga töökas ja püüdsin kasutada iga hetke.

Mind loetakse Tallinna botaanikaia asutajate hulka, kes 1956 (enne Aleks Paivelit) alustas dendroloogiliste kogude loomisega. Nii on öeldud kõige asjalikumates botaanikaia rajamist käsitlevates ülevaadetes (näiteks

Erna Annuka ja Heldur Sanderi artiklis 2000. aastal ilmunud koguteoses “Dendroloogilistest uurimustest Eestis II”).

Mina olin ka esimene Teaduste Akadeemia Eksperimentaalbioloogia Instituudi Harku katsebaasi kasutamise korraldaja mitme aasta jooksul, instituudi loomisest alates (õigupoolest juba enne ametlikku asutamist).

Mis puutub minu teadustöösse puutaimede füsioloogia valdkonnas, siis on sellel (ajaloo jaoks) võrdlemisi väike tähendus. Rohkem tähendab see seda, et olin kümnekond aastat üks osaline Tartu Ülikooli doktoritööde kaitsmise nõukogus taimefüsioloogia eriala õigustamisel ja paljude (ka teistest liiduvabariikidest) väitekirjade kaitsmisel botaanika ja ökoloogia nõukogus, kuhu oli kaasatud ka taimefüsioloogia.

Hiljem olin EPA/Maaülikooli põllumajandusteaduste alaste doktoritööde kaitsmise nõukogu liige umbes sama pikka aega. Võiks öelda, et olin Eesti ajaloos teine puuviljanduse eriala doktor. Esimese (Aleksander Siimon) doktori ja minu kaitsmise vahel oli 35 aastat. Kolmanda puuviljanduse teemal doktori kaitsmiseni kulus pärast mind veel 22 aastat.

Kuigi ma töötasin mõnda aega eksperimentaalbioloogia instituudi geneetikasektoris, siirdusin ma peagi praktilise sordiaretuse valdkonda, millesse kuuluvad mu kõige tähtsamad saavutused.

Kalju Kase aretatud õunasordid (tähestiku järjekorras)

Sordi nimi	Aretamise algusaasta (hübriidiseerimise või seemne valm aasta)	Dokumendi (avalduste) registris aastast	Sordi-tunnistuse väljaandmise aasta	Aretamisele kulunud aastate arv
‘Alar’*	1982		2013	31
‘Aule’*	1982	2010	2018	36
‘Els’	1980	2007	2010	30
‘Kaari’	1967	2003	2010	43
‘Kaimo’	1982	2003	2007	25
‘Kalju’*	1997		2018	21
‘Kallika’	1982	2008	2011	29
‘Kanti’*	1978		2018	40

Sordi nimi	Aretamise algusaasta (hübriidiseerimise või seemne valm aastast)	Dokumendi (avalduste) registris aastast	Sordi-tunnistuse väljaandmise aasta	Aretamisele kulunud aastate arv
'Karamba'	1969	2001	2007	38
'Kastar'	1984	2008	2011	27
'Katre'	1982	2001	2007	25
'Kersti'	1983	2010	2018	35
'Kikitiinu'	1978	2003	2009	31
'Kirki'*	1978		2016	38
'Krista'	1978	2001	2007	29
'Kuku' väikeseviljaline	1986	2004	2009	23
'Liivika'	1983	2004	2009	26
'Madli'*	1982	2010	2018	36
'Ritika' väikeseviljaline	1986	2004	2009	23
'Ruti' väikeseviljaline	1986	2004	2009	23
'Virve'*	1997		2018	21
2 sorti, mille on aretanud A. Siimon (85%)(K. Kask 15% autorlusest)				
'Lembitu'	1946		2010	
'Tiina'	1947		1998	

* Registreeritud tuntud sordina

Pirnisordid

Sordi nimi	Aretamise algusaasta (hübriidiseerimise või seemne valm aastast)	Dokumendi (avalduste) registris aastast	Sordi-tunnistuse väljaandmise aasta	Aretamisele kulunud aastate arv
'Kadi'	1978	2004	2011	33
'Pepi'	1952 (või 1953)		1998	46
'Polli punane'	1973	2004	2011	38
Märkus: 'Pepi' autorlus jaguneb: Kalju Kask 60% ja A. Siimon 40%				

Maguskirsisordid

Sordi nimi	Aretaja(d)	Aretamise algusaasta	Sordi- tunnistuse väljaandmi- se aasta	Aretuse algusest kuni tun- nistuseni
'Johan'	Johan Eichfeld (50%) Kalju Kask (50%)	1955	2009	54
'Karmel'	Kalju Kask 100%	1965	2009	44
'Kaspar'	Kalju Kask 100%	1981	2011	30
'Meelika'	Johan Eichfeld (50%) Kalju Kask (50%)	1955	2009	54
'Mupi'	Kalju Kask 100%	1976	2011	35
'Norri'	Johan Eichfeld (50%) Kalju Kask (50%)	1955	2009	54
'Piret'	Kalju Kask 100%	1976	2010	34
'Taki'	Kalju Kask 100%	1978	2018	40
'Tiki'*	Kalju Kask 100%	1978	2013	35
'Tontu'	Kalju Kask 100%	1978	2009	31

* Registreeritud tuntud sordina

Tabelitest on näha, et aretamiseks kulunud aeg on väga pikk. Ametlikult ei ole sorti olemas enne sorditunnistuse väljaandmist.

Maguskirsisortide aretamise aeg olenes riigikorra muutumisest (Eesti Vabariigi iseseisvumisest), mispuhul Eesti lülitus ülemaailmsesse sortide registreerimise süsteemi. Esialgu ei sujunud üleminek, viibis ka avalduste andmine. Tegelikult oli kolme sordi ('Johani', 'Meelika' ja 'Norri') aretamine lõpetatud juba Nõukogude Liidu ajal, kuid ametlikult ei olnud neid olemas enne 2009. aastat. Üks aretaja (Johan Eichfeld) oli selleks ajaks juba kakskümmend aastat surnud. Mina elasin selle aja üle (tõsi, teada ei ole veel ühe sordi 'Taki' saatus).

Ka mõnede õunasortide lõplik tunnustamine venis samadel põhjustel. Näiteks 'Kaari' sai tunnistuse alles 43 aasta ja 'Karamba' 38 aasta pärast, arvates aretamise algusest.

Üldiselt kulub ühe viljapuusordi aretamisele 23–30 aastat. Aega saaks lühendada, kui aretaja suhtuks oma töösse vähem kriitiliselt ega kõhkleks dokumentide vormistamisega ja kontrolliks saadud tulemusi lühemat aega. Minu töö ajal ei ole ülemused avaldanud mulle mingit survet, et ma otsustamisega oleksin pidanud kiirustama.

Seega olen ma oma töö ja elu jooksul näinud ära 15 õunasordile tunnustuse saamise. Lisandub veel kaasautorlus Aleksander Siimoni aretatud õunasortidele 'Lembitu' ja 'Tiina'.

Kuna käesoleval ajal eelneb tunnistuse väljakirjutamisele otsus katsetulemuste – 1) sort on originaalne, 2) tema tunnused on ühtlikud ja 3) tunnused on püsivad – kohta välisriigis (praegu on selleks Poola), siis kulub lisaaega kuni 6 aastat. Vaevalt sealt midagi kärpida saab – võib-olla ehk aastakese. Minul on katsetamisel veel kolm õuna- ja üks maguskirsisort.

Kui ma oleksin surnud 70-aastaselt, siis oleksin ma suutnud ära oodata ainult kahe sordi tunnustamise. 75 eluaasta puhul oleksid olnud ikka ja ainult needsamad kaks sorti. 80-aastaselt olid mul (õigemini sordiomaniikul – Eesti Maaülikoolil) sorditunnistused 16 sordi kohta. 82-aastaselt on minu ametlik sortide arv tõusnud juba 26ni (sellest 3 on kaasautorina). Pluss 4 on Poolas katses.

Kui sordiaretaja ei ela nii kaua, siis ta oma töö ametlikku tunnustamist ei pruugi üldse näha (see võib toimuda pärast tema surma).

Kutseline sordiaretaja on palgatööline, kes saab oma igakuise palga. Vene ajal sai ta sordi aretamise puhul ka preemiat ühe või kahe kuupalga ulatuses. Tänapäeval niisugust praktikat ei ole. Nõukogude Liit andis aretajale (ja omanikule) ka sordi (või autori) tunnistuse. Praegu saab selle ainult omanik, kes töötajale palka maksab. Töötajaja ehk aretaja sorditunnistust ei saa: registris on aretaja nimi küll ära märgitud.

Saavutuste hulka arvan ma ka selle, et ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsioon FAO Roomas võttis mu Euroopa viljapuude geenivaramute töörühma liikmeks, kus töötasin kuus aastat iga-aastaste väljasõitudega mõnesse riiki.

Samuti olin ma Eesti esindajana Euroopa puuviljanduslike uurimisasutuste nõukogu liige.

Ümmarguselt 15 aastat kuulusin ma Põhja- ja Baltimaade ühisesse puuviljanduse töörühma.

Võiks märkida ka osavõttu ja esinemist Kyoto (1994) ja Firenze (1990) rahvusvahelistel aianduskongressidel, samuti Oregoni osariigis (2000) esinemist rahvusvahelisel sarapuukongressil.

Minu kümnekonnast raamatust on osa populaarsed teabe- ja nõuande-raamatud. Mõned õpikud on kirjutatud koos Räpina aianduskooli puuviljanduse õpetaja Jaan Kivistikuga (mina olen seal teisejärguline autor). Üks minu Venemaal (sel ajal Nõukogude Liidus) välja antud raamat on veel – 30 aastat pärast ilmumist – üliõpilastele soovitatud kirjanduse nimestikus Loode-Venemaa jaoks, mis on üllatav.

Tõeline saavutus on aga kaks minu raamatut (ilmunud 1984 ja 2010) Eesti puuviljanduse kohta, mis käsitlevad siin aretatud sorte ja sordiaretajaid. Samuti kliimaatilisi tingimusi ja puuviljakasvatuse ajalugu, peamiselt viimastel aastakümnetel. Arvan, et selles kirjapandu ei aegu kunagi. Täiendada saab andmestikku muidugi. Teadmised täienevad ja uusi sorte aretatakse juurde.

Ka raamatul “Uusi puuvilja- ja marjakultuure” (kaasautor Robert Piir) on püsivam väärtus.

Püüdsin sortide aretamist jätkata

Olen küll pensionil ja elan Pollist saja kilomeetri kaugusel, kuid mu aretustöö oli jäänud pooleli. 1997. aastal alustasin uute õunasortide aretamist koostöös Laila Ikasega Läti puuviljakasvatuse instituudist. Noored puud mu Polli katseaias olid juba jõudnud kandeikka ja näidanud, et nende hulgas võib olla lootustandvaid aretisi.

Mul oli kahju jätta need niisama maha edasise hooleta.

Esimesel Meeli juures elamise aastal (2010) viis Polli aiandusuuringute keskuse juhataja Ave mind mõnikord kodunt Polli ja ma sain teha vajalikke vaatlusi ning paremate aretiste valikut. Kui Ave peaaegu enam Tartu ja Polli vahet ei sõitnud, sain kokkuleppele doktorant Priit Pedastsaarega, kes vahetevahel viis mind Polli. Nii sain perspektiivsete aretiste valiku lõpule viia.

Meeli juures rajasin endale väikese puukooli, kus kasvasin istikuid. Põlvili töötades sain üsna edukalt oma aialapi korras hoitud.

Niimoodi kasvasin ma valmis katseistikud, mille 2011. a sügisel viisin Läti Laila Ikasele:

2011. aasta suvel sai Klarika silmastusoksi antud ka Polli puukoolile.

Kõik nimetatud aretised viisin ise Lätti, Polli, ja Ahjale kohale.

2012. aasta kevadel pookisin ma Meeli kodus oma puukooli veel järgmised aretised: KK 2-8 (Priit), mis on saadud 1997. aastal tehtud ristamisest 'Merrygold' x 'Stars'; KK 5-16 (Kelin), mis on saadud 1997. a sordi 'Florina' vabalt tolmlemisest; KK 7-27, mis on saadud 1997. a Poola sordi 'Siostra Liberty' vabast tolmlemisest; KK 8-5, mis on saadud 1997. a Vene sordi 'Imrus' vabast tolmlemisest.

Varem alustatutest jäi pooleli aretiste Alar, Kairit (KK30), Kanti, Kanni, Kirki, Pille (KK35), KK201-2 ja mõnede teistega tehtud töö. Nendega ei suuda ma ise enam midagi teha. Õnneks kannavad nende puud vilja Läti ja Polli katseaedades, kus juba teised langetavad otsuseid, millest saab või ei saa sort.

Nimetatud õunaaretistele võib lisada ühe pirni (KK31) ja ühe maguskirsiaretise (KK19), millede saatuse üle otsustamine ei ole enam minu käes.

Eesti Maaülikool registreeris 2013-2018. aastal seitse õunasorti – 'Kirki', 'Virve', 'Kalju', 'Alar', 'Kanti' 'Madli' ja 'Aule' ning ühe maguskirsi sordi 'Tiki' tuntud sordina lihtsustatud korras.

Lapselastest

Oma lastest olen eespool kirjutanud, mõnel puhul küll napilt. Näiteks Meeli tegelemisest koertega. Tal on olnud peamiselt njufaundlandi tõugu koerad, kellega ta ühtelugu näitustel käib. Ka Venemaal, Lätis, Leedus jm (Slovakkias), kus ta on tšempionitiitleid ja karikaid saanud. Näitustele on ta koerte esitlejana kaasa võtnud ka oma lapsi. Kõige auahnem tundub olevat Triinu (2019. aastal sai ta 19-aastaseks).

Lastelastest olen kirjutanud põgusalt poistest, kes nüüd on juba täismehed. Veljo on olnud tööal Austaalias, kus ta sai 29. mail 2012 30-aastaseks. Siimul on tütar Ly-Michelle (sündinud 22. märtsil 2006) – imepärast rahulik ja tore laps. Veljo ja Siimu tähtsaimad tegemised seisavad veel ees. Siimul on nüüd ka teine laps Tom.

Linda

Krista tütar Linda on vendadest palju noorem (sünd 28.02.1991) ja temast olen ma vähe kirjutanud. Esimestes klassides tekkis tal huvi balleti vastu. Sihvaka kehaehituse ja pika kaela tõttu oli tal päris häid eeldusi. Ema pani ta Kaie Kõrbi balletistuudiosse. Kui tantsutrupp kuskil esines, siis pandi ta esirea baleriiniks. Linda oli Kaie Kõrbist vaimustuses. Ükskord läksin Lindaga “Luikede järve” etendusele. Lindal oli ülimalt heameel oma õpetajat laval esinemas näha. Emal ei olnud aga raha, et tantsukooli eest pikka aega maksta.

Märkasini, et Linda armastas ka joonistada.

Mingil ajal selgus, et tüdrukut tõmbab filmikunst. Ta valiti kooliõpilaste-huviliste hulgas ja saadeti nädalaks Tšehhimaale Prahasse oma kalduvusi arendama. Balti filmikooli pääsemiseks väljaateid aga polnud.

Joonistamise arendamine tekitas tas sügavamat kunstihuvi. Ta harjutas keraamikaringis, läks kunstiakadeemia sisseastumiseksamitele ja sai sisse, kuid ei pääsenud riigi poolt makstavale kohale. ÕppimISRaha aga polnud. Siis võttis ta aasta ettevalmistamiseks ning proovis uuesti ja pääses riigi toel õppivate üliõpilaste hulka. Lindal on veel muusikahuvi. Ta õppis Viimsi muusikakoolis kitarrimängu. 2012. aastal jõudis ta kooli lõpetamiseni. Lõpukontsert oli Viimsi mõisas (kindral Johan Laidoneri muuseumis).

2018. aasta täiendus: kõrgema kunstihariduse diplom on tal saavutatud. Ta on vahetusüliõpilasena olnud Inglismaal Walesis (Cardiffis) ja Norras (Oslo lähedal). 2019. aastal kaitses Linda magistrikaadi.

Tütretütred on veel kolm

Meelil on kolm tütart. Viimastel aastatel suhtlesid nad väga tihedalt isaga. Meeli ütles kord, et isa Vahurile olid tütred elus kõige tähtsamad inimesed. Eriti kõige vanem ja kõige noorem tütar kallistasid teda alati. Isa äkksurm 22. novembril 2011 oli neile väga suur löök. Ma ei saagi aru, kuivõrd nad isa kaotusest üle on saanud.

Mõni aeg varem käisid nad (+noorim Triinu) purjetamistreeningul kodu lähedal Pangodi järvel. Siia on ehitatud paadisild (Unipiha algkooli juurde) ja suveks toodud väikesed purjepaadid. Nüüd on purjetamise asemel sõudmine.

Triinu osales väikesest peast iluuisutamise treeningutel Tartus. Ta sai kõvasti kiita. Treener tuli Tartusse Soomest Helsingist. Siis selgus aga, et Triinu selgroog on muutunud kõveraks ja arst keelas treenimise ära.

Ta on rääkinud ka, et tahab õppida loomaarstiks. Koolis on ta tubli. Juba viiendat aastat järjest on ta kevadel kutsutud vallavanema vastuvõtule, koos paljude teiste heade õpilastega. 2019. aastast on Triinu Eesti Maaülikooli üliõpilane maaehituse erialal.

Minul on vara kedagi rohkem kiita või esile tõsta. Varasematel aastatel oli mul tüdrukutega lihtsam suhelda.

Kaks vanemat tüdart lõpetasid 2018 Tartu Kutsehariduskeskuse. Aule oli oma erialal (toitlustamine) kiitusega lõpetanu ja kutsuti presidendi roolia vastuvõtupeole.

Elulookirjeldus on lõpetatud 28. juulil 2012. Mõni fakt on hiljem juurde lisatud.

Kalju Kask

Võrtsjärve Limnoloogiajaama lähedases rabas (1981): Kalju Kask, ees Virve Kask ja paremal Aime Mäemets, kes oli meie kolme tüdretütret (Kadri, Aule, Triinu) vanaema.

Kalju noorem tütar Meeli Kask koos oma keskmise tütre – 5-aastase Aule Mäemetsaga 4. juulil 2004 Kadrioru pargis (üldlaulupeo päeval) luigetiigi ääres. Taga paistab tiigi saareke valge paviljoniga.

Tütar Meeli Kask (50-aastane) on paremalt esimene, tema kõrval kolm tütart: Kadri Mäemets (19), Aule Mäemets (17) ja Triinu Mäemets (15). Foto Meeli venna Alari 60. sünnipäeval 11.08.2015.

Lisad

Koostasid Li Seppet ja Ingrid Kajak

Kalju Kase avaldatud väitekirjad

1. Kask, K. Mõnede viljapuuliikide seemnete käsitlemine vahelduvate temperatuuridega ja selle mõju seemikutele: dissertatsioon bioloogiakandidaadi kraadi taotlemiseks. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Eksperimentaalbioloogia Instituut. Tallinn, 1964, 126 l., 18 l. ill.
2. Каск, К. Влияние обработки семян переменными температурами на сеянцы некоторых плодовых растений: автореферат на соискание учёной степени кандидата биологических наук. Академия наук Эстонской ССР. Таллинн, 1965, 27 с.
3. Каск, К. Обогащение плодовогодства Эстонии новыми культурами диссертация на соискание ученой степени доктора сельскохозяйственных наук. Латвийская сельскохозяйственная академия. Елгава, 1973, 369 с.
4. Каск, К. Обогащение плодовогодства Эстонии новыми культурами: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора сельскохозяйственных наук. Латвийская сельскохозяйственная академия. Елгава, 1973, 31 с.

Kalju Kase avaldatud raamatud

1. Kask, K. Новые культуры в плодководстве северо-западной зоны. Ленинград, 1978, 144 с.
2. Kask, K., Piir, R. Uusi puuvilja- ja marjakultuure. Tallinn, 1980, 144 lk, 12 l. ill.
2. Kask, K. Puuviljad, marjad ja pähklid. Tallinn, 1982, 104 lk.
4. Kask, K. Eesti puuvilja- ja marjasordid. Tallinn, 1984, 208 lk, 8 l. ill.
5. Kask, K. Koduaia puuvilja- ja marjasordid. Tallinn, 1992, 128 lk, 16 l. ill.

6. Eskla, V., Haak, E., Hiiesaar, K., Järv, H., Kask, K. jt. Õun aias ja köögis. Tallinn, 1999, 174 lk.
7. Kask, K., Kivistik, J. Puuviljad ja marjad Eestis. Tallinn, 2005, 272 lk.
8. Kivistik, J., Kask, K. Puuviljandus. II. Pomoloogia. Tallinn, 2005, 263 lk.
9. Jänes, H., Kask, K., Libek, A.-V., Tiirmaa, K., Univer, T. (koostajad). Eesti puuvilja- ja marjasordid. Tallinn, 2006, 122 lk.
10. Kask, K. Maailma puuviljad. Tallinn, 2007, 184 lk.
11. Kask, K. Puuviljandus Eestis: sordid ja aretajad. Tartu, 2010, 211 lk.
12. Kivistik, J., Kask, K., Jänes, H., Libek, A.-V., Piir, R., Univer, T. Puuviljad ja marjad Eestis 2010. Pomoloogia. Tallinn, 2010, 412 lk.
13. Kivistik, J., Kask, K., Jänes, H., Libek, A.-V., Piir, R., Univer, T. Puuviljad ja marjad Eestis. Pomoloogia. Tallinn, 2012, 412 lk. 2., täiend tr.

Kalju Kase avaldatud teadusartiklid

1. Kask, K. Hariliku käokulla [*Helichrysum arenarium* (L.) DC.] leiukohad Eesti NSV-s. Floristilised märkmed. Tallinn, 1958, 1-2, 100–107.
2. Kask, K. Hariliku käokulla (*Helichrysum arenarium* (L.) DC.) levik Eesti NSV-s. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1958, 7(4), 312–318. (Resümee vene ja saksa keeles).
3. Kask, K. Aprikooside aklimatiseerimise katsetest Eesti NSV-s. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1959, 8(1), 78–83.
4. Kask, K. Amuuri viinapuu (*Vitis amurensis* Rupr.) ja tema hübriidide aklimatiseerimise katsete tulemusi. Tööd taimefüsioloogia ja -geneetika alal. Eksperimentaalsbioloogia Instituudi uurimused. 1. Tallinn, 1960, 122–132. (Resümee vene ja inglise keeles).
5. Kask, K. Hunnitu robiinia (*Robinia luxurians* (Dieck) Schneid.) naturalisatsioonist Eestis. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1961, 10(2), 153–154.
6. Kask, K. Võõrpuuliikide seemikute muutustest idanevate seemnete mõjutamisel madala temperatuuriga. Vabariiklik konverents taimefüsioloogia ja -geneetika alal: 17.–19. aprillini 1961. aasta: ettekannete teesid. Tallinn, 1961, 11–12. (Rööptekst vene keeles, 49–50).

7. Kask, K. Aprikoosipuu seemikud alustasid viljakandmist. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1963, 12(1), 95.
8. Kask, K. Mõnede võõrpuuliikide seemikute kasvu muutumine idanevate seemnete mõjutamisel madala temperatuuriga. Vabariiklik konverents taimefüsioloogia ja -geneetika alal. Tallinn, 1963, 207–213. (Resümee vene keeles).
9. Каск, К. Влияние обработки семян переменными температурами на рост сеянцев древесных растений. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1964, 13(2), 95–105. (Resümee eesti ja inglise keeles).
10. Каск, К. Последствие обработки семян переменными температурами на биохимические процессы в сеянцах древесных растений. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1964, 13(4), 251–266. (Resümee eesti ja inglise keeles).
11. Каск, К. Влияние длины дня на рост и зимовку сеянцев абрикоса и персика. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1965, 14(1), 120–129. (Resümee eesti ja inglise keeles).
12. Каск, К. О динамике полифенолов в древесных растениях. Второе Уральское совещание по экологии и физиологии древесных растений: (рефераты докладов и сообщений). Уфа, 1965, 55–56.
13. Kask, K. Aprikoosipuu aklimatiseerimise tulemustest. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1966, 15(2), 285–288.
14. Kask, K. Polüfenoolsete ühendite dünaamikast mõnede viljapuuliikide noortes lehtedes. ENSV TA Toimetised. Bioloogiline seeria. 1966, 15(3), 324–329. (Resümee vene ja inglise keeles).
15. Kask, K. Polüfenoolsete ühendite sisaldus mõnedes viljapuuliikides ja selle seosest talvekindlusega. ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1967, 16(1), 24–31. (Resümee vene ja inglise keeles).
16. Kask, K. Early fruit maturity of fruit tree seedlings as an afteraction of treating the seeds with alternate temperatures. ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1967, 16(4), 363–369. (Resümee eesti ja vene keeles).
17. Kask, K. Lõunapoolse päritoluga viljapuude ja marjapõõsaste aklimatiseerimine Eestis. На пути к обновлению земли: сборник статей, посвященный 75-летию И. Г. Эйхельда = Маа uuendamise teel. Tallinn, 1968, 297–307. (Resümee vene keeles).

18. Каск, К. О действии алкилирующих соединений у черешни в М1. ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1968, 17(2), 131–136. (Resümee eesti ja vene keeles).
19. Kask, K. Viltja kirsipuu aklimatiseerimise katsetest ENSV TA Eksperimentaalioloogia Instituudis. ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1969, 18(2), 220–221.
20. Каск, К. Реакция плодовых растений на низкие температуры в период стратификации семян. Сельскохозяйственная биология. 1970, 5(6), 860–863.
21. Каск, К., Высамяе, Х., Шифрин, Ю., Шнайдер, Т. Чувствительность некоторых плодовых и декоративных культур, гороха и рапса к действию N-нитрозоалкилмочевин. ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1970, 19(4), 336–343. (Resümee eesti ja inglise keeles).
22. Каск, К. Критические периоды онтогенеза и увеличение модификационной изменчивости сеянцев плодовых культур. Генетика и селекция: материалы 1-й межреспубликанской конференции по проблемам генетики и селекции. Вильнюс, 1971, 258–259.
23. Каск, К. Перспективы обогащения плодового Эстонии новыми культурами. ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1971, 20(2), 141–149. (Resümee eesti ja inglise keeles).
24. Kelt, K., Kask, K. Eesti NSV-s rajoonitud õunasortide keemiline koostis. Aktuaalset põllumajanduses. 1972: [kogumik]. Tallinn, 1972, 288–292.
25. Võsamäe, H., Kask, K. Experiments on the use of N-nitroso-N-alkylureas in the breeding of Chabaud carnations (M2-M3). ENSV TA Toimetised. Bioloogia. 1972, 21(2), 178–180.
26. Каск, К. Использование нитрозоалкилмочевин в опытах с плодовыми культурами. Индуцированный мутагенез у растений. Таллинн, 1972, 270–276.
27. Каск, К. Физиологическое последствие обработки семян нитрозоалкилмочевинами на сеянцы некоторых плодовых растений. Материалы республиканской конференции по физиологии и биохимии растений, 19–20 апреля 1972 года. Таллинн, 1972, 14–15.

28. Kask, K. Pihlakad. Aktuaalset põllumajanduses. 1973: [kogumik]. Tallinn, 1973, 205–208.
29. Каск, К. Результаты применения N-нитрозоалкилмочевин в селекции черешни. Спонтанный и индуцированный мутагенез в селекции садовых растений. Москва, 1974, 67–68.
30. Kask, K. Eesti puuviljanduse rikastamine uute kultuuridega. Aktuaalset põllumajanduses. 1974: [kogumik]. Tallinn, 1975, 238–246.
31. Kask, K. Maguskirsipuu ja tema Eesti NSV TA Eksperimentaalbioloogia Instituudis aretatud vormid. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 36. Aiandus. Mesindus; 4. Tallinn, 1975, 3–7.
32. Kask, K. Maguskirsipuu ja õunapuu seemnete töötlemine N-nitrosoalküülkarbamiididega ja selle mõju seemikutele. Puuviljandus. Teaduslike tööde kogumik (Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse TUI); 34. Tallinn, 1975, 143–157. (Resümee vene ja inglise keeles).
33. Kask, K. Paremad puuvilja- ja marjasordid tootmisistandike jaoks. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 15. Aiandus. Mesindus; 2. Tallinn, 1975, 12–15.
34. Kask, K. Ebaküdoonia kasvatamisest viljapõõsana. Aktuaalset põllumajanduses. 1976: [kogumik]. Tallinn, 1976, 236–243.
35. Kask, K. Liiv-kirsipuu. Aktuaalset põllumajanduses. 1976: [kogumik]. Tallinn, 1976, 228–231.
36. Kask, K. Kui palju saaki on andnud Eestis kasvavad kreeka pähklipuud. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 12. Aiandus. Mesindus; 1. Tallinn, 1977, 17–18.
37. Каск, К. Основные достижения селекции яблони в Эстонской ССР. Teaduslike tööde kogumik (Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse TUI); 41. Tallinn, 1977, 173–177. (Resümee eesti ja inglise keeles).
38. Каск, К. Рост и развитие сеянцев яблони выращенных из семян, обработанных химическими мутагенами. Индуцированный мутагенез в селекции садовых растений. Москва, 1977, 86–89.
39. Витковский, В., Каск, К. Алыча в северо-западной зоне СССР. Бюллетень всесоюзного Ордена Ленина и Ордена Дружбы народов института растениеводства имени Н.И. Вавилова. 1977, 75, 23–27.

40. Kask, K. O действии химического мутагена НММ на войлочную вишню. Maaviljeluse aktuaalseid probleeme Eesti NSV-s. Teaduslike tööde kogumik (Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse TUI); 43. Tallinn, 1978, 127–133. (Resümee eesti ja inglise keeles).
41. Каск, К., Парксепп, И. Формирование районированного сортимента плодовых и ягодных культур Эстонии. Плодоводство: результаты исследований по плодоводству в Эстонской ССР. Научные труды (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 46. Таллинн, 1981, 6–19. (Resümee eesti ja inglise keeles).
42. Kask, K. Aprikoosikasvatuse edusammud Kaug-Idas. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 11. Aiandus. Mesindus; 1. Tallinn, 1982, 15–17.
43. Kask, K. Ülevaade Polli Katsebaasis professor Aleksander Siimoni õuna- puusordiaretuse tulemustest. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 15. Aiandus. Mesindus; 2. Tallinn, 1982, 7–16.
44. Kask, K. 'Nõmme liivakirsi' juurevõsud maguskirsipuu pookalusena. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 8. Aiandus. Mesindus; 1. Tallinn, 1983, 3–6.
45. Kask, K. Ploomi- ja kirsikasvatus Eesti NSV-s aastatel 1963...1984. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 26. Aiandus. Mesindus; 3. Tallinn, 1985, 21–30.
46. Kask, K. Õunasortide talvekindlusest. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 19. Aiandus. Mesindus; 3. Tallinn, 1985, 10–17.
47. Kask, K. Apple cultivars introduced by the Polli Experimental Station. Плодоводство: результаты исследований плодовых и ягодных культур в Эстонской ССР. Сборник научных трудов (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 50. Таллинн, 1985, 86–101. (Resümee eesti ja vene keeles).
48. Kask, K. Estonian apple cultivars of amateur and anonymous breeders. Результаты сортоизучения и селекции плодовых и ягодных культур и вегетативных подвоев в Эстонской ССР. Научные труды (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 56. Таллинн, 1985, 48–67. (Resümee eesti ja vene keeles).

49. Kask, K., Jänes, H. Response of plum cultivars to controlled shoot refrigeration. *Scientia Horticulturae*, 1985, 27(3/4), 251–256.
50. Каск, К. Арония черноплодная в Эстонской ССР. Плодоводство : результаты исследований плодовых и ягодных культур в Эстонской ССР. Сборник научных трудов (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 50. Таллинн, 1985, 71–76. (Resümee eesti ja inglise keeles).
51. Каск, К. Селекционеры плодовых и ягодных культур в Эстонии. Плодоводство: результаты исследований плодовых и ягодных культур в Эстонской ССР. Сборник научных трудов (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 50. Таллинн, 1985, 77–81. (Resümee eesti ja inglise keeles).
52. Каск, К. Селекция яблони на экспериментальной базе „Полли“. Результаты сортоизучения и селекции плодовых и ягодных культур и вегетативных подвоев в Эстонской ССР. Научные труды (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 56. Таллинн, 1985, 5–13. (Resümee eesti ja inglise keeles).
53. Матвеев, В., Лукошявичус, А., Тумш, В., Каск, К. Состояние и перспективы развития научных исследований по селекции плодовых культур в западном регионе. Интродукция, сортоизучение и селекция плодовых и ягодных культур в Западном регионе СССР: тезисы докладов. Минск, 1985, 3–5.
54. Kask, K. Maasikakasvatuse Eestis. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 31. Aiandus. Mesindus; 4. Tallinn, 1986, 15–20.
55. Kask, K. Õunapuukoostise kahjustused Polli Katsebaasis 1984.a. maikuul ja õiepungade kahjustused 1984/1985.a. talvel. Teaduse saavutusi ja eesrindlikke kogemusi põllumajanduses; 31. Aiandus. Mesindus; 4. Tallinn, 1986, 13–15.
56. Kask, K. Large-fruited black chokeberry (*Aronia melanocarpa*). *Fruit Varieties Journal*. 1987, 41(1), 47.
57. Kask, K. 'Yellow Transparent' apple. *Fruit Varieties Journal*. 1987, 41(2), 82–83.

58. Kask, K. Estonian pear cultivars. Сорта плодовых и ягодных культур в Эстонии. Научные труды (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 61. Таллинн, 1988, 158–170. (Resümee eesti ja vene keeles).
59. Каск, К. Выращивание сливы и вишни в Эстонской ССР. Сорта плодовых и ягодных культур в Эстонии. Научные труды (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 61. Таллинн, 1988, 87–98. (Resümee eesti ja inglise keeles).
60. Каск, К. Краткий обзор селекции плодовых и ягодных культур в Эстонии. Сорта плодовых и ягодных культур в Эстонии. Научные труды (Эстонский НИИ земледелия и мелиорации); 61. Таллинн, 1988, 5–12. (Resümee eesti ja inglise keeles).
61. Kask, K. The tomentosa cherry, *Prunus tomentosa* Thunb. Fruit Varieties Journal. 1989, 43(2), 50–51.
62. Kask, K. Eestis kasvatamiseks soovitatud (rajoonitud) suvi- ja sügisõunasordid. Agraarteadus. 1990, 1(3), 310–327. (Resümee inglise ja vene keeles).
63. Kask, K. Eestis kasvatamiseks soovitatud (rajoonitud) taliõunasordid. Agraarteadus. 1991, 2(1), 60–72. (Resümee inglise ja vene keeles).
64. Kask, K. Pirnipuude sordiaretusest Eestis ja siin kasvatamiseks soovitatud sordid. Agraarteadus. 1993, 4(1), 31–44. (Resümee inglise ja vene keeles).
65. Kask, K., Jänes, H. Magusa kirsipuu sordiaretusest Eestis. Agraarteadus. 1994, 5(4), 424–433. (Resümee inglise ja vene keeles).
66. Kask K. Eesti õunasordid. Agraarteadus. 1995, 6(4), 405–416. (Resümee inglise ja vene keeles).
67. Kask, K., Libek, A. Eesti marjasordid. Agraarteadus. 1996, 7(2), 155–161. (Resümee inglise ja vene keeles).
68. Kask, K. Puuviljanduse olukord ja perspektiivid Eestis. Agraarteadus. 1996, 7(4), 404–406.
69. Kask, K. Põllumajandustaimede geneetiliste varamute säilitamisest. Agraarteadus. 1996, 7(2), 192–194.
70. Kask, K. Precocious English Walnuts. Pomona: North American Fruit Explorers' quarterly. 1996, 4, 63–64.

71. Kask, K., Jänes, H. Sweet cherry breeding in Estonia. Problems of fruit plant breeding: collection of scientific articles II. Dobeles Horticultural Plant Breeding Experimental Station and Latvian University of Agriculture. Jelgava, 1996, 110–115.
72. Kask K. Fruit and small fruit cultivars bred at the Polli Horticultural Institute. Modern orchards: achievements and tendencies. Baitai, 1997, 174–178.
73. Kask, K., Jänes, H. Eesti ploomisordid. Agraarteadus. 1998, 9(1), 34–42. (Resümee inglise keeles).
74. Kask, K. Põllumajandustaimed. Eesti bioloogilise mitmekesisuse ülevaade (country study) materjale. Tallinn; Tartu, 1998, 184–187.
75. Kask, K., Jänes, H. Cherry breeding in Estonia. Third International Cherry Symposium Ullensvang, Norway and Aarsley, Denmark, 23–29 July, 1997. Acta Horticulturae. 1998, 468 (1), 167–171.
76. Kask, K. European filberts in Estonia. Annual Report Northern Nut Growers Association. 1998, 89, 155–156.
77. Kask, K. Plant collections at the Polli Horticultural Institute in 1997. Preserving plant genetic resources for food and agriculture – experiences and developments: report from a Nordic-Baltic conference in Salaspils, Latvia, on 25 November 1997. Copenhagen, 1998, 67–68.
78. Kask, K. The tomentosa cherry in Estonia. International Conference “Wild Berry Culture: an Exchange of Western and Eastern Experiences” 10–13 August, 1998. Forestry studies; 30. Tartu, 1998, 76–81.
79. Kask, K. Eestis aretatud puuvilja- ja marjasordid ning nende väärtus. Agraarteadus. 1999, 10(4), 268–275. (Resümee inglise keeles).
80. Kask, K. Ploomikasvatus Eestis pärast Teist maailmasõda. Agraarteadus. 1999, 10(1), 46–59. (Resümee inglise keeles).
81. Kask, K. Saaremaa sarapuupähklite kvaliteedi uurimine. Agraarteadus. 1999, 10(3), 205–214. (Resümee inglise keeles).
82. Kask, K. Cultivar diversity and germplasm maintenance of tree fruit and small fruit crops of Estonian origin. Botanica Lithuanica, Suppl. 2. 1999, 135–138.
83. Kask, K. The importance of landraces and cultivars of Estonian amateur breeders for the fruit production in Estonia. Fruit growing today and tomorrow: collection of scientific articles. Dobeles, 1999, 118–123.

84. Kask, K., Kelt, K. Sinine kusklapuu marjakultuurina. Teaduselt põllule ja aeda. Jäned, 2000, 95–99. (Resümee inglise keeles).
85. Kask, K. Õnakasvatus Eestis, eriti aastatel 1963...1998. Agraarteadus. 2000, 11(2), 140–151. (Resümee inglise keeles).
86. Kask, K. Õunasortide viljakandmise perioodilisusest. Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi aastakonverentsi ettekanded: 13.–14. aprill 2000. Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi Toimetised; 11. Tartu, 2000, 15–18. (Resümee inglise keeles).
87. Kask, K. Pear breeding in Estonia. Proceedings of the International Conference „Fruit production and fruit breeding“. Transactions of the Estonian Agricultural University; 207. Tartu, 2000, 116–120.
88. Kask, K. Puuvilja- ja marjakultuuride Eestis aretatud sortide registri ettevalmistamisest. Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi aastakonverentsi ettekanded, 5.–6. aprill 2001. Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi Toimetised; 14. Tartu, 2001, 89–92. (Resümee inglise keeles).
89. Kask, K. Fruit breeding in Estonia. Historiae scientiarum Baltica: abstracts of XX Baltic Conference on the History of Science: Tartu, January 30–31, 2001. Tartu, 2001, 144–146.
90. Kask, K. Nut quality of wild European hazelnut in Estonia and attempts at hazelnut breeding. Acta Horticulturae; 2001, 556, 37–40.
91. Kask, K. The history of fruit breeding in Estonia. Sodininkystë ir daržininkystë. 2001, 20(3), 286–292.
92. Kask, K., Jalakas, M. Maguskirsipuu talvekahjustused Rõhu katsejaamas 1998–2003. Agraarteadus. 2004, 15(2), 96–101. (Resümee inglise keeles).
93. Kask, K. An inventory of apple and pear cultivars of Estonian origin. Report of a working group on Malus/Pyrus: second meeting 2–4 May 2002, Dresden-Pillnitz, Germany, Rome, 2004, 22–25.
94. Kask, K. Situation de la production fruitière en Estonie. Le Fruit Belge 72(507), 2004, 1–3.
95. Kask, K. Eesti Põllumajandusülikooli Põllumajandus- ja keskkonnainstituudi Polli Aiandusuuringute Keskuses aretatud uued õunasordid. Sordiaretus ja seemnekasvatus. Teaduslikud tööd (Jõgeva Sordiaretuse Instituut); 9. Jõgeva, 2005, 37–42. (Resümee inglise keeles).

96. Kask, K., Jänes, H., Libek, A. Sordiarētuse tulemused Polli Aiandusuuringute Keskuses (Eesti Põllumajandusülikooli Põllumajandus- ja keskkonnainstituut). Sordiarētus ja seemnekasvatuse. Teaduslikud tööd (Jõgeva Sordiarētuse Instituut); 9. Jõgeva, 2005, 31–36. (Resümee inglise keeles).
97. Hanni, L., Kask, K., Kelt, K. Edible honeysuckle: evaluation of cultivars and selections at the Polli Horticultural Research Centre (Estonia). Proceedings of the international scientific conference: environmentally friendly fruit growing. Transactions of the Estonian Agricultural University; 222. Tartu, 2005, 124–128.
98. Kask, K., Jänes, H. Tree fruit breeding at the Polli Horticultural Research Centre. Proceedings of the international scientific conference: environmentally friendly fruit growing. Transactions of the Estonian Agricultural University; 222. Tartu, 2005, 5–9.
99. Kask, K., Jänes, H. (2006). An inventory of plum and cherry cultivars of Estonian origin. Report of a Working Group on Prunus. Sixth Meeting, 20–21 June 2003, Budapest, Hungary; Seventh Meeting, 1–3 December 2005, Larnaca, Cyprus. Rome, 2006, 45–48.
100. Kask, K., Kikas, A., Jänes, H., Libek, A.-V. Polli Aiandusuuringute Keskuses aretatud sordid Eesti ja Läti soovitussortimentides 2007. Agroomia. 2007. Saku, 2007, 101–104. (Resümee inglise keeles).
101. Kask, K., Jänes, H., Libek, A. jt. New cultivars and future perspectives in professional fruit breeding in Estonia. Novel tasks posed on plant breeding programmes to cope with climate change. Agronomy Research, 8(special issue 3), Tartu, 2010, 603–614.

Tänu sõnad

Anna Vandel
Tiiu Karotam
Ave Kikas
Piia Pääso
Priit Pedastsaar
Merilin Pedastsaar
Juhani Püttsepp
Meeli Müüripeal
Li Seppet
Ingrid Kajak
Maaeluministeerium
Eesti Maaülikool

Sisukord

Saateks	5
Lapsepõlv	6
Kuskohast ja kellest olen pärit	6
Võidu tänav 13.	9
Isa	11
Varajane lapsepõlv	12
Neli lelle.	16
Ema õed ja vennad.	18
Sulu talu saatusest	21
Ema	22
Usku pööramine ja kooli algus	23
Okupatsioonid.	26
Sõda.	27
Ema juurde elama	29
Jälle uude elupaika	32
Näitlejad Seapilli järve ääres	36
1944	37
Lell Alfred põgenes välismaale	39
Anu	41
14-aastasena kõlblik sõjameheks.	42
Vahepeatus Ardu külas	43
Erakorraline informatsioon	44
Kõrgemäe talus.	45
Linna kooli	47
Kütte varumine	49
 Keskkooliaeg	 51
Nõmme keskkooli	51
Koolivaheaegadel ema juures maal	52
Igapäevaelu	54
Inimene on osa loodusest	57

Talvel koolis	59
“Odysseus”	61
Klassi ajakiri	62
Looduslooring	62
Raske olla direktor	64
Esimene armastus	65
Loodusmuuseumis. Teadushuvi	66
Lulli	67
Argipäev	69
Koolis ja kultuuriüritustel	70
Vend tuli kooli	72
Isa jäi invaliidiks	74
Keskool jõuab lõpule	75
1949. aasta küüditamine	77
Ohud tänaval	78
“Presidendi” vastuvõtul	79
Veel mõnda kooliajast	80
Lõpuekskursioon	80
Ülikooli – otsustatud	81
Ülikoolis / EPAs	82
Esimesed päevad ülikoolis	82
Üks aasta üliõpilasena	84
Surm asus ootele	89
Ülikoolis tuli vaheaeg teha	92
Laine	93
Virve	96
Ema ja vend arreteeriti	98
Ülikooli jätkamiseni läks aega	102
Ei sõrmuseid, ei tunnistajaid, ei peolisi	103
Jätkan ülikooliõpinguid	105
Mees Tartus, naine Tootsis	108
Muutused vangilaagrites	110
Uued tervishädad	110
Üliõpilaspõlve lõpuaasta	113

Tööl Kostivere sovhoosis	116
Vahepala – vangilaagris oleva neiu kujutluspilt.	124
Imelik peid.	126
Erialasele tööle	128
Ülesanded laienesid	129
Kodus elasime kui silgud kabis	132
Uue instituudi loomise eel	134
Johan Eichfeld	139
Uus instituut asus tegevusse	143
Esimene komandeering – Krimmi	145
Instituut Harkus, direktor Tallinnas	147
Botaanikaaed Harkusse (Ämari külla)?	149
Lahendus	150
Ikka veel uued kohustused	150
Aleks Paivel tuli Tallinna	152
Usk. Ema läks Abhaasiasse elama	154
Kruundiomaniku tegemised.	156
Lillepeal	158
Viis aastat üle jõu käivat tööd.	159
Aspirant	161
Leningradist saia toomas	163
Lembit läks arstiks õppima.	163
Vanad huvid olid visad püsima.	164
Onkoloogiahaigla peod	165
Lembitu edasisest elukäigust.	166
Lembitu järglased – lapsed ja lapselapsed	169
Teater ja kontserdid	171
Nikotiinimürgitused	172
Pere suurenes	173
Töö ja elu koondub Harkusse.	175
Kriis.	176
Ajad paranesid	177
Krooniline kopsupõletik.	178

Pärnu sanatooriumis.	179
Uurimisteedad kaldusid puuviljanduse poole	180
Akadeemik Johan Eichfeld sordiaretajana.	182
Lapsed kasvavad.	185
Alar haigestus reumasse	186
1967. aasta augustitorm	188
Lastele mänguväljak	189
Inglise klubi ja suusalaager	190
Väärikas seltskond	194
Matk noorte loodusesõpradega Uuralitesse.	196
Tervis tegi ikka muret.	197
Töö edenes.	198
Reisihimu.	199
Nõukogude Liidus oli väga palju huvitavat.	203
Pilk ajalukku	205
Elu Virvega	206
Tööle Polli	207
Suur elumuutus	207
Korterit polnud ikka anda	208
Jäin ootama omaette maja	209
Võtsin käsile doktoritöö	211
Autoõnnetus Meeliga	212
Doktoritöö kaitsmine.	213
Töö Polli aedades	215
1974 – sain Polli mõisahoonesse elamiskoha	217
Ikka reisima	218
Oma majas ja oma katseaias	225
Arthur Jaama	227
Johannes Parksepp	229
Virve Abjas tööl	231
Tervisejooks ja suusasõit.	232
Teadustööde kogumike väljaandmine	234
Populaarsed (aime-) artiklid	235
Esimene raamat	236

Esimesele raamatule tuli lisa	237
Aretus on väga aeganõudev.	239
Aretaja isiklikust elust	240
Uue-Liiva	242
Talv 1978/1979	243
Vanemad lapsed	244
Ametiühingu tuusikuga Kesk-Aasiasse	247
Reisid Virvega kahekesi	250
Iraani rahva juures	254
Kõiki reise kirjeldada ei jõua.	258
Sõbrad, kellega jäin suhtlema	259
Ema Kaukaasiast tagasi.	260
Kaheksakümnenad aastad Pollis	261
Ideoloogilised loengud	264
Oleksin võinud akadeemikuks saada.	265
Kokkupuude tsensuuriga	267
Kunstiajaloo ring	268
Õnnestus reisida ka mõnda sotsialismimaasse.	269
Elu läheb lähedamaks.	272
Hispaania ei tahtnud Nõukogude Liidu kodanikke	272
Töönarkomaan.	274
Konverentsid ja majutus Olümpia, Viru jt hotellides	275
Kontsertidel ja teatrites.	275
Sõnateatris	279
Murranguline aasta 1990	280
Kanada reis 1991 juunis.	282
Vancouveri eestlaste juures	286
Eesti sattus Põhjamaade huvipiirkonda.	287
Koostöö Põhjamaadega	288
Terendas töö Genfis	289
Polli katseasutus likvideerimise äärel.	290
Aianduskongressil Kyotos.	291
Veel mõnda Jaapani puuviljandusest.	295
“Oskar”	297
Minu kolmas laborant Pollis.	298

Aspirantide juhendajana Lätis	299
Aspirant Heljo Jänes.	300
Katsed Rõhu aias ja Lätimaal	302
Reis Lõuna-Aafrika Vabariiki 1995.	303
Stellenbosch.	305
Nelspruit	307
Musta mandri ohtlikemaise paikadesse	310
Ülesanded väljaspool Pollit	311
FAO üleilmsel kongressil Leipzgis 1996	312
Reis Argentiinasse 1996	313
EPA/Eesti Maaülikooli doktorinõukogu liige	320
Töö koos Rooma FAO peakorteriga	321
Lulli elas meie juures	322
Sünnipäevade seltskond	324
Reis Austraaliasse 1997.	325
USA läänerannikul aastal 2000.	340
Aretustöö andis tulemusi	342
Euroopa puuviljanduslike uurimisasutuste ühendus	343
Reisid Euroopas enne tervise halvenemist.	344
Reis Virvele – Capri saarele	345
Edu jätkub.	346
Olen kirjutanud populaarteaduslikke töid	347
Südamehaigus ägenes	348
Pikk tee elutööauhinnani	349
Kohtunud viie presidendiga	351
Presidendi vastuvõtul Jõhvis 2009	352
Tööl ja kodus	353
Liiga palju raamatuid	354
Raamatud, mis mulle on läinud hinge	355
Kaunil Eestimaal	356
Direktorid	357
Tuntuks tegemine.	358
Aasta armuaega	359
Virve surm	360
57 aastat imeliselt õnnelikku abielu	361

Üksinda Pollis	363
Tunnustusi tuli juurde	363
Mida ma olen saavutanud	364
Kalju Kase aretatud õunasordid (tähestiku järjekorras)	365
Pirnisordid	366
Maguskirsisordid	367
Püüdsin sortide aretamist jätkata	369
Lapselastest	370
Linda	370
Tütretütteid on veel kolm.	371
Lisad	374
Kalju Kase avaldatud raamatud	374
Kalju Kase avaldatud teadusartiklid	374